

ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ &
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

*‘Συμμετοχή κατοίκων και φορέων στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς
και στην τοπική ανάπτυξη στο πλαίσιο του πολιτιστικού τουρισμού’.*

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Όλγα Χριστοπούλου
Καθηγήτρια ΤΜΧΠΠΑ, ΠΘ
(επιβλέπουσα)

Αλέξιος Δέφνερ
Καθηγητής ΤΜΧΠΠΑ, ΠΘ
(μέλος 3μελούς συμβουλευτικής επιτροπής)

Θεόδωρος Μεταξάς
Επ. Καθηγητής ΤΟΕ, ΠΘ
(μέλος 3μελούς συμβουλευτικής επιτροπής)

Ασπασία-Αναστασία Γοσποδίνη
Καθηγήτρια ΤΜΧΠΠΑ, ΠΘ
(μέλος 7μελούς εξεταστικής επιτροπής)

Γούσιος Δημήτριος
Καθηγητής ΤΜΧΠΠΑ, ΠΘ
(μέλος 7μελούς εξεταστικής επιτροπής)

Καλλιώρας Δημήτριος
Επ. Καθηγητής ΤΜΧΠΠΑ, ΠΘ
(μέλος 7μελούς εξεταστικής επιτροπής)

Ελένη Γαβρά
Αν. Καθηγήτρια ΤΒΣΑΣ, ΠΑΜΑΚ
(μέλος 7μελούς εξεταστικής επιτροπής)

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Δ. ΣΠΑΝΟΣ

ΒΟΛΟΣ, 2017

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	i
Ευχαριστίες.....	ii
Εισαγωγή.....	1
Κεφάλαιο 1 ^ο : Τουρισμός	5
1.1 Εννοιολογική διάσταση.....	5
1.2 Ιστορική αναδρομή.....	8
1.2.1 Αρχαία χρόνια	8
1.2.2 Η περίοδος του Μεσαίωνα	15
1.2.3 Η περίοδος της Αναγέννησης.....	16
1.2.4 Σύγχρονη εποχή.....	17
1.3 Ο τουρισμός στο διεθνή χώρο	20
1.4 Μαζικοποίηση του τουρισμού.....	30
1.5 Τουρισμός και ελεύθερος χρόνος.....	32
1.6 Γνωρίσματα ελεύθερου χρόνου.....	37
1.7 Η Ελληνική πραγματικότητα.....	43
1.8 Χαρακτηριστικά γνωρίσματα Ελληνικού τουρισμού.....	45
1.9 Τουρισμός και Ελληνική οικονομία	52
Κεφάλαιο 2 ^ο : Τουρισμός και μνημεία	57
2.1 Εναλλακτικός τουρισμός.....	57
2.2 Πολιτισμός.....	63
2.3 Κουλτούρα και πολιτισμός.....	66
2.4 Πολιτισμός και ταυτότητα.....	67
2.5 Πολιτιστικός τουρισμός	68
2.6 Πολιτιστικές διαδρομές.....	77
2.7 Πολιτιστικός τουρισμός και Ελλάδα.....	81
2.8 Πολιτιστική κληρονομιά	82
2.9 Φορείς προστασίας και ανάδειξης πολιτιστικής κληρονομιάς.....	86

2.9.1 UNESCO	87
2.9.2 ICOMOS	88
2.9.3 ICCROM	88
2.10 Τουρισμός κληρονομιάς.....	89
2.11 Τουρισμός κληρονομιάς στην Ελλάδα.....	94
Κεφάλαιο 3 ^ο : Τοπική κοινωνία και συμμετοχή.....	99
3.1 Επιχειρήματα υπέρ της συμμετοχής των κατοίκων.....	100
3.2 Επιχειρήματα κατά της συμμετοχής των κατοίκων.....	109
3.3 Η διεθνής εμπειρία της συμμετοχής στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς..	115
3.3.1 Domboshava – Zimbabwe.....	115
3.3.2 Chunchucmil – Mexico	117
3.3.3 Rosetta – Egypt.....	118
3.3.4 New Lanark, Scotland	119
3.3.5 Lenggong World Heritage Site, Malaysia	120
3.3.6 Evangeline Region of Prince Edward Island, Canada	122
3.3.7 Hou Wang Temple, Australia.....	123
3.3.8 Annapurna, Nepal.....	124
3.3.9 West Lake, China	126
4.3.10 Phrae, Thailand.....	127
Κεφάλαιο 4 ^ο : Αρχαιολογικοί χώροι και μνημεία στην Ελλάδα: Οι μελέτες περίπτωσης	130
4.1 Α΄ αρχαίο θέατρο Λάρισας.....	130
4.2 Αρχαιολογικός χώρος Νικόπολης	133
4.3 Αρχαιολογικός χώρος Δίου	137
4.4 Φάρσαλα.....	138
4.5 Αμφίπολη.....	142
Κεφάλαιο 5 ^ο : Μεθοδολογία.....	144
Κεφάλαιο 6 ^ο : Πολιτιστική κληρονομιά και αντίληψη κατοίκων	147
6.1 Ποιοτική έρευνα	147

6.2 Ποσοτική έρευνα.....	169
6.2.1 Βασικές πτυχές του δείγματος.....	171
6.2.2 Πολιτισμός και ανάπτυξη περιοχής.....	174
6.2.3 Πολιτιστική κληρονομιά και πηγές πληροφόρησης.....	180
6.2.4 Πολιτιστική κληρονομιά και η σημασία της.....	182
6.2.5 Σχέση κατοίκων – πολιτιστικής κληρονομιάς.....	184
6.2.6 Πολιτιστική κληρονομιά – Ενασχόληση – Κίνητρα	187
6.2.7 Πολιτιστική κληρονομιά και μη ενασχόληση	189
6.2.8 Δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου.....	191
6.2.9 Πολιτιστική κληρονομιά και εισόδημα	194
6.2.10 Πολιτιστικός τουρισμός και κίνητρα συμμετοχής.....	195
6.2.11 Πολιτιστική κληρονομιά και συμμετοχή.....	198
6.2.12 Βέλτιστο κριτήριο συμμετοχής	199
6.2.13 Κάτοικοι και μέθοδοι διαβούλευσης.....	202
6.2.14 Κινητήριοι δύναμη και συμμετοχή	204
6.2.15 Κάτοικοι και τρόποι συμμετοχής	206
Συμπεράσματα.....	202
Παράρτημα Ι.....	208
Παράρτημα ΙΙ	210
Βιβλιογραφία.....	216
Ελληνόγλωσση.....	216
Ξενόγλωσση	230

Κατάλογος Χαρτών

Χάρτης 1: Κατανομή θερμών πηγών στον Ελλαδικό χώρο.	σ. 11
Χάρτης 2: Εκμηδένιση απόστασης Λονδίνου-Σύδνεϋ σε πάροδο 47 ετών.	σ. 18
Χάρτης 3: Οι ισχυρότερες αγορές με βάση το κατά κεφαλήν ΑΕΠ για το 2008.	σ. 25
Χάρτης 4: Κατανομή των τομέων οικονομικής δραστηριότητας το 1998 & 2006.	σ. 51
Χάρτης 5: Τα αεροδρόμια με τις περισσότερες αφίξεις για το έτος 2012.	σ. 52
Χάρτης 6: Η διαδρομή των Φοινίκων.	σ. 80

Κατάλογος Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1: Διεθνείς αφίξεις και εισπράξεις την περίοδο 1950-2010.	σ. 21
Διάγραμμα 2: Διεθνείς αφίξεις τουριστών ανά ήπειρο.	σ. 22
Διάγραμμα 3: Διαχρονική εξέλιξη αφίξεων και εισπράξεων στην Ελλάδα (2005-2012).	σ. 48
Διάγραμμα 4: Εξέλιξη των αφίξεων στην Ελλάδα ανά χώρα προέλευσης (1960-2006).	σ. 50
Διάγραμμα 5: Διαχρονική εξέλιξη αφίξεων σε κύριους Μεσογειακούς προορισμούς.	σ. 50
Διάγραμμα 6: Η συμβολή του τουρισμού στο ΑΕΠ και την απασχόληση.	σ. 55
Διάγραμμα 7: Εποχικότητα αφίξεων τουριστών στην Ελλάδα την περίοδο 1995-2010.	σ. 60
Διάγραμμα 8: Διάγραμμα επιλογής δύο παραγόντων (eigenvalue>1).	σ. 178

Κατάλογος Διαγραμμάτων

Ιστόγραμμα 1: Διαχρονική αποτύπωση επισκεψιμότητας του μουσείου Νικόπολης.	σ. 165
Ιστόγραμμα 2: Διαχρονική αποτύπωση επισκεψιμότητας του μουσείου Δίου.	σ. 166
Ιστόγραμμα 3: Διαχρονική αποτύπωση επισκεψιμότητας του μουσείου Δίου.	σ. 168

Κατάλογος Σχημάτων

Σχήμα 1: Κατηγορίες τουρισμού.	σ. 25
Σχήμα 2: Αθροιστική διάρθρωση του τουρισμού.	σ. 26
Σχήμα 3: Συσχέτιση διασκέδασης, ψυχαγωγίας και αναψυχής.	σ. 42
Σχήμα 4: Άμεση, έμμεση και προκαλούμενη επίδραση του τουρισμού στην οικονομία.	σ. 54
Σχήμα 5: Κατηγορίες πολιτιστικών τουριστών ανάλογα με το κίνητρο.	σ. 73
Σχήμα 6: Παρόμοια κατηγοριοποίηση πολιτιστικών τουριστών βάσει κινήτρων.	σ. 73
Σχήμα 7: Τυπολογία πολιτιστικών τουριστών βάσει των McKercher και du Cros.	σ. 74
Σχήμα 8: Η ιεραρχία των ανθρωπίνων αναγκών σύμφωνα με τον Maslow.	σ. 75
Σχήμα 9: Η κλίμακα συμμετοχής των κατοίκων της Arnstein.	σ. 105

Κατάλογος Γραφημάτων

Γράφημα 1: Τωρινές και μελλοντικές τάσεις των διεθνών αφίξεων στις ηπείρους.	σ. 23
Γράφημα 2: Ποσοστιαία κατανομή διεθνών αφίξεων ανά ήπειρο.	σ. 23
Γράφημα 3: Ταξιδιωτικές εισπράξεις στην Ελλάδα ανά λόγο ταξιδιού (2010-2011).	σ. 46
Γράφημα 4: Οι 10 κυριότερες χώρες προέλευσης εισερχόμενου τουρισμού για το 2012.	σ. 47
Γράφημα 5: Οι κυριότερες αγορές του Ελληνικού τουρισμού (εισπράξεις 2012).	σ. 48
Γράφημα 6: Εξάρτηση της Ελλάδας από την κατανάλωση και χαμηλές επενδύσεις.	σ. 53
Γράφημα 7: Μεταβολή ζήτησης στον τουρισμό (Ελλάδα-ανταγωνίστριες χώρες).	σ. 53
Γράφημα 8: Επίδραση του τουρισμού στο ΑΕΠ για το 2010.	σ. 55
Γράφημα 9: Αναπαράσταση κατανομής των δύο φύλων.	σ. 172
Γράφημα 10: Αναπαράσταση ηλικιακών κατηγοριών.	σ. 173
Γράφημα 11: Αναπαράσταση μορφωτικού επιπέδου (σύνολο δείγματος).	σ. 173
Γράφημα 12: Πηγές πληροφόρησης (σύνολο δείγματος).	σ. 181
Γράφημα 13: Σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς για τους κατοίκους.	σ. 183
Γράφημα 14: Παράμετροι σχέσης κατοίκων και πολιτιστικής κληρονομιάς.	σ. 185
Γράφημα 15: Κατανομή ενασχόλησης κατοίκων με την πολ. κληρονομιά.	σ. 188
Γράφημα 16: Κίνητρα ενασχόλησης με την πολιτιστική κληρονομιά.	σ. 188
Γράφημα 17: Ενασχόληση και ανασταλτικοί παράγοντες.	σ. 190
Γράφημα 18: Κατανομή δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου.	σ. 192
Γράφημα 19: Καταβολή εισοδήματος για την πολιτιστική κληρονομιά.	σ. 195
Γράφημα 20: Κίνητρα συμμετοχής σε πρόγραμμα πολιτιστικού τουρισμού.	σ. 197
Γράφημα 21: Απόψεις κατοίκων για εφικτότητα συμμετοχής.	σ. 198
Γράφημα 22: Κατανομή βέλτιστου κριτηρίου συμμετοχής.	σ. 200
Γράφημα 23: Κατανομή προτιμήσεων για διαβούλευση.	σ. 203
Γράφημα 24: Τρόποι δυναμικής συμμετοχής των κατοίκων.	σ. 207

Κατάλογος Εικόνων

Εικόνα 1: Η μάχη του Ηρακλή με τον Γίγαντα Ανταίο.	σ. 62
Εικόνα 2: Η πάλη Ηρακλή-Ανταίου όπως απεικονίζεται σε Ελληνικό γραμματόσημο.	σ. 62
Εικόνα 3: Η πυραμίδα του Maslow.	σ. 76
Εικόνα 4: Χρονική διαστρωμάτωση της Ελληνικής ιστορίας.	σ. 97
Εικόνα 5: Ζωγραφικές απεικονίσεις στο σπήλαιο της Domboshava.	σ. 116
Εικόνα 6: Τα ερείπια της χαμένης πόλης Chunchucmil.	σ. 118
Εικόνα 7: Αρχοντικό μέγαρο στη Rosetta.	σ. 119
Εικόνα 8: Οι μύλοι του New Lanark στη Σκωτία.	σ. 120
Εικόνα 9: Είσοδος σε σπηλιά του μνημείου Lenggong.	σ. 121
Εικόνα 10: Τουρίστες βιώνουν τον Ακαδικό τρόπο ζωής στο “Le Village de l’Acadie”.	σ. 123
Εικόνα 11: Πολιτιστικές δραστηριότητες στο ναό του Hou Wang.	σ. 124
Εικόνα 12: Ξενάγηση από γηγενή στο φυσικό-πολιτιστικό μνημείο των Ιμαλαΐων.	σ. 125
Εικόνα 13: Άποψη της West Lake, μνημείου της UNESCO.	σ. 127
Εικόνα 14: Ο γονυκλινής Βούδας και ο ναός του στη Phrae.	σ. 128
Εικόνα 15: Πανοραμική άποψη του Α’ αρχαίου θεάτρου Λάρισας.	σ. 133
Εικόνα 16: Το στάδιο της Νικόπολης.	σ. 136
Εικόνα 17: Το Ρωμαϊκό Ωδείο της Νικόπολης.	σ. 137
Εικόνα 18: Αρχαιολογικό πάρκο Δίου.	σ. 138
Εικόνα 19: Η ακρόπολη των Φαρσάλων όπως είναι σήμερα.	σ. 141
Εικόνα 20: Το άγαλμα του Αχιλλέα στα Φάρσαλα.	σ. 141
Εικόνα 21: Λίθοι από λευκό μάρμαρο που περιβάλλουν τον τάφο της Αμφίπολης.	σ. 142
Εικόνα 22: Άποψη του Τύμβου Καστά από ψηλά.	σ. 143
Εικόνα 23: Τριδιάστατη απεικόνιση των Καρυατίδων-ψηφιδωτού της Περσεφόνης.	σ. 143

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1: Χαρακτηριστικά του τουρισμού πριν και μετά τον 20 ^ο αι.	σ. 19
Πίνακας 2: Διεθνείς αφίξεις και εισπράξεις την περίοδο 1950-1995.	σ. 21
Πίνακας 3: Είδη τουρισμού.	σ. 26
Πίνακας 4: Κατηγορίες τουριστικών προορισμών.	σ. 29
Πίνακας 5: Μέση κατανομή χρόνου στην ΕΕ.	σ. 37
Πίνακας 6: Αρχές «Παγκόσμιου Κώδικα Ηθικής» για τον τουρισμό.	σ. 44
Πίνακας 7: Οι οκτώ στόχοι της «Διακήρυξης της Χιλιετίας».	σ. 45
Πίνακας 8: Αφίξεις τουριστών (*10 ³) στις Μεσογειακές χώρες.	σ. 49
Πίνακας 9: Νομοί με σταθερή ζήτηση τουριστών (1955-2005).	σ. 51
Πίνακας 10: Εποχικότητα Ελληνικού τουρισμού-ανταγωνιστριών χωρών.	σ. 61
Πίνακας 11: Διαχωρισμός υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς.	σ. 84
Πίνακας 12: Κατηγοριοποίηση μνημείων βάσει χρονολογίας-ιστορικής περιόδου.	σ. 96
Πίνακας 13: Συνοπτική παρουσίαση του διπλού «συμμετοχή – μνημεία».	σ. 129
Πίνακας 14: Κατάλογος επαφών για συνεντεύξεις.	σ. 147
Πίνακας 15: Ροή ενοικιαζόμενων δωματίων και υπηρεσιών την περίοδο 2010-2017.	σ. 164
Πίνακας 16: Ροή επιχειρήσεων στην Πρέβεζα την περίοδο 2010-2017.	σ. 164
Πίνακας 17: Επισκεψιμότητα μουσείου Νικόπολης την περίοδο 2010-2016.	σ. 164
Πίνακας 18: Επισκεψιμότητα μουσείου Δίου την περίοδο 2010-2016.	σ. 166
Πίνακας 19: Επισκεψιμότητα μουσείου Αμφίπολης την περίοδο 2010-2016.	σ. 167
Πίνακας 20: Ροή επιχειρήσεων στην Αμφίπολη την περίοδο 2010-2017.	σ. 168
Πίνακας 21: Πληθυσμοί και κατανομή εργατολογίων ανά μελέτη περίπτωσης.	σ. 171
Πίνακας 22: Κατανομή ηλικίας ανά πόλη.	σ. 173
Πίνακας 23: Κατανομή μορφωτικού επιπέδου ανά πόλη.	σ. 174
Πίνακας 24: Μεταβλητές 1 ^{ης} ερώτησης και προέλευση τους.	σ. 174
Πίνακας 25: Στατιστικά στοιχεία για τις προαναφερθείσες έξι προτάσεις-μεταβλητές.	σ. 175
Πίνακας 26: Μεταβλητές 2 ^{ης} ερώτησης και προέλευση τους.	σ. 175
Πίνακας 27: Στατιστικά στοιχεία για τις επτά προαναφερθείσες προτάσεις-μεταβλητές.	σ. 176
Πίνακας 28: Συσχετίσεις ανάμεσα στις μεταβλητές παραγοντικής ανάλυσης.	σ. 177
Πίνακας 29: Τιμή συντελεστή ΚΜΟ.	σ. 177
Πίνακας 30: Μεταβλητές ανά παράγοντα.	σ. 178
Πίνακας 31: Στατιστικά στοιχεία συσχέτισης των δύο παραγόντων.	σ. 179
Πίνακας 32: Σημαντικότητα συσχέτισης των δύο παραγόντων.	σ. 179
Πίνακας 33: Διαφοροποίηση μέσων τιμών των δύο παραγόντων.	σ. 179

Πίνακας 34: Κατανομή πηγών πληροφόρησης ανά πόλη.	σ. 181
Πίνακας 35: Συσχέτιση ηλικίας-πηγών πληροφόρησης.	σ. 181
Πίνακας 36: Συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-πηγών πληροφόρησης.	σ. 182
Πίνακας 37: Μεταβλητές 4 ^{ης} ερώτησης και προέλευση τους.	σ. 183
Πίνακας 38: Κατανομή αντίληψης πολιτιστικής κληρονομιάς ανά πόλη.	σ. 184
Πίνακας 39: Συσχέτιση ηλικίας-αντίληψης πολιτιστικής κληρονομιάς.	σ. 184
Πίνακας 40: Συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-αντίληψης πολιτιστικής κληρονομιάς.	σ. 184
Πίνακας 41: Κατανομή σχέσης κατοίκων-πολιτιστικής κληρονομιάς ανά πόλη.	σ. 186
Πίνακας 42: Συσχέτιση ηλικίας-αντίληψης πολιτιστικής κληρονομιάς.	σ. 186
Πίνακας 43: Συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-αντίληψης πολιτιστικής κληρονομιάς.	σ. 186
Πίνακας 44: Συσχέτιση στοιχείων-αντίληψης πολιτιστικής κληρονομιάς.	σ. 187
Πίνακας 45: Κατανομή επιθυμίας συμμετοχής ανά πόλη.	σ. 188
Πίνακας 46: Κατανομή κινήτρων συμμετοχής ανά πόλη.	σ. 188
Πίνακας 47: Συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-επιθυμίας ενασχόλησης.	σ. 189
Πίνακας 48: Συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-κινήτρων ενασχόλησης.	σ. 189
Πίνακας 49: Συσχέτιση ταυτότητας τόπου-κινήτρων ενασχόλησης.	σ. 189
Πίνακας 50: Μεταβλητές 8 ^{ης} ερώτησης και προέλευση τους.	σ. 190
Πίνακας 51: Κατανομή ανασταλτικών παραγόντων συμμετοχής ανά πόλη.	σ. 191
Πίνακας 52: Συσχέτιση ηλικίας-ανασταλτικών παραγόντων.	σ. 191
Πίνακας 53: Συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-ανασταλτικών παραγόντων.	σ. 191
Πίνακας 54: Κατανομή δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου ανά πόλη.	σ. 193
Πίνακας 55: Συσχέτιση εθελοντισμού (ως κίνητρο)-εθελοντισμού (ως δραστηριότητα).	σ. 193
Πίνακας 56: Συσχέτιση ηλικίας-δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου.	σ. 193
Πίνακας 57: Συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου.	σ. 194
Πίνακας 58: Συσχέτιση μελέτης τοπικής ιστορίας-επιθυμίας συμμετοχής.	σ. 194
Πίνακας 59: Κατανομή καταβολής μέρους του εισοδήματος των κατοίκων ανά πόλη.	σ. 195
Πίνακας 60: Συσχέτιση επιθυμίας συμμετοχής-καταβολής εισοδήματος.	σ. 195
Πίνακας 61: Μεταβλητές 11 ^{ης} ερώτησης και προέλευση τους.	σ. 196
Πίνακας 62: Παράγοντες συμμετοχής σε πρόγραμμα πολιτιστικού τουρισμού ανά πόλη.	σ. 197
Πίνακας 63: Συσχέτιση ηλικίας-κινήτρων συμμετοχής σε πρόγραμμα πολ. τουρισμού.	σ. 197
Πίνακας 64: Αντίστοιχη συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-κινήτρων συμμετοχής.	σ. 198
Πίνακας 65: Συσχέτιση εφικτότητας συμμετοχής-μορφωτικού επιπέδου.	σ. 199
Πίνακας 66: Μεταβλητές 13 ^{ης} ερώτησης και προέλευση τους.	σ. 199
Πίνακας 67: Κατανομή απόψεων για το βέλτιστο στοιχείο συμμετοχής ανά πόλη.	σ. 200
Πίνακας 68: Συσχέτιση κινήτρων συμμετοχής-κριτηρίων συμμετοχής.	σ. 200
Πίνακας 69: Συσχέτιση εφικτότητας συμμετοχής-κριτηρίων συμμετοχής.	σ. 201
Πίνακας 70: Συσχέτιση μελέτης τοπικής ιστορίας-κριτηρίων συμμετοχής.	σ. 201
Πίνακας 71: Συσχέτιση αντίληψης πολιτιστικής κληρονομιάς-κριτηρίων συμμετοχής.	σ. 202
Πίνακας 72: Κατανομή προτίμησης μεθόδων διαβούλευσης ανά πόλη.	σ. 203
Πίνακας 73: Συσχέτιση ηλικίας-τρόπων διαβούλευσης.	σ. 204
Πίνακας 74: Συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-τρόπων διαβούλευσης.	σ. 204
Πίνακας 75: Ποσοστιαία κατανομή ομάδων της κοινωνίας για συμμετοχή.	σ. 205
Πίνακας 76: Μεταβλητές 16 ^{ης} ερώτησης και προέλευση τους.	σ. 206
Πίνακας 77: Κατανομή επιθυμητών τρόπων συμμετοχής ανά πόλη.	σ. 207
Πίνακας 78: Συσχέτιση ηλικίας-συμβολής σε διαφόρων ειδών εκδηλώσεις.	σ. 207
Πίνακας 79: Συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-τρόπων συμμετοχής.	σ. 208

Ακρωνύμια

ΑΕΠ: Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
 ΙΟΒΕ: Ίδρυμα Οικονομικών & Βιομηχανικών Έργων
 ΙΤΕΠ: Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών & Προβλέψεων
 ΚΑΣ: Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο
 ΜΚΟ: Μη Κυβερνητική Οργάνωση
 ΞΕΕ: Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος
 ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
 ΣΕΤΕ: Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων
 ΠΟΤ: Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού
 ATLAS: Association for Tourism and Leisure Education and Research
 CBT: Community Based Tourism
 ECTARC: European Centre for Training and Regional Cooperation

ICCROM: International Centre for the Study of Preservation and Restoration of Cultural Property

ICOMOS: International Council on Monuments and Sites

NMMZ: National Museums and Monuments of Zimbabwe

UNESCO: United Nations, Educational, Scientific and Cultural Organization

WTO: World Tourism Organization

WTTC: World Travel & Tourism Council

Περίληψη

Η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί βασικό συστατικό στοιχείο του πολιτιστικού τουρισμού και η σωστή διαχείριση και προβολή της είναι σε θέση να επιφέρει αλλαγές στην πολιτιστική ανάπτυξη, την κοινωνική ανάπτυξη όπως επίσης και στη βελτίωση της ποιότητας του υπάρχοντος δομημένου περιβάλλοντος. Αν και ο ρόλος του πολιτιστικού τουρισμού στην οικονομική ανάπτυξη μίας πόλης ή περιοχής αμφισβητείται, η αρμονική συνύπαρξη τους φαίνεται ότι προκρίνεται. Οι επιδράσεις του πολιτιστικού τουρισμού αντανακλώνται σε ολόκληρα τα κοινωνικά στρώματα με τη συμμετοχή των κατοίκων στην ανάδειξη της πολιτιστικής τους κληρονομιάς να θεωρείται ως μία από τις σημαντικότερες σύγχρονες προκλήσεις. Κύριος στόχος της παρούσας έρευνας είναι η σύνθεση του μωσαϊκού της αντίληψης περί συμμετοχής στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς στον Ελλαδικό χώρο.

Λέξεις – κλειδιά: *πολιτιστικός τουρισμός, μνημεία, ανάδειξη, συμμετοχή, κάτοικοι*

Abstract

Cultural heritage is an essential component of cultural tourism and the proper management and promotion can contribute to cultural development, social development as well as to the improvement of the quality of the existing built environment. Although the role of cultural tourism in the economic development of a city or region is disputed, it seems that their harmonious coexistence is preferred. The effects of cultural tourism are reflected in the whole community whilst residents' participation in the displaying of their cultural heritage is regarded as one of the major contemporary challenges. The main objective of this research is the composition of a mosaic regarding the participation concept in Greece's cultural heritage displaying.

Keywords: *cultural tourism, monuments, displaying, participation, residents*

Ευχαριστίες προς:

- ✦ **Όλγα Χριστοπούλου** → για τη δυνατότητα έναρξης της συγκεκριμένης ερευνητικής εργασίας, την τετραετή συνεργασία, την αμέριστη συμπαράστασή της, την καταδεκτικότητα της, την προθυμία της για αμέτρητες συναντήσεις και συζητήσεις και τις ουσιώδεις προτροπές και νουθεσίες της.
- ✦ **Αλέξιο Δέφνερ** → για τη συνεργασία σε μεταπτυχιακό επίπεδο επί μία 5ετία.
- ✦ **Θεόδωρο Μεταξά** → για την αμεσότητα, το ενδιαφέρον και τις συμβουλές του.
- ✦ **Ασπασία-Αναστασία Γοσποδίνη** → για την εξαρχής πίστη και εν συνεχεία πεποίθησή της όσον αφορά στις δυνατότητες μου.
- ✦ **Δημήτριο Γούσιο** → για την καθοδήγηση του σε ζητήματα έμφασης στην έρευνα.
- ✦ **Δημήτριο Καλλιώρα** → για την αέναη προθυμία ανταλλαγής ειλικρινών απόψεων.
- ✦ **Ελένη Γαβρά** → για την αναγνώριση του υποβάθρου μου και την τιμή που μου κάνει ούσα μέλος της εξεταστικής επιτροπής.
- ✦ **Όλους όσους δέχθηκαν** να συμμετέχουν, καταθέτοντας τις απόψεις τους προς επίρρωση της παρούσας διατριβής και για τις επί τόπου αναλύσεις και επεξηγήσεις.
- ✦ **Τους γονείς μου** για τη συνεχή υλική και ηθική συμπαράσταση που επέδειξαν καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσας έρευνας.

Εισαγωγή

Ο τουρισμός αποτελεί ένα δυναμικό και όχι στατικό φαινόμενο εμπλέκοντας εκατομμύρια ανθρώπων τόσο σε τοπικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Οι επιδράσεις που προκύπτουν από τον τουρισμό είναι ποικίλες, θετικές και αρνητικές, κατά συνέπεια δεν μπορεί να γίνει μονομερώς αποδεκτός ως ωφέλιμος ή ζημιογόνος αντίστοιχα. Η σημασία του τουρισμού στην ενδυνάμωση των τοπικών κοινωνιών έχει αναγνωριστεί σε μεγάλο βαθμό από τις τοπικές αρχές (Mason, 2003). Η δύναμη του τουρισμού που βασίζεται στην κοινωνία (Community Based Tourism – CBT) έγκειται στη συνεισφορά του στην ανάπτυξη και στην όσο το δυνατόν μεγαλύτερη εξάλειψη της φτώχειας (Manyara and Jones, 2007; Zapata et al., 2011) αλλά και την προώθηση της εικόνας δυνητικών χώρων υποδοχής επισκεπτών (Boo and Busser, 2006). Το συγκεκριμένο μοντέλο πρωτοεμφανίστηκε τη δεκαετία του 1970 ως απάντηση στις επιπτώσεις του μαζικού τουρισμού (Cater, 1993; Hall and Lew, 2009). Ο CBT συνεπάγεται έλεγχο της τουριστικής ανάπτυξης από την κοινωνία, λήψη αποφάσεων που προκύπτει από ομοφωνία και μία δίκαιη κατανομή των οφελών προς αυτούς που έχουν άμεση σχέση με τον τουρισμό (Pearce, 1992), με τον Blank (1992) να καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο τουρισμός είναι μία “win-win situation” για τις περισσότερες κοινωνίες, ειδικά τις αγροτικές.

Οι προσπάθειες των ερευνητών για την κατανόηση των απόψεων των κατοίκων σε μία επικείμενη τουριστική ανάπτυξη που μπορεί να οφείλεται σε πολλούς λόγους (π.χ. μνημεία και αρχαιολογικοί χώροι) πραγματοποιούνται συνήθως μέσω της θεωρίας της κοινωνικής ανταλλαγής (Social Exchange Theory – [SET]). Βασικό αξίωμα αυτής της θεωρίας είναι ότι οι πιθανότητες των κατοίκων να συμμετέχουν αυξάνονται όσο περισσότερο αντιλαμβάνονται οι ίδιοι ότι υπάρχει περίπτωση να αποκομίσουν οφέλη με το λιγότερο δυνατό κόστος. Εάν οι κάτοικοι αντιληφθούν ότι το όφελος είναι μεγαλύτερο από το κόστος, τότε θα συμμετάσχουν και θα υποστηρίξουν ενέργειες για επιπλέον ανάπτυξη στην κοινωνία τους (Allen et al, 1993; Garrod et al., 2012; Gursoy and Kendall, 2006; Gursoy et al., 2010; Wang and Pfister, 2008). Η ορθότητα αυτής της θεωρίας επαληθεύεται και από άλλες μελέτες (Gursoy and Rutherford, 2004; Nunkoo and Ramkissoon, 2010). Εξαιτίας των δυνατοτήτων που παρέχει ο τουρισμός στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και εισοδήματος, ο τουρισμός έχει μεγάλη συνεισφορά στην οικονομική μεγέθυνση

πολλών περιοχών ανά τον κόσμο (Sirakaya et al., 2001), με τη μελέτη των οικονομικών επιδράσεων να είναι συνεχής (Walpole and Goodwin, 2000), αν και η αντιμετώπιση του τουρισμού πλέον, σε ερευνητικό επίπεδο πραγματοποιείται διεπιστημονικά (Choi and Sirakaya, 2006). Οι κάτοικοι που επηρεάζονται περισσότερο από την τουριστική ανάπτυξη φαίνεται να εκφράζουν μεγαλύτερη επιθυμία να εμπλακούν σε διαδικασίες σχεδιασμού και ανάπτυξης (Bahaire and Elliott-White, 1999). Οι Haralambopoulos και Pizam (1996) συμπέραναν ότι όσοι είναι άμεσα εξαρτώμενοι από τον τουρισμό έχουν πολύ θετικές απόψεις σχετικά με την τουριστική ανάπτυξη με όρους επαγγελματικών ευκαιριών και εισοδήματος ενώ οι Lindberg και Johnson (1997) κατέγραψαν ότι οι θετικές απόψεις για την τουριστική ανάπτυξη σε μία περιοχή έχουν άμεση σχέση με την οικονομική ανάπτυξη, ειδικότερα στις περιοχές με οικονομική ύφεση όπου πολιτιστικές και κοινωνικές επιδράσεις δεν φαίνεται να έχουν μεγάλο αντίκτυπο (Gursoy and Rutherford, 2004). Οι Perdue et al. (1990) ανακάλυψαν πως όταν πρόκειται για αποκόμιση προσωπικών οφελών, οι κάτοικοι ήταν υπέρ της περαιτέρω τουριστικής ανάπτυξης και αυτή η θετική αντίληψη μάλιστα, ήταν ανεξάρτητη από κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά. Αρκετές μάλιστα είναι οι μελέτες που συνηγορούν στο ότι τα οικονομικά κίνητρα είναι στοιχείο που επιζητάται τις περισσότερες φορές από τους γηγενείς (Akis et al., 1996; Ritchie, 1988). Οι Garrod και Fyall (1998) όμως, ισχυρίζονται ότι ο τουρισμός δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται αποκλειστικά ως μία οικονομική δραστηριότητα με μηδαμινή επίδραση σε πλαίσια όπως φυσικά, ανθρώπινα, κοινωνικά και πολιτιστικά. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τις πολιτικές του CBT που εστιάζουν κυρίως στην κερδοφορία (Blackstock, 2005). Μία άλλη ενδιαφέρουσα πτυχή είναι και η σύνδεση των κατοίκων με τον τόπο τους (Lee, 2013) και όσο υψηλότερο το επίπεδο σύνδεσης κάποιου με την περιοχή του τόσο θετικότερες και οι αντιλήψεις περί τουριστικής ανάπτυξης (Lee et al., 2007). Μία πιθανή εξήγηση γι' αυτό, είναι ότι τα άτομα που είναι ιστορικά συνδεδεμένα με έναν τόπο είναι πιο ευαισθητοποιημένα και εκφράζουν καλοπροαίρετους προβληματισμούς για το μέλλον του (Gursoy et al., 2002).

Οι επιδράσεις του τουρισμού είναι εμφανείς σε ποικίλους τομείς καθώς υπάρχουν οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές επιδράσεις. Η διεθνής βιβλιογραφία δείχνει ότι οι θετικές οικονομικές επιδράσεις είναι για παράδειγμα η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου (Besculides et al., 2002; Kim et al., 2013; Tosun, 2002; Tovar and Lockwood, 2008; Um and Crompton, 1990), η αύξηση των

επενδύσεων (Dyer et al., 2007; Kwan and McCartney, 2005; Liu et al., 1987) και η αύξηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας (Prentice, 1993). Οι θετικές κοινωνικές επιδράσεις σχετίζονται με τη δημιουργία πάρκων, τη βελτίωση του οδικού δικτύου και τη διοργάνωση εκδηλώσεων (Lankford and Howard, 1994; Perdue et al., 1991). Οι θετικές πολιτιστικές επιδράσεις έχουν να κάνουν με την επαναφορά χαμένων εθίμων (Besculides et al., 2002; Wang et al., 2006). Άλλες μελέτες (King et al., 1993; Swarbrooke, 1996) έδειξαν ότι οι κάτοικοι θεωρούν πως ο τουρισμός βελτιώνει το επίπεδο ζωής μέσω της αναζωογόνησης παλαιών εγκαταστάσεων και της ύπαρξης πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Όμως, η επιτυχία και η επίτευξη βιωσιμότητας δεν θα πρέπει να νοούνται σε καμία περίπτωση ως ένα δεδομένο αποτέλεσμα διότι διαβρωτικοί παράγοντες, είτε εσωτερικοί είτε εξωτερικοί, που μπορεί να διαταράξουν αυτήν την επιτυχία, πάντα θα υπάρχουν (Matarrita-Cascante et al., 2010).

Ωστόσο, η τουριστική ανάπτυξη επιφέρει και αρνητικά αποτελέσματα σε τοπικό επίπεδο (Lankford and Howard, 1994). Ενδεικτικά, οι φόροι ιδιοκτησίας αυξάνονται (Allen et al., 1993), το κόστος της γης επίσης αυξάνεται (Lorde et al., 2011; Lundberg, 1990) όπως και οι τιμές των προϊόντων (Weaver and Lawton, 2001). Επιπτώσεις κοινωνικής χροιάς είναι πιθανό να εμφανιστούν όπως κυκλοφοριακό, συνωστισμός μεγάλου αριθμού ατόμων σε δημόσιους χώρους καθώς και ναρκωτικά, πορνεία και επαιτεία (Andereck et al., 2005). Τέλος, ο τουρισμός έχει δεχθεί κριτική διότι εστιάζει, τις περισσότερες φορές, όχι πάντα, στην εκμετάλλευση και όχι στην αξιοποίηση αλλά και την αλλοίωση των παραδόσεων και των συμπεριφορών (Kousis, 1989).

Στο σύνολο του, είναι γενικώς αποδεκτό ότι ο τουρισμός αποτελεί τη μεγαλύτερη δυναμική της Ελλάδας παρόλο που οι κινήσεις εδώ και πολλά χρόνια δεν είναι προς τη σωστή κατεύθυνση. Οι εκάστοτε πολιτικές που διαμορφώνονται δεν διαφέρουν πολύ αφού αυτές εστιάζουν στον τομέα του τουρισμού με τη μεγαλύτερη αποδοχή, το μαζικό τουρισμό. Αν και η χώρα πληροί όλες τις προδιαγραφές για το μαζικό τουρισμό, τα μειονεκτήματα που παρατηρούνται είναι κυρίως δύο:

- α) Η Ελλάδα δεν είναι η μοναδική χώρα στην περιοχή της Μεσογείου που προσφέρει το συγκεκριμένο τουριστικό προϊόν.
- β) Η Ελλάδα δεν φαίνεται – μέχρι τώρα τουλάχιστον – να δίνει έμφαση στον τομέα που μπορεί να την κάνει να ξεχωρίσει, τα μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους.

Σε αυτό το πλαίσιο, στόχος της διατριβής είναι η διερεύνηση της συμμετοχής των κατοίκων στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περιοχές όπου ο πολιτιστικός τουρισμός δεν διακρίνεται για την ένταση του συγκριτικά με άλλες. Η σημασία του αντικειμένου αυτού έχει ποικίλες συνιστώσες καθώς η συμμετοχή, ως έννοια, αποτελεί βασικό θεμέλιο του σχεδιασμού, το πώς θα εφαρμοστεί η όποια μορφή σχεδιασμού διαφέρει από περιοχή σε περιοχή ενώ εντέλει πολιτισμός και ανάπτυξη είναι άρρηκτα συνδεδεμένες πλέον έννοιες, ειδικά για πόλεις που επιθυμούν να αναπτυχθούν και να χαρακτηριστούν εξωστρεφείς. Η πρωτοτυπία της παρούσας διατριβής έγκειται στην εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τη συμμετοχή των κατοίκων στην ανάδειξη μνημείων διαφορετικού βεληνεκούς αλλά και την τοποθεσία (κεντρική και βόρεια Ελλάδα) αυτών των μνημείων αφού οι τουριστικές εισροές είναι χαμηλότερες σε σχέση με τη νότια Ελλάδα. Οι υποθέσεις για έλεγχο είναι οι παρακάτω:

- ✓ Διερεύνηση της σημασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς στην ανάπτυξη και την ελκυστικότητα μίας περιοχής.
- ✓ Προσδιορισμός της σύνδεσης ανάμεσα στους κατοίκους και την πολιτιστική ανάπτυξη μίας περιοχής.
- ✓ Διερεύνηση των κριτηρίων και τρόπων συμμετοχής των κατοίκων στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς.
- ✓ Ανταποδοτικό όφελος για συμμετοχή στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς.
- ✓ Διαφοροποίηση του βαθμού συμμετοχής ανά ηλικία-μορφωτικό επίπεδο.

Στο 1^ο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στον τουρισμό ως γενικού φαινομένου ενώ το 2^ο πραγματεύεται την έννοια του πολιτιστικού τουρισμού, καθώς και το ρόλο που αυτός διαδραματίζει για τη χώρα. Στο 3^ο κεφάλαιο, κεντρικά ζητήματα αποτέλεσαν η έννοια της συμμετοχής στο τουριστικό πλαίσιο, όπως επίσης και μεμονωμένες περιπτώσεις από το εξωτερικό στις οποίες έχει παρατηρηθεί ουσιαστική και ενεργός εμπλοκή των κατοίκων για την ανάδειξη της πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Στο 4^ο κεφάλαιο παρουσιάστηκαν τα ιστορικά στοιχεία του κάθε μνημείου ξεχωριστά, στο 5^ο αναλύεται η μεθοδολογία και τέλος στο 6^ο αποτυπώνονται τα αποτελέσματα που εξήχθησαν μέσω των συνεντεύξεων και καταγράφονται τα αποτελέσματα των ερωτηματολογίων που ως κύριους αποδέκτες είχαν τους ίδιους τους κατοίκους.

Κεφάλαιο 1^ο: Τουρισμός

Ο τουρισμός αποτελεί έναν πολύ διαδεδομένο τρόπο ψυχαγωγίας, με απήχηση στις Δυτικές κυρίως κοινωνίες, με τις ρίζες του να ανάγονται αρκετούς αιώνες πίσω στο παρελθόν. Πλην όμως, θεωρείται ταυτόχρονα και μεγάλη βιομηχανία που με τη σειρά της αποφέρει σημαντικά έσοδα στις χώρες που μπορούν να υποστηρίξουν τον τουρισμό. Μία από αυτές τις χώρες είναι και η Ελλάδα που εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης προσελκύει υψηλό αριθμό τουριστών και στηρίζεται οικονομικά σε μεγάλο βαθμό στον τριτογενή τομέα.

1.1 Εννοιολογική διάσταση

Ο τουρισμός, ως σύνολο, είναι πολυδιάστατος και απαρτίζεται από πολλούς τομείς, οι οποίοι λαμβάνονται υπόψη σε επίπεδο πολιτικής, έρευνας, σχεδιασμού και διαχείρισης. Γι' αυτό και ο ορισμός του τουρισμού είναι αρκετά προβληματικός. Ο χαρακτήρας που κατ' επέκταση αποκτά, αποτελεί αντικείμενο ενασχόλησης για αρκετές επιστημονικές ειδικότητες μερικές από τις οποίες είναι οι οικονομολόγοι, οι γεωγράφοι, οι οικολόγοι και οι κοινωνιολόγοι (Jogarathnam et al., 2005). Κάποιες επιπλέον ειδικότητες των οποίων αντικείμενο μελέτης είναι οι επιδράσεις του τουρισμού στο χώρο, θετικές ή αρνητικές, είναι και η πολεοδομία, η χωροταξία και η αρχιτεκτονική (Τσάρτας, 1996). Η πολύπλοκη σχέση που φαίνεται να διατηρεί ο τουρισμός με όλες τις προαναφερθείσες επιστήμες έχει κάνει αρκετούς να θεωρούν τον τουρισμό ως ξεχωριστή επιστήμη με τρία θεμελιώδη στοιχεία να τον απαρτίζουν: το «δυναμικό» (η διαδρομή για την προσέγγιση ενός τόπου), το «στατικό» (η διαμονή σε αυτόν τον τόπο) και το «τεχνητό» (αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης των δύο προηγούμενων στοιχείων αλλά και των εκάστοτε κοινωνικών και οικονομικών συγκυριών) (Θεοχάρης, 2012). Στη σημερινή εποχή ο τομέας του τουρισμού μπορεί να παραλληλιστεί με αυτόν της βιομηχανίας του προηγούμενου αιώνα και ο ανταγωνισμός δεν έχει να κάνει μόνο με τις χώρες αλλά μετατοπίζεται και σε μικρότερο επίπεδο, αυτό των περιφερειών (Νικολαΐδου, 1999). Στην οικονομική κλίμακα, αποτελεί έναν από τους ταχύτερα αναπτυσσόμενους τομείς παγκοσμίως ενώ η τοπική ανάπτυξη, η δημιουργία θέσεων εργασίας αλλά και οι ετήσιες εισπράξεις καθορίζουν τη θετική επίδραση που μπορεί να έχει ο τουρισμός σε εθνικό επίπεδο

(Μπριασούλη, 2000). Το στοιχείο της οικονομικής ανάπτυξης μίας περιοχής συνδέεται κυρίως με την υποδομή που υπάρχει και με το κοινωνικό-οικονομικό γίνεσθαι μέσα στο οποίο δραστηριοποιούνται οι πολίτες της (π.χ. ύψος μισθών, άδειες) αφού το πλαίσιο του διεθνούς τουρισμού διαμορφώθηκε χάρη στη μετακίνηση από μέσα προς τα έξω ή και ανάποδα των τουριστών από τα οικονομικά ανεπτυγμένα κράτη (Νικολαΐδου, 1999).

Η μετάβαση των ανθρώπων από τις περιοχές όπου ζουν και δραστηριοποιούνται προς κάποιες άλλες για ορισμένο χρονικό διάστημα, δεν αποτελεί κάτι το καινούριο αλλά υφίσταται εδώ και αιώνες. Ως φαινόμενο, ο τουρισμός έχει να επιδείξει μία αλματώδη ανάπτυξη χρονικά, ταυτόχρονα όμως παρατηρείται και η εννοιολογική εξέλιξη του. Στην πραγματικότητα, οι τρεις πτυχές που χαρακτηρίζουν τον τουρισμό είναι η κοινωνία, η ψυχολογία και η οικονομία ενώ το ίδιο το φαινόμενο προκύπτει ως αποτέλεσμα από τη διάδραση του τουρίστα – επισκέπτη, του κράτους, της τουριστικής επιχείρησης και της κοινωνίας προορισμού (McIntosh and Goeldner, 1990). Οι λόγοι για τους οποίους οι άνθρωποι παγκοσμίως συνεχίζουν να ταξιδεύουν, δεν έχουν αλλάξει σε μεγάλο βαθμό από την αρχή της εμφάνισης των μετακινήσεων. Πλέον, ο τουρισμός αποτελεί ένα ανεξάρτητο φαινόμενο, το οποίο σχετίζεται άμεσα με την κατανάλωση και τον ελεύθερο χρόνο.

Ο πρώτος ορισμός του τουρισμού έκανε την εμφάνιση του έπειτα από τη διατύπωση δύο Ελβετών, των Hunziger και Krapf το 1942, σύμφωνα με τους οποίους *«Τουρισμός είναι το σύνολο των σχέσεων και φαινομένων που προκύπτουν από το ταξίδι και την παραμονή ξένων προς ένα τόπο στον τόπο αυτόν, εφόσον η παραμονή δεν έχει το χαρακτήρα της μόνιμης εγκατάστασης και συνεπώς δεν ασκείται κάποια δραστηριότητα για την εξασφάλιση εισοδήματος»* (Κούτουλας, 2001). Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (ΠΟΤ), ο τουρισμός ορίζεται ως *«Η δραστηριότητα των ατόμων που ταξιδεύουν για να διαμείνουν σε μέρη εκτός από το σύνθητες περιβάλλον τους και όχι περισσότερο από ένα συνεχή χρόνο, για αναψυχή, επιχειρηματικούς ή για άλλους σκοπούς και όχι σχετικούς με την άσκηση αμειβόμενης εργασίας στον τόπο προορισμού»* (Τουφεγγουπούλου, 2008).

Οι ορισμοί του τουρισμού δεν σταματάνε σε αυτό το σημείο. Ο Λογοθέτης (1988) παραθέτει ότι *«Τουρισμός είναι η μετακίνηση του ανθρώπου από τον έναν τόπο στον άλλον εκτός της μόνιμης κατοικίας και εργασίας τους για ένα χρονικό διάστημα μικρότερο του ενός έτους, για την ικανοποίηση των προσωπικών τους αναγκών»*. Η Διεθνής Ακαδημία Τουρισμού από τη μεριά της, υποστηρίζει ότι *«Τουρισμός είναι το*

σύνολο των ανθρωπίνων μετακινήσεων και των δραστηριοτήτων που προκύπτουν από αυτές. Αυτές υποκινούνται, σε διαφορετικό βαθμό και ένταση, από τον πόθο της απόδρασης που ενυπάρχει στα άτομα» ενώ η Διεθνής Ομοσπονδία Δημοσιογράφων και Συγγραφέων Τουρισμού θεωρεί ότι «*Τουρίστας είναι το άτομο που πραγματοποιεί μία μετακίνηση, για οποιαδήποτε αιτία, πέραν του συνηθισμένου περιβάλλοντος του και το οποίο χρησιμοποιεί το χρόνο τηςσχόλης του για την ικανοποίηση της περιέργειας του, σε όλες τις μορφές της καθώς και της ανάγκης του για ανάπαυση και ψυχαγωγία*» (Βαρβαρέσος, 2000). Το έτος 1963, έλαβε χώρα η συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών βάσει της οποίας «*Τουρίστας είναι ο προσωρινός επισκέπτης που παραμένει τουλάχιστον 24 ώρες στη χώρα που επισκέπτεται και ο σκοπός του ταξιδιού του είναι η αναψυχή, οι διακοπές, η άθληση, η μόρφωση, η υγεία, η θρησκεία, η οικογένεια, η συνάντηση*» (Χριστοπούλου, 1991). Ας σημειωθεί ότι δεν θα πρέπει να συγχέονται οι όροι «*τουρίστας*» και «*εκδρομέας*» καθώς ο δεύτερος αναφέρεται σε άτομα που επισκέπτονται μία χώρα και φεύγουν από αυτή εντός 24 ωρών. Οι επιβάτες κρουαζιερόπλοιων και τα πληρώματα των πλοίων και των αεροπλάνων έχουν να κάνουν με τον παραπάνω όρο. Κάτι παρόμοιο υποστηρίζει και η Kelly (1985), η οποία θεωρεί ότι ο τουρισμός αποτελεί αναψυχή, την οποία κάποιος συνδυάζει με διάφορες δραστηριότητες μακριά από τη βάση του.

Σύμφωνα με τον Gunn (1988), ο τουρισμός εμπεριέχει όλα τα ταξίδια που πραγματοποιούνται, αν εξαιρέσει κάποιος τα άτομα τα οποία διατηρούν στην κατοχή τους εισιτήρια διαρκείας. Πρόκειται για μία ολιστική άποψη της έννοιας του τουρισμού, αφού ως ταξίδι μπορεί να θεωρηθεί για παράδειγμα και η μεταφορά τροφίμων από ένα ελικόπτερο από μία χώρα σε μία άλλη. Ο Cohen (1984) με τη σειρά του, ασχολείται με το φαινόμενο του τουρισμού αναδεικνύοντας αρκετές κατηγορίες του. Το πλήθος αυτό προέρχεται από τις πολλές και διαφορετικές οπτικές γωνίες που το συγκεκριμένο φαινόμενο έχει παρατηρηθεί και μελετηθεί. Πιο αναλυτικά, ο Cohen θεωρεί τον τουρισμό ως βιομηχανοποιημένη φιλοξενία, εκδημοκρατισμένη περιήγηση, διαδικασία εκπολιτισμού, αλληλεπίδραση τουρίστα – μόνιμου κατοίκου, νέα μορφή αποικισμού, αναψυχή και πολιτισμική ανησυχία. Βέβαια, η έννοια του τουρισμού είναι δυνατόν να εξεταστεί από δύο πλευρές. Από την πρακτική του πλευρά, ο τουρισμός έχει ως απώτερο στόχο την εύρεση κατάλληλου τρόπου συνεννόησης σε διεθνές επίπεδο, όλων αυτών που έχουν να κάνουν με την τουριστική δραστηριότητα ενώ από τη θεωρητική του πλευρά, μπορεί να θεωρηθεί η πρόσκαιρη μετακίνηση των ατόμων από τόπο σε τόπο χωρίς

κερδοσκοπικά οφέλη αλλά για λόγους κυρίως ψυχολογικούς (Μπακαούκας, 2008). Για να πραγματοποιηθούν όμως όλα τα παραπάνω, θα πρέπει να πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις. Αυτές είναι η ύπαρξη και η διάθεση ελεύθερου χρόνου και χρηματικού κεφαλαίου, η θέληση και η ικανότητα μετακίνησης και φυσικά οι τεχνικές διευκολύνσεις των μετακινήσεων (Βαρβαρέσος, 1998).

Παρατηρώντας την εξέλιξη της βιβλιογραφίας διαχρονικά, όσον αφορά στον προσδιορισμό της έννοιας του τουρισμού, οι περισσότεροι ορισμοί περιλαμβάνουν τα παρακάτω όμοια στοιχεία (Βεντουράτου, 2006):

- Η τουριστική δραστηριότητα στην ουσία, υφίσταται λόγω της μετακίνησης των ανθρώπων προς διάφορες τοποθεσίες.
- Οι βασικές συνιστώσες του τουρισμού είναι η μετάβαση προς ένα προορισμό και η παραμονή σε αυτόν (με όποιες δραστηριότητες συνεπάγεται η παραμονή).
- Η μετάβαση και η παραμονή πραγματοποιούνται εκτός των χώρων εργασίας και κατοικίας.
- Η παραμονή στις τουριστικές τοποθεσίες δεν χαρακτηρίζεται ως μόνιμη.
- Η θέληση για το ταξίδι καλύπτει ένα ευρύ φάσμα κινήτρων.

1.2 Ιστορική αναδρομή

Ο όρος τουρισμός έχει Αγγλική προέλευση από τον αντίστοιχο όρο “*touring*”, ο οποίος έλκει την καταγωγή του από τη Γαλλική λέξη “*tour*”, που σημαίνει γύρος, περιοδεία, ταξίδι. Σύμφωνα με τον Odrisol, ο όρος “*tour*”, ετυμολογικά, προέρχεται από την Ελληνική λέξη «*τόρνος*», η οποία στην αρχαία Ελληνική γλώσσα σημαίνει το διαβήτη στη μορφή τεντωμένου νήματος, το ένα άκρο του οποίου είναι δεμένο σε σταθερό σημείο και το άλλο άκρο καταλήγει σε βελόνη. Η βελόνη αυτή με την περιστροφή της γύρω από το σταθερό σημείο, διαγράφει κύκλο (Υδρία, 1992).

1.2.1 Αρχαία χρόνια

Οι λόγοι για τους οποίους ταξιδεύουν οι άνθρωποι δεν έχουν αλλάξει και πολύ από τότε που πρωτοεμφανίστηκε το φαινόμενο. Αυτοί, όπως και τότε, είναι λόγοι επαγγελματικοί, αναψυχής, επίσκεψης φίλων ή συγγενών, αναζήτησης περιπέτειας.

Βέβαια, στα πρωτόγονα χρόνια, η μετακίνηση ήταν άμεσα συνυφασμένη με τη σχεδόν καθημερινή εύρεση καινούριων και πλούσιων σε αποθέματα τροφής περιοχών. Η χωροχρονική διάσταση του τουρισμού διατυπώνεται από τον Αθηναίο φιλόσοφο Σωκράτη, όπως τον καταγράφει ο Πλάτων στον «Φαίδωνα»: «*Η γη περιλαμβάνει έναν μεγάλο αριθμό περιοχών...και δεν είναι ούτε η σύσταση της ούτε το μέγεθος της που προκαλεί ερωτήματα στους ανθρώπους...εμείς που κατοικούμε από τη Φώκαια μέχρι τις Ηράκλειες Στήλες καταλαμβάνουμε μόνο ένα μικρό τμήμα*» (Τάσιου, 2010).

Τουρισμός στην πραγματικότητα, υπήρχε σε μία πρώιμη μορφή, από τα αρχαία χρόνια ακόμα. Η παρακολούθηση μεγάλων αθλητικών γεγονότων όπως οι Ολυμπιακοί Αγώνες ή η επίσκεψη σε τόπους θρησκευτικής σημασίας όπως το μαντείο της Δωδώνης, αποτελούνε χαρακτηριστικά παραδείγματα (Νικολαΐδου, 1999). Στην αρχαία Ολυμπία μάλιστα, είναι γνωστό μέχρι και σήμερα το «Λεωνίδαio», το οποίο κτίστηκε από το Νάξιο Λεωνίδα ως ξενώνας για την εκεί φιλοξενία των ενδιαφερόμενων θεατών. Δεν είναι υπερβολή το γεγονός ότι η έναρξη του θεσμού των Ολυμπιακών Αγώνων, το 776 π.Χ., αποτέλεσε την εμφάνιση των πρώτων εκδηλώσεων με συγκεκριμένο χαρακτήρα σε ευρεία κλίμακα (πανελλαδική, αφού μόνο Έλληνες είχαν δικαίωμα συμμετοχής) για την εποχή εκείνη. Ακριβώς ίδια αθλητικά και εορταστικά κίνητρα είχαν σημειωθεί σε μικρότερης εμβέλειας αθλητικούς αγώνες όπως τα «Πύθια» στους Δελφούς, προς τιμήν του Απόλλωνα (αγώνες αρμάτων, διαγωνισμοί τραγουδιού, θεατρικές παραστάσεις), τα «Νέμεα» στην Αργολίδα, προς τιμήν και αυτά του Δία και τα «Ισθμια» στην πόλη της Κορίνθου, προς τιμήν του Ποσειδώνα. Γενικότερα την περίοδο αυτή, εμφανίζονται και οι πρώτες μορφές πανδοχείων στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου (Γασπαρινάτος, 2003). Απ' όλα αυτά τα γεγονότα, το πιο βαρυσήμαντο ήταν φυσικά οι Ολυμπιακοί Αγώνες, αν σκεφτεί κάποιος ότι κατά τη διάρκεια της τέλεσής τους δεν πραγματοποιούνταν εχθροπραξίες μεταξύ των Ελληνικών πόλεων-κρατών και όλες τους υπέγραφαν ανακωχή. Όμως, εκείνα τα χρόνια, η περιοχή και το ιερό των Δελφών ήταν το καθ' όλα αναγνωρισμένο πνευματικό κέντρο, όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σε ολόκληρο τον τότε γνωστό κόσμο. Μαζί λοιπόν με τους δεύτερους τη τάξει πιο σημαντικούς αγώνες μετά τους Ολυμπιακούς, τα «Πύθια» (στην αρχή γιορτάζονταν κάθε οκτώ χρόνια [εννετηρίς] και κατά πάσα πιθανότητα από το έτος 582 π.Χ. κάθε τέσσερα χρόνια [πεντετηρίς]), λάμβαναν χώρα και άλλες γιορτές στις

οποίες παρατηρούνταν τουριστική μετακίνηση από πολλά και διάφορα μέρη ανά την επικράτεια.

Τα «*Δελφίνια*» διεξαγόταν προς τιμήν του θεού Απόλλωνα εξαιτίας της μεταμόρφωσης του εαυτού του σε δελφίни για να καθοδηγήσει Κρήτες ναυτικούς στους Δελφούς όπου και ίδρυσαν το ιερό και γιορτάζονταν κάθε Απρίλιο μήνα. Τα «*Θαργήλεια*» σχετιζόταν με την ικανότητα του Φοίβου να θεραπεύει από τους λιμούς και γιορταζόταν κάθε άνοιξη. Τα «*Σεπτήρια*» ή «*Στεπτήρια*» είχαν τεθεί σε εφαρμογή λόγω της αναχώρησης του θεού από τον ιερό χώρο για να εξαγνιστεί από τη δολοφονία του δράκοντα Πύθωνα. Τα «*Θεοφάνεια*» υλοποιούνταν ως εορτή σε ανάμνηση της επιστροφής του Απόλλωνα μετά την παραμονή του στη χώρα των Υπερβορείων και τον πλήρη εξαγνισμό του (Μαυρόπουλος, 2005). Παρόλο που οι Δελφοί ήταν τόπος αφιερωμένος στο μουσαγέτη Απόλλωνα, τελούνταν και γιορτές που σχετιζόνταν και με το θεό Διόνυσο ή είχαν περιεχόμενο κάποια ιστορικά δρώμενα. Οι γιορτές «*Αικνίτης*» και «*Χάριλα*» τελούνταν κάθε οκτώ χρόνια και συμβόλιζαν την αναγέννηση της φύσης. Η «*Ηρώις*» τελούνταν και αυτή κάθε οκτώ χρόνια, με θεματικό περιεχόμενο την επιστροφή από τον Άδη της μητέρας του Διονύσου, της Σεμέλης ενώ τα «*Δαδοφόρια*», που ήταν μαιναδική γιορτή, τελούνταν κάθε δύο χρόνια στον Παρνασσό. Τέλος, σε ανάμνηση της νίκης κατά των Θεσσαλών πριν από τους Περσικούς Πολέμους και της σωτηρίας των Δελφών από την εισβολή των Γαλατών, τελούνταν τα «*Ελαφηβόλια*» και τα «*Σωτήρια*» αντίστοιχα (National Geographic, 2013).

Κατά την περίοδο των κλασικών χρόνων, ιδιαίτερα φημισμένη ήταν και μία αρχική μορφή συνεδριακού τουρισμού, οι λεγόμενες «*Αμφικτιονίες*». Οι Αμφικτιονίες στην αρχαία Ελλάδα λειτουργούσαν με τη συγκέντρωση αντιπροσώπων των Ελληνικών φύλων αρχικά και μετέπειτα των γνωστών σε όλους πόλεων-κρατών με σκοπό το διάλογο, τη συζήτηση και την πρόταση λύσεων για την αντιμετώπιση ποικίλων κοινών ζητημάτων μεταξύ των οποίων ο πόλεμος, η φορολογία και η πολιτική. Η πρώτη Αμφικτιονία έλαβε χώρα στην περιοχή των Θερμοπυλών το έτος 1.522 π.Χ. ενώ άλλες Αμφικτιονίες είχαν πραγματοποιηθεί στο νησί της Δήλου, τον Πόρο, τους Δελφούς και τη Βοιωτία (Μαντζουράνη και Τζιφάκη, 2006).

Πολύ γνωστή επίσης δραστηριότητα των αρχαίων Ελλήνων, στο πλαίσιο των μετακινήσεων, είναι και η επίσκεψη τους σε ιαματικές πηγές με σκοπό να αντιμετωπίσουν κάποιες ασθένειες. Οι ιαματικές πηγές αναφέρονται από άτομα της εποχής όπως ο γεωγράφος Στράβων, ο φιλόσοφος Αριστοτέλης, ο ιστορικός

Ηρόδοτος και ο «πατέρας της ιατρικής», Ιπποκράτης. Ο Πίνδαρος και ο Ηρόδοτος κάνουν λόγο για τις ιαματικές πηγές της Χειμάρρας και της Κασταλίας αντίστοιχα ενώ οι ιαματικές πηγές των Θερμοπυλών, της Αιδηψού και της Σκοτούσσας (Νομός Λάρισας) ήταν πανελλήνιας φήμης (Χάρτης 1). Η πρακτική αυτή, της επίσκεψης των ιαματικών πηγών, υιοθετήθηκε στη συνέχεια από τους Ρωμαίους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η προσπάθεια του Αυγούστου Καίσαρα να μετατρέψει την πόλη Baies, λίγο έξω από τη Νάπολη, σε διεθνές ιαματικό και θεραπευτικό κέντρο με επισκέπτες ακόμα και από τις μακρινές περιοχές της Αιγύπτου και της Φοινίκης. Ωστόσο, η εισροή ήταν τόσο μεγάλη με αποτέλεσμα όχι μόνο να μην τηρούνται η τάξη και οι κανόνες αλλά και να μεταβάλλεται η συμπεριφορά του κάθε ατόμου προς το χειρότερο. Ο Σενέκας επιβεβαιώνει το γεγονός με τη φράση του: *“Την εγκατέλειψα μία ημέρα αφότου κατέφτασα. Πρόκειται σαφώς για ένα μέρος που ο συνωστισμός το καθιστά επικίνδυνο. Ο συνετός και πράος άνθρωπος θα πρέπει να αποφεύγει τέτοιου είδους συναντήσεις που αντιτίθενται στα χρηστά ήθη”* (Τάσιου, 2010).

Χάρτης 1: Κατανομή θερμών πηγών στον Ελλαδικό χώρο.

Πηγή: Τουφεγγοπούλου, 2008.

Οι πρωτοπόροι στον τομέα της μετακίνησης επιδίδονταν σε έναν συνδυασμό του ταξιδιού τους με την εργασία τους. Ήδη πολλές χιλιάδες χρόνια πριν, η δημιουργία των πρώτων συγκροτημένων πόλεων στην εύφορη πεδιάδα μεταξύ των ποταμών Τίγρη και Ευφράτη, τη Μεσοποταμία, συντελεί στην αναγκαία μετακίνηση ανθρώπων για συγκεκριμένους λόγους, μεταξύ των οποίων πολιτικοί και εμπορικοί. Οι δημιουργοί του τουρισμού μπορεί να θεωρηθούν οι Σουμέριοι, μιας και η εφεύρεση του χρήματος, της σφηνοειδούς γραφής αλλά και του τροχού συνέβαλε τα μέγιστα στην ανάπτυξη του, για τα δεδομένα της εποχής πάντα (Τσάρτας, 1996). Οι Ρωμαίοι επίσης ήταν από τους πρώτους που ταξίδευαν για λόγους αναψυχής ενώ υπάρχουν υποθέσεις ότι τόσο οι Κινέζοι όσο και οι Ιάπωνες είχαν προβεί σε ανάλογες δραστηριότητες (Χριστοπούλου, 1991).

Ο Τσάρτας (1996) εξαίρει και τους Φοίνικες, οι οποίοι ως αμιγώς ναυτικός λαός προώθησαν τη διακομιδή τόσο εμπορευμάτων όσο και ανθρώπων με άμεσο επακόλουθο τη σύνδεση όλων των περιοχών της Μεσογείου, αν και το εμπόριο έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην προσέγγιση και πολύ πιο μακρινών χωρών, όπως η Κίνα και η Ινδία. Μία άλλη απόδειξη για τις απαρχές του τουρισμού αποτελεί η ανακάλυψη από την αρχαιολογική σκαπάνη ενός ξενώνα στο βόρειο τμήμα της Κρήτης, λίγο έξω από τα παλάτια της Κνωσού (Casson, 1994). Από εκείνη την εποχή και έπειτα τα ταξίδια αρχίζουν και πραγματοποιούνται σε μεγαλύτερη κλίμακα με τους ταξιδιώτες να διανύουν πολλά χιλιόμετρα. Για να γίνει κατανοητό αυτό, ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει για την τόλμη που επέδειξαν οι κάτοικοι της Πολυνησίας οι οποίοι με απλοϊκά σκάφη κατάφεραν να καταφτάσουν στη Χαβάη (Τσάρτας, 2006).

Οι περιηγήσεις των ιστορικών, γεωγράφων ακόμα και φιλοσόφων καταγράφονται σε βιβλία με αποτέλεσμα να υπάρχουν στοιχεία μεγάλης σημασίας για να προσδιοριστούν τα χαρακτηριστικά των ταξιδιών παλαιότερων εποχών. Ο τουρισμός κατά την αρχαιότητα θεωρούνταν ως μορφή αναψυχής όπως άλλωστε θεωρείται και τώρα. Η επίσκεψη ενός τόπου ήταν μία πολύ επώδυνη διαδικασία και διαρκούσε αρκετό χρονικό διάστημα καθώς τα μεταφορικά μέσα εκείνη την εποχή προφανώς δεν ήταν εξελιγμένα και το σύνολο των ταξιδιωτών χρησιμοποιούσε για τη μετακίνηση του άμαξες και ξύλινα πλοία.

Ο Πλάτων θεωρείται από τους πρωτοπόρους στην κατηγοριοποίηση των ανθρώπων που ταξίδευαν στην εποχή του. Πιο συγκεκριμένα, ο φιλόσοφος υποστήριζε την ύπαρξη των ανθρώπων οι οποίοι ταξίδευαν για το εμπόριο, για τη

μόρφωση και την επιστήμη, για να δούνε και να ακούσουνε διάφορα ειδικά γεγονότα κυρίως καλλιτεχνικού χαρακτήρα και τέλος τα μέλη των επίσημων αποστολών που επισκέπτονταν κάποιο μέρος και τύγγαναν θερμής υποδοχής (Χιλιαδάκης, 1948). Ο επονομαζόμενος και «πατέρας της ιστορίας», Ηρόδοτος, υπήρξε ένας από τους πρώτους ταξιδιώτες, επιδεικνύοντας πάντοτε πολύ μεγάλο ενδιαφέρον για τα ήθη, τα έθιμα, τη θρησκεία και γενικότερα τον πολιτισμό οποιουδήποτε προορισμού επισκεπτόταν. Οι πηγές κάνουν λόγο για τη Σικελία, την Αίγυπτο και την Περσία ως τόπων επίσκεψης του (Τάσιου, 2010). Δύο αιώνες περίπου αργότερα, ο περιηγητής Πausanίας κινήθηκε στο ίδιο μήκος κύματος, αφήνοντας πολύτιμες πληροφορίες για το παρελθόν, αν σκεφτεί κάποιος πως ο ίδιος αποτελεί τη βασική πηγή για την τοπογραφία και το χώρο της αρχαίας Σπάρτης, η οποία δυστυχώς καταστράφηκε σχεδόν ολοσχερώς από τον Αλάρικο και τον Γάλλο αββά Fourmont. Ο Αντίπατρος από τη Σιδώνα, πριν από 2.000 χρόνια περίπου, ασχολήθηκε με την καταγραφή των πιο θαυμαστών έργων που κατασκευάστηκαν ποτέ από ανθρώπους και αυτά δεν ήταν άλλα από τα επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου (πυραμίδες της Γκίζας, κρεμαστοί κήποι της Βαβυλώνας, χρυσελεφάντινο άγαλμα του Ολυμπίου Διός, ναός της Αρτέμιδος στην Έφεσο, Κολοσσός της Ρόδου, Φάρος της Αλεξάνδρειας, το Μουσολείο της Αλικαρνασσού). Ας σημειωθεί, ότι μαγεύτηκε τόσο από την εκθαμβωτική λάμψη του ναού της Αρτέμιδος στην Έφεσο, σε σημείο μάλιστα που να το παρομοιάσει με το μεγαλοπρεπές και τεράστιας σημασίας για την εποχή εκείνη βουνό του Ολύμπου. Τέλος, επισημαίνονται και άλλοι αρχαίοι Έλληνες που προσέγγισαν τις μετακινήσεις με το δικό τους τρόπο. Μερικοί από αυτούς είναι ο Νέαρχος (πλοίαρχος του Μ. Αλεξάνδρου), ο Αρριανός με την «Ανάβαση» του και ο Πλούταρχος (Μαλάκη και Νικολαΐδου, 2011). Σημαντική στα χρόνια που ακολούθησαν στην επέκταση του τουρισμού, ήταν η ώθηση των Ρωμαίων με το δίκτυο δρόμων που υλοποίησαν. Η «Αππία οδός» είναι παγκοσμίως γνωστή, το μήκος της δε, έφτανε περίπου στα 350 μίλια – σύνδεση Ρώμης και Μπρίντιζι – με τα πανδοχεία να πρωτοτυπούν και να χρησιμοποιούν πινακίδες πάνω στις οποίες αναγράφονταν οι παρεχόμενες υπηρεσίες προς τον εκάστοτε ταξιδιώτη (Τσάρτας, 1996).

Οι αρχαίοι Έλληνες προσπαθώντας να εξερευνήσουν άγνωστους προς αυτούς τόπους, ξεκίνησαν ταξίδια που διακατέχονταν τόσο από το εμπόριο όσο και από ανταλλαγή πολιτισμικών στοιχείων. Με το πέρασμα των χρόνων, δημιουργήθηκαν μύθοι για να περιγράψουν αυτά τα ταξίδια, τα οποία η ιστορία αποδέχεται ως αληθινά

γεγονότα χωρίς το αλληγορικό τους περιεχόμενο. Η Αυγερινού-Κολώνια (2009) παραθέτει τέσσερα παραδείγματα τέτοιων ταξιδιών, ξεκινώντας από τους 12 άθλους του Ηρακλή, την άφιξη του στο σημερινό Γιβραλτάρ, στην Ιβηρική χερσόνησο, για να αναζητήσει τα χρυσά μήλα των Εσπερίδων και να συναντήσει τον Τιτάνα Άτλαντα (εξού και η ονομασία της οροσειράς του Μαρόκο) και μετέπειτα τα βόδια του Γηρυόνη. Εκεί, κατασκεύασε τις γνωστές Ηράκλειες Στήλες και ίδρυσε πόλεις που έφεραν το όνομα του. Η ερμηνεία του μύθου σχετίζεται με τη μετακίνηση των πρώτων Ελληνικών φύλων για την εύρεση καινούριων πρόσφορων εδαφών αλλά και μετάλλων. Επίσης, διεθνούς φήμης είναι και η Αργοναυτική εκστρατεία, η οποία με αρχηγό τον Ιάσωνα και με πλήρωμα μεγάλους ήρωες της εποχής εκείνης (Ηρακλής, Πηλέας, Λυγκέας, Θησέας, Ορφέας, Ζήτης, Κάλαϊς, Τίφυς κ.ά.), ξεκίνησαν από την Ιωλκό (σημερινός Βόλος) πάνω στο πλοίο της Αργούς προς τη μακρινή Αία ή Κολχίδα. Η Αία, στην οποία βασίλευε ο γιος του θεού Ήλιου, ο Αιήτης, πατέρας της Μήδειας και του Άψυρτου, τοποθετείται στον Εύξεινο Πόντο, στις παρυφές του Καυκάσου. Απώτερος στόχος των Αργοναυτών δεν ήταν άλλος από την επαναφορά του χρυσόμαλλου δέρατος στην Ιωλκό, έτσι ώστε ο Ιάσωνας να μπορέσει να πάρει πίσω το θρόνο που δικαιοματικά του ανήκε και είχε σφετεριστεί ο θεός του και αδελφός του πατέρα του, Αίσωνα, ο Πελίας. Ο μύθος αποτυπώνει τη χάραξη θαλάσσιων διαδρομών μαζί με ποτάμια και χερσαίες, στα εδάφη της ανατολικής Ευρώπης προς αναζήτηση κασσίτερου και ήλεκτρου.

Επιπρόσθετα, τα ομηρικά έπη της «*Ιλιάδας*» και της «*Οδύσσειας*» που διδάσκονται μέχρι και σήμερα, μαρτυρούν τις προσπάθειες που επιτελέστηκαν από τους Έλληνες για καινούριες πρώτες ύλες. Από τη μία, η πλοκή της «*Ιλιάδας*» έχει να κάνει με την επιθυμία των Ελλήνων να ελέγξουν τα στενά των Δαρδανελίων για εμπορικούς λόγους και από την άλλη, η «*Οδύσσεια*», ως ναυτικό έπος, αναφέρεται στην πραγματικότητα σε όλα τα ταξίδια που πραγματοποιήθηκαν σε ολόκληρη τη Μεσόγειο από τους ναυτικούς είτε ηθελήμενα είτε όχι. Τα υπερφυσικά όντα και γενικότερα οι κίνδυνοι που αποκτούν ανθρώπινη μορφή καταδεικνύουν τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι Έλληνες ναυτικοί κατά τη διάρκεια των ταξιδιών τους. Τέλος, στα μέσα περίπου του 4^{ου} αι. π.Χ., ο Πυθέας από τη Μασσαλία (Ελληνική αποικία στα χρόνια εκείνα) ξεκίνησε ένα ταξίδι προς τη βόρεια Ευρώπη, σε τελείως άγνωστα μέρη, στη Βρετανική Θούλη. Η φύση του ερευνητικού ταξιδιού ήταν διττή. Αφενός υπήρχε η επιστημονική πτυχή του αφετέρου οι έμποροι από τη Μασσαλία θεώρησαν ότι θα προσεγγίσουν κοιτάσματα κασσίτερου. Η προσπάθεια αυτή του αρχαίου

Έλληνα εξερευνητή, γεωγράφου και μαθηματικού, κρίνεται ως ένα μεγάλο επίτευγμα καθώς οι πληροφορίες που συνέλεξε αλλά και οι μετρήσεις που πραγματοποίησε, συνέβαλαν στη γνώση και κατανόηση των βόρειων Ευρωπαϊκών λαών. Δυστυχώς, το περίφημο έργο του «Γης Περίοδος η Περί Ωκεανού», σώθηκε αποσπασματικά από διάφορους συγγραφείς, όπως ο Ερατοσθένης και ο Ίππαρχος.

Ο τουρισμός ήδη από την εποχή της αρχαίας Ελλάδας δεν ήταν μονοδιάστατος αλλά χαρακτηριζόταν από πληθώρα πτυχών. Οι διαφορετικές μορφές τουρισμού που είχαν σημειωθεί από εκείνη ακόμα την εποχή ήταν (Βενετσανοπούλου, 2006):

- Εμπορικός τουρισμός (διακίνηση συναλλάγματος).
- Πολιτιστικός τουρισμός (π.χ. Δήλος, Έφεσος λόγω σημαντικών μνημείων).
- Τουρισμός υγείας (προσέλευση τουριστών σε ιαματικές πηγές).
- Συνεδριακός τουρισμός (λήψη αποφάσεων πολιτικής φύσεως, π.χ. Αμφικτιονίες).
- Θρησκευτικός τουρισμός (προσκυνήματα σε Δελφούς, Ελευσίνα, Αίγυπτο).
- Εκπαιδευτικός τουρισμός (αρχαία Αθήνα, κέντρο φιλοσοφικών διδασκαλιών).

1.2.2 Η περίοδος του Μεσαίωνα

Ο Μεσαίωνας, με ό,τι αυτός συνεπάγεται, χαρακτηρίζεται κυρίως από δύο μορφές τουρισμού, τον πανεπιστημιακό και τον θρησκευτικό. Κατά γενική ομολογία τα τουριστικά ταξίδια χάνουν πλέον τον χαρακτήρα αναψυχής που τα χαρακτήριζε τους προηγούμενους αιώνες. Κέντρα του πανεπιστημιακού τουρισμού ήταν η Οξφόρδη, το Κέιμπριτζ και το Παρίσι ενώ η εισροή των Αραβικών φύλων στην Ευρωπαϊκή επικράτεια, φέρνοντας μαζί τους το Ισλάμ, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία αρκετών πολιτισμικών κέντρων σε διάφορες πόλεις και σε μεγαλύτερο βαθμό στην Ισπανία, όπως στη Σεβίλλη, τη Γρανάδα και την Κόρδοβα (Βαρβαρέσος, 1997).

Όπως αναφέρθηκε λίγο πιο πάνω, η αναψυχή ως βασικό στοιχείο του τουρισμού παραγκωνίστηκε, δεδομένου ότι η ασφάλεια τόσο στα ηπειρωτικά όσο και στα θαλάσσια ταξίδια, διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο την περίοδο εκείνη, μιας και τα άσχημα περιστατικά δεν ήταν και λιγοστά. Οι Σταυροφορίες που πραγματοποιήθηκαν κατά το 12^ο και 13^ο αι. συνηγορούν σε αυτό το γεγονός ενώ

φαίνεται πως τότε ήλθε στην επιφάνεια και η οργανωμένη προσφορά τουριστικών πακέτων με προορισμό την Ιερουσαλήμ από τους Ενετούς, προσφορά η οποία κάλυπτε φαγητό, διαμονή και μεταφορά. Ταυτόχρονα, πραγματοποιούνται και τολμηρά ταξίδια μεγάλου βεληνεκούς, όπως αυτό του Μάρκο Πόλο από τη Βενετία στην Κίνα, με αποτέλεσμα η Ευρωπαϊκή ήπειρος να μιμηθεί και να χρησιμοποιήσει προς όφελος της προηγμένα τεχνολογικά επιτεύγματα άλλων πολιτισμών και να παρατηρηθεί εισροή άλλων, διαφορετικών προϊόντων (Γκανιά, 2007). Αν όμως κάτι χαρακτηρίζει το Μεσαίωνα, αυτό είναι η στασιμότητα του διότι μεγάλο μέρος του πληθυσμού δεν μετακινούνταν.

1.2.3 Η περίοδος της Αναγέννησης

Στον αντίποδα κινείται η περίοδος της Αναγέννησης αφού ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός παύει να υφίσταται σε τόσο μεγάλο βαθμό όπως πριν. Η ανάπτυξη των επιστημών και του ουμανισμού (φιλοσοφία που επικεντρώνεται στον άνθρωπο και την καθημερινότητα του), επιφέρουν σημαντικές επιδράσεις τόσο στην κοινωνική όσο και στην οικονομική πραγματικότητα. Μετέπειτα, σε αυτή την κοσμοϊστορική αλλαγή, σημαντικό μερίδιο ευθύνης αναλογεί στη Βιομηχανική Επανάσταση που συντελέστηκε και αυτό διότι νέες κοινωνικές κατηγορίες αναδύθηκαν. Η Βιομηχανική Επανάσταση ήταν η αιτία της μετακίνησης των πληθυσμών, σε μεγάλη κλίμακα, από τις αγροτικές περιοχές στις πόλεις καθώς ολοένα και περισσότεροι άνθρωποι αναζητούσαν θέσεις εργασίας. Τότε ήταν όμως, που η μεγάλη μάζα αυτών των ατόμων που μετακινήθηκε, συνειδητοποίησε την έλξη που της ασκούσε η φύση με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί μία έντονη επιθυμία φυγής από τα πολεοδομικά συγκροτήματα, έστω και για μικρό χρονικό διάστημα (Holloway, 1996). Μία τάση φυγής την οποία δημιούργησαν τα αιφνίδια ξεσπάσματα της τεχνολογίας και της βιομηχανίας που με τη σειρά τους ευτέλισαν το περιβάλλον μέσα στο οποίο ζούσαν οι άνθρωποι της εποχής εκείνης. Κάτι ανάλογο όμως, ισχύει και στην τωρινή καθημερινότητα, αφού η ζωή στην πόλη διακατέχεται από κάποια βασικά γνωρίσματα, μερικά εκ των οποίων είναι η βεβαρημένη ατμόσφαιρα λόγω μικροσωματιδίων, η καταναλωτική μανία, η απουσία ουσιαστικού ελεύθερου χρόνου, η ανυπαρξία άμεσων και βιωματικών επαφών. Θα πρέπει να ληφθεί υπόψη πως η δυνατότητα των τουριστικών ταξιδιών μέχρι εκείνη την εποχή για τις κατώτερες τάξεις ήταν από μηδαμινή έως μηδενική, καθώς αυτή αποτελούσε συνισταμένη

πολλών συνιστωσών, μεταξύ των οποίων το βιοτικό επίπεδο, ο ελεύθερος χρόνος και η τεχνολογική ανεπάρκεια (Νικολαΐδου, 1999).

Ξέχωρα από τα παραπάνω, η ανέγερση μεγάλου αριθμού μουσείων και η διοργάνωση ποικίλων πολιτιστικών δραστηριοτήτων είχε ως αποτέλεσμα την προώθηση του τουρισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εμφάνιση τουριστικών πακέτων με πρωτεργάτη τον Thomas Cook και με προορισμούς την Ελλάδα και την Ιταλία. Τα συγκεκριμένα πακέτα απευθύνονταν κυρίως σε άτομα τα οποία ανήκαν στη λεγόμενη «*μεσαία τάξη*», δίνοντας τους με αυτόν τον τρόπο την ευκαιρία να βιώσουν κάτι αντίστοιχο με τους ταξιδιώτες-αριστοκράτες του “*Grand Tour*” (Θέου, 2011). Μάλιστα, το έτος 1841, ο ίδιος ο Cook πρωτοτυπεί και ιδρύει στην πόλη Leicester δικό του γραφείο ταξιδιών, το οποίο και συνεργάζεται με άλλα γραφεία δικής του ιδιοκτησίας, σε 68 συνολικά χώρες παγκοσμίως (Γρατσάνη, 2012). Ενδεικτικά, το έτος 1851, το γραφείο του ανέλαβε τη μετακίνηση 165.000 ατόμων από την επαρχία του York (Yorkshire) προς το Λονδίνο, όπου πραγματοποιήθηκε μεγάλης έκτασης βιομηχανική έκθεση (Φιδάνη, 2012).

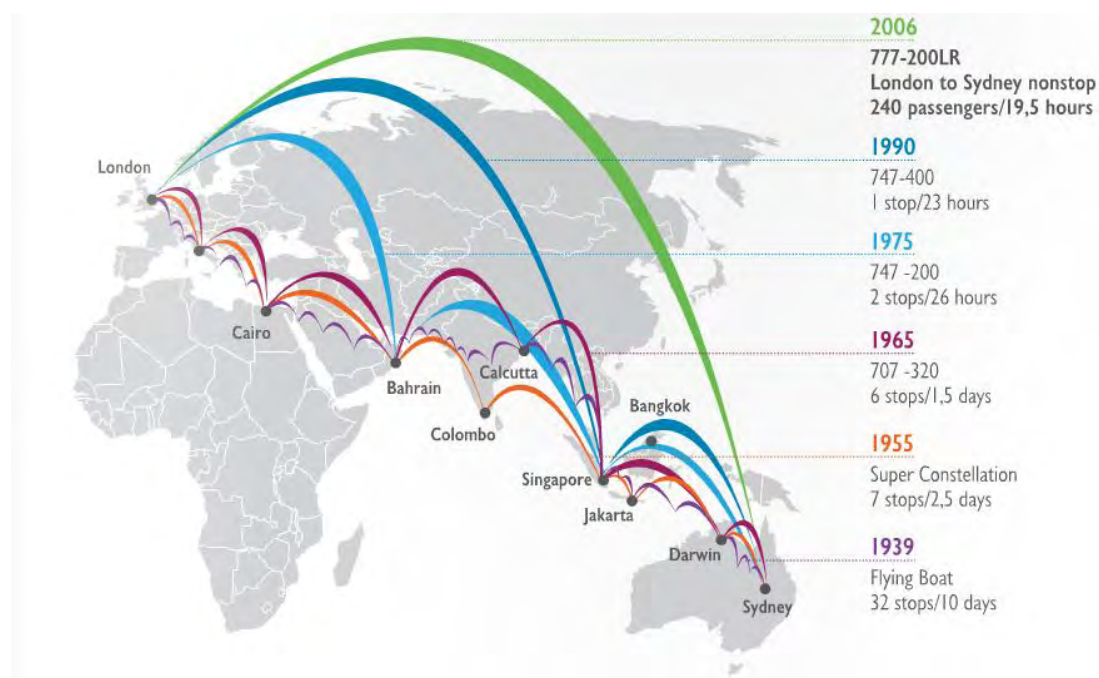
Έτσι λοιπόν, με τα άλματα της τεχνολογίας που πραγματοποιήθηκαν και τη βιομηχανοποίηση της παραγωγής, προέκυψαν καινούριες κοινωνικές τάξεις οι οποίες μαζί με τις προηγούμενες κατώτερες εκμεταλλεύτηκαν το υλικό πλεόνασμα αυτής της προόδου και ήταν σε θέση πλέον να διοχετεύσουν χρόνο και χρήμα για δική τους αναψυχή. Είναι γεγονός πως η Αναγεννησιακή περίοδος συνεισφέρει στην ποικιλομορφία του τουρισμού αλλά παρέχει διαφορετικά και περισσότερα κίνητρα για τον οποιονδήποτε. Είναι ίσως η πρώτη φορά που οι άνθρωποι δεν ταξιδεύουν απλά για να επισκεφθούν ένα μέρος αλλά από περιέργεια, κάτι στο οποίο αναφέρεται και ο Montaigne ισχυριζόμενος ότι: «*Μεταξύ των χαρακτηριστικών της ανθρώπινης συμπεριφοράς, ένα είναι αρκετά κοινό· ότι επιθυμούμε τα ξένα πράγματα περισσότερο από τα δικά μας και ότι αγαπάμε την αλλαγή. Αυτή η άσβεστη διάθεση άγνωστων πραγμάτων εμφυσά μέσα μου την επιθυμία των ταξιδιών και δεν γνωρίζω κάποιο καλύτερο σχολείο διαπαιδαγώγησης από το να προτείνεις στον εαυτό σου αδιάλειπτα την πολυμορφία άλλων τρόπων ζωής*» (Τάσιου, 2010).

1.2.4 Σύγχρονη εποχή

Σταθμός όμως για τον τουρισμό και την μέχρι νεωτέρας διαμόρφωση του, αποτελεί ο 20^{ος} αιώνας. Κατά τη διάρκεια του συντελέστηκαν πολλά και διάφορα

γεγονότα, μεταξύ των οποίων το οικονομικό «κραχ» του 1929 και φυσικά οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι. Η εξάπλωση του αυτοκινήτου ως μέσου ιδιοκτησίας όλο και περισσότερων ανθρώπων αλλά και η εκτεταμένη χρήση των αεροπλάνων που στην ουσία εκμηδένισαν τις αποστάσεις, είχε ως αποτέλεσμα την εξάπλωση του φαινομένου του τουρισμού σε παγκόσμια κλίμακα (Χουλιάρα, 2010). Πέραν των τεχνολογικών εξελίξεων και μεταφορικών διευκολύνσεων, από τη μία παρατηρήθηκε την ίδια περίοδο βελτίωση των ταξιδιωτικών οδών, οι οποίοι παρείχαν πλέον σαφώς πιο πολλές και πιο έγκυρες πληροφορίες για τον εκάστοτε προορισμό, από την άλλη, διαπιστώθηκε η μεγέθυνση των τουριστικών οργανώσεων γεγονός που οδήγησε στην ποικιλία τόσο προορισμών όσο και προϊόντων (Πίνακας 1) (Βενετσανοπούλου, 2006). Στο παρόν, τα κράτη που κινούν τα νήματα στην τουριστική βιομηχανία είναι τα ανεπτυγμένα. Σε αυτήν τη διαπίστωση συνέβαλαν η πολιτική σταθερότητα, οι αυξανόμενοι ρυθμοί ανάπτυξης και η μακρά περίοδος ειρήνης. Το τελευταίο στοιχείο μάλιστα διαμόρφωσε τις σχέσεις μεταξύ των κρατών σε διεθνές επίπεδο, με αποτέλεσμα την ευκολότερη μετακίνηση των ανθρώπων οποιαδήποτε χρονική στιγμή από το ένα κράτος στο άλλο.

Χάρτης 2: Εκμηδένιση απόστασης Λονδίνου-Σύδνεϋ σε πάροδο 47 ετών.

Πηγή: ΣΕΤΕ, 2010.

Ο τουρισμός, ως φαινόμενο, από τη στιγμή που πρωτοεμφανίστηκε μέχρι και σήμερα μεταβάλλεται και διαμορφώνεται συνεχώς. Αν εξαιρέσει κάποιος την περίοδο του Μεσαίωνα που προαναφέρθηκε, η ζήτηση που καταγράφεται για μετάβαση από τον τόπο μόνιμης κατοικίας προς οπουδήποτε αλλού παρουσιάζει ανοδικές τάσεις. Προφανώς, γι' αυτό το γεγονός έπαιξαν ρόλο συγκεκριμένοι λόγοι. Αφενός η συνδυαστική επιμήκυνση του ελεύθερου χρόνου με το πλεόνασμα χρήματος που υπήρξε και αφετέρου η διάθεση φθηνών πακέτων προσφοράς, τα τεχνολογικά μεγαλουργήματα, η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και η ανάδυση της κοινωνικής πρόνοιας οδήγησαν προς αυτήν την κατεύθυνση (Ανδριώτης, 2008), αν αναλογιστεί κάποιος και το ότι και οι αποστάσεις πλέον έχουν εκμηδενισθεί (Χάρτης 2). Έπειτα απ' όλα αυτά, καταδεικνύεται πως το τουριστικό φαινόμενο αποτελεί στην πραγματικότητα τεράστιο οικονομικό πυλώνα για οποιαδήποτε περιοχή ή χώρα από την αρχαιότητα ακόμα, μία αέναη διαδικασία η οποία φαίνεται να μην έχει τέλος (Βαγιονής, 2002).

Πίνακας 1: Χαρακτηριστικά του τουρισμού πριν και μετά τον 20^ο αι.

<i>ΠΡΙΝ</i>	<i>ΜΕΤΑ</i>
Μόνο για άτομα υψηλής οικονομικής κλίμακας	Όλες οι κοινωνικές τάξεις
Μεγαλύτερης διάρκειας διακοπές	Μικρότερης διάρκειας διακοπές
Καθορισμένοι προορισμοί	Νέοι και πρόσφατα αναπτυσσόμενοι προορισμοί
Τμηματοποιημένες τουριστικές υπηρεσίες	Ενισχυμένες και ολοκληρωμένες υπηρεσίες για τον καταναλωτή
Κατακερματισμένος ως κλάδος	Συγκέντρωση του κλάδου για μεγαλύτερη οικονομική ανάπτυξη
Μεγάλη η εξουσία του τουριστικού πράκτορα	Η εξουσία της κοινότητας παρέχει τις τουριστικές υπηρεσίες
Ανυπαρξία επενδύσεων	Νέες μορφές χρηματοδοτικών προγραμμάτων και επενδύσεων
Παθητικός τουρισμός	Ενεργά εμπλεκόμενος τουρίστας
Τεχνολογία μόνο για την εξυπηρέτηση του κλάδου	Τεχνολογικές διευκολύνσεις για την εξυπηρέτηση του τουρίστα
Μαζικές αγορές	Ειδικές αγορές
Μαζικό marketing (μία εκστρατεία για όλη τη χώρα)	Εξασφάλιση άμεσης επικοινωνίας με οποιονδήποτε
Λιγότερο συχνά ταξίδια λόγω έλλειψης μεταφορικών μέσων	Περισσότερα ταξίδια λόγω βελτίωσης των υποδομών
Απόμακρη έννοια εξαιτίας χρόνου και χρήματος	Κοντινή έννοια εξαιτίας αύξησης χρόνου και χρήματος

Πηγή: Γκανιά, 2007 (ιδία επεξεργασία).

Με αφορμή την είσοδο της τεχνολογίας στο τουριστικό γίγνεσθαι, αποτυπώνονται τέσσερις κατηγορίες όσον αφορά στη διαχρονική ανάπτυξη του τουρισμού και αυτές είναι (Αδάμου, 2006):

- **Προϊστορικός τουρισμός:** Αντικατοπτρίζει τη χρονική περίοδο από το Μεσαίωνα μέχρι και τις αρχές του 17^{ου} αι., όταν και ο συνολικός τρόπος ζωής άρχισε να επηρεάζεται από την ανάπτυξη της βιομηχανίας.
- **Η εποχή των σιδηροδρόμων:** Η εφεύρεση των ατμομηχανών και των ατμόπλοιων διευκόλυναν τις μεγάλες μετακινήσεις.
- **Η περίοδος του Μεσοπολέμου:** Εντάσσεται στην περίοδο 1918-1939, όπου εκτός από τη μεγέθυνση των οδικών αλλά και των αεροπορικών μεταφορών, παρατηρήθηκαν και κάποιες πρωτοτυπίες, όπως άδεια μετ' αποδοχών, φθηνά πακέτα ταξιδιών.
- Η εκτίναξη του τουρισμού, είναι στην ουσία **η περίοδος από το 1945 (τέλος Β' ΠΠ) μέχρι και σήμερα**, κατά την οποία συντελέστηκαν η μαζική βιομηχανική ανάπτυξη, η αύξηση του διαθέσιμου εισοδήματος και φυσικά η αλλαγή και διευκόλυνση των τρόπων επικοινωνίας.

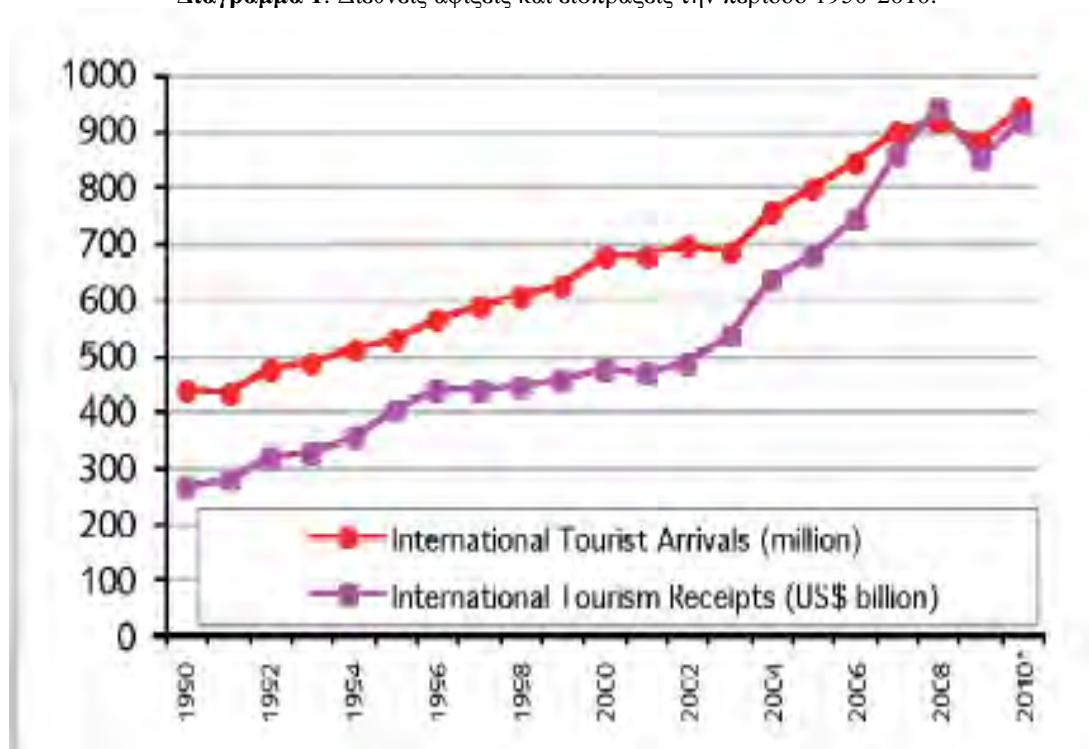
1.3 Ο τουρισμός στο διεθνή χώρο

Η συνεχόμενη μεγέθυνση του ρυθμού ανάπτυξης συγκεκριμένων δεικτών όπως είναι οι αφίξεις και οι εισπράξεις, αποδεικνύει το μεγάλο βαθμό ανάπτυξης του τουρισμού παρόλο που σε παγκόσμια κλίμακα έχουν παρατηρηθεί αξιοσημείωτα γεγονότα, π.χ. οικονομική κρίση (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001). Η μορφή που κατέχει αυτή η μεγέθυνση μπορεί να θεωρηθεί ως εκθετική αφού οι διαφορές που παρατηρούνται ανά τακτά χρονικά διαστήματα τόσο στο επίπεδο των αφίξεων όσο και σε αυτό των εισπράξεων είναι σημαντικές. Πιο συγκεκριμένα, μεγάλες διαφορές ανά δεκαετία παρατηρούνται από το έτος 1950 ακόμη μέχρι και το έτος 1995, καλύπτοντας έτσι μία περίοδο συνολικά 45 χρόνων όπως φαίνεται παρακάτω (Πίνακας 2).

Πίνακας 2: Διεθνείς αφίξεις και εισπράξεις την περίοδο 1950-1995.

	1950	1960	1970	1980	1990	1995
Διεθνείς αφίξεις (* 10 ⁶)	25,3	69,3	165,8	287,8	455,6	567,4
Διεθνείς εισπράξεις (* 10 ⁹)	2,1	11,6	17,9	102	255,1	372,6

Πηγή: Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001 (Ιδία επεξεργασία).

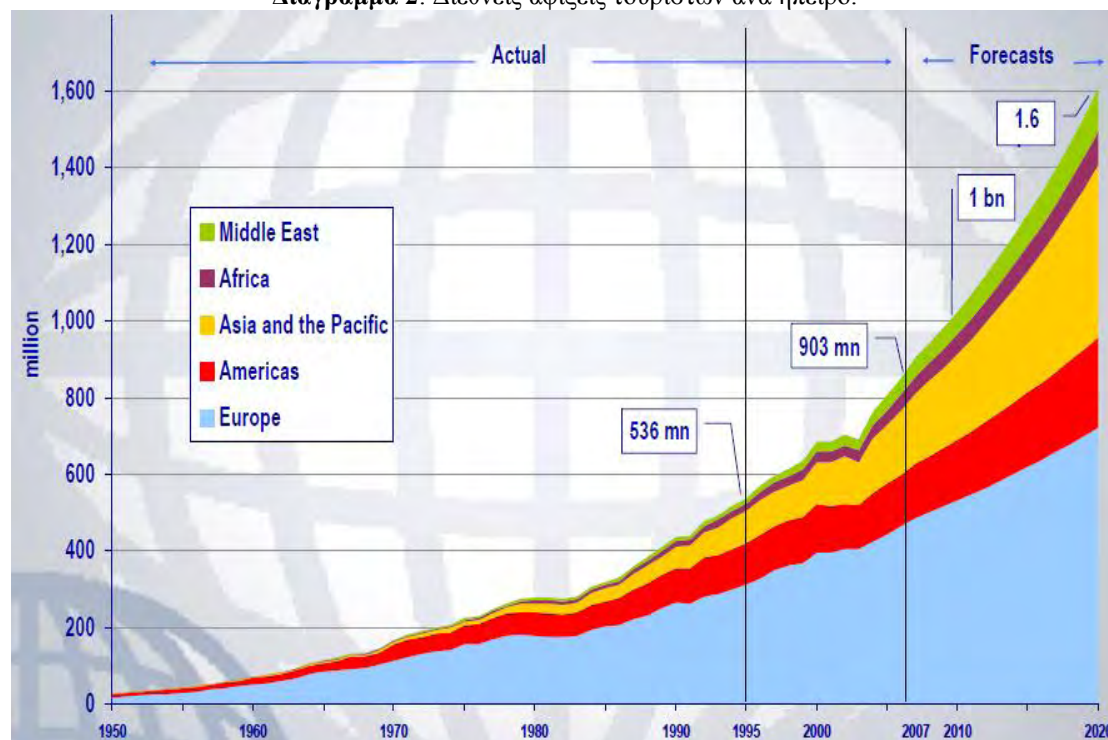
Διάγραμμα 1: Διεθνείς αφίξεις και εισπράξεις την περίοδο 1950-2010.

Πηγή: UNTWO, 2011.

Μακροπρόθεσμες προβλέψεις που έχουν πραγματοποιηθεί, υπογραμμίζουν το ολοένα και αυξανόμενο μέγεθος του τουριστικού φαινομένου. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (ΠΟΤ), προβλέπεται πως οι διεθνείς αφίξεις θα αγγίξουν το 1,6 δισεκατομμύριο μέχρι το έτος 2020. Από αυτές τις αφίξεις, παγκοσμίως βεληνεκούς, το 1,2 δισεκατομμύριο θα αποτελεί ενδοπεριφερειακές μετακινήσεις ενώ 400 εκατομμύρια θα είναι οι ταξιδιώτες μεγάλων αποστάσεων. Οι αφίξεις σε περιοχές όπως η ανατολική Ασία, η νότια Ασία, τα νησιά του Ειρηνικού, η Μέση Ανατολή και η Αφρική, αναμένεται να αυξηθούν σε ποσοστό πάνω από 5%

ετησίως σε σύγκριση με τον παγκόσμιο μέσο όρο που κυμαίνεται στο 4,1%. Οι πιο ώριμες τουριστικά περιοχές της Ευρώπης και της Αμερικής, αναμένεται να παρουσιάσουν χαμηλότερα ποσοστά αφίξεων σε σχέση πάντα με το μέσο όρο (Διάγραμμα 2 – Γράφημα 1). Η Ευρωπαϊκή ήπειρος πρόκειται όμως να διατηρήσει το υψηλότερο μερίδιο αφίξεων ανά τον κόσμο, παρόλο που το ποσοστό αυτό θα μειωθεί από περίπου 60% που ήταν το 1995 σε 46% το 2020 (WTO, 2011) (Γράφημα 2).

Διάγραμμα 2: Διεθνείς αφίξεις τουριστών ανά ήπειρο.

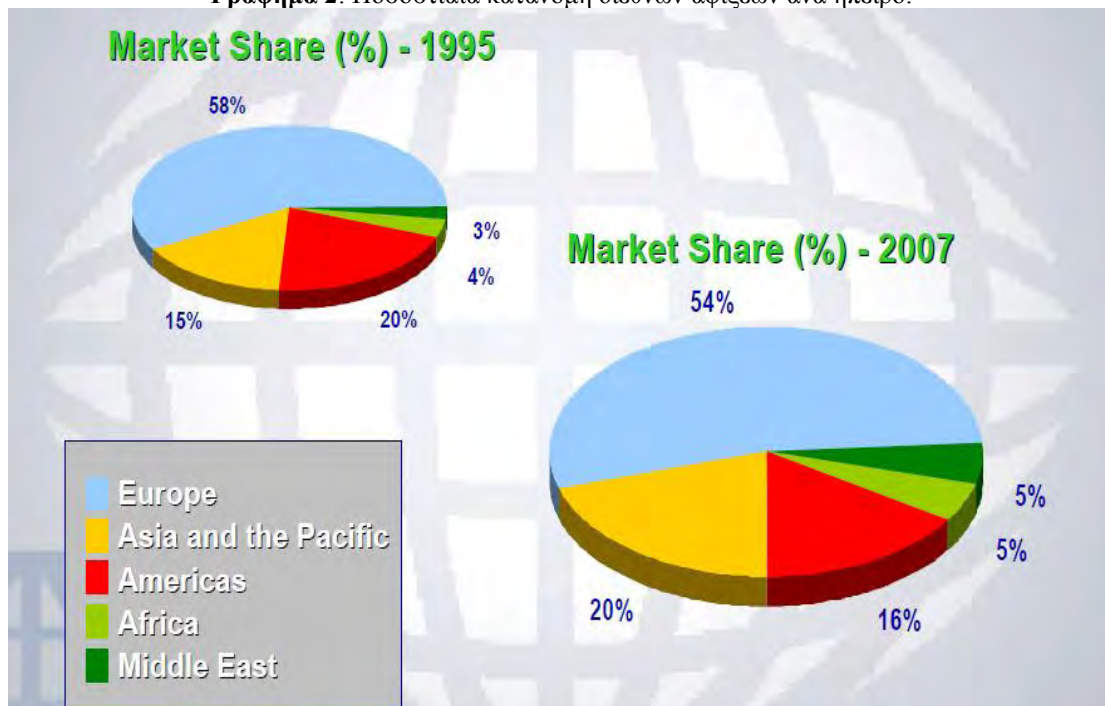

Πηγή: WTO, 2011.

Γράφημα 1: Τωρινές και μελλοντικές τάσεις των διεθνών αφίξεων στις ηπείρους.

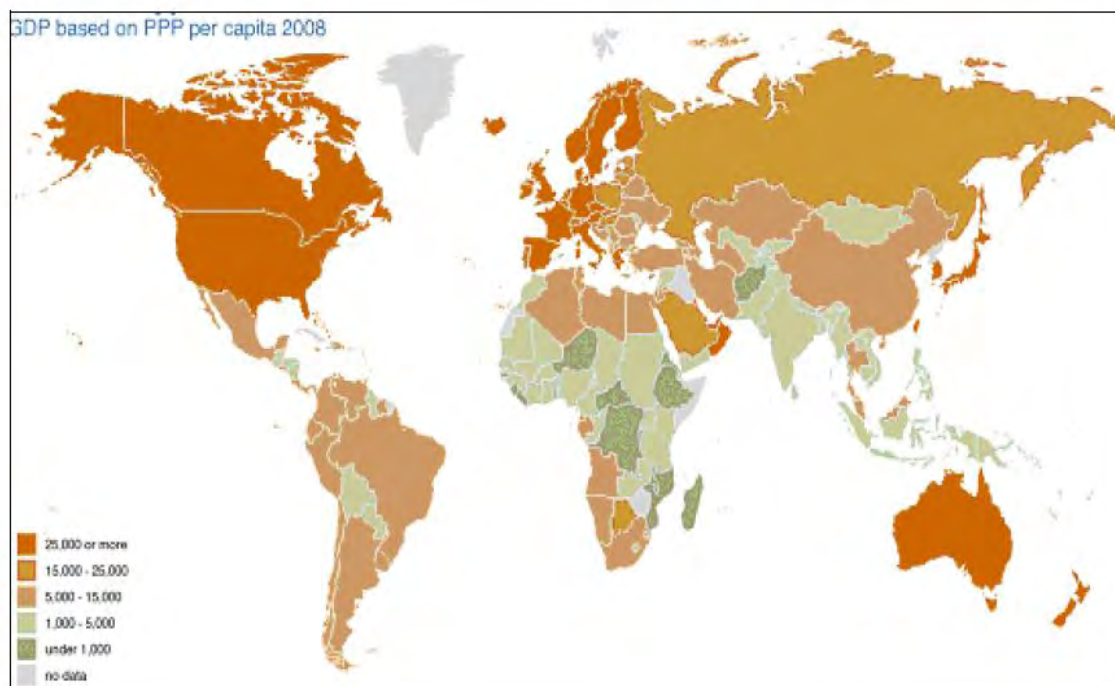
Πηγή: Kester, 2008.

Γράφημα 2: Ποσοστιαία κατανομή διεθνών αφίξεων ανά ήπειρο.

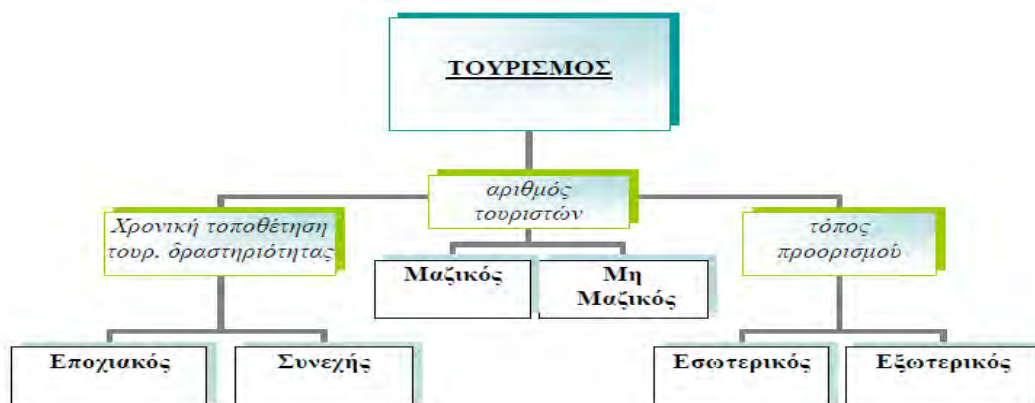
Πηγή: Kester, 2008.

Οι προοπτικές του τουρισμού στο παρόν μελετώνται και αντιμετωπίζονται με σκοπό το άμεσο αλλά και το απώτερο μέλλον. Γι' αυτό το λόγο, το σκεπτικό προσέγγισης είναι τόσο βραχυπρόθεσμο όσο και μακροπρόθεσμο. Η βραχυπρόθεσμη προσέγγιση εστιάζει στην υπάρχουσα κατάσταση και στις κυκλικές τάσεις που παρατηρούνται όπως οι εκάστοτε πολιτικές και οικονομικές συνθήκες, με τη χρήση τεχνικών marketing και δραστηριοτήτων προώθησης της εικόνας ενός τόπου. Από τη μεριά της, η μακροπρόθεσμη προσέγγιση επικεντρώνεται στις υποκείμενες διαρθρωτικές τάσεις όπως δημογραφικά προβλήματα, τεχνολογικά επιτεύγματα, κοινωνικές ανισότητες με τη χρήση στρατηγικού σχεδιασμού, νομοθεσίας, ανάπτυξη υποδομών, ανταγωνιστικού πλαισίου, βελτίωση των προϊόντων (Kester, 2008). Οι δύο αυτές προσεγγίσεις είναι σε θέση να αλλάξουν – αν και αυτό απαιτεί αρκετό έως πολύ χρόνο – την τωρινή μορφή του χάρτη με τις ισχυρότερες αγορές, έτσι ώστε να αμβλυνθούν οι ανισότητες τουλάχιστον στις τουριστικές μετακινήσεις (Χάρτης 3).

Ο τουρισμός με την τωρινή, σύγχρονη διάσταση του αποτελεί τη μετακίνηση των ανθρώπων από τον τόπο όπου μόνιμα διαμένουν σε έναν διαφορετικό για κάποιο χρονικό διάστημα, με στόχο την εκπλήρωση κάποιων επιθυμιών ή και αναγκών καθώς και την προσπάθεια η οποία επιτελείται, έτσι ώστε αυτοί οι άνθρωποι να τύχουν κατάλληλης υποδοχής και εξυπηρέτησης (Ηγουμενάκης, 1997). Βάσει κάποιων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών, ο τουρισμός μπορεί να κατηγοριοποιηθεί σε ένα τρίπτυχο. Ανάλογα με τον τόπο προορισμού, ο τουρισμός διαχωρίζεται σε «εσωτερικό» και «εξωτερικό» ενώ ανάλογα με τη διάρκεια της παραμονής κάποιου ατόμου μακριά από τη βάση του, ο τουρισμός διαχωρίζεται σε «συνεχή» και «εποχιακό». Ακόμη, έχουν προκύψει και οι όροι «μαζικός» και «μη μαζικός» τουρισμός, οι οποίοι απευθύνονται στον αριθμό των τουριστών που από τη μία προτιμούν μία συγκεκριμένη περιοχή με συγκεκριμένες παροχές (ήλιος, θάλασσα) ή από την άλλη σχετίζονται με άλλες τουριστικές δραστηριότητες (Σχήμα 1) (Μπακαούκας, 2008).

Χάρτης 3: Οι ισχυρότερες αγορές με βάση το κατά κεφαλήν ΑΕΠ για το 2008.

Πηγή: Χατζηδάκης, 2011.

Σχήμα 1: Κατηγορίες τουρισμού.

Πηγή: Μπακαούκας, 2008.

Βέβαια, οι αξίες οι οποίες διέπουν τους τουρίστες προφανώς και δεν μπορούν να είναι ίδιες για όλους, αντίθετα, παρατηρούνται διαφορές τόσο σε ατομικό επίπεδο όσο και σε συλλογικό. Σε ένα γενικότερο πλαίσιο όμως, οι χώρες οφείλουν να αναγνωρίζουν αυτές τις αξίες χωρίς καμία εξαίρεση και η βασική επιδίωξη τους είναι, στο βαθμό βέβαια που η κάθε μία μπορεί, να παρέχει τα καλύτερα τουριστικά αγαθά και τις καλύτερες τουριστικές υπηρεσίες για όλους. Κατά συνέπεια, προκύπτουν τα

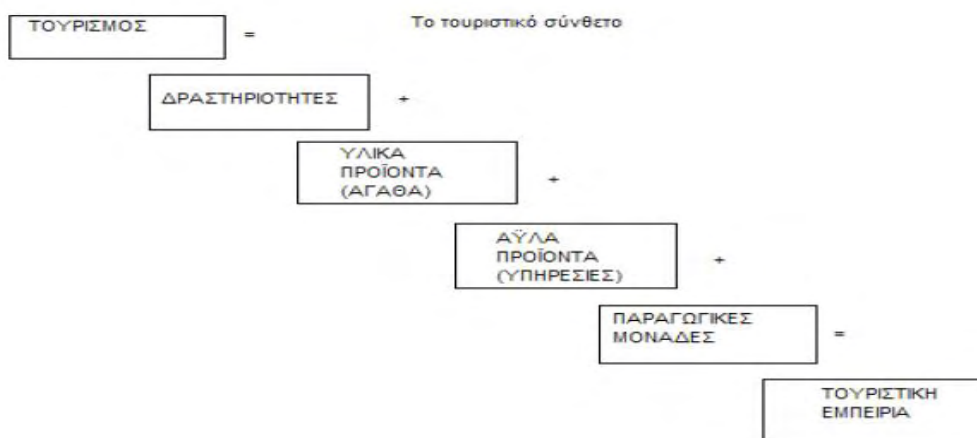
εξής είδη σύγχρονου τουρισμού ο οποίος διακρίνεται και για την ποικιλία του (Ηγουμενάκης, 1997):

Πίνακας 3: Είδη τουρισμού.

ΕΙΔΗ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ			
Παραχείμασης	Εκθέσεων	Τρίτης ηλικίας	Αθλητικός
Χειμερινός	Αγροτικός	Θαλάσσιος	Υγείας
Ορεινός	Λαϊκός	Κοσμοπολίτικος	Περιπέτειας
Επιλεκτικός	Πόλης	Οικολογικός	Συνεδριακός
Κοινωνικός	Μορφωτικός	Αναπήρων	Πολιτιστικός
Κινήτρων	Οικογενειακός	Θρησκευτικός	

Πηγή: Ηγουμενάκης, 1997 (ιδία επεξεργασία).

Σχήμα 2: Αθροιστική διάρθρωση του τουρισμού.

Πηγή: Φούφας, 2013.

Η ποικιλομορφία αλλά ταυτόχρονα και ο ρόλος του τουρισμού ως βιομηχανίας, αποτελούν διακριτά στοιχεία τα οποία φαίνονται ξεκάθαρα από τις μορφές τουρισμού που προαναφέρθηκαν. Διαφορετικές αξίες, επιθυμίες, ανάγκες, διαφορετικά θέλγητρα, προϊόντα (υλικά ή άυλα), καθιστούν τον τουρισμό κερδοφόρο και πολυδιάστατο (Σχήμα 2) (Ηγουμενάκης, 1999). Ωστόσο, αυτά τα γνωρίσματα δεν χαρακτηρίζονται από στασιμότητα. Διαχρονικά μπορεί να μεταβάλλονται και σε τελική ανάλυση αυτός είναι και ο λόγος βάσει του οποίου διαμορφώνεται η

τουριστική ζήτηση σε μεγάλο βαθμό. Τέτοιου είδους μεταβαλλόμενα χαρακτηριστικά μπορεί να είναι οικονομικοί, κοινωνικοί ή/και ψυχολογικοί παράγοντες (Κομίλης, 2007). Πέραν όμως των προηγούμενων, η τουριστική ζήτηση συνδέεται επιπλέον με την ισοτιμία του συναλλάγματος αφού οι άνθρωποι πολλές φορές ανησυχούν για τις τιμές των αγαθών και υπηρεσιών σε μία άλλη χώρα έξω από τη δική τους και με τον πληθυσμό, αφού όσο μεγαλύτερος είναι ο πληθυσμός μίας χώρας τόσο μεγαλύτερη και η προσέλκυση αλλοδαπών για τουρισμό (Garin-Munoz and Amaral, 2000). Σύμφωνα με τους Κοκκώση και Τσάρτα (2001), οι διεθνείς παγιωμένες τάσεις, τα ατομικά κίνητρα, ο ελεύθερος χρόνος, το ατομικό εισόδημα, η αστικοποίηση, τα μέσα μεταφοράς και η εκπόνηση ενός σχεδίου marketing είναι ορισμένοι από τους παράγοντες που επηρεάζουν την τουριστική ζήτηση. Ο Βαρβαρέσος (2000) συνοψίζει τους προαναφερθέντες παράγοντες σε τρεις κατηγορίες. Αρχικά, τους κοινωνικο-οικονομικούς, οι οποίοι σχετίζονται με το εισόδημα, τις τιμές και την επαγγελματική αποκατάσταση. Δεύτερον, τους κοινωνικο-ψυχολογικούς, οι οποίοι συνδέονται με τον χαρακτήρα του ατόμου και τις ανάγκες για επαφή με τη φύση και για επικοινωνία. Την τρίτη και τελευταία κατηγορία αποτελούν διάφοροι παράγοντες που έχουν να κάνουν με την επιθυμητή περιοχή πρόσβασης, όπως η απόσταση, το κλίμα και οι διαφορών ειδών πόροι.

Όσον αφορά στη λήψη απόφασης των τουριστών, για την τελική επιλογή της τοποθεσίας όπου πρόκειται να ταξιδέψουν, αυτή σχετίζεται με πολλούς παράγοντες που άλλοτε μπορεί να συμβαδίζουν και άλλοτε να έρχονται σε αντίθεση μεταξύ τους. Η τελική γνωμοδότηση ενός τουρίστα διαμορφώνεται αρκετά υπό την επήρεια του υποκειμενισμού, δηλαδή το πολιτισμικό επίπεδο του, το πώς αισθάνεται και το τί ακριβώς αναζητά (Song et al., 2000). Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και οι προσωπικές αξίες, η εικόνα ενός τόπου και ο τρόπος που αυτή προβάλλεται προς το εξωτερικό περιβάλλον, οι διαφημίσεις και οι γνώμες κοντινών προσώπων και τέλος οι εμπειρίες του παρελθόντος διαμορφώνουν τέσσερις κατηγορίες που συμβάλλουν στην τελική διαμόρφωση άποψης (Foster, 1985). Άλλοι παράγοντες έχουν να κάνουν με το λογότυπο (logo), με το σύνθημα (slogan), με τις δημόσιες σχέσεις και με τη διαφήμιση (Μήτσου, 2009).

Από τη μεριά τους, οι Fodness και Murray (1999), έπειτα από έρευνα που πραγματοποίησαν στην περιοχή της Florida των ΗΠΑ, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι γνώμες φίλων και γνωστών επιδρούν καταλυτικά στη διαμόρφωση άποψης ενός ατόμου για το ποιον προορισμό θα επιλέξει εντέλει κάποιος ενώ οι Bansal και Eiselt

(2004) θεωρούν την επίδραση του οικογενειακού περιβάλλοντος πολύ ισχυρή. Ο Λαγός (2005), μεταξύ άλλων, επισημαίνει τα φυσικά κίνητρα (κλίμα, θάλασσα), τα πολιτιστικά (αρχαιολογικοί χώροι, μουσεία) και τα κοινωνικά (άμεση επαφή με διαφορετικές νοοτροπίες). Στην πραγματικότητα, κάθε προορισμός αποτελεί αυτόματα και έναν πόρο. Οι τουριστικοί πόροι μπορεί να είναι φυσικοί, όπως για παράδειγμα οι κλιματολογικές συνθήκες, τα τοπία, η άγρια φύση, βιότοποι ή ανθρωπογενείς, όπως οι αρχαιολογικοί χώροι, οι παραδοσιακοί οικισμοί, ειδικά γεγονότα (Νικολαΐδου, 1999). Βέβαια, οι τουριστικοί προορισμοί δεν διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό μεταξύ τους, υπό την έννοια ότι αποτελούν ένα μείγμα πολλών στοιχείων όπως η κουλτούρα του τόπου, η αμφίδρομη σχέση τουρίστα-μόνιμου κατοίκου (Cooper et al., 1999). Βάσει της εμπειρίας που θέλει να αποκτήσει ο κάθε τουρίστας κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του, αυτοί διαχωρίζονται σε (Χουλιάρα, 2010):

- Τουρίστες αναψυχής
- Τουρίστες αντιπερισπασμού (εύρεση τρόπων για αποφυγή της καθημερινότητας).
- Τουρίστες που επιζητούν την αυθεντική εμπειρία.
- Τουρίστες που επιθυμούν να έρθουν σε επαφή με γηγενείς κατοίκους.
- Τουρίστες που επιθυμούν να ζήσουν κάτι διαφορετικό συγκριτικά με το δικό τους πολιτισμό.

Ο Ηγουμενάκης (1999) διακρίνει δύο κατηγορίες τόπων-προορισμών. Η πρώτη έχει να κάνει με το γεγονός ότι κάθε περιοχή αναπτύσσεται τουριστικά με κύριο στόχο το κέρδος από τα οικονομικά έσοδα ενώ η δεύτερη σχετίζεται με τη δραστηριότητα που στιγματίζει κάθε περιοχή ξεχωριστά. Χαρακτηριστικά παραδείγματα που ανήκουν στην τελευταία κατηγορία είναι οι μνημειακοί χώροι (ενδεικτικά, ο αρχαιολογικός χώρος της Νικόπολης στην Ήπειρο). Οι τουριστικοί προορισμοί κατατάσσονται και αυτοί σε διάφορες κατηγορίες οι οποίες είναι οι εξής (Πίνακας 4):

Πίνακας 4: Κατηγορίες τουριστικών προορισμών.

Αστικές περιοχές	Resorts (πόλεις/χωριά)	Εξοχή
Πρωτεύουσα/Πόλη (π.χ. τουρισμός city break)	Κέντρα αναψυχής υγείας	Παραθαλάσσιες περιοχές
	Παραθαλάσσιο κέντρο αναψυχής	Περιοχές δίπλα σε λίμνες
Πολιτιστική πόλη (πολιτιστική πρωτεύουσα)		
	Κέντρο αναψυχής σε λίμνη ή ποτάμι (river resort)	Highlands
		Λόφοι
Άλλες πόλεις, κωμοπόλεις (λοιπές αστικές περιοχές)	Χιονοδρομικό κέντρο αναψυχής (ski resort)	Αγροτικές περιοχές/χωριά (αγροτουρισμός)
	Ορεινό κέντρο αναψυχής	

Πηγή: Παπαδημόπουλος, 2011 (ιδία επεξεργασία).

Ο σχεδιασμός για τον τουρισμό πλέον τείνει να θεωρηθεί ένα αμάλγαμα κοινωνικής θεώρησης. Ωστόσο, οι τάσεις της τουριστικής ζήτησης για έναν προορισμό μπορεί να επηρεαστούν αρκετά. Οι δυσκολίες που έρχονται στην επιφάνεια χωρίς κάποιος να τις περιμένει – φυσικές καταστροφές, τρομοκρατικές ενέργειες – οφείλουν να τοποθετούνται στην πρώτη γραμμή των προβλημάτων για επίλυση σαν να ήταν προβλήματα καθημερινότητας. Ενδεικτικά, ο πόλεμος που πραγματοποιήθηκε πριν από κάποια χρόνια στην πρώην χώρα της Γιουγκοσλαβίας, έστειλε οκτώ περίπου εκατομμύρια τουρίστες σε άλλες χώρες, μερικές από τις οποίες επωφελήθηκαν παθητικά ενώ άλλες προσπάθησαν να μεγιστοποιήσουν αυτό το όφελος (Τριανταφύλλου, 2006). Ο σχεδιασμός του τουρισμού αποτελεί μία διαδικασία ανθρώπινης σκέψης και δράσης (Hall, 1999). Οι προσεγγίσεις του σχεδιασμού του τουρισμού είναι (Hall, 1999):

- **Προώθηση/Ενίσχυση** (η τουριστική ανάπτυξη αυτόματα αποφέρει οφέλη ενώ οι κάτοικοι δεν λαμβάνουν μέρος σε διαδικασίες λήψης αποφάσεων).
- **Οικονομία/Βιομηχανία** (ο σχεδιασμός εστιάζει στις οικονομικές επιδράσεις του τουρισμού αλλά και στον τρόπο δημιουργίας εργασίας και εισοδήματος).
- **Φυσική/Χωροταξική** (οικολογική βάση – η ανάπτυξη στηρίζεται σε τρόπους που ελαχιστοποιούν τις επιπτώσεις του τουρισμού στο φυσικό περιβάλλον).
- **Κοινωνική** (έμφαση στο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο ο τουρισμός λαμβάνει χώρα – η διαδικασία ανάπτυξης απαιτεί μεγαλύτερο τοπικό έλεγχο).

- **Βιώσιμη** (ολοκληρωμένη αντίληψη τουρισμού – επιζητά ελαχιστοποίηση της εξάντλησης των πόρων περιβαλλοντικής υποβάθμισης, της πολιτιστικής διάσπασης και της κοινωνικής αστάθειας).

1.4 Μαζικοποίηση του τουρισμού

Ο Βαρβαρέσος (1998) επιχειρεί να δώσει έναν ορισμό σύμφωνα με τον οποίο «Ο μαζικός τουρισμός χαρακτηρίζεται από την ομαδική συμμετοχή των τουριστών στις διάφορες φάσεις της τουριστικής δραστηριότητας. Ο χαρακτήρας του μαζικού τουρισμού οφείλεται στον τρόπο οργάνωσης του ταξιδιού καθώς και στον επιλεγμένο τόπο διακοπών». Είναι ένας όρος ο οποίος εμφανίστηκε τη δεκαετία του 1950 καταδεικνύοντας την άνιση χωροχρονική κατανομή των τουριστών που επισκέπτονται διάφορα μέρη ανά τον κόσμο (Σφακιανάκης, 2000). Ο μαζικός τουρισμός μπορεί να θεωρηθεί ως μία συμβατική μορφή τουρισμού, υπό την έννοια ότι οι δραστηριότητες που τον περικλείουν συνδέονται άμεσα με το περίφημο μοντέλο των “4S” (sea, sun, sand, sex) και η εξάπλωση του σε μικρό σχετικά χρονικό διάστημα έγκειται στο χαμηλό κόστος μεταφοράς και παραμονής σε έναν τόπο, δεδομένα που προέκυψαν από την πρόοδο της τεχνολογίας και των οργανωτικών δεξιοτήτων (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001). Πράγματι, ο μαζικός τουρίστας εστιάζει στην παθητική τέρψη που του παρέχουν ο ήλιος, η θάλασσα και οι ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις.

Οι Shaw και Williams (2004) διακρίνουν και διατυπώνουν ορισμένα σημεία αναφοράς για το μαζικό τουρισμό. Μερικά εξ αυτών, είναι η μεγάλη μάζα των τουριστών που καταφτάνουν σε ένα μέρος, η μαζική κατανάλωση, πράγμα το οποίο συνεπάγεται και την ίδια ζήτηση ενώ φυσικό επακόλουθο της υψηλής ζήτησης είναι και οι χαμηλές τιμές. Είναι κοινός τόπος όμως ότι αυτά τα σημεία αναφοράς ευθύνονται ορισμένες φορές για τη μετάλλαξη της συναναστροφής μεταξύ γηγενών και τουριστών σε μία καθαρά απρόσωπη σχέση «δούναι και λαβείν» λόγω του εμπορίου και της κατανάλωσης. Κατά συνέπεια, μπορεί να παρατηρηθούν φαινόμενα όπως έλλειψη σεβασμού στην τοπική παράδοση και στον τρόπο ζωής και γενικότερα μη αποδοχή της διαφορετικότητας, γεγονός που μπορεί να καταλήξει σε διαμάχη μεταξύ τους (Lickorish and Jenkins, 2004). Η διαμάχη αυτή περιλαμβάνει δύο πτυχές. Η πρώτη, αποτυπώνει την άσχημη άποψη που διαμορφώνουν οι γηγενείς κάτοικοι για

τους τουρίστες, κάτι το οποίο κάποιες φορές μπορεί να οδηγήσει και στην αποστροφή των κατοίκων προς τους ταξιδιώτες. Η δεύτερη, αποτυπώνει την εισροή ξενόφερτων στοιχείων στην τοπική κοινωνία με πιθανή αλλοίωση της καθημερινότητας των ντόπιων (Αποστολόπουλος και Σδράλη, 2009). Βέβαια, είναι απολύτως λογικό ότι αν μία τοπική κοινωνία διαθέτει πληθώρα εθίμων ή παραδόσεων, πολύ δύσκολα καταδέχεται να αφομοιώσει κάτι το καινούριο που εμφανίζεται.

Η μαζικότητα συνεχίζει να αποτελεί βασικό συστατικό στοιχείο και της Ευρωπαϊκής ηπείρου, με διαφορετικές εκφάνσεις σε όλα τα μήκη και πλάτη της. Η νότια Ευρώπη, εξαιτίας της μεγάλης διάρκειας της ηλιοφάνειας, της πληθώρας παραλιών αλλά και των νησιών, ήταν, είναι και θα συνεχίσει να αποτελεί θέλγητρο. Ελκυστική είναι και η πορεία η οποία χαράσσεται από τις παραθαλάσσιες πόλεις της Μαύρης Θάλασσας προς αστικά κέντρα της Ευρωπαϊκής ενδοχώρας μέσω του ποταμού Δούναβη όπως επίσης και η περιοδεία στις ακτές των χωρών της Μάγχης. Τέλος, μεγάλη προσέλευση παρατηρείται και στον απέραντο όγκο των Άλπεων, με κύρια αιτία τα χιονοδρομικά κέντρα που διαθέτει (Lozato-Giotart, 1996).

Οι επιπτώσεις που συνοδεύουν το μαζικό τουρισμό είναι εμφανείς τόσο στους ίδιους τους κατοίκους όσο και γενικότερα στην ευρύτερη περιοχή όπου ζουν και δραστηριοποιούνται, γεγονός που σημαίνει πως η εικόνα που προβάλλεται προς τα έξω για προσέλκυση των τουριστών μπορεί να υπονομευθεί. Η συσσώρευση μεγάλου αριθμού τουριστών σε μία περιοχή συνεπάγεται επενδύσεις μεγάλης κλίμακας, πολλές φορές χωρίς κάποιο σεβασμό στο περιβάλλον ή σε πλουτοπαραγωγικούς πόρους και ταυτόχρονα ελαχιστοποίηση της συμμετοχής της τοπικής κοινωνίας στη διαμόρφωση τελικής απόφασης για την ανάπτυξη της περιοχής στην οποία ανήκει. Εκτός από αυτό όμως, η γρήγορη και χωρίς στρατηγική ανάπτυξη που επιφέρει ο μαζικός τουρισμός συντελεί και στον χαρακτηρισμό της εκάστοτε περιοχής ως «φθηνής αγοραστικής επιλογής» (Coccossis and Pargairis, 1996). Σε ατομικό επίπεδο, ως σημειωθεί πως η αναγκαστική επαφή τοπικών επιχειρηματιών με αλλοδαπούς για την εξυπηρέτησή τους να μην τους δίνει το πλεονέκτημα εκμάθησης ξένων γλωσσών αλλά με το πέραςμα του χρόνου, ξενόφερτοι ιδιωτισμοί θεωρούνται ως κάτι το δεδομένο και αυτό έχει ως αποτέλεσμα την παραχάραξη ενός πολύ βασικού πολιτισμικού συστατικού που δεν είναι άλλο από τη γλώσσα.

Ωστόσο, η γλώσσα αποτελεί ένα μόνο στοιχείο της ταυτότητας μίας κοινωνίας σε μία συγκεκριμένη περιοχή, η οποία βάσει πιθανοτήτων και μόνο θα «κρύβει» και κάποιο ιστορικό παρελθόν. Σε αυτό το σημείο, η συνολική προσπάθεια αναμόρφωσης

της ταυτότητας ενός τόπου αρχίζει ουσιαστικά από τη θεώρηση του ανθρώπου ο οποίος επισκέπτεται έναν τόπο. Μέσα λοιπόν από πολλές και διαφορετικές θεωρήσεις (κάτι απολύτως λογικό αφού δεν γίνεται όλοι οι τουρίστες να έχουν την ίδια άποψη σε απόλυτο βαθμό), ο τόπος και κατ' επέκταση η κοινωνία που φιλοξενεί τους επισκέπτες αντικατοπτρίζονται στους ίδιους τους επισκέπτες. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο λοιπόν, της αξιακής αποτίμησης και της επαλήθευσης της ταυτότητας της, κάθε τοπική κοινωνία είναι σε θέση να αδράξει την ευκαιρία, να αναδιατάξει την όποια πολιτιστική κληρονομιά διαθέτει και να την εκφράσει ως ένα ξεχωριστό και ζωογόνο στοιχείο της ύπαρξης της (Γαλάνη-Μουτάφη, 2002).

1.5 Τουρισμός και ελεύθερος χρόνος

Για να μπορέσει να αποκαλέσει στη σημερινή εποχή κάποιος την παραμονή ενός ατόμου σε μία συγκεκριμένη περιοχή ως τουριστική δραστηριότητα, η παραμονή αυτή δεν μπορεί να διαρκεί ελάχιστα. Αντίθετα, ο χρόνος που φαίνεται να κατανέμεται για τουριστικές δραστηριότητες από μεγάλη μερίδα ανθρώπων ξεπερνά τουλάχιστον τις τρεις ημέρες. Σε αυτό το γεγονός έχει συμβάλει, ιδιαίτερα τον τελευταίο αιώνα, η κατακόρυφη αύξηση του ελεύθερου χρόνου αλλά και άλλες πρωτοτυπίες, όπως για παράδειγμα η άδεια μετ' αποδοχών που ήδη έχει αναφερθεί. Οποιοσδήποτε τουρίστας, εξαιρουμένων των χρημάτων, οφείλει να είναι σε θέση να διαθέτει για τον εαυτό του κάποιο μέρος του συνολικού ελεύθερου του χρόνου προκειμένου να νιώσει ευχαρίστηση κατά τη διάρκεια επίσκεψης του σε ένα συγκεκριμένο μέρος. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε το γεγονός ότι ο ελεύθερος χρόνος αποτελεί τον δεύτερο πιο επιφανή παράγοντα που ρυθμίζει την τουριστική δραστηριότητα μετά το χρηματικό κεφάλαιο (ΙΤΕΠ, 2009).

Είναι προφανές λοιπόν, πως ο τουρισμός και η παρατεταμένη διάρκεια του ελεύθερου χρόνου είναι έννοιες αλληλένδετες. Άλλωστε, ο τουρισμός εντάσσεται μέσα στο πλαίσιο δραστηριοτήτων του ελεύθερου χρόνου με τις υπόλοιπες τρεις να είναι ο πολιτισμός, ο αθλητισμός και η κοινωνική ζωή. Ωστόσο, όπως ακριβώς και ο τουρισμός, ο ελεύθερος χρόνος αποτελεί και αυτός με τη σειρά του ένα πολύπλοκο φαινόμενο. Η οπτική γωνία βάσει της οποίας οι μελετητές ερευνούν το ζήτημα του ελεύθερου χρόνου διαφέρει. Κάποιοι πιστεύουν πως ο ελεύθερος χρόνος είναι καλύτερα να εξετάζεται σε ένα αυτόνομο πλαίσιο, όμως οι περισσότεροι μελετούν

την αλληλοσυσχέτιση του με την έννοια της εργασίας, κάτι απολύτως λογικό έτσι όπως έχουν διαμορφωθεί οι σύγχρονες κοινωνίες. Ετυμολογικά, η λέξη έχει τις ρίζες της στο Λατινικό “*licere*” και μετέπειτα διαφοροποιήθηκε στις διάφορες Λατινογενείς γλώσσες, φτάνει να σκεφτεί κάποιος την Αγγλική λέξη “*leisure*”. Αρκετές ασαφείς παράμετροι καθιστούν εξαιρετικά δύσκολο τον ορισμό του ελεύθερου χρόνου. Για παράδειγμα, ο ύπνος μπορεί να θεωρηθεί ελεύθερος χρόνος (π.χ. έξι ώρες αφιερωμένες στον ύπνο και άλλες δύο παραμονής στο κρεβάτι λόγω αρεσκείας) αλλά μπορεί να θεωρηθεί και ως προσωπική φροντίδα (ξεκούραση εξαιτίας επίπονης εργασίας). Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τις δραστηριότητες οι οποίες πραγματοποιούνται για λόγους υγείας (π.χ. τρέξιμο) (Leitner et al., 1996).

Μία διατύπωση για τον ελεύθερο χρόνο θα μπορούσε να είναι το χρονικό εκείνο διάστημα μέσα στο οποίο δεν υφίστανται αναγκαιότητες και με αυτόν τον τρόπο ανοίγει διάπλατα ο δρόμος προς την εξωτερίκευση της προσωπικής ιδιοσυγκρασίας μέσω διαφόρων και ποικίλων επιλογών (Κορωναίου, 1996). Ο Agricola (1990) συμπεριλαμβάνει τέσσερις σκοπιές του ελεύθερου χρόνου, αυτές της εργασίας, του ιδεολογικού και ξεχωριστού τμήματος της καθημερινότητας και του κοινωνικο-πολιτιστικού τρόπου ζωής. Για τον ελεύθερο χρόνο, πιο βολικός ίσως είναι ο αρνητικός ορισμός του, εννοώντας τον υπολειπόμενο χρόνο μετά τις ουσιώδεις δραστηριότητες όπως η τροφή, το μπάνιο και ο ύπνος και τις λιγότερο ουσιώδεις – συγκριτικά με τις πρώτες πάντα – όπως η δουλειά ή ο τρόπος μετακίνησης προς τη δουλειά. Ας σημειωθεί, πως υποκατηγορία του ελεύθερου χρόνου δεν γίνεται να θεωρηθεί ο επονομαζόμενος και “*νεκρός χρόνος*” (χρόνος που χρειάζεται ένα άτομο για τη μετάβαση του προς διάφορους προορισμούς μέσα στην πόλη όπως χώρος δουλειάς ή διασκέδασης) (Δέφνερ, 2006). Ωστόσο, όντας ο ελεύθερος χρόνος στον αντίποδα της δουλειάς, δεν υπάρχει εναργής τεκμηρίωση του περιεχομένου αυτού του χρόνου (Ζαρώτης κ.ά, 2008). Δύο άλλες έννοιες που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν όμοια φαινόμενα που έχουν να κάνουν με τον ελεύθερο χρόνο είναι οι «*μη εργάσιμος*» και «*διαθέσιμος*» χρόνος ενώ ένας επίσης αξιόλογος διαχωρισμός είναι αυτός του «*συγκεντρωμένου*» (block) και «*κατανεμημένου*» ή «*τμηματικού*» (piece) ελεύθερου χρόνου (Δέφνερ, 2006). Πιο συγκεκριμένα, ο συγκεντρωμένος χρόνος ανταποκρίνεται στο χρόνο του Σαββατοκύριακου, των εκάστοτε εορτών και διακοπών ενώ από τη μεριά του ο κατανεμημένος χρόνος ανταποκρίνεται στο χρόνο κατά τη διάρκεια των καθημερινών ημερών. Στον τωρινό τρόπο ζωής επικρατεί η

πρώτη μορφή ελεύθερου χρόνου κάτι το οποίο είναι σε θέση να το αντιληφθεί ο οποιοσδήποτε μέσα στην καθημερινότητα του.

Ο ελεύθερος χρόνος διέπεται και από κάποιες κύριες δραστηριότητες, οι οποίες, σύμφωνα με την Κωνσταντοπούλου (2010), είναι οι παρακάτω:

- **Ανάπαυση** (άμβλυνση των καθημερινών δυσκολιών που παρατηρούνται – αντίβαρο στην εξάντληση).
- **Ψυχαγωγία** (αποφυγή ρουτίνας – εξισορροπητική της νωθρότητας και αποξένωσης που αποφέρει η ανιαρή εργασία).
- Η ευκαιρία **σμίλευσης προσωπικότητας** (συμμετοχικές διαδικασίες σε διάφορα δρώμενα, αμοιβαία αλλαγή απόψεων, απόκτηση γνώσεων, καλλιέργεια, ολοκλήρωση προσωπικότητας).

Ας σημειωθεί όμως, πως οι δραστηριότητες της ψυχαγωγίας με την αναψυχή δεν είναι όμοιες, κάτι που αναλύεται λίγο πιο κάτω. Ο Kouthouris (2006) διαφοροποιείται ελαφρώς, ταξινομώντας τη διασκέδαση, την ψυχαγωγία και το παιχνίδι στο γενικότερο πλαίσιο του ελεύθερου χρόνου ως δραστηριότητες, με το παιχνίδι να είναι κάτι παρορμητικό που εξάπτει τη φαντασία του ανθρώπου.

Αυτές οι λειτουργίες του ελεύθερου χρόνου είχαν εντοπιστεί και στις εκδρομές και τα οργανωμένα τουριστικά ταξίδια του ήδη προαναφερθέντα Thomas Cook, μολοντί η έννοια του τουρισμού εφευρέθηκε πιο μετά. Μάλιστα τότε, ο όρος «τουρισμός» δεν είχε θετική σημασία καθώς αντικατόπτριζε τα φθηνά συλλογικά ταξίδια, με την έπαρση να διακατέχει πολλές φορές τους ίδιους τους Βρετανούς απέναντι σε άλλους λαούς (Κωνσταντοπούλου, 2010).

Ο ελεύθερος χρόνος, παρόλο το φαινομενικό απλοϊκό του νόημα, διακρίνεται και από κάποιες αντιφάσεις, ξεκινώντας από την εννοιολογική του διάσταση. Ο Toti (1982) θεωρεί ότι δεν μπορεί να μιλά κάποιος για ελεύθερο χρόνο εκτός από αυτόν που κατά τη διάρκεια του υφίστανται τα όνειρα αλλά και αυτόν που διαθέτει ο καθένας για πολιτισμικά ζητήματα. Ο ίδιος επίσης υποστηρίζει πως, η πρόταση «ο χρόνος είναι χρήμα», είναι μερικώς αληθής, υπό την έννοια ότι η συγκεκριμένη σχέση δεν είναι αμφίδρομη, αν και σήμερα η σχέση τους θεωρείται αντιστρόφως ανάλογη. Ο χρόνος μπορεί να συνεπάγεται δημιουργία περισσότερου χρήματος αλλά το αντίστροφο δεν ισχύει πάντα, δηλαδή το χρήμα δεν συνεπάγεται και περισσότερο

χρόνο. Σίγουρα όμως, το χρήμα μπορεί να σχετιστεί με την επωφελή διαχείριση του χρόνου όπως για παράδειγμα η μείωση του χρόνου μεταφοράς λόγω προηγμένων μέσων αλλά και η αύξηση του προσδόκιμου ηλικίας εξαιτίας των επιτυχών ερευνητικών αποτελεσμάτων που παρατηρούνται στους τομείς της γενετικής και της ιατρικής. Μία ακόμη αντίφαση του ελεύθερου χρόνου είναι ότι αποτελεί συνώνυμη, αν όχι ταυτόσημη έννοια με αυτήν της αναψυχής. Ως επί το πλείστον, η αναψυχή θεωρείται ελεύθερος χρόνος αλλά ο ελεύθερος χρόνος δεν ταυτίζεται πάντοτε με την αναψυχή. Κατά συνέπεια, ούτε αυτή η σχέση είναι ισοδύναμη. Ένα απλό παράδειγμα είναι η ξεκούραση, η οποία γενικότερα μπορεί να νοηθεί ως ελεύθερος χρόνος αλλά ειδικότερα δεν μπορεί να νοηθεί ως αναψυχή.

Αποτελεί κοινό τόπο, το πόσο αναγκαίος είναι ο ελεύθερος χρόνος στη σημερινή εποχή τόσο για τη σωματική όσο και για την ψυχική υγεία του καθενός. Αυτή η αναγκαιότητα πηγάζει από αρκετούς παράγοντες οι οποίοι θα πρέπει να επισημανθούν. Αρχικά, οι μοντέρνες κοινωνίες των μεγάλων πόλεων κυρίως, διαμορφώνουν έναν άκρως ανταγωνιστικό τρόπο συμβίωσης και αρκετές φορές και επιβίωσης, με αποτέλεσμα η ψυχική ισορροπία να παύει να υφίσταται. Παράλληλα με την προηγούμενη διαπίστωση, κάποια επαγγέλματα διακρίνονται από τις όχι και τόσο καλές συνθήκες εργασίας και επιπλέον απαιτούν και μεγαλύτερη σωματική δύναμη. Ως εκ τούτου λοιπόν, το χρονικό διάστημα για να ξεκουραστεί ο οργανισμός ενός ανθρώπου αυτόματα αυξάνεται. Δυστυχώς, σημαντικό μερίδιο ευθύνης αναλογεί και στην οικονομική κρίση, η οποία οδηγεί μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού στην απόκτηση μίας δεύτερης εργασίας για αύξηση του εισοδήματος με δραματική όμως μείωση του ελεύθερου χρόνου. Συνεπώς, με τις τρωτές αυτές ιδιότητες επέρχεται και ποιοτική και ποσοτική έλλειψη ελεύθερου χρόνου (Olszewska and Roberts, 1989). Τέλος, σημαντικότατο ρόλο διαδραματίζει και η λεγόμενη εξειδίκευση που έχει επέλθει στα σύγχρονα επαγγέλματα. Ως επακόλουθο, το άτομο χαρακτηρίζεται από μονομέρεια, γεγονός που έχει αντίκτυπο και στις ασχολίες του ελεύθερου χρόνου του και κατ' επέκταση κλυδωνίζεται και η ψυχική του ισορροπία. Δεν είναι λίγες οι φορές μάλιστα που ένα άτομο μπορεί να βρίσκεται σε κατάσταση αδημονίας, ρευστότητας και να διακατέχεται από έλλειψη σιγουριάς σχετικά με την εργασία του, κάτι το οποίο αποτυπώνεται και στον ελεύθερο χρόνο του που τον αφιερώνει στην επίσκεψη γύρω από την ίδια την εργασία.

Ενδεικτικά, στη Μ. Βρετανία, στη δεκαετία του 2000, ο ελεύθερος χρόνος συνολικά παρουσίασε μία χαμηλή ετήσια αύξηση της τάξεως του 0,2%, ο ελεύθερος

χρόνος των εργαζομένων διπλασιάστηκε ενώ μειώθηκε κατά 11% ο ελεύθερος χρόνος των παιδιών και κυρίως των γυναικών (Martin and Mason, 1999). Επιπλέον, κάτι ανάλογο φαίνεται να ισχύει και σε μία άλλη μελέτη, αυτή του Ινστιτούτου Έρευνας Ελεύθερου Χρόνου BAT, η οποία πραγματοποιήθηκε το έτος 1989. Τα αποτελέσματα είναι ανησυχητικά καθώς κάτι παραπάνω από ένας στους δύο ανθρώπους – πιο αναλυτικά ένα ποσοστό της τάξεως του 53% – εκφράζουν τη δυσαρέσκεια τους διότι ενώ ο χρόνος που αφιερώνεται στη δουλειά έχει παρουσιάσει σημαντική μείωση, δεν έχει σημειωθεί αντίστοιχα κάποια θετική μεταβολή του ελεύθερου χρόνου. Το παραπάνω δεδομένο ίσως μπορεί να αιτιολογηθεί από τη στιγμή που η ευζωία και η θέληση για ικανοποίηση του καταναλωτισμού διευρύνονται με πολύ πιο ταχείς ρυθμούς συγκριτικά με αυτούς του ελεύθερου χρόνου (Ζαρώτης κ.ά., 2008).

Ο ελεύθερος χρόνος όμως δεν συσχετίζεται μόνο με την παύση της εργασίας αλλά και με κάποιους άλλους παράγοντες όπως οι βιολογικοί (αναπόφευκτη ανάγκη του ανθρώπου για φαγητό και ύπνο) ή παράγοντες οι οποίοι έχουν να κάνουν με το χρόνο που αναγκαστικά χάνεται κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού με σκοπό την προσέγγιση ενός προορισμού (Πίνακας 5). Οι Elias και Dunning (1998) διαμορφώνουν το φάσμα του ελεύθερου χρόνου σε τρία σκέλη. Το πρώτο, αποτελείται από τις ρουτίνες του ελεύθερου χρόνου όπως η υποχρέωση για φαγητό, μπάνιο, ύπνος και η οικογενειακή καθημερινότητα (αγορές, φόροι, ανατροφή παιδιών). Το δεύτερο, επικεντρώνεται στην αυτοπραγμάτωση και την ατομική ανάπτυξη μέσω ποικίλων ενασχολήσεων (φιλανθρωπίες, συμμετοχής σε τοπικά ζητήματα), προσωπικής – μη επαγγελματικής – εργασίας (ασχολία για το ίδιο το άτομο, π.χ. μελέτη για επαγγελματική ανέλιξη). Το τρίτο και τελευταίο σκέλος, περιλαμβάνει δραστηριότητες συνήθως κοινωνικού χαρακτήρα όπως γάμοι, θεατρικές παραστάσεις, χορός, ορειβασία, εστιατόρια. Αν και η αντίληψη του ελεύθερου χρόνου διαφέρει από άτομο σε άτομο, η σημασία που του δίνεται συχνά είναι αυτή της απαγκίστρωσης από δεσμεύσεις διαφόρων ειδών, κυρίως της εργασίας. Νεοφανείς μελέτες ωστόσο, διαπιστώνουν ότι ο ελεύθερος χρόνος θα πρέπει να παρατηρείται υπό το πρίσμα μίας γενικότερης αντίληψης της ζωής, ποιο δηλαδή είναι το περιεχόμενο του ελεύθερου χρόνου και όχι ο χρόνος καθαυτός (Shaw and Williams, 1994), διαπίστωση που ήταν ήδη γνωστή στο μακρινό παρελθόν και επισημαίνεται λίγο πιο κάτω.

Πίνακας 5: Μέση κατανομή χρόνου στην ΕΕ.

Είδος χρόνου	Δραστηριότητες	Ποσοστά
Βιολογικός χρόνος	Ύπνος - γεύματα	43,3%
Εργασιακός χρόνος	Εργασιακός χώρος	34,0%
Ελεύθερος χρόνος	Σ/Κ - διακοπές - καθημερινότητα	15,7%
Υποχρεωτικός χρόνος	Ταξίδια	7,0%

Πηγή: Shaw and Williams, 1994 (ιδία επεξεργασία).

1.6 Γνωρίσματα ελεύθερου χρόνου

Μέσα στο πλαίσιο του τουρισμού, ο ελεύθερος χρόνος αποκτά μία ιδιαίτερη, βαρύνουσα σημασία. Δεν είναι ο αδέσμευτος χρόνος μίας απλής καθημερινής ημέρας που σε τελική ανάλυση θα πάψει να υφίσταται σύντομα μέχρι την ανατολή της επόμενης ημέρας. Είναι ο συσσωρευμένος χρόνος που διαθέτει ένα άτομο για αρκετές ημέρες, αν όχι εβδομάδες και είναι σε θέση να τον ξοδέψει και να τον χρησιμοποιήσει κατά το δοκούν. Με τη συγκέντρωση μεγάλων πληθυσμιακών μεγεθών στις πόλεις και τις νέες συνθήκες εργασίας, ο διαθέσιμος χρόνος που προκύπτει από την άδεια μετ' αποδοχών αναλώνεται κυρίως σε τουριστικές δραστηριότητες. Η μορφή του τουρισμού η οποία φαίνεται να συνδεόταν πιο στενά με την έννοια του ελεύθερου χρόνου δεν ήταν άλλη από αυτή του μαζικού, η οποία και επικράτησε για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Τα τελευταία χρόνια όμως έχει διενεργηθεί μία διαφορετική προσέγγιση στο δίπτυχο τουρισμός-ελεύθερος χρόνος ή τουλάχιστον, έχει γίνει προσπάθεια προς αυτήν την κατεύθυνση. Βασικοί λόγοι που έχουν ήδη μνημονευθεί είναι η σε μεγάλο βαθμό ανυπαρξία ενός ζωογόνου καταφυγίου μέσα στην πόλη και η αλλοτρίωση των διαπροσωπικών επαφών. Απόρροια των παραπάνω είναι η διαφυγή πολλών ανθρώπων σε ανούσιες ενασχολήσεις. Έτσι, ο πρώην πρόεδρος του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού, Arthur Haulot, αφού με τη σειρά του συνειδητοποίησε ότι ο τουρισμός δεν γίνεται και δεν πρέπει να αποτελεί μία αέναη εμπορική συναλλαγή, παρέθεσε την άποψη ότι ο τουρισμός, με το μεγάλο εύρος ελεύθερου χρόνου που τον διακρίνει, μπορεί να θεωρηθεί ως μία προοπτική πρώτης τάξεως προκειμένου να προκύψει ένας πλανήτης που βασικά του γνωρίσματα θα είναι η ειρήνη και τα καλλιεργημένα (όχι απλά μορφωμένα) άτομα (Τριανταφύλλου, 2006).

Παρόλο που ο ελεύθερος χρόνος δεν παρουσιάζει ομοιομορφία σε παγκόσμια κλίμακα, μιας και είναι παραδεκτό από όλους ότι λογίζεται ως σήμα κατατεθέν της

ποιοτικής διαβίωσης χωρών και κοινωνιών με υψηλούς δείκτες ευημερίας, παραμένει ένα ωφέλημα με υποκειμενική αντιμετώπιση. Βέβαια, εξαιρούνται κάποιες περιπτώσεις, όπου ο ίδιος ο χρόνος μπορεί να είναι από μόνος του ένα πρόβλημα. Σε κάποιον εργαζόμενο δηλαδή, ο χρόνος μπορεί να μην είναι αρκετός και έτσι δεν αφοσιώνεται σε ουσιαστικά και θεμελιακά ζητήματα. Για έναν άνεργο ή άεργο όμως, πιθανόν η μεγάλη διάρκεια του ελεύθερου χρόνου που θέλοντας και μη, λόγω ανυπαρξίας εργασίας διαθέτει στον εαυτό του, ίσως του διαμορφώνει και ένα αδιέξοδο από τη στιγμή που τίθεται θέμα σωστής και προνοητικής διαχείρισης του.

Στο σύνολο του, ο ελεύθερος χρόνος ανάγεται στην ελευθερία του κάθε ατόμου ξεχωριστά και στην παρουσία του στα κοινά. Δεν πλαισιώνει μόνο εκδοχές όπως η απλή διασκέδαση ή ο τερματισμός της καθημερινής απασχόλησης στο εργασιακό περιβάλλον (αυτές οι εκδοχές είναι όμως που δυστυχώς κυριαρχούν στη σύγχρονη εποχή) αλλά και αυτές της μόρφωσης, της καλλιέργειας, της πνευματικής ενατένισης, της συμμετοχής σε κοινωνικές δραστηριότητες. Η κατανομή και το περιεχόμενο του ελεύθερου χρόνου, ειδικά κατά τη διάρκεια των τουριστικών διακοπών όπου ο ελεύθερος χρόνος υπάρχει σε αφθονία, συγκριτικά πάντα με την καθημερινότητα στην πόλη, εξαρτώνται από τις εκάστοτε κοινωνικές συνθήκες αλλά και από το κάθε άτομο ξεχωριστά. Η αξιοποίηση ακόμα και της μικρής σχετικά ύπαρξης του ελεύθερου χρόνου σε μορφή διασκέδασης ή ψυχαγωγίας (αγωγή της ψυχής) επαφίεται σε πολύ μεγάλη κλίμακα στην προσωπική επιλογή του κάθε ατόμου.

Είναι πασιφανές πως αν χαρακτηρίζει κάτι τον μαζικό τουρισμό, αυτό είναι δυστυχώς, ως επί το πλείστον, η ένδεια ποικίλων δραστηριοτήτων. Οι περισσότεροι εξαιτίας της δυσμενούς κατάστασης (κυρίως για ψυχολογικούς λόγους αλλά και για λόγους σωματικής κούρασης) που μπορεί να βρίσκονται λόγω φόρτου εργασίας, εναποθέτουν τον έστω και μικρής κλίμακας ελεύθερο χρόνο που διαθέτουν σε αυτό που αποκαλείται «διασκέδαση». Ετυμολογικά, η λέξη προέρχεται από το αρχαίο Ελληνικό λήμμα «διασκεδάννυμι», το οποίο σημαίνει «διασκορπίζω». Η έννοια της διασκέδασης συνέρχεται από την κλίση του ανθρώπου προς την τέρψη και την απώλεια των εσωτερικών πιέσεων. Βασικές συνιστώσες της είναι η μη αξιοπρόσεκτη ασχολία με κάτι δημιουργικό και η απάθεια που επιδεικνύει ένα άτομο κατά τη διάρκεια του ελεύθερου του χρόνου. Η σωματική αλλά πρωτίστως η ψυχική καταπόνηση συμπεριλαμβάνονται ελάχιστα σε αυτήν την έννοια. Ο Πεφάνης (1992) μάλιστα παραθέτει ότι η διασκέδαση πάντα θα σκιαγραφείται από ψήγματα

μεγαλοποίησης, διασπάθιση χρημάτων και στροφή προς τη χλιδή αφού οι παραπάνω καταστάσεις θωρακίζουν την αναζωογόνηση του ανθρώπου και ισοσταθμίζουν τις πολλές φορές δυσεπίλυτες καθημερινές προκλήσεις. Ο Γεωργούλας (2010) μάλιστα, πιο κυνικά σημειώνει: «*Διασκεδάζω σημαίνει δε σκέφτομαι τίποτε, ξεχνώ τον πόνο ακόμη και όταν φαίνεται. Κατά βάθος η διασκέδαση είναι μία μορφή αδυναμίας. Είναι πράγματι μία φυγή, όχι όμως από τη θλιβερή πραγματικότητα αλλά από την τελευταία θέληση για αντίσταση...*».

Συνώνυμο της διασκέδασης αλλά όχι ταυτόσημο είναι η ψυχαγωγία. Η θεμελιώδης τους διαφορά έγκειται στην ετυμολογία τους διότι πολύ απλά η ψυχαγωγία αναφέρεται στην αγωγή της ψυχής και όχι απλά στη διασκέδαση, συνεπώς πρόκειται για κάτι ανώτερο της διασκέδασης. Συντελείται από τη συμμετοχή του ατόμου κατά τη διάρκεια του ελεύθερου του χρόνου σε σαφώς πιο οργανωμένες μορφές ενασχόλησης (Μπαμπινιώτης, 1999), οι οποίες έχουν ως απώτερο σκοπό να εξευγενίσουν το άτομο, αισθητικά και πνευματικά, μέσω της μόρφωσης και της καλλιέργειας έτσι ώστε να επιτευχθεί η αρμονία μεταξύ σώματος και ψυχής.

Η ανομοιογένεια των δύο αυτών εκδοχών είχε ήδη κάνει αισθητή την παρουσία της δύο χιλιετίες περίπου πριν. Δύο μεγάλοι φιλόσοφοι της εποχής, ο Πλάτων και ο μαθητής του, ο Αριστοτέλης, ασχολήθηκαν εκτενώς με τα παραπάνω μορφήματα. Για τον Πλάτωνα, η διασκέδαση δεν φαίνεται να υπήρχε ως αξίωμα ενώ θεωρούσε την ψυχαγωγία υψίστης σημασίας κυρίως για τα νεαρά μέλη μίας κοινωνίας, καθώς εκείνη τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο αρχίζει και διαμορφώνεται ο ανθρώπινος χαρακτήρας. Ζητήματα όπως το αν η συνείδηση της πραγματικότητας είναι κάτι το υποκειμενικό ή αντικειμενικό, αν υπάρχει πραγματικότητα διαφορετική από την υφιστάμενη, έξω από το νοητικό πλαίσιο που κατανοεί το άτομο και πού ανήκει ο άνθρωπος σε σχέση με το σύμπαν, θα έπρεπε να απασχολούν τους νέους που κάποτε επρόκειτο να κληθούν να διαδραματίσουν σημαντικότατο ρόλο στη δημόσια σφαίρα. Στο σύνολο της, η αίσθηση τηςσχόλης στον Ελλαδικό χώρο αποτελούσε έναν συντελεστή μίας γενικότερης αίσθησης για τα χαρακτηριστικά και το ψυχικό υλικό ενός ανθρώπου αυτοδιάθετου. Αυτός ακριβώς είναι ο λόγος που ο Αθηναίος φιλόσοφος ισχυρίζεται ότι ο στοχασμός στον ελεύθερο χρόνο είναι ανώτερος από οποιαδήποτε άλλη ενασχόληση. “Ο άνθρωπος που στοχάζεται είναι ένας ελεύθερος άνθρωπος, δεν του λείπει τίποτα. Γι’ αυτό και τίποτα δεν καθορίζει ούτε διαστρεβλώνει τη σκέψη του. Οτιδήποτε κάνει, το κάνει ως αυτοσκοπό” (Parker, 1996).

Ο Αριστοτέλης παρατηρεί τη διαφορά των δύο εννοιών από το ίδιο πρίσμα. Μάλιστα, πρωτοτυπεί υποστηρίζοντας μία διαφορετική σχέση μεταξύ ελεύθερου χρόνου και εργασίας στο έργο του *«Ηθικά: Νικομάχεια»*. Πιο συγκεκριμένα, έχει την πεποίθηση πως ο ελεύθερος χρόνος δεν είναι το έσχατο σημείο από το οποίο ο ίδιος ξεκινά και η εργασία σταματά, αφού εργασία θεωρείται το *«μη έχειν»*, να μη διαθέτει δηλαδή κάποιος ελεύθερο χρόνο. Στον αντίποδα, η δουλειά σηματοδοτεί το τέλος του ελεύθερου χρόνου, προβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο τη σημασία που οφείλει να τον χαρακτηρίζει για τη σφυρηλάτηση του ανθρώπινου χαρακτήρα και την καθοδήγηση του ανθρώπου προς το δύσβατο μονοπάτι της αληθινής ευδαιμονίας. Από τη στιγμή όμως που η διασκέδαση και το αίσθημα της ανακούφισης είναι απόρροια της εργασίας για βιοπορισμό, δεν μπορούν να τοποθετηθούν μέσα στο πλαίσιο τηςσχόλης. Η ευδαιμονία δεν είναι δυνατό να προκύψει για ένα ανθρώπινο ον μέσω της απλής διασκέδασης, ειδικά αν αυτό το ανθρώπινο ον δεν διακρίνεται για την καλλιέργειά του. Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος υποστήριζε ότι *“...είναι παιδαριώδες να κουραζόμαστε για να διασκεδάσουμε, να διαλέγουμε αυτήν ή την άλλη απασχόληση για να αποκτήσουμε κάτι άλλο. Όλα τα πράγματα τα διαλέγουμε με κάποιο απώτερο σκοπό εκτός από την ευτυχία· αυτή είναι όμως όντως ο σκοπός, να μην προσδοκούμε όσα δεν κατέχουμε. Η ευτυχία συνίσταται στην πνευματική ενατένιση...”* (Μιχαλοπούλου, 2006). Γι’ αυτό ακριβώς το λόγο, ο Αριστοτέλης πίστευε πως ο ελεύθερος χρόνος πρέπει να αναλώνεται στην τέχνη, την επιστήμη και όσο το δυνατόν περισσότερο στη φιλοσοφία (Αυθίνος, 1998).

Εκείνα τα χρόνια μάλιστα φαίνεται πως ήταν σε χρήση ο όρος *«σχόλη»* και όχι τόσο η φράση *«ελεύθερος χρόνος»*. Περίπου 2.500 χρόνια μετά, ο Kaplan (1975) συμμαρτίζει την άποψη για το ουσιαστικό περιεχόμενο τηςσχόλης-ελεύθερου χρόνου (στη σημερινή εποχή αυτή αποτελεί μία προτεσταντική αντίληψη περίσχόλης), επισημαίνοντας ότι αποτελεί έναν αφηρημένο όρο που όμως αναγνωρίζεται ως βασικό συστατικό στοιχείο όχι της απλής μόρφωσης αλλά της καλλιέργειας του ανθρώπου διότι δεν υπάρχει διαφορετικό μονοπάτι για κάποιον που επιθυμεί να ακολουθήσει μία ζωή εντρύφησης στο πραγματικό *«Είναι»*. Την πεποίθηση αυτή εκφράζει προγενέστερα και ο Selye (1956), παρόλο που το επάγγελμα του ήταν φυσικός, υποστηρίζοντας ότι η απόπειρα εκπλήρωσης διαφόρων σκοπών, είτε στο άμεσο μέλλον είτε πιο μετά, εφοδιάζει τον καθένα με ψυχική νηφαλιότητα. Αξίζει να τονιστεί ότι όλα αυτά είχαν ειπωθεί σε μία περίοδο της οποίας σήμα κατατεθέν των

πόλεων-κρατών ήταν η δουλεία ενώ υπήρχαν και κάποιες φιλοσοφικές σχολές των οποίων το ιδιαίτερο γνώρισμα δεν ήταν ο ελεύθερος χρόνος και τα παράγωγα του (ψυχαγωγία κ.λπ.), όπως των Πυθαγορείων. Υπ' αυτήν την οπτική γωνία, ησχόλη βρίσκεται σε ασυμφωνία πιο πολύ με την υπόσταση της δουλείας παρά τόσο με την εργασία (Cauquelin, 1996). Οι εποχές όμως είναι πολύ διαφορετικές σήμερα και ησχόλη πλέον αλληλοσχετίζεται μόνο με την εργασία, η οποία για τον Parker (1996) είναι μία συνισταμένη με τρεις συνιστώσες. Η πρώτη ορίζει τη δουλειά ως απασχόληση (μισθωτή εργασία), η δεύτερη ως μη γόνιμη ενασχόληση και η τρίτη ως ένα ερέθισμα ικανοποίησης (οτιδήποτε οφείλει να κάνει ένας άντρας για να είναι «πραγματικός» άντρας).

Περιστασιακά, έχουν αποδοθεί και οι παρακάτω επεξηγήσεις για τον όρο τηςσχόλης (www.lib.teiher.gr):

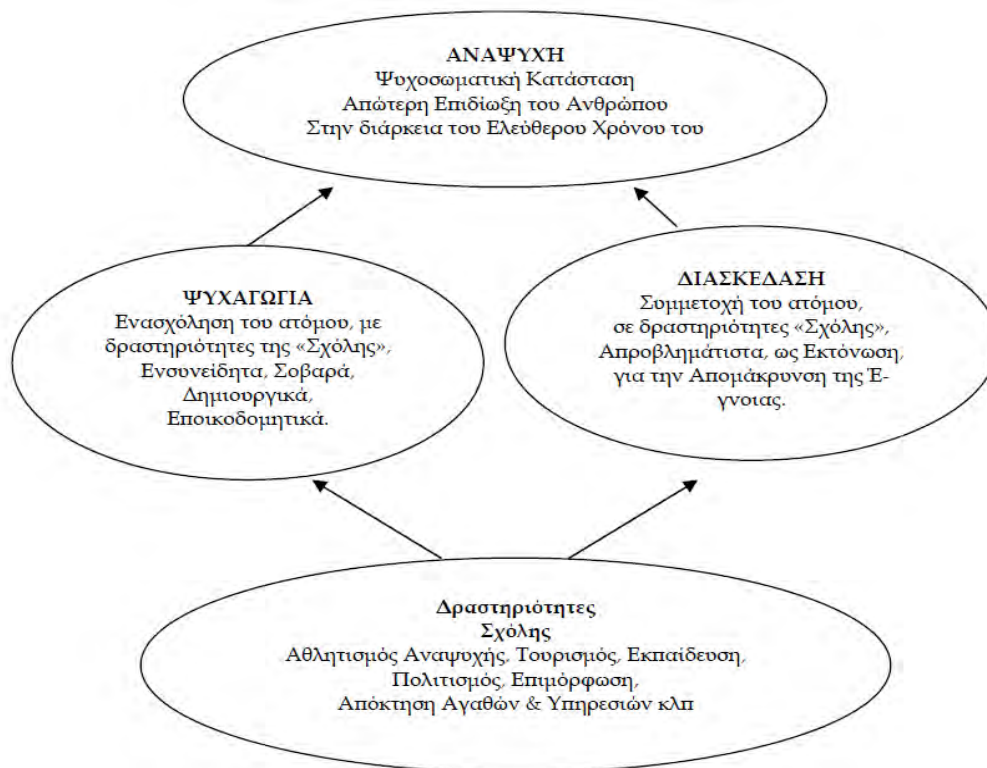
- **Κλασική** (δίοδος προσωπικής καλλιέργειας).
- **Ψυχική** κατάσταση (η ευημερία χαρακτηρίζει την υπαρξιακή κατάσταση του ατόμου, αποξενωμένη από το χρόνο).
- **Αντιωφελμιστική** (διεργασία τηςσχόλης ως αυτοσκοπός).
- **Ολιστική** (ενασχόληση εθελοντικής αρωγής και παρέμβασης οπουδήποτε).

Ησχόλη λοιπόν πραγματεύεται το μεγαλύτερο αγαθό, αυτό της ελευθερίας, προσδιορίζοντας τίποτα άλλο πέραν του κενού. Κενό στο οποίο λαμβάνεται μέριμνα για την ουσιώδη και αξιακή ενασχόληση ως νοητική και ψυχική διάθεση. Όπως πολύ εύστοχα σημειώνει η Στασινοπούλου (2005), «...όπως η δυναμική του πλήρους βρίσκεται στο κενό και καθορίζεται από αυτό, όπως η δυναμική των κτισμένων χώρων βρίσκεται στα άκτιστα μεταξύ τους κενά, έτσι και η δυναμική του «γεμάτου» χρόνου ίσως να βρίσκεται στον «κενό» χρόνο...».

Εκτός των δύο βασικών πτυχών του ελεύθερου χρόνου, της διασκέδασης και της ψυχαγωγίας, υπάρχει και μία τρίτη, αυτή της αναψυχής. Η Αγγλική απόδοση του όρου είναι “recreation” που σημαίνει αναδημιουργία, αναζωογόνηση και υποδηλώνει την ψυχική ευφορία που αισθάνεται ο οποιοσδήποτε μετά το πέρας ορισμένων δραστηριοτήτων, ανεξάρτητα από το αν είναι αμέτοχος ή όχι, το βαθμό συμμετοχής του και τη μορφή που έχουν αυτές οι δραστηριότητες (ελεύθερη βούληση –

κοινωνικός έλεγχος – απαγόρευση από το νόμο) (Kouthouris, 2006). Η σχέση μεταξύ των τριών προαναφερθέντων όρων αποτυπώνεται παρακάτω (Σχήμα 3).

Σχήμα 3: Συσχέτιση διασκέδασης, ψυχαγωγίας και αναψυχής.

Πηγή: Kouthouris, 2006.

Το ευχάριστο αυτό αίσθημα της ψυχοσωματικής ανακούφισης που επέρχεται έπειτα από δραστηριότητες χωρίς τη σκέψη της ζωής στη σύγχρονη πόλη, με ό,τι αυτή συνεπάγεται (διαρκής απόκτηση πλούτου, υψηλά επίπεδα άγχους, επιβίωση), αποδίδεται γλαφυρά στα λόγια ενός αθλητή αναψυχής, σύμφωνα με τον οποίο: «*Το πρωινό του Σαββάτου, γύρω στις έξι, αποτελεί μοναδική στιγμή. Ώρες χωρίς προβληματισμούς, ευχάριστης κούρασης αλλά και αντιπαράθεσης με δικές μου σκέψεις, με κάνουν να νιώθω τεράστια ευχαρίστηση. Είναι οι ώρες μακριά από το γραφείο, στα χωμάτινα μονοπάτια ενός πράσινου λόφου που κρύβεται έξω από την άχρωμη και πολύβουη πολιτεία αλλά και μέσα στη φαντασία μου...*» (Χρόνη, 2001).

Συμπερασματικά, ο τρόπος αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου είναι καθαρά υποκειμενικό θέμα είτε στην καθημερινότητα είτε σε μεγάλης διάρκειας διακοπές. Ειδικότερα όμως, κατά τη διάρκεια των τουριστικών διακοπών όπου υπάρχει άνεση ελεύθερου χρόνου, η έννοια της ψυχαγωγίας δεν πρέπει να αμελείται. Δυστυχώς, το παρόν πρότυπο του μαζικού τουρισμού “4S”, επιτάσσει ως επί το πλείστον

δραστηριότητες απλής διασκέδασης. Οι λόγοι γι' αυτό το γεγονός έχουν ήδη κατονομαστεί, ωστόσο θα έπρεπε να δοθεί έμφαση και σε κάτι επιπλέον, που ανάγει τις ρίζες του στα χρονικά του Θουκυδίδη. Ο μεγάλος ιστορικός της αρχαιότητας, είχε διατυπώσει την άποψη πως *«Η αναζήτηση της Αληθείας προϋποθέτει τη διέλευση δύσβατου μονοπατιού, γι' αυτό και οι περισσότεροι κλίνουν προς τα έτοιμα...»*. Γίνεται με αυτόν τον τρόπο άμεσα κατανοητό, πόσο σημαντική είναι η περίοδος του ελεύθερου χρόνου ανά πάσα στιγμή, ώρα, εποχή αλλά ταυτόχρονα και η ευθύνη που αναλογεί στον καθένα ξεχωριστά για τη σωστή διαχείριση του χρόνου του προς όφελος του, σωματικά και πνευματικά. Και αν ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης εστίαζαν στο δίπτυχο εργασία-ελεύθερος χρόνος, αξίζει να σημειωθεί η ιδιαίτερη μνεία του ιστορικού και βιογράφου Πλουτάρχου στον αρχαίο νομοθέτη Λυκούργο, του οποίου το έργο, βαθύτατης εκτίμησης και μεταρσίωσης από όλους τους απογόνους του, έγκειται στο ότι απέτρεψε τους πολίτες από κάθε είδους εργασία. Το πρότυπο όμως του μαζικού τουρισμού και των δραστηριοτήτων του αρχίζει και χάνει κάπως έδαφος, αφού μορφές εναλλακτικού τουρισμού έχουν ήδη ανέλθει στην επιφάνεια και προσελκύουν μεγάλο αριθμό τουριστών που αναζητούν διαφορετικές και ξεχωριστές εμπειρίες έτσι ώστε να ξεφύγουν από την καθημερινότητα που τους πιέζει σωματικά αλλά κυρίως ψυχολογικά. Οι εμπειρίες αυτές, το φάσμα του εναλλακτικού και πιο συγκεκριμένα του πολιτιστικού τουρισμού αλλά και το πορτρέτο αυτών των ατόμων γίνονται αντικείμενο ενασχόλησης σε επόμενο κεφάλαιο.

1.7 Η Ελληνική πραγματικότητα

Είναι γεγονός ότι η Ελλάδα είναι καταγεγραμμένη ως πόλος έλξης μεγάλου αριθμού τουριστών όχι μόνο πανευρωπαϊκά αλλά και σε παγκόσμια κλίμακα, κάτι το οποίο αποκτά πολύ μεγαλύτερη σημασία αν αναλογιστεί κάποιος το μικρό γεωγραφικό μέγεθος της χώρας. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (ΠΟΤ), η Ελλάδα κατείχε την 17^η θέση παγκοσμίως ανάμεσα σε όλους τους τουριστικούς προορισμούς. Σε αυτό συμβάλλει και η θέση της χώρας στο χάρτη, αφού η Μεσόγειος διαδραμάτιζε και συνεχίζει να διαδραματίζει καταλυτικό ρόλο (Lagos, 2003). Βέβαια, αυτή η συγκεκριμένη επίδραση της Μεσογείου είναι που στιγματίζει το τουριστικό προϊόν της Ελλάδας σε μεγάλο βαθμό. Στοιχεία

προσέλκυσης, τα οποία δεν συναντώνται μόνο στην Ελλάδα αλλά και στις υπόλοιπες Μεσογειακές χώρες, είναι ο ήλιος και η θάλασσα με παράλληλη δυστυχώς δυσλειτουργία των υποδομών, όπως οι μεταφορές, που δεν διευκολύνουν και τόσο τους εισερχόμενους τουρίστες. Η δυσαναλογία που παρατηρείται ακόμα και σήμερα στην προσφορά και τη ζήτηση, η συνεχής επιμονή και παράταση του τωρινού τουριστικού μοτίβου, η ανυπαρξία πολιτικών marketing και η μη οργανωμένη διαχείριση εναλλακτικών μορφών τουρισμού συνεχίζουν να θεωρούνται τα μείζονα προβλήματα του Ελληνικού τουριστικού φαινομένου. Επίσης, η έλλειψη αρμών του τουρισμού με τους υπόλοιπους παραγωγικούς τομείς δυστυχώς δεν άμβλυνε τις περιφερειακές ανισότητες (Apostolopoulos and Sonmez, 2001).

Η μεγάλη επιρροή που ασκεί ο τουρισμός στην Ελλάδα αλλά και σε όλες σχεδόν τις χώρες του κόσμου, άλλες σε μικρότερη και άλλες σε μεγαλύτερη κλίμακα, έχει ως αποτέλεσμα η χώρα να διέπεται από τον «Παγκόσμιο Κώδικα Ηθικής» για τον τουρισμό. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για ένα άθροισμα ενεργειών (Πίνακας 6) με μακροπρόθεσμο στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη του τουρισμού σε όλα τα επίπεδα. Μάλιστα, ο γενικός γραμματέας του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (WTO) την περίοδο 1998 - 2008, Francesco Frangialli, είχε εκφράσει τη βεβαιότητα του ότι ο «Παγκόσμιος Κώδικας Ηθικής» για τον τουρισμό, μπορεί να συνεισφέρει στην ελάττωση των αρνητικών επιδράσεων του περιβάλλοντος, της πολιτιστικής κληρονομιάς και ταυτόχρονα οι ωφέλειες των γηγενών κατοίκων να αυξηθούν κατακόρυφα (www.sete.gr).

Πίνακας 6: Αρχές «Παγκόσμιου Κώδικα Ηθικής» για τον τουρισμό.

Άρθρο 1	«Σεβασμός και αμοιβαία κατανόηση μεταξύ όλων των λαών»
Άρθρο 2	«Αρωγός προς την ατομική και συλλογική ολοκλήρωση»
Άρθρο 3	«Βιώσιμη ανάπτυξη»
Άρθρο 4	«Αναβάθμιση πολιτιστικής κληρονομιάς»
Άρθρο 5	«Ωφέλιμη δραστηριότητα για τα κράτη»
Άρθρο 6	«Υποχρεώσεις συναφών φορέων για την τουριστική ανάπτυξη»
Άρθρο 7	«Δικαίωμα όλων ανεξαιρέτως για τουρισμό»
Άρθρο 8	«Ελευθερία τουριστικής μετακίνησης»
Άρθρο 9	«Δικαιώματα εργαζομένων και επιχειρηματιών»
Άρθρο 10	«Εφαρμογή του Παγκόσμιου Κώδικα Ηθικών Αρχών»

Πηγή: www.sete.gr (ιδία επεξεργασία).

Εκτός όμως από τις αρχές για τον «Παγκόσμιο Κώδικα Ηθικής» για τον τουρισμό, η Ελλάδα, όπως και όλες οι υπόλοιπες χώρες, οφείλει να εναρμονίζεται και με τη λεγόμενη «Διακήρυξη της Χιλιετίας», η οποία υιοθετήθηκε από τη Διεθνή Κοινότητα στη Σύνοδο Κορυφής του ΟΗΕ που πραγματοποιήθηκε στη Νέα Υόρκη. Η συγκεκριμένη διακήρυξη, λόγω του αυξανόμενου κοινωνικού και οικονομικού ρόλου του τουρισμού, περιλαμβάνει στο σύνολο της οκτώ στόχους ανάπτυξης με τελική χρονική διάρκεια έως και το προηγούμενο έτους του 2015 (Πίνακας 7).

Πίνακας 7: Οι οκτώ στόχοι της «Διακήρυξης της Χιλιετίας».

Στόχος 1	«Εξάλειψη φτώχειας και πείνας»
Στόχος 2	«Εξασφάλιση πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σε παγκόσμια κλίμακα»
Στόχος 3	«Προώθηση της ισότητας των δύο φύλων»
Στόχος 4	«Ελάττωση παιδικής θνησιμότητας»
Στόχος 5	«Βελτίωση μητρικής υγείας»
Στόχος 6	«Καταπολέμηση HIV / AIDS και άλλων ασθενειών»
Στόχος 7	«Εξασφάλιση αειφορίας του περιβάλλοντος»
Στόχος 8	«Παγκόσμια συνεργασία για ανάπτυξη»

Πηγή: www.sete.gr (Ιδία επεξεργασία).

1.8 Χαρακτηριστικά γνωρίσματα Ελληνικού τουρισμού

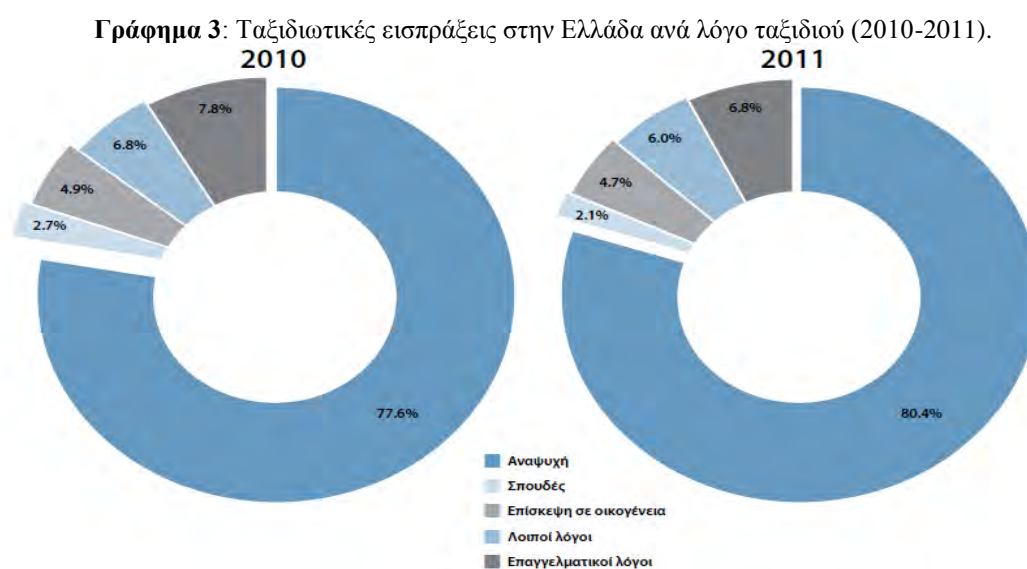
Ο 19^{ος} αιώνας αποτέλεσε σταθμό για τον τουρισμό στην Ελλάδα αφού τότε ήταν που η χώρα θεωρήθηκε ως προορισμός διεθνούς προσέλκυσης. Πέραν της παγκόσμιας γοητείας που ασκούσαν, ασκούν και συνεχίζουν να ασκούν τα ευρήματα της αρχαιολογικής σκαπάνης, προς αυτήν την κατεύθυνση συνέβαλαν η διοργάνωση των Ολύμπιων Εκθέσεων αλλά κυρίως η αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων, το 1896 (Βεντουράτου, 2006), με την καθοριστικής σημασίας ενασχόληση με αυτό το ζήτημα του Δημητρίου Βικέλα και του Πιέρ ντε Κουμπερντέν, παρόλο που η πρόταση για τη μόνιμη τέλεση των Αγώνων στη χώρα που γεννήθηκαν δεν εισακούστηκε. Η διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων λοιπόν, ήταν αυτή που τοποθέτησε τις βάσεις για μία πιο οργανωμένη αντίληψη του τουρισμού, στο επίπεδο της άφιξης, υποδοχής και του καλωσορίσματος των αλλοδαπών. Δυστυχώς όμως, ο πολιτισμός, σε μεγάλο ποσοστό τείνει να αποτελεί απλώς μέρος των υπηρεσιών που

προσφέρονται και αυτό διότι δεν υπάρχει συγκροτημένη διαφημιστική εικόνα προς το εξωτερικό, μιας και η προώθηση του καλοκαιριού στην Ελλάδα σχετίζεται συστηματικά με το προαναφερθέν μοντέλο των “4S” (Τσάρτας, 2010).

Γενικότερα όμως, η Ελλάδα διακρίνεται για αρκετά συγκριτικά πλεονεκτήματα της σε σχέση με άλλες χώρες ανά τον κόσμο. Καταρχήν, το κλίμα της χώρας, το οποίο και χαρακτηρίζεται ως εύκρατο μεσογειακό. Ο αριθμός ημερών κατά τις οποίες παρατηρείται ηλιοφάνεια είναι υψηλός ενώ αντίθετα, ο αριθμός των ημερών κατά τις οποίες παρατηρείται βροχόπτωση είναι σχετικά μικρός. Ο συνδυασμός αυτών των δύο παραγόντων έχει ως επακόλουθο η τουριστική περίοδος για πολλές περιοχές να αγγίζει ακόμα και τους επτά ή οκτώ μήνες, κάτι το οποίο είναι ιδιαίτερα ευεργετικό και ευχάριστο τόσο για την οικονομία της περιοχής όσο και για τους ίδιους τους τουρίστες. Ακόμη, σημαντικό ρόλο για την προσέλκυση τουριστών φαίνεται να παίζει και το φυσικό περιβάλλον, με την καθαρή θάλασσα και τα 15.000 χλμ. παραλιών να αποτελούν σημαντικά θέλγητρα (Τσάρτας, 2010). Δεν είναι τυχαίο άλλωστε το γεγονός ότι η Ελλάδα είναι βραβευμένη με πάνω από 400 γαλάζιες σημαίες.

Προφανώς, υπάρχουν και άλλοι λόγοι για τους οποίους οι τουρίστες επισκέπτονται μία χώρα σαν την Ελλάδα. Παραδοσιακά, είναι κοινώς αποδεκτό ότι ένα ποσοστό της τάξης του 80% των ξένων τουριστών που καταφτάνουν στην Ελλάδα, επιζητούν την αναψυχή. Τα ποσοστά των υπόλοιπων κινήτρων είναι μικρότερα με διαφορά (Γράφημα 3).

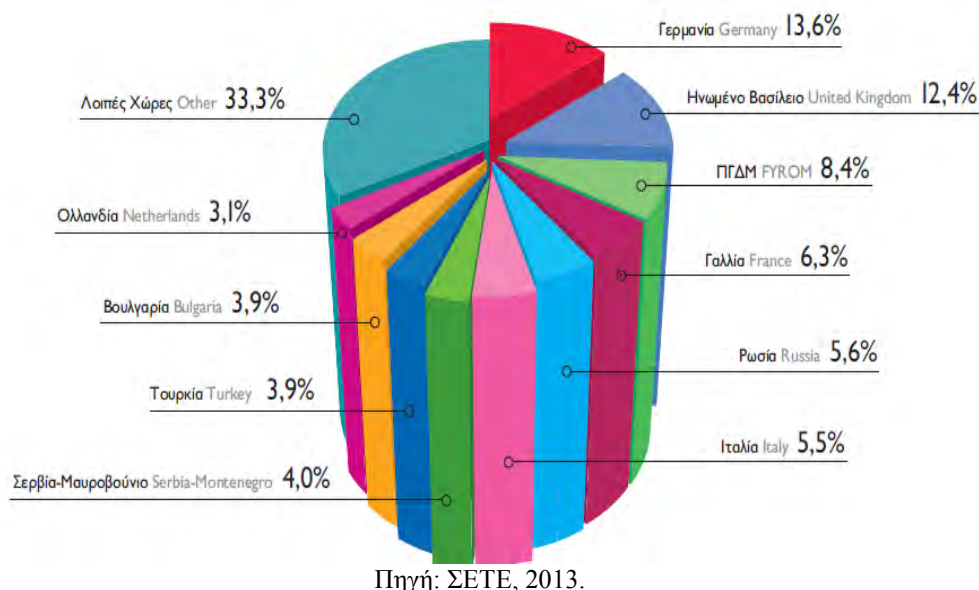

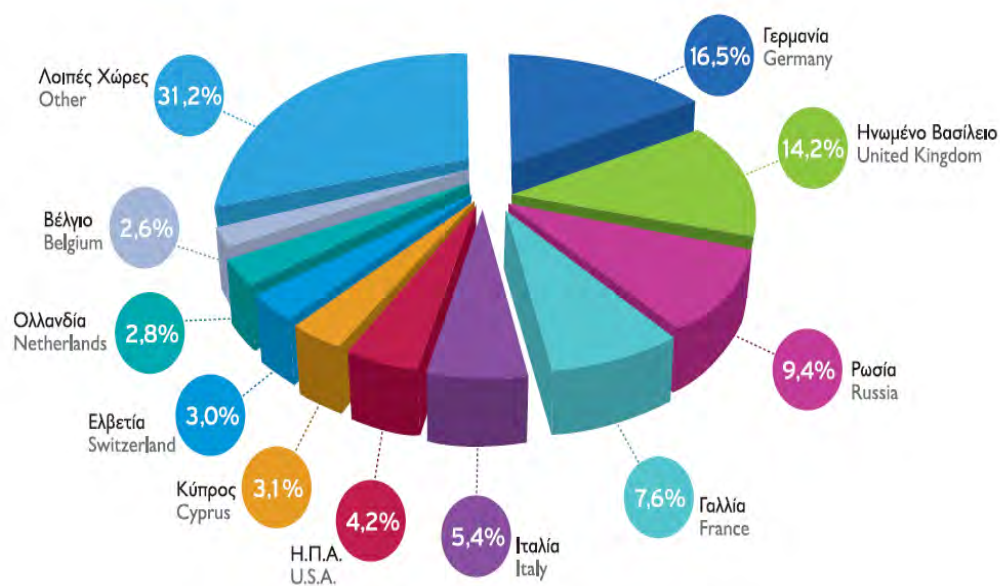
Πηγή: ΙΤΕΠ, 2013.

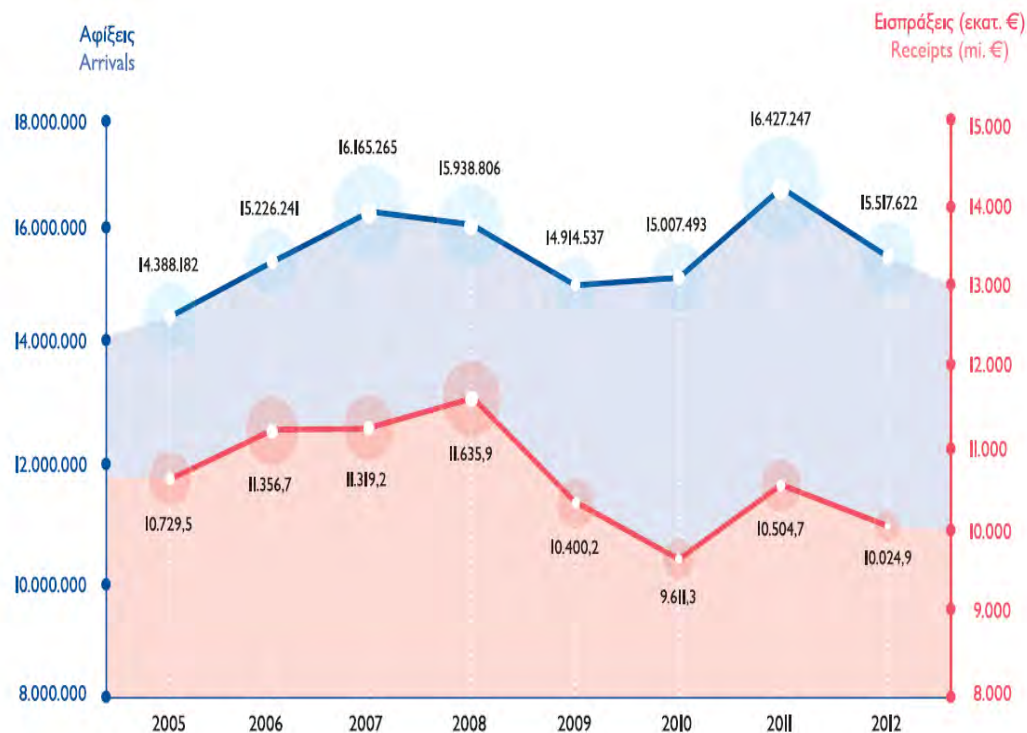
Το έτος 2008 πραγματοποιήθηκε και μία έρευνα από το Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων (ΙΤΕΠ) για να αποτυπωθούν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα και οι ιδιότητες των τουριστών που επισκέπτονται την Ελλάδα. Πιο αναλυτικά, οι αλλοδαποί που εισέρχονται στη χώρα για τουριστικές δραστηριότητες είναι σχετικά μικρής ηλικίας και δεν ανήκουν στην λεγόμενη υψηλή κοινωνική και οικονομική τάξη. Ο μέσος όρος των χρημάτων που ξοδεύονται από τους τουρίστες ανέρχεται στα 74 – 83 ευρώ ημερησίως (ΙΤΕΠ, 2009). Μία άλλη έρευνα που διεξήχθη από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, καταλήγει και σε κάποια άλλα συμπεράσματα, εκτός των παραπάνω. Πιο συγκεκριμένα, κάτι περισσότερο από ένας στους δύο (53,6%) είχε επισκεφθεί την Ελλάδα για διακοπές στο παρελθόν. Επίσης, αρκετοί εξ αυτών (27,22%) είχαν πληροφορηθεί για την Ελλάδα από φίλους ή συγγενείς με τα αντίστοιχα γραφεία του ΕΟΤ (Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού) να παρουσιάζουν σχετικά μικρή κίνηση. Τέλος, ο μέσος όρος παραμονής των τουριστών ήταν 15 ημέρες ενώ αρνητικές ήταν οι απόψεις όσον αφορά στις μεταφορές και την υγιεινή (www.grhotels.gr). Τόσο στην πρώτη όσο και στη δεύτερη έρευνα εξετάστηκαν τα βασικά χαρακτηριστικά τουριστών που προέρχονται από χώρες τουριστικά οικείες προς την Ελλάδα (Γραφήματα 4, 5 και Διάγραμμα 3).

Γράφημα 4: Οι 10 κυριότερες χώρες προέλευσης εισερχόμενου τουρισμού για το 2012.

Γράφημα 5: Οι κυριότερες αγορές του Ελληνικού τουρισμού (εισπράξεις 2012).

Πηγή: ΣΕΤΕ, 2013.

Διάγραμμα 3: Διαχρονική εξέλιξη αφίξεων και εισπράξεων στην Ελλάδα (2005-2012).

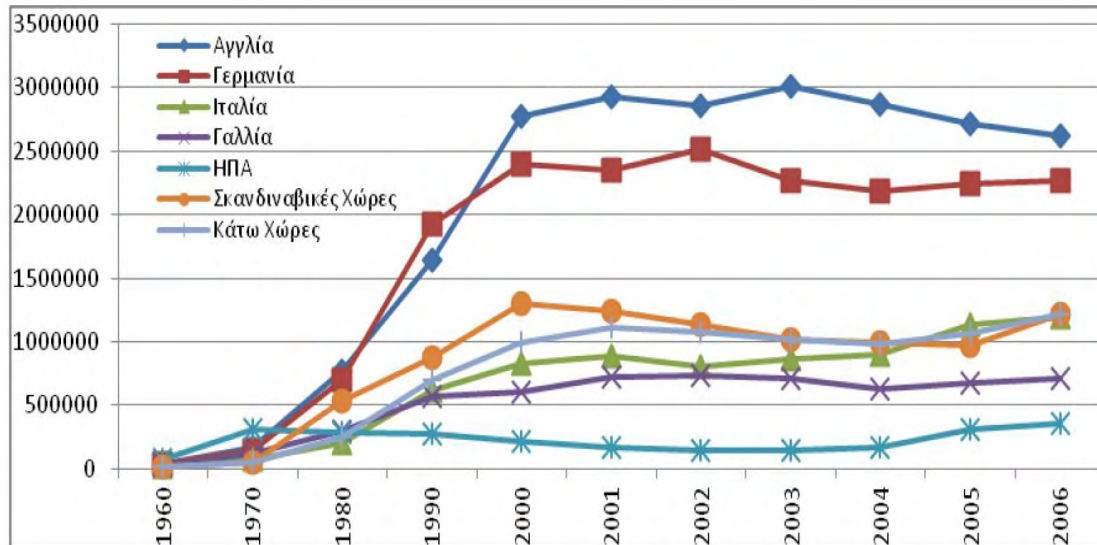
Πηγή: ΣΕΤΕ, 2013.

Αναφορικά με τις αφίξεις των τουριστών από διάφορες χώρες, είναι εμφανές ότι η Ελλάδα προσελκύει κυρίως Ευρωπαίους τουρίστες και ο κυριότερος λόγος έχει να κάνει με τη γειτνίαση των χωρών προέλευσης που βρίσκονται και αυτές στην Ευρωπαϊκή ήπειρο. Τη μερίδα του λέοντος λαμβάνουν οι Γερμανοί με ποσοστό 13,6% και ακολουθούν οι Γάλλοι με ποσοστό 12,4%, ενώ τα ποσοστά των υπόλοιπων χωρών είναι μονοψήφια. Τα παραπάνω ποσοστά αφορούνε στοιχεία για το έτος 2013. Όμως, διαχρονικά η κατάσταση δεν μοιάζει διαφορετική αφού Γερμανοί και Άγγλοι φαίνεται πως είναι θιασώτες του Ελλαδικού χώρου (Διάγραμμα 4). Όσον αφορά στο ανταγωνιστικό κομμάτι των χωρών της Μεσογείου, η κατάταξη της Ελλάδας φαίνεται ότι είναι δυναμική αλλά και σταθερή εδώ και αρκετά χρόνια, με τη χώρα να καταλαμβάνει την τέταρτη θέση πίσω από την Ισπανία, την Ιταλία ενώ άκρως ανταγωνιστική αποδεικνύεται να είναι και η γειτονική Τουρκία (Πίνακας 8). Είναι πασιφανές λοιπόν, ότι η Ελλάδα κινείται συνεχώς, κάθε χρόνο, μέσα σε ένα άκρως ανταγωνιστικό περιβάλλον από τη στιγμή που σχεδόν όλες οι Μεσογειακές χώρες προσφέρουν το ίδιο ή παρόμοιο τουριστικό προϊόν (Διάγραμμα 5).

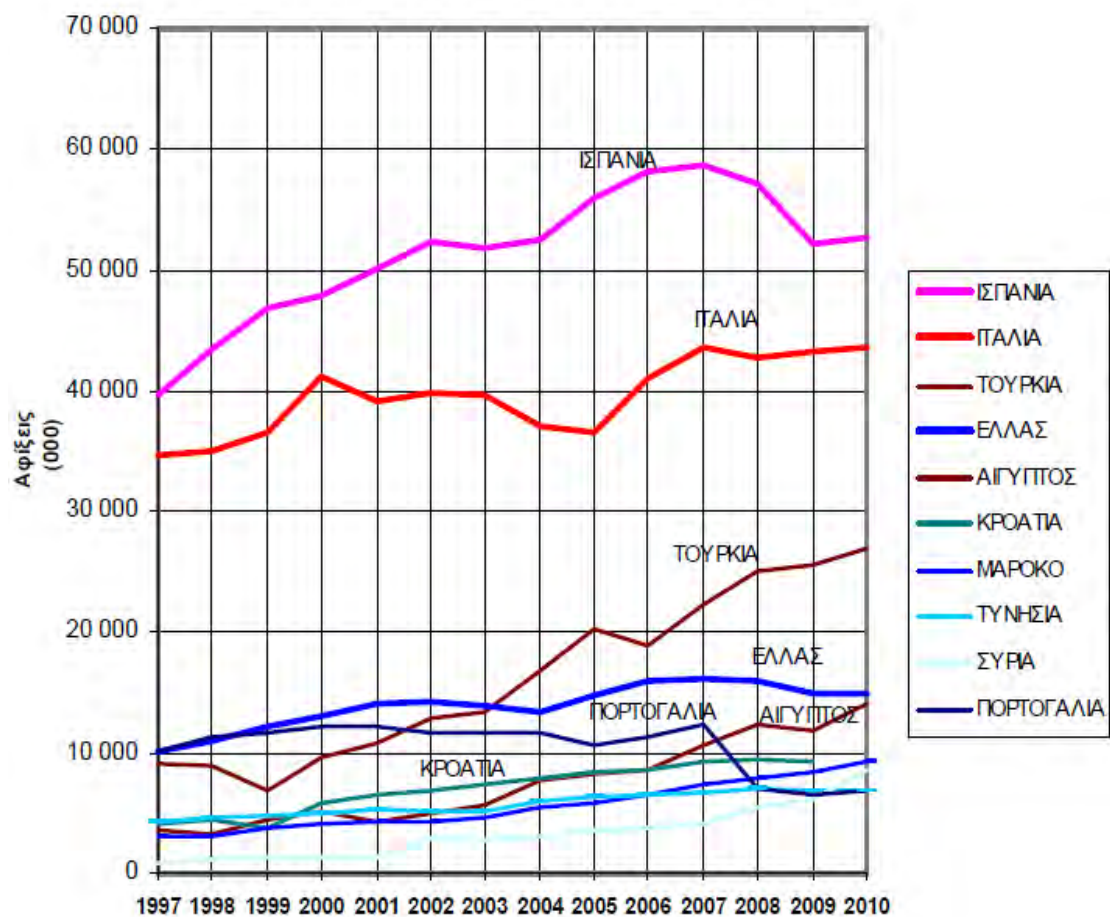
Πίνακας 8: Αφίξεις τουριστών (*10³) στις Μεσογειακές χώρες.

Χώρα	Χρονολογίες						
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ισπανία	52.430	55.914	58.190	58.666	57.192	52.178	52.677
Ιταλία	37.071	36.513	41.058	43.654	42.734	43.239	43.626
Τουρκία	16.826	20.273	18.916	22.248	24.994	25.506	27.000
Ελλάδα	13.313	14.765	16.039	16.153	15.939	14.915	15.006
Αίγυπτος	7.795	8.244	8.646	10.610	12.296	11.914	14.051
Μαρόκο	5.477	5.843	6.558	7.408	7.879	8.341	9.288
Κροατία	7.912	8.467	8.659	9.307	9.415	8.694	9.111
Συρία	3.033	3.571	3.777	4.158	5.430	6.092	8.546
Τυνησία	5.998	6.378	6.550	6.762	7.049	6.901	6.902
Πορτογαλία	11.617	10.612	11.282	12.321	6.962	6.439	6.832
Ισραήλ	1.506	1.903	1.825	2.068	2.572	2.321	2.803
Κύπρος	2.349	2.470	2.401	2.416	2.404	2.141	2.173
Αλγερία	1.234	1.443	1.638	1.743	1.772	1.912	-
Λίβανος	1.278	1.140	1.063	1.017	1.333	1.851	2.168
Αλβανία	42	46	60	57	1.337	1.775	2.243
Σερβία/Μαυροβούνιο	580	725	847	1.680	1.677	1.689	1.771
Σλοβενία	1.499	1.555	1.617	1.751	1.771	1.803	1.844
Μάλτα	1.156	1.171	1.124	1.244	1.291	1.182	1.332
Βοσνία/Ερζεγοβίνη	190	217	256	306	322	311	365

Πηγή: Χατζηδάκης, 2011 (ιδία επεξεργασία).

Διάγραμμα 4: Εξέλιξη των αφίξεων στην Ελλάδα ανά χώρα προέλευσης (1960-2006).

Πηγή: Πολύζος και Σαράτσης, 2013.

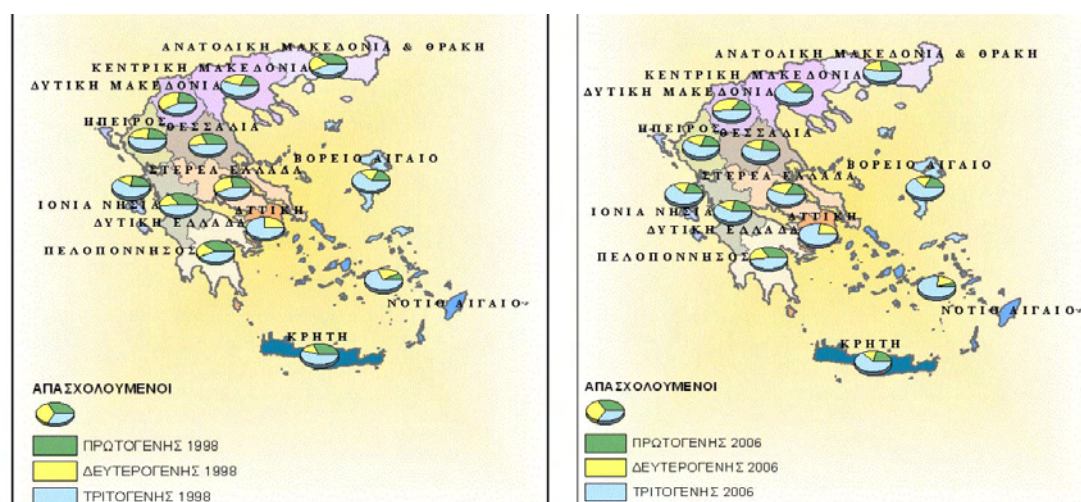
Διάγραμμα 5: Διαχρονική εξέλιξη αφίξεων σε κύριους Μεσογειακούς προορισμούς.

Πηγή: Χατζηδάκης, 2011.

Όπως είναι φυσικό, η κατανομή όσον αφορά στις αφίξεις δεν είναι ομοιόμορφη σε όλη τη χώρα. Κάποιες περιοχές εμφανίζουν μεγάλη ή σταθερή ζήτηση ενώ κάποιες άλλες όχι, κάτι το οποίο αποτελεί και αυτό διαχρονικό φαινόμενο. Οι περιοχές με τη μεγάλη ή σταθερή ζήτηση (Πίνακας 9 – Χάρτης 4) παραδοσιακά διακρίνονται για το γεγονός ότι αποτελούν είτε παραθαλάσσιους είτε νησιωτικούς νομούς, οι οποίοι τις περισσότερες φορές έχουν ως πρωτεύουσα ένα μεγάλο αστικό κέντρο που καθίσταται αυτόματα συγκοινωνιακός κόμβος (κυρίως λόγω αεροδρομίου) για την είσοδο στη χώρα ενώ μερικές από αυτές έχουν τόσο μεγάλη απήχηση που δεν μπαίνουν καν σε διαδικασία προώθησης της εικόνας τους (branding), όπως η Σαντορίνη, η Ρόδος, η Κρήτη, η Κέρκυρα και φυσικά η Αθήνα (Τσάρτας, 2010).

Χάρτης 4: Κατανομή των τομέων οικονομικής δραστηριότητας το 1998 & 2006.

Πηγή: ΣΕΤΕ, 2010.

Πίνακας 9: Νομοί με σταθερή ζήτηση τουριστών (1955-2005).

Αττικής	Μαγνησίας	Ρεθύμνου	Ζακύνθου
Περίας	Ηρακλείου	Κεφαλληνίας	Πρέβεζας
Δωδεκανήσου	Σάμου	Χανίων	Κέρκυρας
Καβάλας	Λασιθίου	Λευκάδας	Θεσσαλονίκης
Κυκλάδων	Λέσβου	Αργολίδας	Χαλκιδικής

Πηγή: Τσάρτας, 2010 (ιδία επεξεργασία).

Για τα αεροδρόμια μάλιστα, αξίζει να επισημανθεί ένα πολύ σημαντικό στοιχείο. Θα θεωρούσε κάποιος ότι λογικά οι περισσότερες αφίξεις λαμβάνουν χώρα στα αεροδρόμια των δύο μεγαλύτερων αστικών κέντρων της χώρας, αυτά των

Αθήνας και Θεσσαλονίκης, λόγω πληθυσμού. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να ισχύει αφού ναι μεν το «Ελευθέριος Βενιζέλος» κατατάσσεται στην πρώτη θέση με 2.555.355 αφίξεις για το 2012 συνολικά αλλά τα αεροδρόμια τα οποία έπονται είναι των Ηρακλείου (2.113.501 αφίξεις) και Ρόδου (1.606.843 αφίξεις), γεγονός που αποδεικνύει τη βαρύνουσα τουριστική σημασία των συγκεκριμένων περιοχών (Χάρτης 5). Άλλα σημαντικά αεροδρόμια που εμφανίζουν σημαντική κίνηση κατά τη διάρκεια της τουριστικής περιόδου είναι της Θεσσαλονίκης με συνολικές αφίξεις 1.307.537 άτομα, της Κέρκυρας με συνολικές αφίξεις 839.759 άτομα και της Κω με συνολικές αφίξεις 802.760 άτομα.

Χάρτης 5: Τα αεροδρόμια με τις περισσότερες αφίξεις για το έτος 2012.

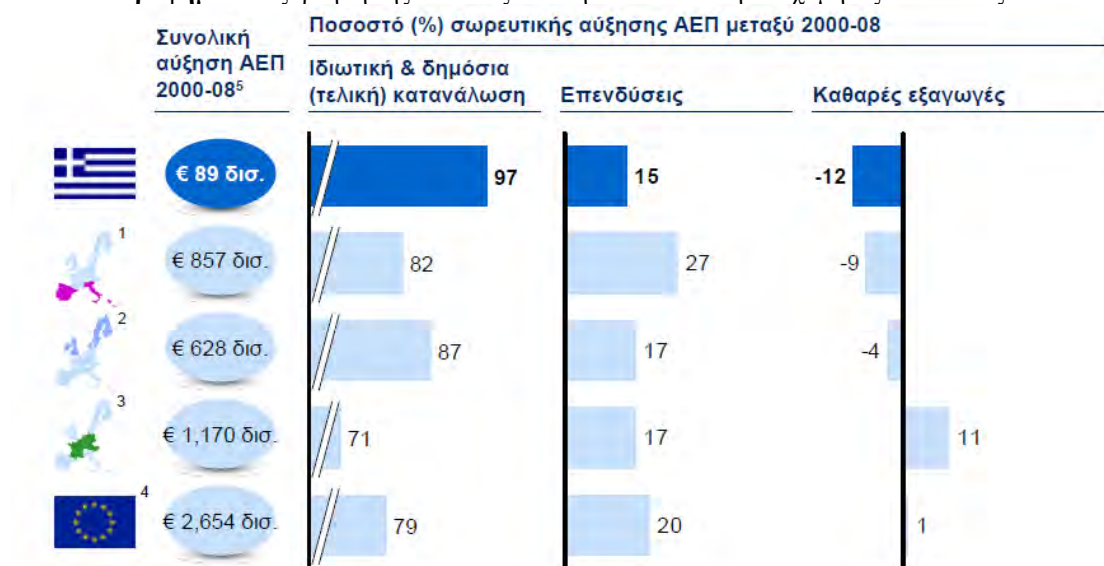
Πηγή: ΣΕΤΕ, 2013.

1.9 Τουρισμός και Ελληνική οικονομία

Μέχρι την εμφάνιση της οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα, τη χρονιά 2008-2009, η χώρα ήταν πρωτοπόρα στον τομέα της ανάπτυξης. Ο ρυθμός ανάπτυξης της μάλιστα ξεπέρασε και αυτούς άλλων κρατών της Ευρώπης ακόμα και αυτόν της

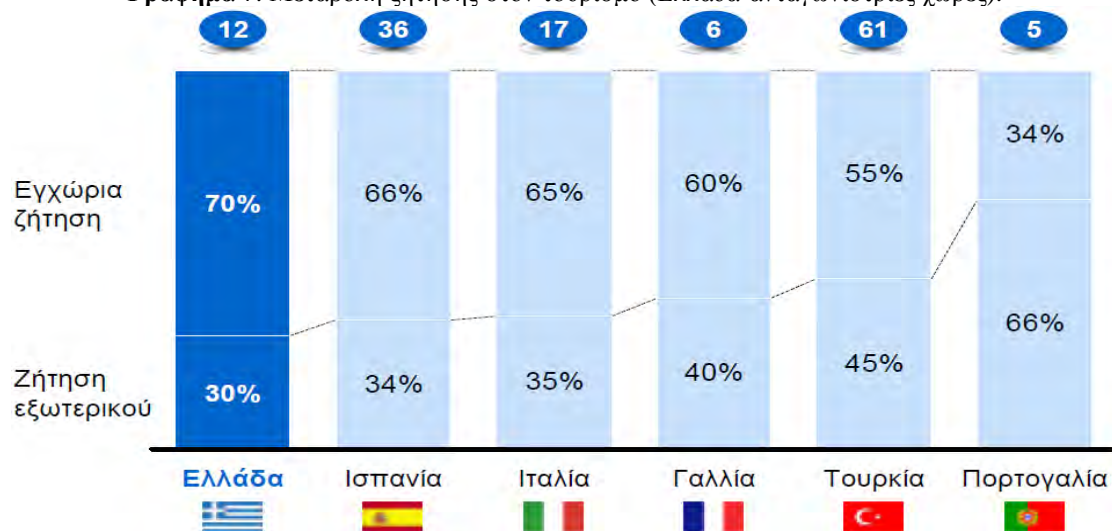
Αμερικής. Αποδείχτηκε δυστυχώς όμως έμπρακτα, ότι οι βάσεις του μοντέλου που ακολουθήθηκε στην Ελλάδα ήταν σαθρές. Ο υπερδανεισμός αλλά και η υπερκατανάλωση του δημοσίου τομέα παρείχαν επίσης υπερκατανάλωση και του ιδιωτικού τομέα, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα τη μη ουσιαστική ύπαρξη ανταγωνιστικότητας και παραγωγικότητας (McKinze & Company, 2011). Τα παραπάνω δεδομένα όμως είχαν αντίκτυπο και στον τουρισμό, έναν κατά τα άλλα εξωστρεφή τομέα της Ελληνικής οικονομίας, αφού η ζήτηση εκ των έσω που παρατηρήθηκε ήταν πολύ μεγάλη παράλληλα με ανούσιες επενδύσεις (Γραφήματα 6 κ' 7).

Γράφημα 6: Εξάρτηση της Ελλάδας από την κατανάλωση και χαμηλές επενδύσεις.

Πηγή: McKinze & Company, 2011.

Γράφημα 7: Μεταβολή ζήτησης στον τουρισμό (Ελλάδα-ανταγωνίστριες χώρες).

Πηγή: McKinze & Company, 2011.

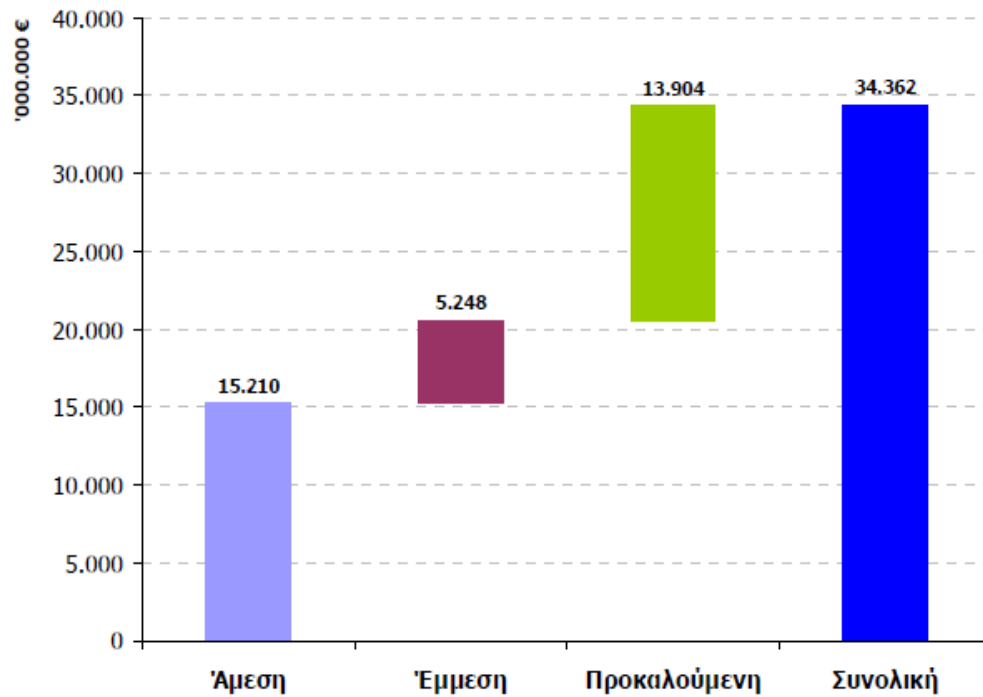
Πάρα ταύτα, ο τουρισμός συνεχίζει να παραμένει ένα πολύ γερό στήριγμα της Ελληνικής οικονομίας από τη στιγμή που η επίδραση του είναι άμεση, έμμεση και προκαλούμενη (Σχήμα 4). Η άμεση επίδραση του τουρισμού για το 2010 στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) ανήλθε στα $15,2 * 10^9$ ευρώ, η έμμεση σε $5,2 * 10^9$ ευρώ και η προκαλούμενη σε $13,9 * 10^9$ ευρώ (Γράφημα 8). Η συμμετοχή του τουρισμού ως τομέα στο ΑΕΠ είναι γενικότερα πάνω από 15% ενώ κάποιες χρονιές το ποσοστό κυμαίνεται πάνω από 18% (Διάγραμμα 6). Τα παραπάνω ποσοστά συνηγορούν στο γεγονός ότι η κρίση που υφίσταται στην Ελλάδα δεν επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίον ο τουρισμός συντελεί στην τελική διαμόρφωση του ΑΕΠ (Πολύζος και Σαράτσης, 2013). Σύμφωνα με μία μελέτη του Πανεπιστημίου Αιγαίου, μέχρι το έτος 2019 οι θέσεις εργασίας στον τουριστικό κλάδο είναι δυνατόν να αυξηθούν κατά 360.000 άτομα (ΣΕΤΕ, 2010), κάτι το οποίο μόνο θετικό μπορεί να χαρακτηριστεί εξαιτίας της βαθιάς οικονομικής κρίσης και κατ' επέκταση του μεγάλου ποσοστού ανεργίας που διέπουν την Ελλάδα. Μία άλλη μελέτη, αυτή του Παγκόσμιου Συμβουλίου Ταξιδιών και Τουρισμού, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το 2011 δημιουργήθηκαν περίπου 758.500 θέσεις εργασίας ενώ με μία ετήσια αύξηση της τάξης του 2,7%, το 2021 μπορούν να προκύψουν 966.000 θέσεις εργασίας, αριθμός ο οποίος αποτελεί το 22,1% της απασχόλησης συνολικά (WTTC, 2012).

Σχήμα 4: Άμεση, έμμεση και προκαλούμενη επίδραση του τουρισμού στην οικονομία.

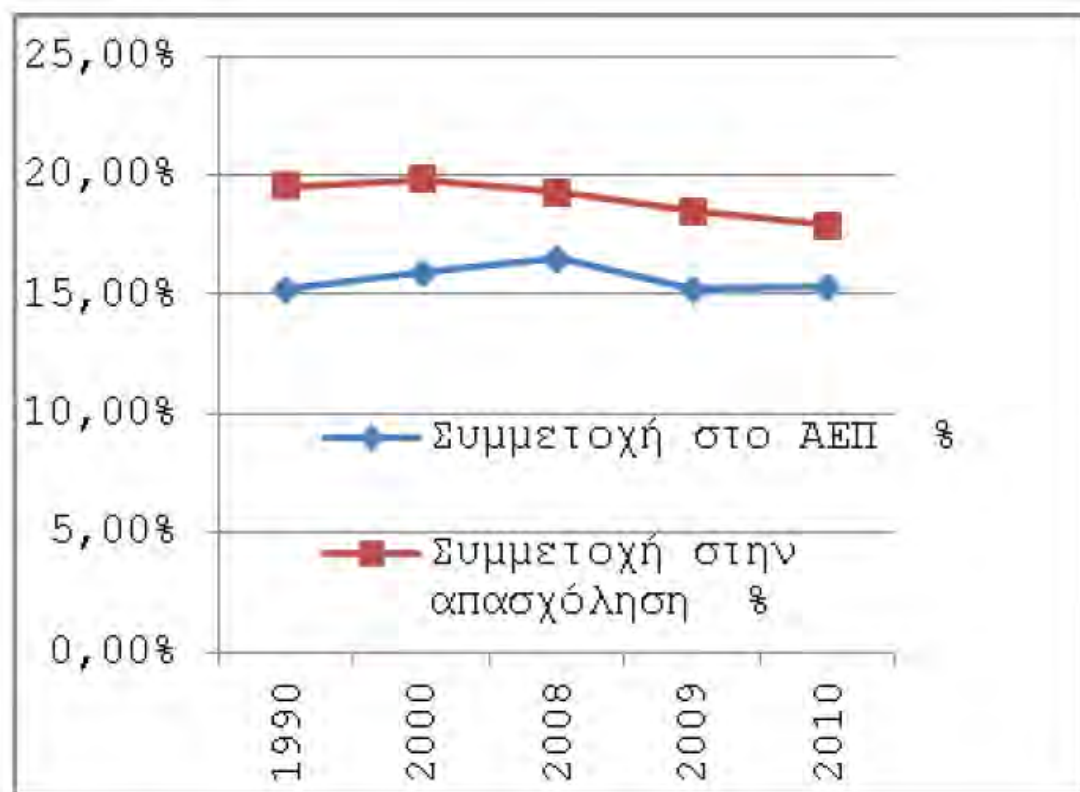

Πηγή: IOBE, 2012.

Γράφημα 8: Επίδραση του τουρισμού στο ΑΕΠ για το 2010.

Πηγή: IOBE, 2012.

Διάγραμμα 6: Η συμβολή του τουρισμού στο ΑΕΠ και την απασχόληση.

Πηγή: Πολύζος και Σαράτσης, 2013.

Είναι προφανές πως ο τουρισμός ως φαινόμενο έχει παγιωθεί παγκοσμίως και ο ρόλος που διαδραματίζει για τις χώρες υποδοχής τουριστών είναι άκρως σημαντικός. Οι θετικότερες επιδράσεις είναι η τόνωση των αντίστοιχων οικονομιών και προβολή των τόπων σε μεγάλη κλίμακα. Αυτές οι επιδράσεις παρατηρούνται και στην Ελλάδα λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών της χώρας, η οποία προσελκύει αρκετά μεγάλο αριθμό τουριστών. Ωστόσο, η έμφαση δίνεται στον μαζικό τουρισμό ενώ δεν έχει ληφθεί μεγάλη μέριμνα για την προώθηση εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Πιο συγκεκριμένα, ο πολιτιστικός τουρισμός – μεταξύ άλλων – αποτελεί συγκριτικό πλεονέκτημα για την Ελλάδα, αν ληφθούν υπόψη οι ενέργειες άλλων χωρών προς αυτήν την κατεύθυνση.

Κεφάλαιο 2^ο: Τουρισμός και μνημεία

Εκτός από το μαζικό τουρισμό υπάρχουν πολλά άλλα είδη τουρισμού που εντάσσονται στο γενικό πλαίσιο του εναλλακτικού τουρισμού. Με δεδομένη τη συνέχεια του μαζικού τουρισμού στο χρόνο, οι χώρες και οι κατά τόπους περιοχές στρέφονται προς διαφορετικές τάσεις, ειδικά αν αυτές μπορούν να υποστηριχθούν. Μία από αυτές τις τάσεις είναι και ο πολιτιστικός τουρισμός που επικεντρώνεται στα μνημεία και στους αρχαιολογικούς χώρους σε όλο τον κόσμο. Η Ελλάδα μπορεί να πρωτοστατήσει σε αυτόν τον τομέα, με τον πολιτιστικό πλούτο να θεωρείται δεδομένος, ωστόσο η κατάλληλη διαχείριση του και η σωστή προβολή του επιβάλλονται.

2.1 Εναλλακτικός τουρισμός

Τα πάντα βρίσκονται σε κίνηση και μεταβάλλονται συνεχώς, επικρατεί δηλαδή στον κόσμο αυτό ένα αέναο γίγνεσθαι. Αυτή είναι μία άποψη που είχε ήδη διατυπώσει ο προσωκρατικός φιλόσοφος Ηράκλειτος 2.500 χρόνια περίπου πριν. Συνεπώς, ο τουρισμός εκ των πραγμάτων δεν αποτελεί εξαίρεση αφού πλέον δεν είναι ένας στατικός τομέας. Η μαζικότητα που τον διέκρινε για πολλά χρόνια έχει αρχίσει να χάνει μέρος από τη δυναμική της και νέες μορφές τουρισμού έχουν αναδυθεί στην επιφάνεια. Οι αιτίες εμφάνισης αυτών των διαφορετικών μορφών τουρισμού είναι ποικίλες και συνιστούν τον λεγόμενο εναλλακτικό τουρισμό αλλά κοινός τόπος όλων είναι φυγή από τις πόλεις με σκοπό την αναζήτηση ποιοτικών διακοπών.

Ακριβώς όπως και στην περίπτωση του τουρισμού γενικότερα, δεν υπάρχει ακόμα μέχρι και σήμερα κάποιος ορισμός ο οποίος να είναι καθολικά αναγνωρισμένος, ορθός και αποδεκτός. Ως μία απλοϊκή έννοια, κάποιος μπορεί να υποθέσει πως οποιαδήποτε μορφή πλην του μαζικού τουρισμού μπορεί να θεωρηθεί ως εναλλακτική. Σύμφωνα με μία άλλη διατύπωση, ο εναλλακτικός τουρισμός στιγματίζεται από τις παρόμοιες διαφορές που παρατηρούνται σε κάποιες κατηγορίες τουρισμού πάντα σε σχέση με τις παραδοσιακές και καθιερωμένες μορφές του που προκύπτουν από κάποιους συντελεστές, όπως η περιοχή στην οποία βρίσκεται ένας προορισμός, η μη παθητική συμμετοχή του οποιουδήποτε ενδιαφερόμενου τουρίστα,

οι ωφέλειες των γηγενών κατοίκων σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο και ο θαυμασμός της πολιτιστικής ταυτότητας τους (Κολλυρόπουλος και Ζερβού, 2014). Η στροφή των τουριστών προς τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού έχουν να κάνουν ως επί το πλείστον με τη(ν) (Παυλογεωργάτος και Κωνσταντογλου, 2005):

- Διαφοροποίηση της δομής του μαζικού τουρισμού.
- Διαφοροποίηση στο οικονομικό και οργανωτικό γίγνεσθαι του τουρισμού σε παγκόσμια κλίμακα.
- Άνεση μετακίνησης μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ λόγω ιδίου νομίσματος.
- Εστίαση του ταξιδιώτη τόσο στην ποιότητα όσο και στο περιβάλλον.
- Αντίστροφη αναλογία της ελάττωσης του χρόνου των μετακινήσεων σε σχέση με την αύξηση των ταξιδιών.
- Μεγέθυνση της εμπειρίας και διεύρυνση μορφωτικού επιπέδου, γεγονός που καθιστά εύλογη την επιθυμία και επιδίωξη προορισμών ειδικού ενδιαφέροντος.
- Διαφοροποίηση των κινήτρων για να πραγματοποιήσει κάποιος ένα ταξίδι.
- Επιθυμητή περίοδο μετακίνησης (εκτός θερινής συνήθως).
- Εύνοια που φαίνεται να απολαμβάνει το μεμονωμένο και αυτόνομο ταξίδι (διακοπή επαφών του τουρίστα με ταξιδιωτικά γραφεία).

Όπως είναι φυσικό και αναμενόμενο, ο εναλλακτικός τουρισμός σαηγεύει ιδιαίτερα τους ανθρώπους που ζουν και δραστηριοποιούνται στις μεγάλες πόλεις διότι ο ίδιος αποτελεί εναλλακτική πρόταση χωρίς τα καθημερινά φαινόμενα θορύβου, υπερσυγκέντρωσης και άγχους. Επιτρέπει στους ανθρώπους να είναι εξ ολοκλήρου ο εαυτός τους, επιδεικνύοντας τον αυθορμητισμό τους, κάτι που συμβαίνει εξαιρετικά σπάνια εντός των τειχών των μεγάλων αστικών κέντρων. Η διαφορετικότητα αλλά και η εξοικείωση των εναλλακτικών τουριστών με τους τόπους που επισκέπτονται είναι κριτήρια που τους διαχωρίζουν από τους μαζικούς τουρίστες, που ο Gazes (1989) τους αποκαλεί ως «απαθείς» ακόμα και ως «νεοαποικιστές». Από την άλλη μεριά, ο εναλλακτικός τουρίστας αναζητά την περιπέτεια, αρέσκεται σε διάφορες διαδικασίες μεταξύ των οποίων η πεζοπορία, η ορειβασία, η αναρρίχηση ενώ μπορεί να εκφράσει επιθυμία να προσφέρει τις υπηρεσίες του εθελοντικά (δεν είναι λίγοι

εκείνοι που για παράδειγμα δείχνουν πολύ μεγάλο ενδιαφέρον για συμμετοχή σε αρχαιολογικές ανασκαφές). Η ενεργός συμμετοχή λοιπόν του εναλλακτικού τουρίστα στα δρώμενα και η ενασχόληση του με συγκεκριμένη εξειδικευμένη θεματολογία είναι τα δύο πιο βασικά γνώρισματα που τον διαφοροποιούν από τον μαζικό τουρίστα. Βέβαια, υπάρχουν και άλλα, περισσότερα χαρακτηριστικά του εναλλακτικού τουρίστα τα οποία επισημαίνει ο Ανδριώτης (2003):

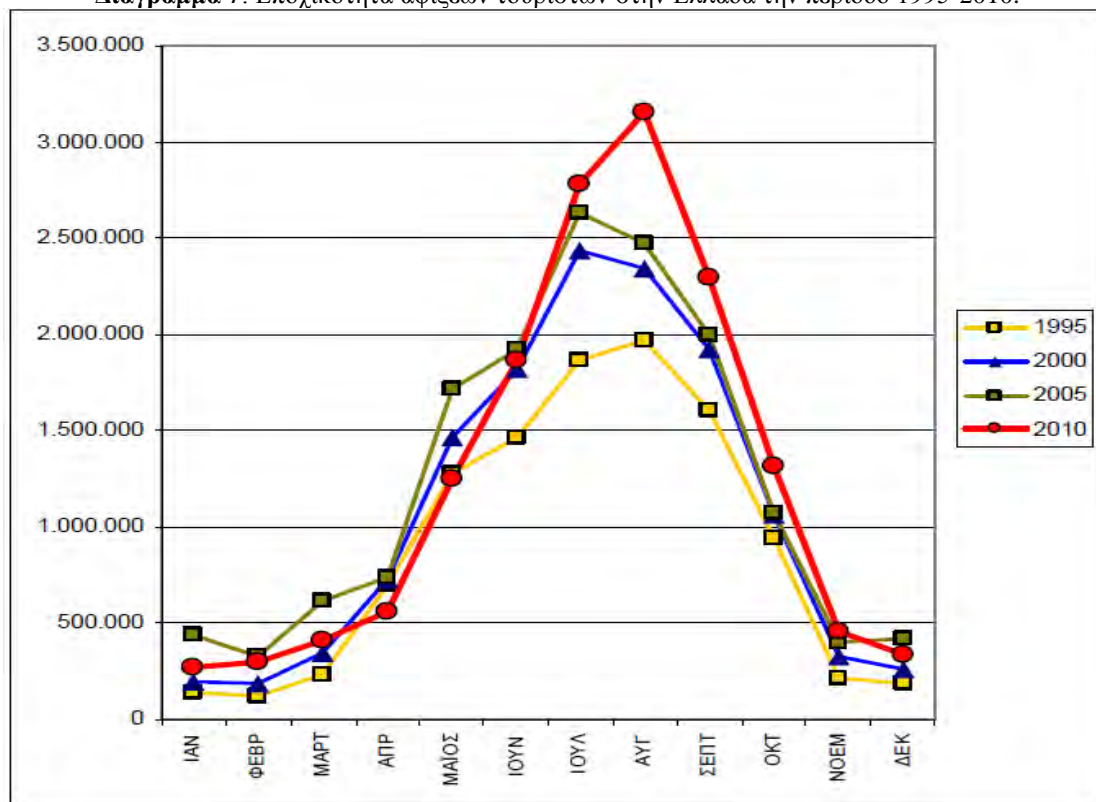
- Πρόσβαση σε προορισμούς που δεν έχει επισκεφθεί ξανά στο παρελθόν.
- Η ίδια η περιήγηση αποτελεί από μόνη της σημαντικό και υπολογίσιμο κίνητρο.
- Φυγή από την καθημερινότητα για ορισμένο χρονικό διάστημα.
- Απόπειρα δημιουργίας διαύλων επικοινωνίας με γηγενείς κατοίκους.
- Είναι πάντα κατατοπισμένος για οτιδήποτε σχετίζεται με τον προορισμό του πριν τον επισκεφθεί.

Είναι προφανές λοιπόν, ότι ο εναλλακτικός τουρισμός έρχεται σε αντίθεση με τον μαζικό καθώς διαφέρουν ως προς τις βασικές τους λειτουργίες. Οι εναλλακτικές μορφές εντάσσουν τον τουρισμό σε ένα νέο πολιτισμικό και κοινωνικό πλαίσιο όπου σημασία δεν έχει πλέον απλά η φυγή και η έξοδος από την καθημερινότητα αλλά το νόημα που μπορεί κάποιος να ανακαλύψει μέσω ενός ταξιδιού (Τσάρτας, 1996). Ωστόσο, η διαχείριση οποιασδήποτε μορφής εναλλακτικού τουρισμού είναι ένα πολύ λεπτό θέμα και αυτό διότι υπάρχει περίπτωση, αν δεν ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα, ο εναλλακτικός τουρισμός να μετασχηματιστεί σε μαζικό. Η πρόληψη για την αποφυγή αυτής της πιθανότητας είναι ο έλεγχος της τουριστικής φέρουσας ικανότητας κάθε περιοχής ξεχωριστά.

Ένα επιπλέον πλεονέκτημα του εναλλακτικού τουρισμού, τουλάχιστον σε θεωρητική βάση, είναι και η ισοβαρής κατανομή του συνόλου των τουριστών κατά τη διάρκεια μίας ολόκληρης χρονιάς, αν και αυτό δεν ισχύει πάντα απόλυτα. Σίγουρα όμως, αυτό που δεν παρατηρείται είναι η μαζική συγκέντρωση ατόμων στον ίδιο χώρο και χρόνο. Η παγίωση του εναλλακτικού τουρισμού παρόλα αυτά, σε μία χώρα, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την άμβλυνση της εποχικότητας και την παύση προσφοράς ενός προϊόντος το οποίο διαρκεί λίγους μόνο μήνες, κυρίως τους καλοκαιρινούς. Η Ελλάδα δυστυχώς αποτελεί ένα τέτοιο παράδειγμα. Οι διάφορες

μορφές εναλλακτικού τουρισμού όπως ο πολιτιστικός, ο γαστρονομικός, ο θρησκευτικός, ο περιπατητικός κ.ά, έδωσαν μία νέα ώθηση στο προϊόν που προβάλλει η χώρα προς το εξωτερικό, χωρίς όμως αυτές να αποτελούν το σήμα κατατεθέν αφού δεν έχουν σημειωθεί και πολλά βήματα προόδου σε αυτούς τους τομείς του τουρισμού. Στην Ελλάδα, εδώ και κάποιες δεκαετίες, έχει αναπτυχθεί και προωθείται το μοντέλο «*ήλιος και θάλασσα*», άμεσα συνδεδεμένο με τον μαζικό τουρισμό. Επακόλουθο αυτής της επιμονής ήταν και συνεχίζει να είναι η παροχή των τουριστικών υπηρεσιών σχεδόν αποκλειστικά κατά τη διάρκεια της καλοκαιρινής περιόδου (Διάγραμμα 7). Αυτή η αντιμετώπιση του φαινομένου του τουρισμού στην Ελλάδα έχει και επιπτώσεις στις υποδομές λόγω ελλιπούς αξιοποίησης τους παράλληλα με το υψηλό κόστος χρήσης τους (Πολύζος και Σαράτσης, 2013). Η εποχικότητα μάλιστα που χαρακτήριζε κάποια χρόνια πριν τον Ελληνικό τουρισμό ήταν μεγαλύτερη από το μέσο όρο ακόμα και ανταγωνιστριών χωρών οι οποίες, σε μεγάλο ποσοστό και αυτές, προσέφεραν το ίδιο ή παρόμοιο τουριστικό προϊόν (Πίνακας 10). Ας σημειωθεί, ότι εκτός των Ευρωπαϊκών χωρών της Μεσογείου, στο στίβο του ανταγωνισμού εισέρχονται πλέον και χώρες της βόρειας Αφρικής όπως το Μαρόκο και η Τυνησία (Lagos, 2003).

Διάγραμμα 7: Εποχικότητα αφίξεων τουριστών στην Ελλάδα την περίοδο 1995-2010.

Πηγή: Χατζηδάκης, 2011.

Πίνακας 10: Εποχικότητα Ελληνικού τουρισμού-ανταγωνιστριών χωρών.

Αφίξεις	Μ.Ο. Ανταγωνιστριών χωρών	Ελλάδα
Περίοδος αιχμής	40.70%	50.80%
Θερινή περίοδος	67.90%	85.00%
Χειμερινή περίοδος	33.10%	15.00%

Πηγή: Τσίτουρας, 1998.

Για να εξελιχθεί και να είναι αρεστό αυτό το νέο είδος τουρισμού, θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στην αξιοποίηση των εναλλακτικών μορφών τουρισμού έτσι ώστε η χώρα να μπορέσει να παρέχει κάτι πρωτότυπο και διαφορετικό που θα προσελκύσει πλήθος τουριστών. Η ίδια μέριμνα ωστόσο, θα πρέπει να ληφθεί και για τον εισερχόμενο τουρισμό, ειδικά από τη στιγμή που ο εναλλακτικός τουρισμός, όντας πιο κοντά στη φύση, είναι σε θέση να αποδειχθεί πολύ πιο οικονομικός ιδιαίτερα σε περιόδους ύφεσης· και αυτό διότι ο εσωτερικός τουρισμός, βάσει στοιχείων του Ξενοδοχειακού Επιμελητηρίου Ελλάδος (ΞΕΕ), ελαττώνεται ενώ πάντα σύμφωνα με το Ευρωβαρόμετρο, το 74% των Ελλήνων πολιτών έχει δηλώσει πως δεν πήγε διακοπές το έτος 2013. Αυτό το φαινόμενο φαίνεται ότι είχε και συνέχεια τη χρονιά 2014 κάτω από το βάρος της οικονομικής κρίσης (Εφημερίδα «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ», 2014).

Εν κατακλείδι, ο εναλλακτικός τουρισμός αποτελεί ένα διαφορετικό σκεπτικό ανάπτυξης, διαμετρικά αντίθετο σε σύγκριση με το πρότυπο του μαζικού τουρισμού. Οι ενεργητικές δραστηριότητες είναι αυτές που καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινηθούν οι εναλλακτικοί τουρίστες κατά τη διάρκεια των διακοπών τους, με απώτερο στόχο την αναζήτηση και την εύρεση ενός ξεχωριστού νοήματος. Ένα νόημα, μία εμπειρία τελείως διαφορετική από την καθημερινότητα που βιώνει ο καθένας μέσα στην πόλη που προκαλεί γαλήνη, ηρεμία, νηφαλιότητα.

Η στροφή όμως προς τον εναλλακτικό τουρισμό έχει να κάνει και με μία ολόκληρη κοσμοθεωρία. Οι αχανείς πόλεις της σύγχρονης κοινωνίας αποτελούν δημιούργημα του ανθρώπινου μυαλού αλλά αυτό που λησμονείται είναι πως ο άνθρωπος είναι ο ίδιος μέρος τη φύσης με αποτέλεσμα να υφίστανται κάποιοι δεσμοί μεταξύ τους. Με τη δραστηριοποίηση των περισσότερων ανθρώπων στις πόλεις, αυτοί οι δεσμοί χαλαρώνουν και το άτομο εισέρχεται σε καταστάσεις καταναλωτισμού, γρήγορων ρυθμών και απουσίας ελεύθερου χρόνου, παράγοντες που αντικατοπτρίζουν τις Δυτικές κοινωνίες σε μεγάλο βαθμό. Οι δεσμοί που προαναφέρθηκαν μπορεί να έχουν χαλαρώσει, δεν μπορούν να εξαφανιστούν όμως.

Όντας μέρος της φύσης, ο άνθρωπος πάντα θα επιθυμεί να γυρίσει και να προσδιορίσει ξανά, πιο προσεχτικά αυτή τη φορά, τη σχέση του με τη φύση. Αυτή την ευκαιρία επαναπροσδιορισμού της ανθρώπινης οντότητας, την προσφέρει απλόχερα ο εναλλακτικός τουρισμός.

Στον τομέα της ψυχολογίας, αυτή η τάση επαναπροσδιορισμού της σχέσης μεταξύ ανθρώπου και φύσης, ονομάζεται «*Σύμπλεγμα του Ανταίου*» (Μαντζουράνη και Τζιφάκη, 2006). Ο συμβολισμός του συγκεκριμένου αρχαιοελληνικού μύθου είναι η ακατάλυτη σχέση του ανθρώπου με τη φύση και η αναζωογόνηση που προκύπτει από την επαφή του καθενός με το φυσικό περιβάλλον.

Εικόνα 1: Η μάχη του Ηρακλή με τον Γίγαντα Ανταίο.

Πηγή: <http://clubs.pathfinder.gr>

Εικόνα 2: Η πάλη Ηρακλή-Ανταίου όπως απεικονίζεται σε Ελληνικό γραμματόσημο.

Πηγή: www.hellenica.de

2.2 Πολιτισμός

Αν μία μορφή εναλλακτικού τουρισμού βρίσκεται στο απόγειο της, αυτή είναι ο πολιτιστικός τουρισμός με τις όποιες κατηγορίες του. Για να γίνει όμως πλήρως κατανοητή η σημασία και το εύρος του πολιτιστικού τουρισμού, είναι απαραίτητο να διερευνηθεί το εννοιολογικό σκέλος του όρου «*πολιτισμός*» καθώς η μαγεία της αρχαίας Ελληνικής γλώσσας έγκειται στο ότι κάθε της λέξη απαντά στην ουσία στην ερώτηση «*τί ἐστί;*».

Η προέλευση λοιπόν της λέξης «*πολιτισμός*» ανάγεται στην αρχαία Ελληνική λέξη «*πόλις*». Αυτόματα συνειδητοποιεί κάποιος ότι ο πολιτισμός δεν μπορεί να λάβει χώρα παρά μόνο σε ένα μέρος όπου μικρός ή μεγάλος αριθμός ανθρώπων συμβιώνει. Ο όρος «*πολιτισμός*» είναι σχετικά μικρής ηλικίας. Είχε προταθεί από τον διδάσκαλο του Γένους, Αδαμάντιο Κοραή το 1804, με σκοπό να αποδώσει όσο το δυνατόν καλύτερα το Λατινικό όρο “*civilization*”, καθώς στη νέα Ελληνική γλώσσα δεν μπορούσε να βρει άλλη έννοια η οποία να εσωκλείει στο σύνολο της τα υλικά, πνευματικά και ηθικά μεγαλουργήματα μίας κοινωνίας. Η συγκεκριμένη λέξη μάλιστα αναφέρεται για πρώτη φορά σε ένα απόσπασμα του Διογένη Λαέρτιου τον 1^ο αι. μ.Χ. στην πρόταση “*Τὸ πᾶν δὴ διέτριβεν ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ τὸν πολιτισμὸν ἐκτοπίζων*” (Βαρτζιώτη, 2005).

Η άμεση σχέση του πολιτισμού με ένα πεπλατυσμένο πεδίο τόσο υλικών όσο και άυλων στοιχείων καθιστά τον ορισμό του ακανθώδη. Οι προσπάθειες που έγιναν στο παρελθόν προς αυτήν την κατεύθυνση, για τον ορισμό του πολιτισμού δηλαδή, ήταν πάρα πολλές αλλά ακόμα και στο παρόν συνεχίζουν να συντελούνται. Είναι εκπληκτικό το γεγονός ότι ήδη από τη δεκαετία του 1960 είχαν σημειωθεί περισσότεροι από 160 ορισμοί της λέξης «*πολιτισμός*». Ο Άγγλος ανθρωπολόγος Tylor, πραγματοποίησε μία πρώτη απόπειρα απόδοσης του ορισμού σύμφωνα με την οποία «*πολιτισμός είναι εκείνη η συστάδα που συμπεριλαμβάνει έννοιες όπως γνώση, πίστη, τέχνη, ηθική, έθιμα, νόμους οι οποίες χαρακτηρίζουν ένα άτομο ως μέλος μίας κοινωνίας*» ενώ ο Gullestrup θεωρεί πως «*πολιτισμός είναι η αντίληψη, οι κανόνες ηθικής, η συμπεριφορά, οι υλικοί και άυλοι συμβολισμοί που όχι μόνο διαβιβάζονται από τη μία γενιά στην άλλη αλλά και που κάνουν ομάδες ανθρώπων να είναι ξεχωριστές και να διαφέρουν η μία από την άλλη*» (Knieling and Othengrafen, 2009).

Σε συνέχεια των παραπάνω, ο Williams (1985) κάνει λόγο για τρεις τρόπους χρήσης του όρου «πολιτισμός». Ο πρώτος σχετίζεται με τις μεθόδους που αποσκοπούν στην πνευματική και αισθητική ανέλιξη, ο δεύτερος αποτυπώνει καθορισμένες νοοτροπίες και φιλοσοφίες ζωής, είτε μίας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου είτε γενικότερα ολόκληρης της υφηλίου, ενώ τέλος, ο τρίτος εντάσσει διάφορες πτυχές όπως η λογοτεχνία, η γλυπτική, το θέατρο και η μουσική μέσα στην κοινωνία ως δραστηριότητες. Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνται και άλλοι μελετητές οι οποίοι διαχωρίζουν την κατηγορία του πολιτισμού σε τρεις υποκατηγορίες και αυτές είναι η κατηγορία του υλικού πολιτισμού, η κατηγορία του πνευματικού πολιτισμού και αυτής του κοινωνικού πολιτισμού (Μοίρα και Παρθένης, 2011). Ο Σφακιανάκης (2000) από τη δική του πλευρά, θεωρεί πως πολιτισμός είναι η άνθηση της πνευματικής, ηθικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής που μπορεί να αφουγκραστεί κάποιος σε μία κοινωνία. Όλη αυτή η πραγματικότητα αποκλίνει από τους ανθρώπους οι οποίοι ζουν πρωτόγονα ή σε ημιάγρια κατάσταση. Οι Παυλογεωργάτος και Κωνσταντογλου (2005) υποστηρίζουν τη διττή έκφανση του όρου «πολιτισμός» θεωρώντας τον πολιτισμό ως ένα σύνολο ανθρωπίνων ενεργειών που κάποιες φορές αυτές αποτυπώνονται σε υλικά ομοιώματα – συνηθέστερο παράδειγμα τα μνημεία – ή αποκτούν μία άυλη υπόσταση (π.χ. μουσική). Μπορεί η φύση να αποτέλεσε και να συνεχίζει να αποτελεί την κύρια πηγή διαφύλαξης και διάσωσης του ανθρώπινου είδους, ο πολιτισμός όμως ήταν ο καταλυτικός παράγοντας για το σμίλευμα και την τελική διαμόρφωση του κάθε ατόμου ξεχωριστά αλλά και του συνολικού πνευματικού βίου της ανθρωπότητας.

Ο πολιτισμός αναφέρεται ως κάτι καινοφανές και περιστοιχίζεται από θαυμασμό, δέος αλλά και νοσταλγία αφού μέσω αυτού προβάλλονται εξέχουσες στιγμές του ανθρώπου που μπορεί να ανήκουν στο παρελθόν αλλά συμβαίνουν στο παρόν και μπορούν να συμβούν και στο μέλλον (Μπουμπάρης, 2006). Ακριβώς όπως και η ίδια η κοινωνία, λαμβάνει την όποια μορφή του στο χώρο. Έτσι, ο πολιτισμός απευθύνεται σε συγκεκριμένα άτομα σε καθορισμένους χώρους (Jackson, 1989). Μάλιστα, μεταφορικά, ο Hannerz (1992) διακρίνει δύο τύπους πολιτισμού και αυτοί είναι το ανθρώπινο μυαλό και οι δημόσιες μορφές. Ο Richards (1996) επικεντρώνεται στον πολιτισμό τόσο ως διαδικασία όσο και ως προϊόν. Ως διαδικασία, ο πολιτισμός απαρτίζεται από τη νοοτροπία ζωής και τους κώδικες συμπεριφοράς των ατόμων μέσα σε μία κοινωνία. Ως προϊόν, ο πολιτισμός συγκροτείται από την κατάληξη εκείνων των προσπαθειών, είτε ατόμων είτε ομάδων, που θέλουν να εξωτερικεύσουν

ένα μήνυμα. Σε αναλογία όμως με το μήνυμα που προωθείται, ο πολιτισμός σκιαγραφείται ως «υψηλού επιπέδου» και «λαϊκής κατανάλωσης», όπως για παράδειγμα έργα γλυπτικής και τηλεοπτικές σειρές αντίστοιχα. Ο ρόλος του πολιτισμού οφείλει να είναι θεμελιώδης και να συμβαδίζει με τις λογικές της κοινωνικής δικαιοσύνης, των φιλικών πολιτικών προς το περιβάλλον και της βιωσιμότητας της οικονομίας. Ένας άλλος τομέας του πολιτισμού είναι η αντίληψη. Αντίληψη σημαίνει το πώς ο άνθρωπος ως ον, μετασχηματίζει τις διάφορες μορφές ενέργειας που παρατηρούνται στο φυσικό περιβάλλον σε βιώματα με κάποιο νόημα (Porter and Samovar, 1988). Δεν είναι τυχαίο άλλωστε το γεγονός ότι ο τρόπος συμπεριφοράς διαφόρων ομάδων ανθρώπων ανά τον κόσμο συμβαδίζει με τον τρόπο βάσει του οποίου αυτές οι ομάδες αντιλαμβάνονται, κατανοούν και ερμηνεύουν τον κόσμο.

Στην ανθρωπολογία, ο πολιτισμός δεν αντανακλά την πρόοδο και τη βελτίωση της τεχνολογίας αλλά την επίκτητη συνάθροιση εμπειριών (Γαλάνη-Μουτάφη, 2002) ενώ ο Hofstede (1980) λακωνικά ορίζει τον πολιτισμό ως ένα για όλους κοινό σύστημα αξιών, πεποιθήσεων ακόμα και συμπεριφορών. Η επιστήμη της κοινωνιολογίας ενστερνίζεται έναν πιο διασταλτικό ορισμό σύμφωνα με τον οποίο οι συνιστώσες του πολιτισμού είναι η ακολουθία ζωής, τρόπος ένδυσης, μέθοδος δουλειάς, θρησκευτικές τελετουργίες και κάτι το οποίο δεν έχει αναφερθεί στις μέχρι τώρα προσεγγίσεις του όρου «πολιτισμός», η ενασχόληση κατά τη διάρκεια του ελεύθερου χρόνου (Giddens, 2002) που τόσο πολύ λείπει από τον καθένα στις σύγχρονες κοινωνίες. Τέλος, το Roshan Cultural Heritage Institute αναφέρει αθροιστικά έξι πτυχές του πολιτισμού οι οποίες περιγράφονται αμέσως πιο κάτω (Csapo, 2012):

- **Γλώσσα** (αποτελεί την παλαιότερη και πιο εξελιγμένη μορφή επικοινωνίας).
- **Τέχνη και επιστήμη** (στην ουσία οι πιο προηγμένες και εκλεπτυσμένες μορφές της ανθρώπινης έκφρασης).
- **Σκέψη** (ο τρόπος βάσει του οποίου ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται, ερμηνεύει και κατανοεί τον κόσμο γύρω του).
- **Πνευματικότητα** (το σύστημα αξιών που μεταδίδεται από γενιά σε γενιά για την εσωτερική ευημερία των ανθρώπων που εκφράζονται μέσω της γλώσσας ή κάποιων δράσεων).

- **Κοινωνική δραστηριότητα** (οι κοινές επιδιώξεις στο πλαίσιο μίας πολιτιστικής κοινότητας).
- **Διάδραση** (οι κοινωνικές πτυχές της ανθρώπινης επαφής, συμπεριλαμβανομένων του δούναι και λαβείν, της διαπραγμάτευσης, των πρωτοκόλλων και των συμβάσεων).

2.3 Κουλτούρα και πολιτισμός

Λίγο πιο πάνω αναλύθηκε και εξηγήθηκε η έννοια του πολιτισμού η οποία μάλιστα είναι όρος Ελληνογενής. Συνήθως, η λέξη «πολιτισμός» έρχεται σε αντιπαράθεση, όσον αφορά στην προτίμηση για την καταλληλότερη χρήση του ενός από τους δύο όρους, με τη λέξη «κουλτούρα». Η λέξη «κουλτούρα» είναι Λατινική και στις πρώτες εφαρμογές της στην Αγγλική γλώσσα σήμαινε την εκτροφή των ζώων και την καλλιέργεια των φυτών. Στο μεσοδιάστημα του 16^{ου} και 19^{ου} αιώνα, ο συγκεκριμένος όρος απέκτησε μία πιο ευρεία εφαρμογή που αποσκοπούσε στην ανάπτυξη και τη λεπτότητα της σκέψης και των κωδικών συμπεριφοράς του ατόμου μέσω της εκπαιδευτικής διαδικασίας (Smith, 2006).

Γίνεται αντιληπτό επομένως πως ο όρος «κουλτούρα» δεν χρησιμοποιείται πλέον κυριολεκτικά καθώς αυτή προσιδιάζει σε άτομα καλλιεργημένα. Κατά τη διάρκεια όμως της Βιομηχανικής Επανάστασης, σημειώθηκε το κίνημα του «Ρομαντισμού» όπου προσδιορίστηκε ξανά η πνευματική ακολουθία μίας κοινωνίας σε αντιδιαστολή με τον υλισμό. Έτσι, η κουλτούρα αντιμετωπίζεται ως το οχυρό του πνευματικού, του μη υλικού, ερχόμενη σε αντίφαση με οτιδήποτε τεχνολογικής φύσεως. Ωστόσο, η κουλτούρα δεν είναι ομοιογενής και δεν θα μπορούσε να είναι άλλωστε. Οι κουλτούρες διαφέρουν, γι' αυτό γίνεται λόγος για Ελληνική κουλτούρα, Αγγλική, Γερμανική κ.λ.π. αλλά διαφορές στις κουλτούρες παρατηρούνται και εντός των τειχών ενός κράτους, αρκεί να σκεφτεί κάποιος ότι στην Ελλάδα αναφέρονται η Κρητική, η Κυκλαδίτικη κουλτούρα κ.λ.π. Η διατήρηση αυτών των διαφορετικών μορφών κουλτούρας αποκτά βαρύνουσα σημασία στην εποχή της παγκοσμιοποίησης όπου όλα τείνουν να είναι όμοια.

2.4 Πολιτισμός και ταυτότητα

Κάθε μέρος πάνω στη γη είναι διαφορετικό. Αυτό συνεπάγεται και την ύπαρξη διαφορετικών πολιτισμών που δυναμώνει το στοιχείο της ρίζας και πολλές φορές και της παλιννόστησης και που αποκαλείται «*ταυτότητα*». Η υπόσταση της ταυτότητας προκύπτει από ιστορικά, γεωγραφικά, βιολογικά ακόμα και θρησκευτικά κριτήρια (Castells, 2004). Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, που η ομοιομορφία ελλοχεύει ως κίνδυνος, η διατήρηση της ταυτότητας μοιάζει να είναι επιτακτική ανάγκη. Ο Huntington (1998) εξηγεί ότι ο ρόλος της ταυτότητας και μάλιστα της πολιτισμικής ταυτότητας θα γίνει όλο και πιο καίριος μετέπειτα και η τελική μορφή που θα έχει ο κόσμος θα είναι αποτέλεσμα της επήρειας που θα υπάρξει μεταξύ των μεγαλύτερων πολιτισμών. Η πολιτισμική ταυτότητα ενός τόπου συνδέεται στο επίπεδο της ανθρώπινης δράσης, με την πολιτισμική ταυτότητα των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων ενώ στο επίπεδο της χωρικής δομής, σχετίζεται με την πολιτισμική ταυτότητα του αστικού, του αγροτικού και του εθνικού χώρου (Δέφνερ, 2006).

Η έννοια της ταυτότητας δεν είναι κάτι γενικό και αόριστο αλλά αποκτά μία βαθύτερη σημασία γι' αυτούς που διαμένουν σε μία περιοχή, πολύ περισσότερο αν αυτή η περιοχή έχει να αναδείξει κάτι από το πρόσφατο ή μη παρελθόν. Σύμφωνα με τον Meurs (2000) η ταυτότητα είναι «*η ποιότητα που μεταλλάσσει ένα αυθαίρετο τοπίο σε μία περιοχή γεμάτη νόημα*». Υπ' αυτήν την έννοια, ο τουρισμός που επιτελείται σε αυτά τα μέρη ισχυροποιεί την πολιτιστική και την εθνική ταυτότητα, την τοπική φρόνηση και τη μεγέθυνση της γνώσης για τον τοπικό πολιτισμό (Besculides et al., 2002). Ο όρος «*ταυτότητα*» μπορεί να διασπαστεί σε τρία μέρη και πιο αναλυτικά αυτά είναι η «*ιστορική ταυτότητα*» (σύνδεση με γεγονότα του παρελθόντος), η «*ζώσα ταυτότητα*» (αντικατοπτρισμός της καθημερινότητας) και η «*προβλεπόμενη ταυτότητα*» (Peterkova, 2003). Εξαιτίας των τάσεων που επικρατούν στο παρόν, έχει επικρατήσει και ο διαχωρισμός της ταυτότητας σε «*ταυτότητα άμυνας*» και «*ταυτότητα σχεδίου*». Η «*ταυτότητα άμυνας*» ενδυναμώνει τον πολιτισμό μίας περιοχής, κρατώντας ζωντανές τις τοπικές ιδιαιτερότητες. Με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζονται τόσο η αμεταβλητότητα όσο και η ευστάθεια. Η «*ταυτότητα σχεδίου*» δίνει την ευκαιρία στον οποιονδήποτε να γνωρίσει και να μελετήσει ενδελεχώς την προέλευση και την ιστορία άλλων χωρών εκτός από τη δική του (Gonzalez, 2008).

Είναι ουσιαστικά, η άποψη που σχηματίζεται για κάποιον τόπο στο εξωτερικό. Ο Rosenau (1996) την αποκαλεί ως «μακρινή γειτνίαση» και θεωρεί πως δεν υπάρχουν δεσμοί μεταξύ θέσης και ταυτότητας.

2.5 Πολιτιστικός τουρισμός

Ο πολιτιστικός τουρισμός διακρίνεται από ένα μεγάλο ενδιαφέρον τόσο ως τουριστική όσο και ως ερευνητική δραστηριότητα (Gnoth and Zins, 2013). Είναι οφθαλμοφανές ότι στην ολότητα του αποτελεί ένα υποσύνολο του τουρισμού. Οι διακλαδώσεις του είναι πάρα πολλές αφού όπως έχει ήδη περιγραφεί, ο πολιτισμός δεν είναι κάτι μεμονωμένο αλλά τα χαρακτηριστικά του είναι πολλά και διαφορετικά. Συνεπώς, ο πολιτιστικός τουρισμός μελετάται και ερευνάται ποικιλοτρόπως, λαμβάνοντας πάντα υπόψη σε ποια πολιτιστική ιδιαιτερότητα δίνεται έμφαση. Καλύπτει ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων (Κεφ. 1^ο) που μεταξύ άλλων περιλαμβάνει την ιστορία, τη γαστρονομία, τη θρησκεία, την οικολογία, τα αθλήματα κ.λπ. Ως υποσύνολο του τουρισμού, ο πολιτιστικός τουρισμός φαίνεται πως χαράσσει την ίδια πορεία, μιας και οι περισσότερες προσπάθειες για να οριστεί τόσο ο ίδιος όσο και ο πολιτιστικός τουρίστας παραμένουν ανεπαρκείς (Aluza et al., 1998).

Συνήθως, υπάρχει η τάση όταν γίνεται αναφορά στον πολιτιστικό τουρισμό, οι περισσότεροι να ανατρέχουν στο κοντινό ή μακρινό παρελθόν. Βέβαια, αυτό είναι κάτι το οποίο ισχύει τις περισσότερες φορές αλλά δεν είναι και απόλυτο. Ο πολιτισμός είναι ένα στοιχείο της ποικιλίας που χαρακτηρίζει το εσωτερικό μίας χώρας αλλά αποτελεί την ίδια στιγμή συνδετικό κρίκο μεταξύ των κρατών σε όλον τον κόσμο (Francioni, 2004). Ο Richards (2001) υποστηρίζει ότι ο πολιτιστικός τουρισμός δεν καλύπτει μόνο τα πολιτισμικά προϊόντα που ανήκουν στο παρελθόν αλλά και τον τωρινό τρόπο ζωής μίας ομάδας ανθρώπων εντός μίας γεωγραφικής περιοχής. Επομένως, ο πολιτιστικός τουρισμός μπορεί να ειπωθεί ότι εσωκλείει τον τουρισμό (μνημειακής) κληρονομιάς – που αναλύεται παρακάτω – από τη μία και από την άλλη τον τουρισμό της τέχνης που συνδέεται με οτιδήποτε προκύπτει από τον πολιτισμό στο παρόν. Το επίκεντρο του πολιτιστικού τουρισμού είναι η νοσταλγία για το παρελθόν και η όρεξη για την απόκτηση βιωμάτων ενώ ο πολιτιστικός τουρισμός μπορεί να θεωρηθεί ως η ανάγκη που εγείρεται για τη μελέτη

και εμπειρία νοοτροπιών ζωής είτε του παρελθόντος είτε του παρόντος (Βερνίκος κ.ά., 2004).

Σύμφωνα με τον Σφακιανάκη (2000), ο πολιτιστικός τουρισμός πραγματοποιείται με κύριο πρόσχημα την άμεση επαφή και γνωριμία των πολιτισμών που υπάρχουν ή υπήρχαν στις κατά τόπους περιοχές. Ένας άλλος ορισμός θέλει τον πολιτιστικό τουρισμό να έχει ως βάση εκείνα τα ταξίδια που έχουν ως στόχο τη συμμετοχή σε πολιτιστικές εκδηλώσεις, την επίσκεψη σε μνημεία και σε παραδοσιακά τοπία για τη συγκομιδή εμπειριών (Μοίρα, 2009). Η Ευρωπαϊκή οργάνωση “ATLAS” (Association for Tourism and Leisure Education and Research) αποδίδει τον ορισμό του πολιτιστικού τουρισμού ως τις μετακινήσεις ανθρώπων σε πολιτιστικά τοπία όπως μουσεία, αρχαιολογικοί χώροι μακριά από τον τόπο διαμονής τους (Smith, 2003). Μία άλλη οπτική του πολιτιστικού τουρισμού είναι η φιλομάθεια για τομείς όπως η ιστορία, η παράδοση και το περιβάλλον. Μπορεί να είναι μία επίσκεψη σε έναν προορισμό που να χρειάζεται οργάνωση αλλά δεν παύει να είναι και θέληση για την επιδίωξη καινούριων και άθικτων πραγμάτων (Πεπονά, 2009). Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (ΠΟΤ) θεωρεί πως πολιτιστικός τουρισμός είναι το ταξίδι που γίνεται με κίνητρο βασικά πολιτιστικό – περιλαμβάνοντας εκπαιδευτικές περιηγήσεις, θεατρικές παραστάσεις, φεστιβάλ, προσκυνήματα, επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους, μνημεία και μουσεία – καθώς και τη μελέτη του φυσικού περιβάλλοντος, του λαϊκού πολιτισμού και της τέχνης (Λιναρδάτου και Τσαούση, 2008). Τα μέρη που θεωρούνται ως επισκέψιμα για τον πολιτιστικό τουρισμό είναι σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Κέντρο Παραδοσιακών και Περιφερειακών Πολιτισμών (ECTARC) (1989) τα εξής:

- Χώροι μουσικής, χορού και θεάτρου.
- Ιστορικής σημασίας μνημεία και τοπία, παραδοσιακά κτήρια.
- Προορισμοί γηγενών κατοίκων με πολιτιστικές δραστηριότητες.
- Χώροι όπερας και κλασικής μουσικής.
- Μουσεία και αίθουσες που φιλοξενούνται έργα τέχνης.

Όλοι λοιπόν αυτοί οι οποίοι αρέσκονται στο να επισκέπτονται μέρη ή χώρους όπως οι παραπάνω ή γενικότερα να ασχολούνται με οποιοδήποτε θέμα έχει να κάνει με πολιτισμό, αποκαλούνται πολιτιστικοί τουρίστες. Για τους πολιτιστικούς τουρίστες

ο Hughes (2002) έχει εκφράσει την άποψη ότι δεν αποτελούν μία ομογενοποιημένη μαζική αγορά αλλά μία ανομοιόμορφη αγορά. Βρίσκονται σχεδόν πάντα σε εγρήγορση καθώς η διαδικασία σύγκρισης του παρόντος με το παρελθόν και η διεξοδική ανάλυση των μεταβολών στην ιστορία, στον τρόπο ζωής αλλά και στα κοινωνικά και πολιτικά δρώμενα είναι αέναες. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να τονιστεί πως ο πολιτιστικός τουρισμός δεν βασίζεται μόνο στην επίσκεψη κάποιων συγκεκριμένων τοπωνυμίων αλλά και στη μελέτη συντελεσμένων πράξεων. Ο von Ranke (1824) σημειώνει ότι είτε πρόκειται για έναν ιστορικό είτε για έναν απλό ενδιαφερόμενο, καθένας οφείλει να δείχνει αμεροληψία στην αναζήτηση της πραγματικής αλήθειας και ως εκ τούτου η ενδότερη μελέτη των γεγονότων είναι αυτή που σε τελική ανάλυση μετρά, έχοντας όμως υπόψη μόνο τα γραπτά που έχουν διασωθεί, αφού μόνο αυτά μπορούν να θεωρηθούν ως επιστημονικά τεκμήρια. Αρκετές μελέτες έχουν διεκπεραιωθεί για την κατανόηση των γνωρισμάτων των πολιτιστικών τουριστών, τί ακριβώς είναι αυτά που τους προσελκύουν και φυσικά για ποιο λόγο.

Η Smith (2003) καταγράφει ορισμένα χαρακτηριστικά που προσιδιάζουν στον πολιτιστικό τουρίστα, ξεκινώντας από την ανθρώπινη τάση για απομάκρυνση από τον τόπο διαμονής προκειμένου να επιτευχθεί αλλαγή στην καθημερινότητα. Ειδικότερα όμως, υπογραμμίζεται η ενεργητική συμμετοχή του πολιτιστικού τουρίστα στα ποικίλα θεματικά πεδία ενδιαφέροντος του με βλέψεις για την απόκτηση ουσιαστικών εμπειριών από κάποια διερεύνηση ή αναζήτηση. Κάποια επιπρόσθετα στοιχεία για τον πολιτιστικό τουρίστα είναι η επιθυμία της αυθεντικότητας και η επιρροή που ασκείται στον ίδιο είτε αυτή προέρχεται από την τοποθεσία καθαυτή είτε από τους ανθρώπους που κατοικούν εκεί. Τέλος, επειδή η έλξη που ασκεί το παρελθόν είναι αρκετά δύσκολη για να καταβληθεί, οι πολιτιστικοί τουρίστες συνήθως εξευγενίζουν πρόσωπα και προορισμούς με αξιοσημείωτα επιτεύγματα στο χρόνο. Υπάρχουν και κάποιες περιπτώσεις, όπως ο Σφακιανάκης (2000) που προχωρούν ένα βήμα πιο πέρα. Αφού ο πολιτισμός στο σύνολο του είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την εσωτερική αναζήτηση, ο πολιτιστικός τουρισμός είναι σε θέση να λογίζεται και ως μορφωτικός τουρισμός διότι μέσω των τουριστικών μετακινήσεων, οι ενδιαφερόμενοι αισθάνονται και αντιλαμβάνονται τον εκάστοτε πολιτισμό. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο, ο πολιτιστικός τουρισμός δεν θεωρείται μία πρωτόπειρη ασκούμενη ενασχόληση που διαρκεί για μικρό χρονικό διάστημα αλλά αντίθετα συνεχίζεται αδιάλειπτα για πολλά χρόνια.

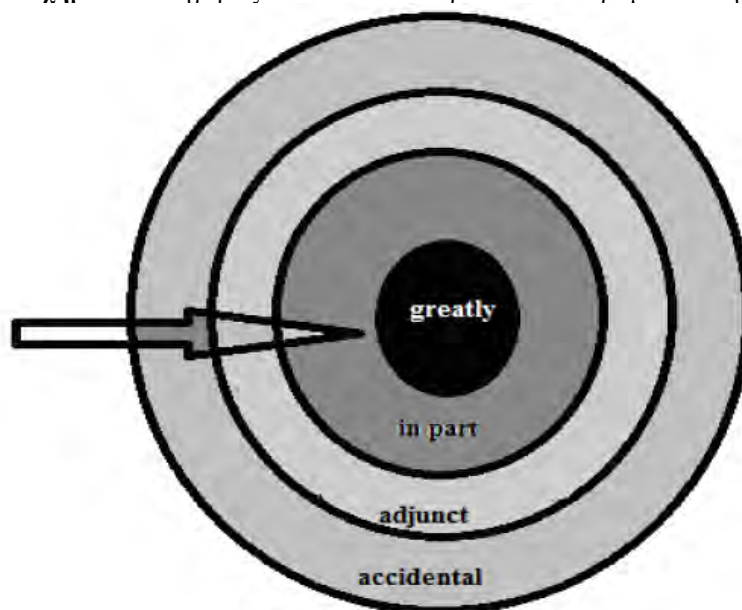
Οι Κοκκώσης κ.ά. (2011) διακρίνουν δύο βασικές κατηγορίες πολιτιστικών τουριστών, τους «γενικούς τουρίστες» ή τουρίστες με εκτεταμένο πολιτιστικό ενδιαφέρον (general cultural tourists) και τους «εξειδικευμένους τουρίστες» ή τουρίστες με συγκεκριμένο πολιτιστικό ενδιαφέρον (specialized cultural tourists). Οι πρώτοι ταξιδεύουν συχνά – συνήθως σε ετήσια βάση – σε διάφορες τοποθεσίες ανά τον κόσμο και εξερευνούν τον πολιτισμό της κάθε τοποθεσίας ανεξαρτήτως κλίμακας. Δηλαδή αν ο πολιτισμός αφορά σε μία πόλη, μία περιφέρεια ή μία χώρα, το ενδιαφέρον παραμένει αναλλοίωτο. Σκοπός αυτών των τουριστών είναι η συλλογή τόσο εμπειριών όσο και γνώσεων σχηματίζοντας με αυτόν τον τρόπο μία οικουμενική εικόνα για τους υπάρχοντες πολιτισμούς. Οι δεύτεροι, δίνουν έμφαση στον πολιτισμό που παρατηρείται σε ένα μικρό εύρος περιοχών καθώς σκοπός τους δεν είναι απλά η απόκτηση γνώσεων αλλά η εμβάθυνση. Ορισμένες φορές, αυτού του είδους οι τουρίστες επισκέπτονται ξανά και ξανά την ίδια περιοχή, όμως έχει παρατηρηθεί και το φαινόμενο της προτίμησης άλλης περιοχής με τα κίνητρα και τα ερωτήματα προς διερεύνηση ωστόσο, να παραμένουν τα ίδια. Ο Stebbins (1996) δεν διαφοροποιείται, ξεχωρίζοντας δύο κατηγορίες πολιτιστικών τουριστών, αυτές του γενικού και του εξειδικευμένου, με τη μόνη διαφορά ότι εφόσον με το πέρασμα του χρόνου η γνώση των άλλων πολιτισμών αυξάνεται, ο γενικός μπορεί να μετατραπεί σε εξειδικευμένο.

Ο Silberberg (1995) από τη δική του σκοπιά διακρίνει συνολικά τέσσερις τύπους πολιτιστικών τουριστών, τους οποίους απεικονίζει σε ομόκεντρους κύκλους (Σχήμα 5). Στο κέντρο, απεικονίζεται η κατηγορία των ανθρώπων που έχουν πολύ υψηλό κίνητρο (greatly motivated) για μία πολιτιστική επίσκεψη σε έναν προορισμό. Τις περισσότερες φορές, οτιδήποτε έχει άμεση ή έμμεση σχέση με τον πολιτισμό, αποτελεί και το μοναδικό λόγο για κάποιο ταξίδι. Καθώς η ακτίνα μεγαλώνει, συναντάται ο δεύτερος ομόκεντρος κύκλος στον οποίο ανήκουν εκείνα τα άτομα που ασχολούνται εν μέρει (in part) με πολιτιστικά ζητήματα κατά τη διάρκεια των διακοπών τους καθώς μπορεί στο πρόγραμμα τους να έχουν εντάξει και μία άλλη δραστηριότητα διαφορετικού περιεχομένου. Η τρίτη κατηγορία αφορά στους λεγόμενους «παρεπόμενους» τουρίστες (adjunct) για τους οποίους οι πολιτιστικές δραστηριότητες είναι δευτερεύουσες και συνήθως η απόφαση για κάτι ανάλογο λαμβάνεται στον τόπο προορισμού κατά τη διάρκεια παραμονής. Τέλος, υπάρχουν και οι «κατά τύχη» (accidental) πολιτιστικοί τουρίστες για τους οποίους τα πολιτιστικά δρώμενα προκύπτουν χωρίς κάποιο σχεδιασμό. Κάτι ανάλογο με μικρές

διαφορές στους όρους υποστηρίχτηκε και το 2009 (Ontario Cultural and Heritage Tourism Product Research Paper, 2009) (Σχήμα 6).

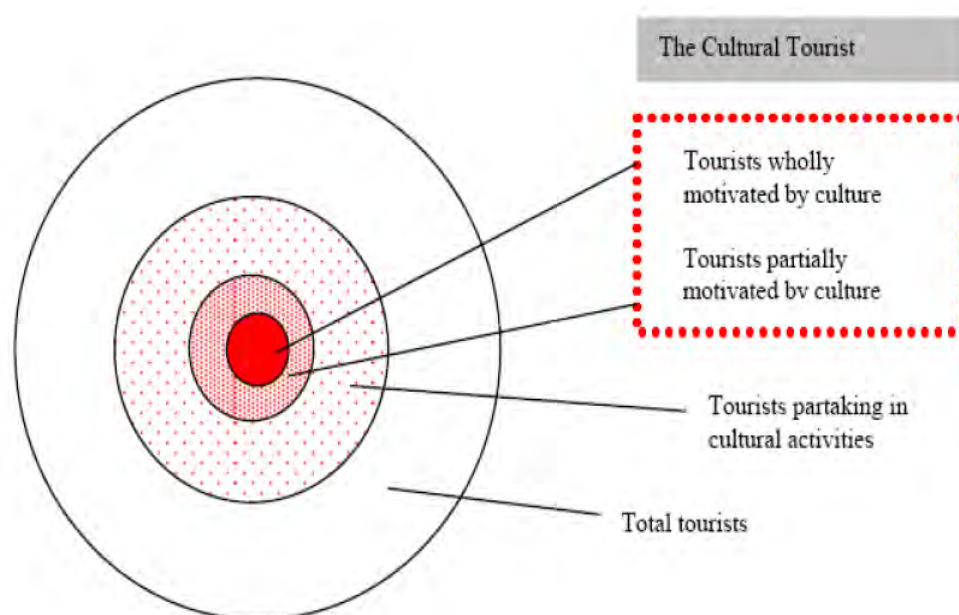
Η επόμενη τυπολογία φαίνεται να είναι ελαφρώς πιο περίπλοκη συγκριτικά με την παραπάνω, ξεχωρίζοντας πέντε συνολικά κατηγορίες πολιτιστικών τουριστών (Σχήμα 7) (Csapo, 2012). Αυτές οι κατηγορίες αποτυπώνονται σε ένα οριζόντιο σύστημα αξόνων. Αν θεωρηθεί το $O(0,0)$ ως το κοινό σημείο του συστήματος αξόνων, υπάρχουν οι δύο άξονες (xx') και (yy') . Στον άξονα (xx') από τη μία, αποτυπώνεται η σημασία που χαρακτηρίζει τον πολιτιστικό τουρισμό για την επίσκεψη ενός προορισμού, η οποία αυξάνεται κατευθυνόμενοι προς τα δεξιά. Στον άξονα (yy') από την άλλη, αποτυπώνεται το μέγεθος της εμπειρίας που αναζητείται από τον πολιτιστικό τουρίστα η οποία με τη σειρά της αυξάνεται κατευθυνόμενοι προς τα πάνω. Ξεκινώντας λοιπόν από τον πρώτο τύπο κατηγορίας, γίνεται λόγος για τον «*συμπτωματικό*» (incidental) πολιτιστικό τουρίστα. Είναι σύνηθες το φαινόμενο, αυτού του είδους οι τουρίστες να μην ταξιδεύουν για πολιτιστικούς λόγους ενώ τα βιώματα που αποκτούν είναι ρηχά από την τυχαία συμμετοχή τους σε πολιτιστικές εκδηλώσεις. Εν συνεχεία, υφίσταται ο τύπος του «*περιστσιακού*» (casual) πολιτιστικού τουρίστα, όπου γι' αυτόν ο πολιτιστικός τουρισμός είναι ένα αδύναμο κίνητρο για ταξίδι και η προκύπτουσα εμπειρία είναι μικρής έκτασης. Η τρίτη κατηγορία πολιτιστικών τουριστών, οι «*τουρίστες αξιοθέατων*» (sightseeing), για τους οποίους ο πολιτιστικός τουρισμός αποτελεί σημαίνον κίνητρο αλλά η εμπειρία που διαμορφώνεται στο τέλος δεν είναι και τόσο βαθιά. Ο «*συγκυριακός*» (serendipitous) πολιτιστικός τουρίστας αποτελεί την τέταρτη κατηγορία βάσει της οποίας ο τουρίστας δεν πραγματοποιεί ένα ταξίδι για πολιτιστικούς λόγους αλλά μετά την ανάμειξη του σε διάφορες δραστηριότητες καταλήγει να διακατέχεται από μία βαθιά πολιτιστική εμπειρία. Η τελευταία αναφορά ανήκει στον «*σκοπίμο*» (purposeful) πολιτιστικό τουρίστα για τον οποίο ο πολιτιστικός τουρισμός αποτελεί το πρωταρχικό θέλητρο για την επίσκεψη μίας περιοχής ενώ ταυτόχρονα οι εμπειρίες που λαμβάνει είναι εμβριθείς. Εκτός όμως από τη συμμετοχή με άμεσο τρόπο, οι γνώσεις που αποκομίζει ο κάθε πολιτιστικός τουρίστας εδραιώνονται και μέσα από την μελέτη που κάνει μόνος του.

Σχήμα 5: Κατηγορίες πολιτιστικών τουριστών ανάλογα με το κίνητρο.

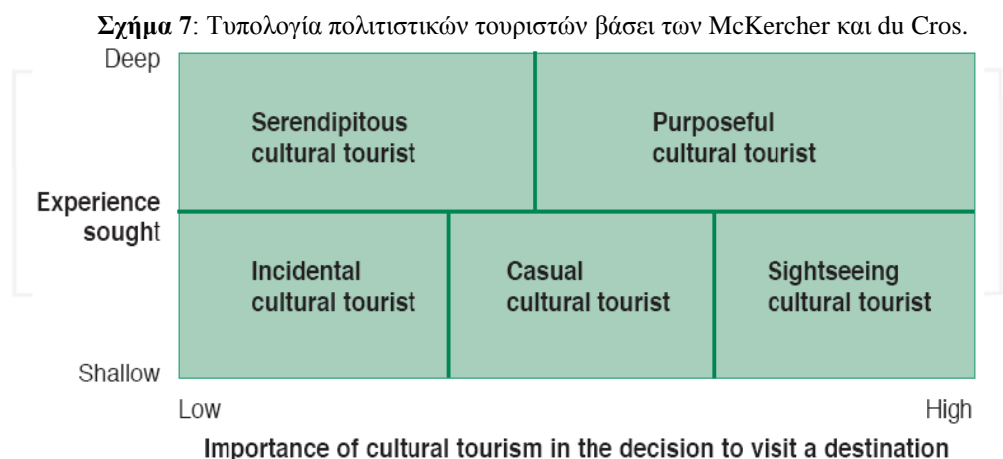

Πηγή: Silberberg, 1995.

Σχήμα 6: Παρόμοια κατηγοριοποίηση πολιτιστικών τουριστών βάσει κινήτρων.

Πηγή: Ontario Cultural and Heritage Tourism Product Research Paper, 2009.

Πηγή: Csapo, 2012.

Αυτή η επιθυμία για την αναζήτηση μίας καινούριας εμπειρίας μέσω του πολιτιστικού τουρισμού αλλά και των άλλων μορφών εναλλακτικού τουρισμού συνίσταται στην ανάγκη του ανθρώπου να ξεφύγει από τις τετριμμένες ζωτικές ανάγκες του για τροφή, πόση, ρουχισμό ακόμα και εργασία, κατοχυρώνοντας όσο αυτό είναι δυνατό, ένα καλύτερο βιοτικό επίπεδο, μεγαλύτερη ασφάλεια και φυσικά περισσότερες δυνατότητες για ταξίδια οπουδήποτε (Hunter and Green, 1995). Η βαθύτερη έννοια του πολιτισμού όμως δεν έγκειται σε μεγάλο βαθμό στα παραπάνω. Ο Χιωτίνης (2010) πολύ εύστοχα επισημαίνει πως οτιδήποτε καλλιτεχνικής φύσεως π.χ. αρχιτεκτονική ή ζωγραφική, η ευγένεια που μπορεί κάποιος να παρατηρήσει μεταξύ των ανθρώπων και τα πολυτελή αυτοκίνητα, δεν αποτελούν συστατικά του πολιτισμού παρά μόνο ένα πρότυπο. Ο πολιτισμός, στο μεγαλύτερο εύρος του, οφείλει να απαρτίζεται από την υπαρξιακή κλίση του κάθε ατόμου ξεχωριστά και κατ' επέκταση της κοινωνίας καθώς με αυτόν τον τρόπο ζυμώνονται η λειτουργία της κάθε κοινωνίας και ο τρόπος συμπεριφοράς του ατόμου στον καθημερινό του βίο. Προς αυτήν την κατεύθυνση, οι εμπειρίες που λαμβάνονται από τον καθένα μέσω της γνωριμίας και σύγκρισης με άλλους πολιτισμούς είναι υψίστης σημασίας. Ο πολιτιστικός τουρίστας συνειδητοποιεί την οντότητα του και ποιος είναι ο πολιτισμός του μέσα από τις διαδικασίες της παρατήρησης και της σύγκρισης.

Όλες αυτές οι ανάγκες που είναι απαραίτητες για να θεωρηθεί ένα άτομο ολοκληρωμένο, αποτυπώνονται πολύ παραστατικά στη λεγόμενη πυραμίδα του Maslow (1970). Στη βάση της συγκεκριμένης πυραμίδας τοποθετούνται οι επονομαζόμενες «φυσιολογικές» ή «βιολογικές ανάγκες» (physiological needs), οι οποίες σχετίζονται με την επιβίωση του ατόμου και καλύπτουν τους τομείς της τροφής, του νερού, της στέγασης και της σωματικής υγείας. Λίγο πιο πάνω, είναι

τοποθετημένες οι «ανάγκες ασφαλείας» (safety needs) που συντελούν στη δημιουργία ενός καθημερινού περιβάλλοντος χωρίς προβλήματα και φόβο. Ακολουθούν οι «κοινωνικές ανάγκες» (social needs) που αποσκοπούν στην ύπαρξη της φιλίας, αγάπης, της οικογένειας και γενικότερα στην αίσθηση του «ανήκειν» και οι «ανάγκες εκτίμησης» (esteem needs) που υποδηλώνουν την αναγνώριση και το σεβασμό για την εκάστοτε κοινωνική θέση του οποιουδήποτε. Τέλος, στην κορυφή της πυραμίδας βρίσκονται οι «ανάγκες αυτοπραγμάτωσης» (self-actualization needs), οι οποίες συνίστανται στις προσπάθειες που καταβάλλει ο καθένας για να ανακαλύψει τον ίδιο του τον εαυτό με στόχο την υπερβατικότητα (Σχήμα 8). Είναι λοιπόν προφανές πως η όλη αυτή προσπάθεια δεν είναι παρά μία συνεχής ανηφορική πορεία προς την κορυφή της πυραμίδας και την κατάκτηση της (Εικόνα 3).

Σχήμα 8: Η ιεραρχία των ανθρωπίνων αναγκών σύμφωνα με τον Maslow.

Πηγή: www.ukeonline.com

Εικόνα 3: Η πυραμίδα του Maslow.

Πηγή: <http://ygraph.com>

Μαζί με τις ιδιαιτερότητες που προαναφέρθηκαν, οι πολιτιστικοί τουρίστες παρουσιάζουν και δύο άλλα μεμονωμένα γνωρίσματα. Το υψηλό μορφωτικό επίπεδο και η οικονομική άνεση αποτελούν κοινή παραδοχή για άτομα τα οποία ασχολούνται και συμμετέχουν σε δραστηριότητες πολιτιστικού τουρισμού. Έχοντας λύσει τα προβλήματα επιβίωσης σε μεγάλο βαθμό, οι πολιτιστικοί τουρίστες στρέφονται σε ανώτερες εκφάνσεις που μπορεί να βιώσει ένας άνθρωπος και γι' αυτό, στόχος τους είναι η καλλιέργεια και η αυτοπραγμάτωση. Συμπεραίνει κάποιος λοιπόν, πως η κοινωνική διαστρωμάτωση διαδραματίζει σημαντικό ρόλο για τη ρύθμιση των πολιτιστικών ενδιαφερόντων. Ακόμα και στον ίδιο το χώρο του πολιτισμού παρατηρούνται διαφοροποιήσεις, αν αναλογιστεί κάποιος ότι για παράδειγμα, τα μουσεία με κύριο αντικείμενο την τέχνη απαιτούν υψηλότερο πολιτιστικό επίπεδο από άλλων ειδών μουσεία (Αποστολόπουλος και Σδράλη, 2009). Ως επί το πλείστον, οι πολιτιστικοί τουρίστες προέρχονται από χώρες με υψηλό δείκτη ανάπτυξης, τις κατά γενική ομολογία ανεπτυγμένες χώρες. Βέβαια, τα συγκεκριμένα κράτη έχουν και ένα μεγάλο πλεονέκτημα το οποίο αποτελεί ισχυρή δυναμική για τον πολιτιστικό τουρισμό. Αυτό το πλεονέκτημα δεν είναι άλλο από τη συνεχή ενημέρωση που πηγάζει από ενημερωτικές δεξαμενές, μερικές από τις οποίες είναι η εκπαίδευση, η τηλεόραση, ο καθημερινός τύπος και φυσικά τα ιστορικά βιβλία (Σφακιανάκης, 2000).

Πέραν των γενικών παραδοχών, έχουν εκπονηθεί και ορισμένες μελέτες σχετικά με τα δύο τελευταία χαρακτηριστικά γνωρίσματα, το μορφωτικό επίπεδο και το εισόδημα. Πιο συγκεκριμένα, στην Αγγλία, τα άτομα που συνεχίζουν τις σπουδές τους, σε ποσοστό 58%, φαινόταν να εξακολουθούν να μην αμελούν τις επισκέψεις τους σε μουσεία ενώ το ποσοστό των ατόμων που δεν συνέχισαν τις σπουδές τους μετά τα δεκαέξι τους χρόνια και εξέφρασαν ενδιαφέρον να επισκέπτονται τα μουσεία ανερχόταν μόλις στο 25%. Κάτι ανάλογο συνέβαινε και στη Σουηδία, με τα ποσοστά να είναι αντίστοιχα 54% και 18% (Schuster, 1993). Ο Shuster προχωρά σε μία αναλυτικότερη ανάγνωση και δηλώνει πως το μορφωτικό επίπεδο αποτελεί πολύ καλή διαπίστευση, ίσως την καλύτερη, για τη συμμετοχή ενός ατόμου στα πολιτιστικά δρώμενα. Βάσει μίας Αμερικανικής έρευνας μάλιστα, η διαφορά που παρατηρείται στη συμμετοχή σε θέματα πολιτισμού μεταξύ υψηλού και χαμηλού μορφωτικού επιπέδου είναι πέντε φορές μεγαλύτερη από την αντίστοιχη διαφορά υψηλού και χαμηλού εισοδήματος (Richards, 1996). Το επίπεδο των πολιτιστικών τουριστών αλλά και του συνόλου των ατόμων είναι και παραμένει ένας αξιοσημείωτος συντελεστής καθώς ομοιότητες και διαφορές στο πολιτιστικό κρηπίδωμα των τουριστών και των γηγενών κατοίκων είναι υπεύθυνες για το είδος της διαπολιτισμικής γνωριμίας και επικοινωνίας (Turner et al., 2002).

2.6 Πολιτιστικές διαδρομές

Οι πολιτιστικές διαδρομές είναι σχετικά ένα καινούριο εργαλείο που βοηθά πολύ στη διάδοση και ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού. Δίνεται η ευκαιρία στους ενδιαφερόμενους τουρίστες να εναρμονίσουν τις ιδιαίτερες προτιμήσεις τους και με άλλους τομείς του πολιτιστικού τουρισμού. Για παράδειγμα, κάποιος που αρέσκεται στον θρησκευτικό τουρισμό, μπορεί κάλλιστα να γίνει, έστω και για λίγες ώρες, γαστρονομικός τουρίστας απολαμβάνοντας και εξερευνώντας το τοπικό φαγητό.

Τα ταξίδια που πραγματοποιούσαν το 18^ο αιώνα (Grant Tour) οι αριστοκράτες σε μνημεία για τη γνώση και κατανόηση του Ευρωπαϊκού πολιτισμού θεωρούνται πρόδρομοι των σημερινών πολιτιστικών διαδρομών (Μοίρα και Παρθένης, 2011). Οι πολιτιστικές διαδρομές καταμερίζονται με τη σειρά τους και ταξινομούνται ως προς (Αυγερινού-Κολώνια, 2009):

- **Το χωρικό τους πλαίσιο**, σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο.
- **Την πολιτιστική τους υπόσταση** (αλληλεπίδραση περιοχών εξαιτίας πολιτισμικών αξιών).
- **Την πρωταρχική επιδίωξη** (κοινωνική, πολιτιστική, εμπορική).
- **Το χρονικό διάστημα** (ανενεργές και μη).
- **Την ιστορική και γεωγραφική τους αναφορά** (χερσαίες, εναέριας, ναυτικές, μεικτές).

Όσον αφορά στο περιεχόμενο τους, οι πολιτιστικές διαδρομές χωρίζονται σε τρία τμήματα (Παπαγεωργίου και Γκαντούνα, 2012). Αρχικά, οι «*θεματικές*» πολιτιστικές διαδρομές αποτελούνται από συγκεκριμένο περιεχόμενο όπως οι αρχαιολογικοί χώροι, τα μουσεία ή βιομηχανικά κτήρια που πλέον δεν λειτουργούν. Οι «*ιστορικές*» πολιτιστικές διαδρομές εστιάζουν στα πολιτιστικά στοιχεία μίας καθορισμένης εποχής ή περιόδου στο χρόνο. Τέλος, οι «*μικτές*» πολιτιστικές διαδρομές αναφέρονται σε μία πιο εκτενή όψη του πολιτισμού ενός τόπου, χωρίς χρονικούς περιορισμούς και δεν είναι απίθανο να εμπεριέχονται σε αυτές και στοιχεία φυσικής κληρονομιάς.

Μία αξιοσημείωτη περίπτωση πολιτιστικών διαδρομών, για την οποία πρωτοπόρος υπήρξε ο Δήμος Άργους έπειτα από πρόταση του στην αρμόδια επιτροπή της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είναι το δίκτυο των αρχαιότερων Ευρωπαϊκών πόλεων. Οι στόχοι του δικτύου εξαρχής ήταν και είναι η εξάπλωση και η ανανέωση γνώσεων σχετικά με ζητήματα αρχαιολογικής έρευνας, τουρισμού και ενσωμάτωσης των μνημείων στον σχεδιασμό της πόλης. Οι δέκα πόλεις που συμμετέχουν σε αυτό το δίκτυο και συμβάλλουν τα μέγιστα στη διατήρηση και διάδοση των πολιτιστικών διαδρομών και του πολιτιστικού τουρισμού γενικότερα είναι (Δήμος Άργους-Μυκηνών, 2014):

- **Άργος** (ίχνη κατοίκησης γύρω στο 4.000-3.500 π.Χ. στην τοποθεσία «*Λόφος Ασπίδας*» και συνδεδεμένη με πλούσιο μυθολογικό παρελθόν – Φορωνέας, Ίναχος, Δαναός, Άδραστος, Τήμενος).

- **Beziers** (Γαλλική πόλη που αποτέλεσε σταυροδρόμι μεταξύ Ιταλίας και Ισπανίας, με τα παλαιότερα ίχνη ανθρώπινης παρουσίας να χρονολογούνται γύρω στο 1.000 π.Χ.).
- **Cadiz** (Ισπανική εμπορική πόλη που ήταν η βάση για την εμπορική διέλευση από τη Μεσόγειο στον Ατλαντικό ωκεανό και ιδρύθηκε από τους Φοίνικες περί το 800 π.Χ.).
- **Colchester** (πόλη της Αγγλίας, στην οποία η ανθρώπινη παρουσία τεκμηριώνεται από την Εποχή του Χαλκού).
- **Cork** (πόλη της Ιρλανδίας με χρονολογία ίδρυσης τον 7^ο αι. π.Χ. και σημαντική βάση των Βίκινγκς).
- **Evora** (Πορτογαλική πόλη, τα περίχωρα της οποίας φαίνεται να κατοικούνταν περίπου 6.000 χρόνια πριν).
- **Maastricht** (η αρχαιότερη πόλη της Ολλανδίας).
- **Roskilde** (η εποχή ίδρυσης αυτής της πόλης της Δανίας ανάγεται στην εποχή των Βίκινγκς).
- **Tongeren** (η αρχαιότερη πόλη του Βελγίου με χρονολογία ίδρυσης το 15 π.Χ.).
- **Worms** (Γερμανική πόλη στις όχθες του Ρήνου με διάρκεια κατοίκησης 6.000 ετών).

Εκτός από το δίκτυο των αρχαιότερων Ευρωπαϊκών πόλεων, υφίσταται και το δίκτυο των αρχαίων Ελληνικών λιμανιών της Μεσογείου, το οποίο αποτελείται από πόλεις που βρίσκονται σε λιμάνια που ιδρύθηκαν από Έλληνες. Σκοπός του συγκεκριμένου δικτύου είναι η ενδυνάμωση των δεσμών αυτών των πόλεων και η διάδοση του αρχαίου Ελληνικού πολιτισμού. Οι 35 πόλεις που απαρτίζουν το δίκτυο είναι οι παρακάτω (Γκαντούνα, 2013):

- **Ελλάδα** (Χαλκίδα, Πυθαγόρειο, Πάτρα, Ηράκλειο, Πειραιάς, Ρόδος, Ιθάκη)
- **Κύπρος** (Λάρνακα, Πάφος, Κυρήνεια)
- **Ισπανία** (Γάδαιρα, Εμπόριο [Escala Empuries])
- **Γαλλία** (Αγάθη [Agdes], Αντίπολη [Antibes], Θηλίνη [Arles], Νίκαια [Nice], Hyeres, Aleria)

- **Ιταλία** (Σελινούς [Castel Vetrano], Κρότων [Crotone], Σύβαρις [Cassano Ionio], Santa Severina, Bora, Cerenzia, Ciro Marina, Locri, Naxos, Strongoli)
- **Αίγυπτος** (Αλεξάνδρεια)
- **Τυνησία** (Τζέρμπα [Djerba])
- **Λίβανος** (Βύβλος)
- **Γεωργία** (Φάσις [Poti])
- **Ουκρανία** (Σεβαστούπολη)

Εκτός από τις παραπάνω πολιτιστικές διαδρομές, υπάρχουν και άλλες γνωστές σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, όπως είναι η “*Iron Curtain Trail*” (στα ίχνη του Σιδηρού Παραπετάσματος), η διαδρομή των Φοινίκων, ο δρόμος της ελιάς, η “*Via Francigena*” (ο δρόμος των Φράγκων). Εδώ καταδεικνύεται και η διαφορετική θεματολογία των πολιτιστικών διαδρομών, οι επιλογές των οποίων εξαρτώνται από την ταυτότητα και τα χαρακτηριστικά του κάθε τόπου.

Χάρτης 6: Η διαδρομή των Φοινίκων.

Πηγή: Zabbini, 2012.

2.7 Πολιτιστικός τουρισμός και Ελλάδα

Φαινομενικά τουλάχιστον, ο πολιτιστικός τουρισμός έπρεπε να είχε βρει πρόσφορο έδαφος στην Ελλάδα, αν και γενικότερα είναι ένας τομέας ο οποίος προωθείται σε πολύ μεγάλο βαθμό από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι αριθμοί άλλωστε το υπαγορεύουν αφού σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (ΠΟΤ), ο πολιτιστικός τουρισμός αφορά στο 40% όλων των τουριστικών ταξιδιών με τη ζήτηση να αυξάνεται συνεχώς ενώ το 1/3 των εσόδων του παγκόσμιου τουρισμού προέρχεται από τον πολιτιστικό τουρισμό (Δαγκωνάκη, 1998).

Τα πράγματα ωστόσο δεν έχουν εξελιχθεί σύμφωνα με τις δυνατότητες της χώρας. Αναντίρρητα, ο πολιτιστικός τουρισμός στην Ελλάδα δεν έχει αναπτυχθεί σε μεγάλη κλίμακα και αυτό έχει ως επακόλουθο υψηλό ποσοστό των εισερχομένων τουριστών που φθάνουν στην Ελλάδα για τις διακοπές τους να αντιμετωπίζουν το πολιτιστικό κομμάτι ως ένα μεμονωμένο τμήμα του συνολικού τουριστικού πακέτου που προσφέρεται σε αυτούς (Kalogeropoulou, 1996). Όπως έχει ήδη αναλυθεί, η Ελλάδα δίνει βαρύτητα στο μοντέλο των “4S”, κάτι το οποίο δικαιολογείται και από τον ανταγωνισμό που παρατηρείται σχεδόν σε όλες τις Μεσογειακές χώρες ανεξαρτήτως ηπείρου. Βέβαια, θα μπορούσε να αποτελέσει ένα δυναμικό και ανεξάρτητο πόλο έλξης πολιτιστικών τουριστών (Πασχαλίδης και Χαμπούρη-Ιωαννίδου, 2002), με δυνατότητα απαλλαγής από την εξάρτηση του μαζικού τουρισμού. Η Φεσσά-Εμμανουήλ (1978), συνοψίζει παλαιόθεν τα σημαίνοντα προβλήματα της πολιτιστικής πραγματικότητας της χώρας με την ισχυροποίηση των πολιτιστικών ανισοτήτων τόσο ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες όσο και ανάμεσα στις περιφέρειες, την αντιμετώπιση των πολιτιστικών αγαθών σαν εμπόρευμα και το χάσμα επικοινωνίας που παρατηρείται μεταξύ δημιουργών και καλλιτεχνών με κατώτερες κοινωνικές ομάδες.

Θα μπορούσε να υποθέσει κάποιος, και σωστά, ότι η ελλιπής ή κάποιες φορές και η ανεπαρκής χρηματοδότηση λόγω της οικονομικής κρίσης να ευθύνεται για την υπανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού στην Ελλάδα. Χωρίς αυτό να τίθεται εκτός πλαισίου, το μεγάλο πρόβλημα και οι δυσκολίες εναπόκεινται στα κέντρα εξουσίας καθώς υπάρχει μία κραταιά εξάρτηση των τοπικών αυτοδιοικήσεων των τουριστικών περιοχών από την κεντρική εξουσία. Η Karpodini-Dimitriadi (1999) θεωρεί ότι οι μόνες πολιτικές άνθισης του πολιτιστικού τουρισμού που μπορεί να ειπωθεί ότι έχουν

σημειώσει επιτυχία ήταν αυτές που ασκήθηκαν σε τοπικό ή το πολύ σε περιφερειακό επίπεδο, άποψη που συμμερίζεται και ο Δέφνερ (2006), σημειώνοντας ότι το καλύτερο επίπεδο για τη χάραξη και την άσκηση πολιτικής είναι το τοπικό. Επιπλέον, η έλλειψη ανεξαρτησίας των τοπικών αυτοδιοικήσεων από την κεντρική εξουσία έφερε σε δυσχερή θέση και τις συνεργασίες μεταξύ του ιδιωτικού και του δημοσίου τομέα (Spanou, 1998). Αυτές οι ανεπάρκειες στη συνεργασία και το συντονισμό χαρακτηρίζουν και άλλες χώρες της Μεσογείου εκτός από την Ελλάδα, συμπεριλαμβανομένων της Ιταλίας και της Ισπανίας (Augustyn, 1998).

2.8 Πολιτιστική κληρονομιά

Η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί με τη σειρά της ένα εξειδικευμένο πρίσμα του πολιτιστικού τουρισμού, το οποίο συνδέεται άμεσα με τον τουρισμό κληρονομιάς, τα γνωρίσματα του οποίου αναπτύσσονται στο αμέσως επόμενο υποκεφάλαιο. Εντάχθηκε ως όρος στη διεθνή νομοθεσία το 1907 αλλά όσον αφορά στην τουριστική βιομηχανία αυτό δεν είχε γίνει μέχρι και το 1967 (Huibin et al., 2012). Όπως συμβαίνει και με τον πολιτισμό, η έννοια της κληρονομιάς είναι δύσκολο να οριστεί ξεκάθαρα, κάτι το οποίο είναι παραδεκτό από αρκετούς διεθνείς οργανισμούς ανά τον κόσμο. Δεν σχετίζεται με την εξατομικευμένη έννοια της προσωπικής κληρονομιάς, όπως για παράδειγμα οι οικογενειακές διαθήκες. Περιέχει τις ιδέες ενός έθνους που βασίζονται στο γεγονός ότι η ταυτότητα προέρχεται από μία συλλογική κληρονομιά που εκτείνεται αιώνες πίσω ή ακόμα και χιλιετίες (Johnson, 1999). Είτε είναι ένα απλό αντικείμενο, είτε ένα μνημείο είτε μία δεξιότητα που έχει κληρονομηθεί, είτε μία συμβολική απεικόνιση, οφείλει να θεωρείται ως δείκτης ταυτότητας και διαχωριστικό στίγμα κάθε κοινωνικής και εθνοτικής ομάδας (Bessiere, 1998).

Ως τομέας, η κληρονομιά είναι τα προστατευόμενα κτήρια και τα τοπία, ως μορφή εμπειρίας ελεύθερου χρόνου, τα κέντρα πολιτιστικής κληρονομιάς έχουν γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ των μουσείων και των θεματικών πάρκων ενώ ως τρόπος ζωής, υποδηλώνει τη σχέση του με τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα (Aitchison et al., 2000). Το σύνολο των ανθρωπίνων επιτευγμάτων βάσει των οποίων μία κοινωνία διαμορφώνει την ταυτότητα της (Πεπονά, 2009), είναι ένας επιπρόσθετος ορισμός της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ο Sofield (2001) συμφωνεί, υποστηρίζοντας πως η

κοινωνική σημασία της κληρονομιάς έγκειται στη σχέση της με την ταυτότητα αφού αυτή είναι θεμελιώδες στοιχείο που βοηθά τα άτομα, τις κοινωνίες και τα έθνη να αυτοπροσδιοριστούν και για τα ίδια τα κράτη αλλά και για την εικόνα που θα έχουν οι άλλες χώρες του εξωτερικού για αυτά. Η πολιτιστική κληρονομιά δεν απαρτίζεται μόνο από αντικείμενα προς διατήρηση και «μουσειοποίηση». Πολύ δε περισσότερο, είναι η κίνηση της ιστορίας κατά τη διάρκεια της οποίας καταγράφονται και μελετώνται συστήματα αξιών (Καλόγρη κ.ά., 1986). Ο Μπεριάτος (2002) προσεγγίζει την πολιτιστική κληρονομιά από δύο πλευρές, τη χρονική και τη χωρική. Χρονικά, η πολιτιστική κληρονομιά αντικατοπτρίζει όλα εκείνα τα στοιχεία που παραδίδονται από γενιά σε γενιά, είτε αυτά έχουν υλική υπόσταση είτε άυλη. Χωρικά, τα τεκμήρια της πολιτιστικής κληρονομιάς αποσαφηνίζονται ανάλογα με την εκάστοτε γεωγραφική περιοχή αλλά και η γεωγραφική περιοχή αποκτά νόημα και ταυτότητα εξαιτίας αυτών των τεκμηρίων, γεγονός που καθιστά αμφίδρομη τη σχέση μεταξύ τόπου και κληρονομιάς. Κάποιοι συγγραφείς κάνουν λόγο γενικά για πολιτιστική κληρονομιά ενώ άλλοι επικεντρώνονται σε συγκεκριμένους τύπους πολιτιστικής κληρονομιάς, π.χ. αρχιτεκτονική, αρχαιολογική. Άλλοι διαχωρίζουν την εγγενή της αξία με την οργανική της, ωστόσο είναι εξαιρετικά ζωτικό για την ίδια την πολιτιστική κληρονομιά να μην πέφτει το βάρος αποκλειστικά στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη (οργανική αξία) αλλά να λαμβάνεται μέριμνα και να μην παραμελείται η συλλογική μνήμη μίας ολόκληρης κοινωνίας (εγγενής αξία).

Μαζί πάντως με την έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς, δίπλα της τοποθετείται και αυτή του πολιτιστικού αγαθού και πρόκειται για δύο συνώνυμες φράσεις. Διεθνώς, ως πολιτιστικό αγαθό νοούνται τα μνημεία, τα σύνολα και οι τοποθεσίες μέσα από τα οποία εκφράζεται η κινητικότητα των ανθρώπων για διαφόρων ειδών ανταλλαγές (Αυγερινού-Κολώνια, 2009). Ο Παυλογεωργάτος (2010) διακρίνει την πολιτιστική κληρονομιά σε υλικούς και άυλους πόρους. Η υλική πολιτιστική κληρονομιά εμπεριέχει τα υλικά επιτεύγματα του ανθρώπου στο παρελθόν ενώ η άυλη περιλαμβάνει πνευματικά έργα (ποίηση, λογοτεχνία, ζωγραφική). Σε κάποιες διεθνείς συμβάσεις όμως, η άυλη πολιτιστική κληρονομιά (γλώσσα, παράδοση, ήθη, έθιμα, χορός, μουσική) δεν τοποθετείται ως υποκατηγορία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η υλική πολιτιστική κληρονομιά με τη σειρά της ταξινομείται στην κινητή και στην ακίνητη (Timothy and Boyd, 2003) (Πίνακας 11).

Πίνακας 11: Διαχωρισμός υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς.

Κινητή πολιτιστική κληρονομιά	
Έργα ζωγραφικής - γλυπτικής	Χειρόγραφα
Αγγεία	Οικιακά σκεύη
Έπιπλα	Σπάνια βιβλία
Εργαλεία	Επιστημονικές συλλογές
Όπλα	Εκκλησιαστικά σκεύη κ' άμφια
Μηχανές - μηχανήματα του παρελθόντος	Δείγματα φυσικής ιστορίας
Ένδυση	Νομίσματα
Ακίνητη πολιτιστική κληρονομιά	
Αρχιτεκτονικά μνημεία	Τόποι ιστορικής μνήμης
Κτήρια ιστορικού ενδιαφέροντος	Πολιτιστικά τοπία
Αρχαιολογικοί χώροι	Σπάνια οικοσυστήματα
Ανασκαφές	Ταφικά μνημεία
Ιστορικές πόλεις	Τοιχογραφίες
Επιτοίχια ψηφιδωτά	

Πηγή: Παυλογεωργάτος, 2010 (ιδία επεξεργασία).

Η αντιμετώπιση της πολιτιστικής κληρονομιάς και ειδικότερα των μνημείων, παραμένει δύσκολο ζήτημα για επίλυση, ιδίως σε μη ανεπτυγμένες χώρες (Huang et al., 2012). Η διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς στο παρελθόν ήταν μερική και μεροληπτική κάτι το οποίο δεν έχει εξαλειφθεί στο παρόν, με την ιστορική ερμηνεία της κληρονομιάς να αποσπάται από την τοπική κοινωνία και από την καθημερινότητα της (Goudling and Domic, 2009). Για τις ιστορικές πόλεις και περιοχές του λεγόμενου Δυτικού κόσμου πλέον θεωρείται κάτι το κοινότυπο. Για τις αναπτυσσόμενες ή υπανάπτυκτες χώρες όμως, υπάρχει ακόμα και τώρα το δίλημμα της κατεδάφισης ή της εκμετάλλευσης και το ενδιαφέρον για την προστασία και αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς έγκειται περισσότερο στην τοπική αυτοδιοίκηση παρά στο κράτος (Said et al., 2013). Το γεγονός ότι η πολιτιστική κληρονομιά έχει γίνει σχεδόν αποκλειστικά εμπόρευμα έχει θορυβήσει ορισμένους υπεύθυνους-διαχειριστές της κληρονομιάς που έχουν αφοσιωθεί εξ ολοκλήρου στην προστασία της (Garrod and Fyall, 2000). Φυσικά, αυτά τα προθυμοποιημένα άτομα δεν ανήκουν στον τουριστικό κλάδο ή και αν ανήκουν, δεν θεωρούν τους εαυτούς τους αμιγώς στελέχη του.

Ο Hewison (1988) αποδεικνύει μάλιστα πως αυτό το φαινόμενο δεν είναι τωρινό και ότι οι άνθρωποι πλέον δεν συγκινούνται από όσα έχει να τους προσφέρει

απλόχερα η κληρονομιά αλλά απλώς την καταναλώνουν. Προσπάθειες που αναλώνονται στη διατήρηση των πολιτιστικών πόρων χωρίς ταυτόχρονα την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη καταδικάζουν τις περιοχές με πολιτιστικό πλούτο σε ένδεια (Yang et al., 2008). Γι' αυτό το λόγο, οι πόροι της πολιτιστικής κληρονομιάς και η συντήρησή τους έχουν αποτελέσει μέρος των σχεδίων που επιδιώκουν την αστική αλλά και περιφερειακή αναγέννηση και αναζωογόνηση έτσι ώστε να υποβοηθηθεί η ανταγωνιστικότητα (Wang and Bramwell, 2012) και αποτελούν εργαλεία μεγέθυνσης της οικονομίας σε διάφορες κλίμακες, από το διεθνές στο τοπικό επίπεδο (Loulanski, 2006). Η προσοχή στη λεπτομέρεια και η ύπαρξη κινήτρων μπορούν να βοηθήσουν ακόμα και περιοχές που δεν είναι πολύ δημοφιλείς παρά την ιστορική και αρχαιολογική τους αξία (Snowball and Courtney, 2010). Πάντως, για τις περιοχές της περιφέρειας χρειάζεται περισσότερη έρευνα για την κληρονομιά και τον τουρισμό και συγκεκριμένα στην ανάδειξη των αξιοθεάτων, την επιχειρηματικότητα, την ποιότητα και την ελκυστικότητα (McDonald and Jolliffe, 2003).

Στον καθαρά υλικό τομέα, η κακή διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς τις περισσότερες φορές αποφεύγεται όταν υπάρχει χρηματικό κεφάλαιο, το οποίο κυρίως τα ανεπτυγμένα κράτη μπορούν να διαθέσουν. Τα κόστη συντήρησης και διαχείρισης των χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς είναι συχνά τεράστια ενώ τα περισσότερα έσοδα από τις τουριστικές επισκέψεις χρησιμοποιούνται ως κεφάλαιο για άλλα κυβερνητικά έργα (Tosun, 2000). Η πολιτιστική κληρονομιά είναι σε θέση να χρηματοδοτηθεί πολλαχώς. Αρχικά, με ίδια κεφάλαια τα οποία προέρχονται από το μνημείο καθαυτό, όταν αυτό είναι λειτουργικό αλλά σε καμία περίπτωση δεν επαρκούν, ειδικά αν η τιμή είναι υψηλή. Η χρηματοδότηση από εγγυημένα δάνεια και από τα Ευρωπαϊκά ταμεία μέσω κοινοτικών προγραμμάτων αποτελούν εναλλακτικούς τρόπους. Επίσης, χρηματοδότηση μπορεί να προκύψει και από τοπικούς προϋπολογισμούς, πράγμα ενίοτε αρκετά δύσκολο όμως λόγω της δυσχερούς οικονομικής κατάστασης (Moldoveanu and Ioan-Franc, 2011). Δύο παραδείγματα χωρών με σωστή διαχείριση της πολιτιστικής τους κληρονομιάς είναι η Αγγλία και η Νορβηγία. Στην Αγγλία, με τις αναφορές να κάνουν λόγο για 500.000 ιστορικά κτήρια, 9.000 περιοχές υπό προστασία και συντήρηση και περίπου 20.000 μνημεία, το συνολικό πλαίσιο της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς τυγχάνει ευρείας αποδοχής (Pendlebury, 2009). Στη Νορβηγία, για κάθε κορώνα (επίσημο νόμισμα της χώρας) που ξοδεύεται για τη διατήρηση και την αναμόρφωση μνημείων

ή κτηρίων, η τοπική κοινωνία λαμβάνει πίσω 10 κορώνες (Bowitz and Ibenholt, 2009). Τα δύο αυτά κράτη αποδεικνύουν εμπράκτως ότι η σωστή εμπορική διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι άκρως απαραίτητη έτσι ώστε να είναι δυνατή η παραγωγή κεφαλαίου, ικανό για την μακροπρόθεσμη προστασία του (Chhabra, 2009).

Η φράση λοιπόν «*περιουσιακά στοιχεία πολιτιστικής κληρονομιάς*» δεν θα πρέπει να συγχέεται με αυτήν του «*πολιτιστικού προϊόντος*», η οποία έχει παρεξηγηθεί και η αιτία είναι η εμπορευματοποίηση. Μόνο αν η αληθινή φύση του προϊόντος εκτιμάται, η διαχείριση του θα είναι επιτυχής και καρποφόρα (Ho and McKercher, 2004). Κατανοώντας την πραγματική λειτουργία του πολιτιστικού προϊόντος ή πιο σωστά του πολιτιστικού κεφαλαίου, εξάγεται το συμπέρασμα ότι στην ουσία οι πολιτιστικοί τουρίστες καταναλώνουν με σκοπό την ικανοποίηση βαθύτερων εσωτερικών αναγκών. Η σημασία ενός πολιτιστικού αγαθού δεν είναι το ίδιο το αγαθό αλλά οι ενδιαφερόμενοι τουρίστες. Η εμπειρία ενός επισκέπτη θα πρέπει να βρίσκεται στο επίκεντρο οποιασδήποτε διαδικασίας διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς από τη στιγμή που οι επισκέπτες θεωρούνται ο πυρήνας του κυττάρου του πολιτιστικού τουρισμού και έτσι οφείλουν να αντιμετωπίζονται.

2.9 Φορείς προστασίας και ανάδειξης πολιτιστικής κληρονομιάς

Τα μνημεία και οτιδήποτε άλλο σχετίζεται με την υλική πολιτιστική κληρονομιά υφίστανται φθορές. Αυτές οι φθορές είναι φυσικές ή ανθρωπογενείς· και αν για τις φυσικές αιτίες μπορεί να υπάρξει πρόληψη, οι ανθρώπινες τάσεις είναι κάπως δύσκολο να προβλεφθούν. Η καταστροφή μνημείων, η αρπαγή τμημάτων τους και η μετέπειτα πώληση τους ήταν ένα σύνθημα φαινόμενο από τα αρχαία χρόνια ακόμα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτά της λαφυραγωγίας της Αθήνας από τους Πέρσες λίγο πριν τη ναυμαχία της Σαλαμίνας και του Λόρδου Έλγιν. Στο επίκεντρο του κινήματος της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς υπάρχει η πεποίθηση ότι ορισμένες ανθρώπινες, ακόμα και φυσικές δημιουργίες, είναι συλλογική ιδιοκτησία και ευθύνη ολόκληρης της ανθρωπότητας παρά την αναντίστοιχη ιστορική, πολιτισμική και γεωγραφική προέλευση (Elliot and Schmutz, 2012). Προκειμένου λοιπόν να ελαχιστοποιηθούν τέτοια φαινόμενα όσο το δυνατόν περισσότερο, ιδρύθηκαν διάφοροι διεθνείς οργανισμοί που σκοπό έχουν τόσο την

προστασία όσο και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και αναλύονται λίγο πιο κάτω. Τα νομικά συστήματα για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ταξινομούνται σε τέσσερις κατηγορίες, οι οποίες είναι οι διεθνείς συμβάσεις, οι εθνικοί νόμοι, οι τοπικές ενέργειες και οι προσωπικοί κανονισμοί (Huibin et al., 2012). Για να μείνει ένα μνημείο ακέραιο, αυτό περνά από τέσσερα στάδια (Παυλογεωργάτος, 2010).

Πρώτα, ένα μνημείο πρέπει να διατηρείται και αυτό σημαίνει την εφαρμογή οποιασδήποτε κατάλληλης δράσης έτσι ώστε να μην υπάρξουν φυσικές ή χημικές επιπτώσεις πάνω στο ίδιο το μνημείο. Παράλληλα όμως, επιτελούνται οι κατάλληλες διεργασίες για να ενταχθεί το μνημείο στο κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο μίας κοινωνίας· με αυτόν τρόπο μπορεί να καταστεί βιώσιμο. Στη συνέχεια, έπεται η συντήρηση, η οποία στοχεύει στην επέμβαση των μνημείων ως υλικού αγαθού αλλά και ως συνολικής μνήμης ενός τόπου. Προς αποφυγή παρερμηνειών, η διατήρηση αποτελεί μία πιο ευρεία έννοια συγκριτικά με αυτή της συντήρησης. Για να καταστεί αυτό πιο σαφές, η συντήρηση είναι υποτομέας της διατήρησης που συμβάλλει και αυτήν με τον τρόπο της στη διατήρηση ενός μνημείου. Ακόμα, η προστασία έγκειται στην επιμέλεια και τη φροντίδα των μνημείων σε περιόδους ειρήνης και στην αναχαίτιση των όποιων κινδύνων προκύπτουν από πολεμικές συγκρούσεις ενώ η διάσωση προϋποθέτει όλα τα προηγούμενα μαζί με τη μεταβίβαση των αξιών στις επόμενες γενιές.

2.9.1 UNESCO

Ο Εκπαιδευτικός, Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών “UNESCO” (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) ιδρύθηκε στις 16 Νοεμβρίου 1945 (www.unesco-hellas.gr). Η χρονολογία μόνο τυχαία δεν είναι καθώς έπεται του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, κατά τη διάρκεια του οποίου πολλά μνημεία καταστράφηκαν. Στόχος, μεταξύ άλλων, του συγκεκριμένου διεθνούς οργανισμού είναι και η δημιουργία κατάλληλων συνθηκών για το σεβασμό της πολιτιστικής κληρονομιάς κάθε τόπου πάνω στη γη και κατ’ επέκταση της διαφορετικής πολιτιστικής ταυτότητας (Κόνσολα, 2006).

2.9.2 ICOMOS

Το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών “*ICOMOS*” (International Council on Monuments and Sites) είναι ο τεχνικός σύμβουλος του προαναφερθέντος οργανισμού, της UNESCO, για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Με αυτήν την ιδιότητά του εξετάζει τις προτάσεις των χωρών-μελών της UNESCO για την εγγραφή εθνικών μνημείων στον κατάλογο της Παγκόσμιας Κληρονομιάς (Φυσικής και Πολιτιστικής). Με 21 Διεθνείς Ειδικές Επιστημονικές Επιτροπές, μελετά επίσης εξειδικευμένα θέματα, όπως την παραδοσιακή αρχιτεκτονική, την προστασία ιστορικών πόλεων και οικισμών, τον πολιτιστικό τουρισμό, τις πολιτιστικές διαδρομές (www.icomoshellenic.gr).

2.9.3 ICCROM

Το Διεθνές Κέντρο Μελέτης για τη Διατήρηση και Αποκατάσταση των Πολιτιστικών Αγαθών “*ICCROM*” (International Centre for the Study of Preservation and Restoration of Cultural Property) είναι ένας διακυβερνητικός οργανισμός αφιερωμένος στη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τα μέλη του είναι μεμονωμένα κράτη που έχουν δηλώσει την προσκόλληση τους σε αυτό. Υπηρετεί μέσω των ενεργειών του τη διεθνή κοινότητα που εκπροσωπείται από τα κράτη-μέλη της, τα οποία σήμερα ανέρχονται σε 133. Στοχεύει στη βελτίωση της ποιότητας των πρακτικών διατήρησης καθώς και στην αύξηση της ευαισθητοποίησης σχετικά με τη σημασία της διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω πέντε κύριων τομέων δραστηριότητας: της κατάρτισης, της πληροφορίας, της έρευνας, της συνεργασίας και της υπεράσπισης (συνηγορίας) (www.iccrom.org).

Άλλοι διεθνείς οργανισμοί που κινούνται στο ίδιο μήκος κύματος είναι η «*Επιτροπή για την Παγκόσμια Κληρονομιά*» (World Heritage Committee - WHC), η «*Διεθνής Επιτροπή για τη Διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς*» (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage - TICCIH), η «*Πανευρωπαϊκή Ομοσπονδία για την Κληρονομιά*» (Europa Nostra), το «*Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων*» (International Council of Museums - ICOM) και το «*Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Κέντρο για τα Πολιτιστικά Αγαθά*» (Κοκκώσης κ.ά, 2011).

2.10 Τουρισμός κληρονομιάς

Πρόσφατες μελέτες δίνουν πολύ μεγάλη έμφαση στον λεγόμενο «τουρισμό κληρονομιάς», αποδεχόμενες κυρίως το ιδεολογικό πλαίσιο της ιστορίας και της ταυτότητας και όχι απλώς τον αέναο κύκλο εμπορικών συναλλαγών (Johnson, 1999). Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και ο McCannell (1992). Η σχέση μεταξύ κληρονομιάς και τουρισμού συχνά χαρακτηρίζεται από αντιθέσεις, με τους συντηρητές των μνημείων κληρονομιάς να βλέπουν σε αυτήν στόχους που επικίνδυνα εκτίθενται στο βωμό του κέρδους (Nuryanti, 1996). Σε αυτό συνέβαλε και η αύξηση της κινητικότητας τόσο στις εγχώριες όσο και στις διεθνείς μετακινήσεις με σκοπό την επαφή με έναν άλλο πολιτισμό (Besculides et al., 2002).

Ο «τουρισμός κληρονομιάς» (heritage tourism) έχει συνδεθεί σε μεγάλο βαθμό με το παρελθόν και την ερμηνεία του και αποτελεί μία πτυχή του πολιτιστικού τουρισμού. Τα μνημεία, τα αποκαλούμενα και «μάρτυρες του παρελθόντος», βρίσκονται μόνιμα εκεί για να θυμίζουν ποικίλα γεγονότα των εκάστοτε εποχών, κοινωνικών τάξεων και εθνικών μειονοτήτων (Smith, 2003)· και αν ο τουρισμός κληρονομιάς είναι υποκατηγορία μίας κατηγορίας τουρισμού, ο ίδιος είναι ένα σύνολο που απαρτίζεται από υποσύνολα όπως νοσταλγία, ρομαντισμός, αισθητική απόλαυση και αίσθηση του «ανήκειν», τόσο στο χώρο όσο και στο χρόνο (Ashworth and Goodall, 1990). Μία άλλη προσέγγιση του τουρισμού κληρονομιάς είναι αυτή που επικεντρώνεται στη νοσταλγία καθώς προσφέρει την ευκαιρία της απεικόνισης του παρελθόντος στο παρόν (Nuryanti, 1996), αν και οι περισσότεροι άνθρωποι, τις περισσότερες φορές δεν πιστεύουν ότι μπορούν να πραγματοποιήσουν ένα ταξίδι στο χρόνο (Candon, 2000). Αυτή η πολιτισμική εγγύτητα είναι που δίνει σε ένα άτομο ή σε ένα ανθρώπινο σύνολο τη δυνατότητα να ενσαρκώσει αναπαραστάσεις του παρελθόντος μέσα στο πλαίσιο του παρόντος (Knight, 2012). Μεταφορικά, ο τουρισμός κληρονομιάς μπορεί να παρομοιαστεί με ένα μωσαϊκό με πάμπολλα αξιοθέατα και μνημεία. Στον τουρισμό που γίνεται αναφορά, ίσως ταιριάζει και το όνομα «πολιτισμικός» διότι μέσω αυτού προκύπτουν εμπειρίες που διαμορφώνουν αντιλήψεις ζωής (δεν θα πρέπει να συγχέεται με τη λέξη «πολιτιστικός» που έχει να κάνει με τα παράγωγα του πολιτισμού).

Σύμφωνα με τους Poria et al. (2001), ο τουρισμός κληρονομιάς είναι ένα φαινόμενο που βασίζεται στα κίνητρα και την αυτεπίγνωση των τουριστών σε κάποια

συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τόπων και όχι στα μνημεία καθαυτά. Αν και πολλά έχουν γραφτεί για τη φύση των αξιοθέατων, η βιβλιογραφία σχετικά με το τί κάνει τα αξιοθέατα ελκυστικά είναι περιορισμένη (McKercher and Ho, 2006). Από τη στιγμή που το ταξίδι πραγματοποιείται για εμπλουτισμό εμπειριών, αντιλήψεων, νοοτροπιών και γνώσεων, ο Urry (1990) κάνει λόγο για ανθρώπους οι οποίοι περισσότερο «αισθάνονται» παρά «ατενίζουν» τα μνημεία. Μία ρομαντική προσέγγιση καταγράφεται λοιπόν με τη σκέψη του «ανήκειν», όπως αναφέρθηκε λίγο πιο πάνω, σε ένα έθνος ή μία πατρίδα να ζωντανεύει μέσω των αισθήσεων και όχι του μυαλού (Park yu, 2009). Αυτή η διαφορά μεταξύ ενεργητικής και παθητικής αντίληψης είναι που διαχωρίζει τους «τουρίστες κληρονομιάς» (heritage tourists) από τους «τουρίστες που απλά βρίσκονται σε τοποθεσίες με αποθέματα κληρονομιάς» (tourists at heritage places) (Poria et al., 2003).

Οι τουρίστες κληρονομιάς δεν θεωρούνται ενιαίο σύνολο. Ο Peterson (1994) θεωρεί ότι υπάρχουν τέσσερις διαφορετικές κατηγορίες τουριστών κληρονομιάς και αυτοί είναι οι “aficionados” (τουρίστες που αντιλαμβάνονται τη μελέτη της ιστορίας σχετικά ερασιτεχνικά), οι «επισκέπτες γεγονότων» (έπειτα από τέλεση ειδικών γεγονότων, π.χ. φεστιβάλ), οι «τουρίστες που βρίσκονται μακριά από την οικία τους» και επισκέπτονται ιστορικούς τόπους και οι «περιστασιακοί τουρίστες». Στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχουν και άλλες κατηγορίες όπως οι μορφωμένοι επισκέπτες, οικογένειες ή γκρουπ, αναζητητές της νοσταλγίας, επαγγελματίες τουρίστες και μαθητές σχολείων (Prentice, 1993). Ανεξαρτήτως κατηγορίας που μπορεί να ανήκει ένας τουρίστας κληρονομιάς, η ουσία είναι ότι μαθαίνει και αναλύει καινούρια πράγματα, συγκρίνει και διαμορφώνει εντέλει τον τρόπο ζωής του. Η μάθηση δεν είναι τόσο συνηθισμένη κατάσταση για έναν τουρίστα που ασχολείται με την κληρονομιά, πολύ δε περισσότερο όταν η μάθηση είναι μία ατέρμονη διαδικασία που λαμβάνει χώρα καθ’ όλη τη διάρκεια της ζωής ενός ατόμου. Διότι, το να μαθαίνει κάποιος κάτι νέο όταν επισκέπτεται μία περιοχή διαφέρει από τη μάθηση που πραγματοποιείται στα κλασικά μαθησιακά περιβάλλοντα, όπως το σχολείο. Γι’ αυτό το λόγο λοιπόν, οι τουρίστες κληρονομιάς χαρακτηρίζονται ως «μη δεσμευμένα» ακροατήρια (van Winkle and Lagay, 2012).

Για να νοηθεί ωστόσο κάποιος τουρίστας κληρονομιάς, απαραίτητη είναι η ύπαρξη ελεύθερου χρόνου για τον οποίο έγινε ιδιαίτερη μνεία στο προηγούμενο κεφάλαιο. Ο ελεύθερος χρόνος διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο κάθε άτομο ξεχωριστά επιλέγει να γνωρίσει τον κόσμο μέσα από

καινούριες και διαφορετικές εμπειρίες. Σε μία αλληλοσυσχέτιση ελεύθερου χρόνου και τουρισμού κληρονομιάς, περιγράφονται τρεις ομάδες χρόνου, ο «ιστορικός χρόνος» (historic time), ο «χρόνος κληρονομιάς» (heritage time) και ο «χρόνος επισκέπτη» (visitor time) (Jamal and Hill, 2004). Ο πρώτος, αντιπροσωπεύει μία περίοδο κατά την οποία ένα αντικείμενο ή ένα γεγονός παίρνει σάρκα και οστά βάσει του παρελθόντος (ρεαλιστική μορφή αυθεντικότητας) και αναφέρεται κυρίως στους ιστορικούς. Ο δεύτερος, σχετίζεται με την απεικόνιση του μνημείου ή του γεγονότος μέσω εικονικής πραγματικότητας ή παραστάσεων σύμφωνα με τα οποία ο επισκέπτης αναγνωρίζει και ερμηνεύει ό,τι εκπροσωπεί αυτού του είδους η κληρονομιά. Ο τρίτος, συνδέεται με το γεγονός ότι ο επισκέπτης συνειδητοποιεί πως ένα γεγονός πραγματοποιήθηκε σε παρελθόντα χρόνο αλλά ταυτόχρονα είναι ενήμερος για τη σημασία που μπορεί να έχει αυτό το γεγονός στη δική του ζωή, τόσο στο παρόν όσο και στο μέλλον.

Βέβαια, ο ελεύθερος χρόνος από μόνος του δεν είναι επαρκής. Χρειάζονται και κίνητρα φυσικά και ο Apostolakis (2003) παραθέτει δύο ειδών κίνητρα για τον τουρισμό κληρονομιάς. Αρκετές ανάγκες ή επιθυμίες δημιουργούν και αποτελούν από τη μία τους λεγόμενους «παράγοντες ώθησης» (push factors), οι οποίοι περιγράφουν τους προσωπικούς λόγους που δικαιολογούν το ταξίδι (π.χ. προσωπικό ενδιαφέρον για την αρχαιολογία). Από την άλλη, οι «παράγοντες έλξης» (pull factors) περιγράφουν τα γενικά χαρακτηριστικά του προορισμού που ελκύουν κάποιον τουρίστα (π.χ. παρθένες φυσικές ομορφιές). Επίσης, είναι γνωστό από την κοινωνική και ψυχολογική ανάλυση των κινήτρων ότι υπάρχουν πολλοί τουρίστες που δυνητικά θέλουν να επισκεφθούν κάποια φορά στη ζωή τους συγκεκριμένους τόπους που διαθέτουν μία συγκροτημένη εικόνα προς τα έξω ή πλούσιο πολιτισμό (Dann, 1981).

Το παρελθόν γοητεύει πολλούς ανθρώπους και η γοητεία που ασκεί αυτό είναι φόρος τιμής τόσο στην ίδια την πολιτιστική κληρονομιά όσο και στον ίδιο το χρόνο (Strauss and Lord, 2001). Η επίδραση της κληρονομιάς του παρελθόντος, κάποιες φορές, είναι πολύ ισχυρή αφού έχει διαπιστωθεί ότι παρακινεί ανθρώπους να μετακινούνται και εν μέσω κρίσης. Αυτό δεν αποτελεί έκπληξη για την περίπτωση κάποιων κατοίκων της Ταϋλάνδης για παράδειγμα, που καταφεύγουν σε ναούς για πνευματική υποστήριξη (Rittichainuwat et al., 2014). Ωστόσο, η πρωτεύουσα έλξη που νιώθουν οι τουρίστες κληρονομιάς από ένα μνημείο είναι κάτι βαθύτερο και αυτό είναι η ερμηνεία με ό,τι αυτή συνεπάγεται και η ερμηνεία είναι πάνω απ' όλα επικοινωνία (Καραβασίλη και Μικελάκης, 1999) ακόμα και με το παρελθόν, νοητική

και ψυχική. Με αυτόν τον τρόπο ο τουρισμός κληρονομιάς είναι στην πραγματικότητα εφαρμοσμένη πρακτική ερμηνείας ενός μνημείου. Ένα μνημείο σαφώς έχει υλική υπόσταση αλλά αποτελεί και την υλική μαρτυρία της ταυτότητας ενός τόπου με κοινωνικές και ψυχολογικές προεκτάσεις (McDonald, 2006). Να διευκρινιστεί ότι η πληροφορία που δίνει ένα μνημείο δεν αποτελεί ταυτόχρονα ερμηνεία. Αντίστροφα, η ερμηνεία συμπεριλαμβάνει την πληροφορία ενώ στόχος της δεν είναι τόσο η διδασκαλία όσο η πρόκληση (Nuryanti, 1996).

Τα μνημεία, οι ιστορικοί πόροι του τουρισμού, είναι τα φυσικά απομεινάρια των πολιτισμών που έχουν καταφέρει να επιβιώσουν. Πέραν της ερμηνείας που πρωταγωνιστεί ως κίνητρο, υπάρχουν τρεις κύριοι λόγοι έλξης των ιστορικών πόρων (Δέφνερ, 2006) ξεκινώντας με την ηλικία των μνημείων, των πολιτισμών του παρελθόντος και τα τεχνολογικά επιτεύγματα των αρχαίων πολιτισμών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Stonehedge, ένα μοναδικό μεγαλιθικό μνημείο στην πεδιάδα του Σάλσμπουρυ της νότιας Αγγλίας ενώ άλλα παραδείγματα είναι η πυραμίδα του Χέοπα και οι πόλεις των Ίνκας. Ένας δεύτερος λόγος είναι η ομορφιά στην τέχνη και την αρχιτεκτονική. Ο ναός του Ποσειδώνα στο Σούνιο και το Taj Mahal στην Άγκρα της βόρειας Ινδίας εξάγονται για τους προαναφερθέντες λόγους. Τέλος, η ιστορική σημασία δεν μπορεί να παραλειφθεί κατά τη διάρκεια των αιώνων. Τέτοια παραδείγματα είναι οι πολύχρυσες Μυκήνες και οι ανασκαφές των Βίκινγκς στην επαρχία Yorkshire της βόρειας Αγγλίας.

Ένας άλλος λόγος, με το δικό του ξεχωριστό βάρος, στον οποίο οφείλεται η ευφορία του τουρισμού κληρονομιάς είναι και ο σύγχρονος τρόπος ζωής. Ο Lowenthal (1985) διαπίστωσε ότι στις Δυτικές κοινωνίες, εξαιτίας των γρήγορων ρυθμών ζωής, οι άνθρωποι παραμένουν σπάνια περικυκλωμένοι από απλά πράγματα όπως η οικογενειακή θαλπωρή του σπιτιού και ότι το περιβάλλον μέσα στο οποίο δραστηριοποιούνται συνεχώς μεταβάλλεται. Συνεπώς, προσκολλώνται σε ό,τι έχει απομείνει αναγνωρίσιμο, εξού και το ενδιαφέρον για τα μνημεία και κατ' επέκταση για την ιστορία. Εδώ τίθεται το ερώτημα «πόσο μακριά πρέπει να ταξιδέψει κάποιος για να θεωρηθεί τουρίστας κληρονομιάς»; Δυστυχώς, υπάρχει μερίδα ανθρώπων με πληθώρα μνημείων μέσα στην ίδια τους την πόλη που δεν κατανοούν ότι είναι τουρίστες κληρονομιάς καθημερινά. Οι Κοκκώσης κ.ά. (2011) επισημαίνουν εύστοχα πως οι επισκέψεις πολιτισμικών μνημείων αποτελούν μία ισχυρή ένδειξη της ανάγκης από την οποία διακατέχονται οι πολίτες για να μη σπάσει η αλυσίδα που τους ενώνει με τις ρίζες τους. Κάτι απολύτως λογικό, αν αναλογιστεί κάποιος την επιθυμία για

ήρεμη διαβίωση, ανυπαρξία άγχους και αποβολή της καθημερινής έντασης. Η πραγματικότητα αυτή παρατηρήθηκε μετά τη δεκαετία του 1980, όταν και οι τουρίστες επιζητούσαν πλέον το αποκαλούμενο “*REAL*” ταξίδι (αποτελεί συντομογραφία των αρχικών αντίστοιχων αγγλικών όρων Rewarding = ικανοποίηση, ανταμοιβή, Enriching = εμπλουτισμός, Adventuresome = περιπετειώδης, τολμηρός, Learning = μάθηση, επιμόρφωση). Αυτό το είδος ταξιδιού εκφράζει τον τρόπο βάσει του οποίου θα μπορούσε να κυλάει η ζωή χωρίς τις συστολές και τους περιορισμούς της δουλειάς και τον αγώνα του καθενός ξεχωριστά για επιβίωση. Αν στη ζωή ενός ανθρώπου επικρατεί ο πόθος για την αναζήτηση και την εύρεση της αληθινής ευτυχίας, τότε ίσως ελάχιστες ενέργειες αποκαλύπτουν τη δυναμική αυτής της προσπάθειας όσο τα ταξίδια (de Botton, 2002).

Το παρελθόν σαγηνεύει διότι παρέχει τη δυνατότητα βίωσης μίας τελείως αλλόκοτης εμπειρίας συγκριτικά με το παρόν χωρίς έλεγχο. Η συναισθηματική επαφή που επιζητούν οι άνθρωποι με το παρελθόν μέσω της νοσταλγίας θεωρείται υψίστης σημασίας (Walsh, 1992). Όλα τα μνημεία μεγάλου κύρους γίνονται αντικείμενο θαυμασμού όχι μόνο για την όψη τους και το πώς κατασκευάστηκαν αλλά για όλα αυτά που «κρύβονται» μέσα τους, για τη συνολική αυθεντικότητα τους. Η μακροχρόνια ακαδημαϊκή συζήτηση για το τί ακριβώς σημαίνει αυθεντικότητα για τον τουρισμό και τα μνημεία, έχει οδηγήσει σε τρεις κύριες προσεγγίσεις του όρου: την αντικειμενική, την εποικοδομητική και την υπαρξιακή. Η αυθεντικότητα δεν είναι κάτι υλικό που μπορεί να έχει στην κατοχή του κάποιος αλλά μία δομημένη επικαιρότητα, αποτέλεσμα των επιδράσεων μεταξύ τοπικής κοινωνίας και εξωτερικού περιβάλλοντος (Zhu, 2012). Έτσι, η αυθεντικότητα επεκτείνεται και πέρα από το υλικό κομμάτι, μιας και οποιοδήποτε μνημείο είναι ταυτόχρονα φορέας άυλων στοιχείων. Αφήγηση τοπικών ιστοριών και μύθων, τοποθεσίες ειδικών γεγονότων είναι ορισμένα στοιχεία με τα οποία ο τουρίστας μπορεί να έρθει σε άμεση επαφή με τους γηγενείς κατοίκους (Martens and Timothy, 2006). Η αφήγηση μίας ιστορίας γύρω από ένα μνημείο, αποδίδει και στο μνημείο αλλά και στην περιοχή κάποιο νόημα, αιχμαλωτίζει τον τουρίστα και του προτείνει ένα δρόμο ερμηνείας ενώ με τη συμμετοχική βίωση, έρχεται σε απόσταση αναπνοής, άμεσα και έμμεσα (Μοίρα και Παρθένης, 2011). Το αν κάποιος επεκταθεί στην ερμηνεία ενός γνήσιου πολιτιστικού αποθέματος που ατενίζει και μελετά, είναι καθαρά προσωπική επιλογή (McIntosh and Prentice, 1999). Η αναζήτηση της αυθεντικότητας μίας πολιτιστικής εμπειρίας μπορεί

κάλλιστα να περιγραφεί ως η αναζήτηση για κάτι το ακατέργαστο, γνήσιο, ανέγγιχτο και με πρωτόγονη απλότητα (Handler, 1986), κριτήρια πρώτης τάξεως υπό την έννοια ότι οι τουρίστες κληρονομιάς είναι μορφωμένα άτομα με πολλές ταξιδιωτικές τριβές, στοιχεία που τους κάνουν αρκετές φορές επιλεκτικούς, αποβλέποντας σε κάτι μοναδικό. Οι Littrell et al. (1993) αναγνωρίζουν ως σημαντικό κριτήριο αυθεντικότητας για τους τουρίστες τη μοναδικότητα του προϊόντος που εκτίθεται είτε πρόκειται για ένα μνημείο είτε για ένα απλό σουβενίρ. Ας μη λησμονηθεί, εξαρτάται βέβαια για τί είδους μνημείο γίνεται λόγος, ότι η βαθύτερη έννοια της αυθεντικότητας μπορεί να δημιουργήσει αποκρουστικές και ενοχλητικές εμπειρίες. Για παράδειγμα, ένα Μεσαιωνικό κάστρο δεν θα είχε καθόλου τουαλέτες ή κλιματισμό. Μία μικρή πόλη σε άλλες εποχές πιθανότατα θα είχε λασπώδεις δρόμους, καθόλου ευχάριστες οσμές, πληθώρα στοιχείων που θα υποδήλωναν τη φτώχεια, τις ασθένειες και φυσικά την ανυπαρξία τρεχούμενου νερού (Barthel, 1990).

Η τάση και η θέληση για αυτά τα ταξίδια ήταν και συνεχίζουν να είναι υψηλές, αναζητώντας κάτι το εξωπραγματικό. Το άγνωστο συναρπάζει σχεδόν όλους τους ανθρώπους, ή αν όχι όλους, τους περισσότερους. Αυτό αποδεικνύεται και από την απόσταση των 120.000 χιλιομέτρων που κάλυψε ο Άραβας Ibn Batutah από την Ταγγέρη του Μαρόκο μέχρι τη Σουμάτρα και την Κίνα πιστεύοντας στη χαρά του «να μαθαίνεις για καινούριες χώρες και λαούς» (Κωστάκης, 2003) αλλά και από την επίσκεψη για αναψυχή και διασκέδαση κατά την αρχαιότητα 700.000 περίπου τουριστών στην αρχαία Έφεσο (Σφακιανάκης, 2000), πόλη που φιλοξενούσε ένα από τα επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου, τον περίφημο ναό της Αρτέμιδος.

2.11 Τουρισμός κληρονομιάς στην Ελλάδα

Ακόμα και ο πλέον αδαής γνωρίζει ότι εκτός από τον ήλιο, τη θάλασσα και τα νησιά, η Ελλάδα έχει να επιδείξει ένα πολύ πλούσιο απόθεμα πολιτιστικής κληρονομιάς. Η χώρα κατέχει μακρά παράδοση στον τουρισμό λόγω και της ιστορίας και του αρχαιοελληνικού πολιτισμού. Επίσης, παράδοση υπάρχει και στη φιλοξενία, κάτι που οδηγεί τον αναγνώστη στις μακρινές εποχές του Ξένιου Δία, προσωνύμιο που είχαν δώσει οι αρχαίοι Έλληνες στον άρχοντα των θεών, διότι τον θεωρούσαν θεό της φιλοξενίας που προστάτευε τους ξένους και ενέπνεε τους οικοδεσπότες να

προσέχουν και να φροντίζουν τους επισκέπτες (Buhalis, 2010), πρώτα παραχωρώντας τη θέση τους στο τραπέζι σε αυτούς για φαγητό και έπειτα ρωτώντας το όνομα τους.

Οι αρχαιολογικοί χώροι και τα μνημεία αποτελούν μέχρι και σήμερα δυναμικά θέλγητρα για ταξιδιώτες που επιθυμούν να γνωρίσουν τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό. Αυτή η επιθυμία αποτυπώνεται και ως αρχαιολατρία, ένα ειλικρινές και ρομαντικό κίνητρο για τον ταξιδιώτη του εξωτερικού (Τσάρτας, 2010). Ως προορισμός τουρισμού κληρονομιάς, η Ελλάδα είναι πασίγνωστη σε ολόκληρη την υφήλιο. Η Ιρλανδική Επιτροπή Τουρισμού (Irish Tourist Board) (1988) μάλιστα, έπειτα από μία μελέτη που εκπόνησε, κατέταξε την Ελλάδα στην πρώτη θέση από όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσον αφορά στη δυνατότητα ανάπτυξης του πολιτιστικού τουρισμού γενικότερα ενώ μαζί με τη Βρετανία, την Ιταλία και τη Γαλλία βρίσκονται στις πρώτες θέσεις της Ευρώπης με πολιτιστικά αποθέματα παγκόσμιας σημασίας. Οι Buckley και Papadopoulos (1986) τονίζουν πως η Ελληνική επικράτεια διαθέτει πάνω από 25.000 μνημεία και μουσεία ενώ άλλα βρίσκονται στο υπέδαφος και δεν έχουν αντικρύσει ακόμα το φως του ήλιου, γεγονός που αποτελεί πολύ δυνατό ερέθισμα για προσέλκυση τουριστών.

Ακρόπολη, Δελφοί, Επίδαυρος, Αρχαία Ολυμπία, Κνωσός είναι ελάχιστες από τις πάμπολλες τοποθεσίες που μπορεί να επισκεφθεί ένας τουρίστας, εσωτερικού ή εξωτερικού, ανάλογα με τη χρονική περίοδο της Ελληνικής ιστορίας που θέλει να επικεντρωθεί (Εικόνα 4 – Πίνακας 12). Ωστόσο, υπάρχουν αρχαιολογικοί χώροι και μνημεία σε όλη την επικράτεια με επίσης μεγάλη δυναμική που δεν τυγχάνουν της ίδιας προβολής για διάφορους λόγους και είναι παραμελημένα. Κατ' αρχήν, για να χαρακτηριστεί ένα έργο, αντικείμενο ή ένας χώρος ως μνημείο θα πρέπει να πληροί κάποιες προϋποθέσεις οι οποίες είναι η πρωτοτυπία (γνησιότητα) του, η ιστορικότητα του, η ποιότητα του και ο συμβολισμός του, το μήνυμα δηλαδή που περνά και διοχετεύει. Αν μία από αυτές τις προϋποθέσεις δεν ισχύει τότε το έργο, αντικείμενο ή χώρος δεν μπορεί να οριστεί ως μνημείο (Παυλογεωργάτος, 2010). Η Ελλάδα όχι μόνο διαθέτει μνημεία πληρώνοντας και τα τέσσερα παραπάνω κριτήρια αλλά διαθέτει μνημεία που ανήκουν στον κατάλογο των Μνημείων της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO. Η διαδικασία για να εισέλθει ένα μνημείο σε αυτόν τον κατάλογο είναι μακρά και επίπονη. Για να θεωρηθεί ένα μνημείο ως εξαιρετικής παγκόσμιας αξίας (outstanding universal value), θα πρέπει να διέπεται από κάποιες αρχές (Gullino and Larcher, 2013):

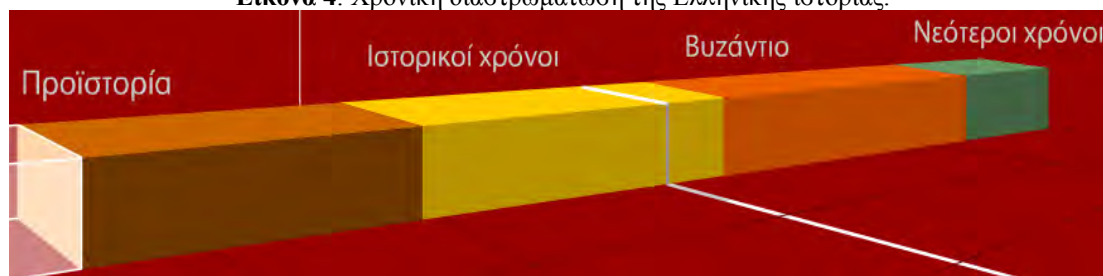
- Να αντιπροσωπεύει ένα αριστούργημα της ανθρώπινης δημιουργικής ευφυΐας.
- Να παρουσιάζει μία σημαντική αλληλεπίδραση των ανθρώπινων αξιών, πάνω από ένα ορισμένο χρονικό διάστημα, σχετικά με ζητήματα αρχιτεκτονικής, μνημείων, πολεοδομίας ή σχεδιασμού τοπίου.
- Να φέρει μία μοναδική ή τουλάχιστον εξαιρετική μαρτυρία μίας πολιτιστικής παράδοσης ή ενός πολιτισμού που συνεχίζει να υφίσταται ή έχει εξαφανιστεί.
- Να αποτελεί εξαιρετικό παράδειγμα κατασκευής που να αποτυπώνει την πρόοδο του ανθρώπου στην ιστορία.
- Να είναι ένα εξαιρετικό παράδειγμα της παραδοσιακής ανθρώπινης εγκατάστασης, χρήσης γης ή θάλασσας που είναι αντιπροσωπευτικό ενός πολιτισμού ή παράδειγμα ανθρώπινης αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον ιδίως όταν έχει γίνει ευάλωτο εξαιτίας μη αναστρέψιμης αλλαγής.
- Να συνδέεται άμεσα με γεγονότα ή ζωντανές παραδόσεις, με ιδέες, λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά έργα εξέχουσας παγκόσμιας ιστορίας.

Πίνακας 12: Κατηγοριοποίηση μνημείων βάσει χρονολογίας-ιστορικής περιόδου.

Κατηγορίες ιστορίας	Εποχή - Περίοδος	Χρονολογία
Προϊστορία	Εποχή του Λίθου	600000 - 3200 π.Χ.
	Εποχή του Χαλκού	3200 - 1050 π.Χ.
Ιστορικοί Χρόνοι	Πρώιμοι ιστορικοί χρόνοι	1050 - 700 π.Χ.
	Αρχαϊκή περίοδος	700 - 480 π.Χ.
	Κλασική περίοδος	480 - 323 π.Χ.
	Ελληνιστική περίοδος	323 - 146 π.Χ.
	Ρωμαϊκή περίοδος	146 π.Χ. - 324 μ.Χ.
	Βυζαντινή περίοδος	324 - 610 μ.Χ.
Βυζάντιο	Μέση βυζαντινή περίοδος	610 - 1024 μ.Χ.
	Ύστερη βυζαντινή περίοδος	1024 - 1453 μ.Χ.
	Μεταβυζαντινή περίοδος	1453 - 1821 μ.Χ.
	Νεότερη ελληνική εποχή	1821 - 1900 μ.Χ.
Νεότεροι χρόνοι	Σύγχρονη ελληνική εποχή	1900 μ.Χ. - σήμερα

Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, 2014.

Εικόνα 4: Χρονική διαστρωμάτωση της Ελληνικής ιστορίας.

Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, 2014.

Τα Ελληνικά μνημεία αρχαίας φύσης που συμπεριλαμβάνονται στον κατάλογο της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς είναι ο ναός του Επικούρειου Απόλλωνα στις Βάσσειες, οι αρχαιολογικοί χώροι της Ακρόπολης, των Δελφών, της Ολυμπίας, της Επιδαύρου, της Δήλου, του Ηραίου, των Αιγών και των Μυκηνών (Καρίκης και Τσαμαντάνης, 2011).

Η συζήτηση για τον πολιτισμό και την κληρονομιά δεν έχει πάψει να υφίσταται αλλά δυστυχώς σχεδόν ποτέ δεν υπάρχει ανάλυση σε βάθος. Το μόνο σίγουρο είναι ότι αυτή η κατάσταση απαιτεί τελείως διαφορετική αντιμετώπιση από τη στιγμή μάλιστα που το πολιτισμικό ζήτημα (μαζί με το εκπαιδευτικό) είναι ένα από τα πιο κρίσιμα προβλήματα στο οποίο η σύγχρονη Ελλάδα καλείται να βρει λύση (Δέφνερ, 1992). Το πολιτιστικό απόθεμα είναι πολύ μεγάλο συγκριτικό πλεονέκτημα για το κράτος, τις περιφέρειες και τις πόλεις στο πλαίσιο του ανταγωνισμού που παρατηρείται παγκοσμίως για προσέλκυση κεφαλαίου και τουριστών (Κόνσολα και Ιωαννίδης, 2005), κάτι το οποίο δεν έχει προσεχθεί ιδιαίτερος. Για παράδειγμα, στα τέλη του 1980 φάνηκε μία ανησυχητική τάση κατά την οποία οι εισερχόμενοι τουρίστες έδειχναν λιγοστό ενδιαφέρον για τις αρχαιότητες συγκριτικά με τα προηγούμενα χρόνια. Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι η εξωστρέφεια του Ελληνικού τουρισμού είχε να κάνει με φθηνά πακέτα διακοπών, ικανοποιώντας απλώς το μοντέλο των “4S”, το οποίο είχε ως επακόλουθο την προσέλκυση τουριστών με χαμηλό ενδιαφέρον (Kalogeropoulos, 1996), με μεσαίο-χαμηλό εισόδημα και χαμηλό μορφωτικό επίπεδο (Βερνίκος κ.ά., 2005). Ως εκ τούτου λοιπόν, δεν διαθέτουν την απαραίτητη ευαισθητοποίηση για το πολιτισμικό και ιστορικό κομμάτι της χώρας. Η πολιτιστική κληρονομιά όμως οφείλει να διαδραματίσει το ρόλο που της αρμόζει, υπεύθυνη για τη χάραξη της εθνικής τουριστικής πολιτικής. Η σχέση μεταξύ τουρισμού και πολιτιστικής κληρονομιάς μπορεί να μην είναι αρμονική πολλές φορές, ωστόσο ο διάλογος και η συνεργασία κρίνονται αναγκαίες προϋποθέσεις για τους εμπλεκόμενους αλλά και για ολόκληρη την κοινωνία (Aas

κ.ά., 2005). Η σχέση πολιτισμού και τουρισμού είναι αμφίδρομη. Ο πολιτισμός χρειάζεται τον τουρισμό και αντίστροφα, διότι ο πολιτισμός έχει ανάγκη από χρηματικό κεφάλαιο ενώ ο τουρισμός χρειάζεται την ποιότητα και τη διαπλάτυνση των οριζόντων (Κωστάκης, 2003).

Κεφάλαιο 3^ο: Τοπική κοινωνία και συμμετοχή

Κάθε τόπος και μία ιστορία· μία ιστορία που διαφέρει και είναι ξεχωριστή ανάμεσα σε ένα αμέτρητο πλήθος από αυτές και είναι ακριβώς αυτά, τα μοναδικά διακριτά σημάδια που προσελκύουν ανά διαστήματα άτομα με σκοπό να ακούσουν, να βιώσουν, να αφουγκραστούν. Αυτού του είδους οι τοποθεσίες δέχονταν, δέχονται και θα συνεχίσουν να δέχονται επισκέπτες που αναζητούν κάτι το διαφορετικό, τη φυγή από την καθημερινότητα, τη γνωριμία με νέους πολιτισμούς, τη σύγκριση και ανάλυση διαφόρων πολιτισμικών στοιχείων, κοινών και μη, τον εμπλουτισμό των ιστορικών και φιλοσοφικών τους γνώσεων, το «ένδον σκάπτει». Αυτοί οι χώροι φιλοξενούν τους αποκαλούμενους πολιτιστικούς τουρίστες (cultural tourists) ή την υποκατηγορία αυτών, τους τουρίστες πολιτιστικής κληρονομιάς (heritage tourists). Ένας σημαντικά μικρότερος αριθμός ανθρώπων, οι οποίοι δεν αισθάνονται πλήρεις με ό,τι έχει να τους προσφέρει ο μαζικός τουρισμός και στρέφουν αλλού το βλέμμα τους, αναζητώντας κάτι μη κοινότυπο. Οι επιλογές τους πολλές φορές αφορούν και στην προσέγγιση μνημείων ξεχασμένων, χαμένων στο μακρύ παρελθόν, αναπολώντας τη χαμένη αίγλη τους και τις γεμάτες ζωή κοινωνίες που υπήρξαν και τελεσφόρησαν κάποτε. Ο Ελλαδικός χώρος βρίθκει από τέτοιες ανάλογες περιπτώσεις αφού αναρίθμητα υλικά στοιχεία της πολιτιστικής του κληρονομιάς συγκαταλέγονται σε αυτόν τον ευρύ κατάλογο. Δεν χρειάζεται κάποιος να επεκταθεί πολύ αλλά να λογαριάσει τα αριστουργήματα θέασης και ακρόασης, τα αρχαία θέατρα, μνημεία απaráμιλλα τόσο για την αρχιτεκτονική τους όσο και για το περιεχόμενο των εκδηλώσεων που πραγματοποιούνταν σε αυτά.

Όπως γίνεται άμεσα αντιληπτό, η δυναμική που υφίσταται ελέω τέτοιου πολιτισμικού αποθέματος είναι πολύ δύσκολο να μετρηθεί και να υπολογιστεί και κατά συνέπεια δεν μπορεί να παραβλεφθεί. Η σημασία τους επιτάσσει την ορθολογική, κατάλληλη και σωστή διαχείριση όχι μονάχα για να αναδειχθούν και να προβληθούν τα μνημεία αυτά, έτσι ώστε να αναδυθούν από το σκοτάδι της λήθης αλλά και γιατί μπορούν να αποτελέσουν κινητήριο μοχλό για την ανάπτυξη, τουριστική ή και γενικότερη, μίας ολόκληρης περιοχής. Τα δεδομένα του παρόντος όμως έχουν αλλάξει άρδην σε σχέση με αυτά που υπήρχαν πριν κάποια χρόνια. Η προσέλευση κάποιων ρομαντικών οδοιπόρων δεν αρκεί από μόνη της για να δώσει πνοή σε ένα μνημείο και σε μία περιοχή ολόκληρη. Η διαδρομή προς αυτήν την

κατεύθυνση δεν παραμένει ίδια τα τελευταία χρόνια, μιας και η συμμετοχή και η αρωγή των ιδίων των κατοίκων για την ανάδειξη και προβολή της εικόνας του τόπου τους τυγχάνει ιδιαίτερα βαρύνουσας ευθύνης, με τις επιδράσεις που καλώς εχόντων των πραγμάτων θα προκύψουν, να αφορούν σε μεγάλη κλίμακα στην καθημερινότητα τους. Η συγκεκριμένη πρακτική έχει υιοθετηθεί σε κάποιες περιπτώσεις στο εξωτερικό όπως άλλωστε το αποδεικνύει και η διεθνής βιβλιογραφία. Ωστόσο, ο τρόπος ή οι τρόποι διεξαγωγής της συμμετοχής δεν εγγυώνται άρτια αποτελέσματα, υπό την έννοια ότι υπήρχαν και υπάρχουν χαρακτηριστικά γνωρίσματα που εμποδίζουν τους κατοίκους και δυσκολεύουν τη συμμετοχή τους. Αυτό το πρόβλημα φαίνεται να έχει εδραιωθεί στις υπανάπτυκτες χώρες αλλά και στις αναπτυσσόμενες, χωρίς όμως να αποκλείονται και οι ανεπτυγμένες. Σύγκλιση απόψεων για το ποια είναι η καταλληλότερη μέθοδος συμμετοχής των κατοίκων δεν υπάρχει – και πώς θα μπορούσε να υπάρξει άλλωστε με τόσες παραμέτρους να συνθέτουν ένα υπερβολικά περίπλοκο μωσαϊκό – και είναι σχεδόν αδύνατο να υπάρξει, ειδικά από τη στιγμή που κάθε περιοχή και κάθε κοινωνία διαφέρουν ως προς τις συνθήκες και το υπόβαθρο τους (μορφωτικό, οικονομικό κ.ά.). Αρκετές προτάσεις έχουν διατυπωθεί αλλά λιγοστές είναι οι πολιτικές που έχουν τεθεί σε εφαρμογή, γεγονός που φανερώνει το μέγεθος της δυσκολίας της συμμετοχής, με τις προτάσεις αυτές να αναπτύσσονται κατά κύριο λόγο μέσα σε ένα θεωρητικό πλαίσιο χωρίς κάποια υλοποίηση. Αυτό όμως δεν σημαίνει σε καμία των περιπτώσεων ότι δεν επιτελούνται προσπάθειες για πιο ενεργή και πιο ουσιαστική εμπλοκή των κατοίκων σε ζητήματα που περιβάλλουν κάθε μέρα της ζωής τους.

3.1 Επιχειρήματα υπέρ της συμμετοχής των κατοίκων

Η συμμετοχή οποιουδήποτε κατοίκου στη διαμόρφωση απόψεων σχετικά με ζητήματα που αφορούν στην κοινωνία μέσα στην οποία ζει αυτός/ή και οι συντοπίτες του, αποτελεί αναφαίρετο δικαίωμα. Το δικαίωμα του κοινού να συμμετέχει στο σχεδιασμό δραστηριοτήτων που επηρεάζουν την καθημερινότητα του είναι μία καθ' όλα αναγνωρισμένη και αποδεκτή αρχή σε όλο τον ανεπτυγμένο κόσμο. Η συμμετοχή των κατοίκων εξακολουθεί να επιδιώκεται σε μία ευρεία κλίμακα θεμάτων όπως η αστική ανάπτυξη, οι μεταφορές, η ενέργεια, ο πολιτισμός, τα πάρκα, η διαχείριση αποθεμάτων νερού κ.ά. Οι επιδράσεις του τουρισμού στα κοινωνικά σύνολα, θετικές

και αρνητικές, είναι υπαρκτές. Τις περισσότερες φορές μάλιστα, αυτές οι επιδράσεις αφορούν σε ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας, αν όχι ολόκληρη την κοινωνία· γι' αυτό το λόγο, η βιβλιογραφία θεωρεί την εμπλοκή των κατοίκων και των τοπικών κοινωνιών σε ζητήματα της τουριστικής βιομηχανίας ως το κλειδί για να καταστεί ο τουρισμός βιώσιμος (Allen et al., 1988; Brent Ritchie, 1993; Hardy et al., 2002; Lankford, 1994; Williams and Lawson, 2001) αφού το αίσθημα της ευθύνης των κατοίκων απέναντι στο σύνολο και η ενεργητική, πρακτική εμπλοκή τους επισημαίνονται ως σημαντικοί παράγοντες από σχεδιαστές, διαχειριστές και ειδήμονες (Boyd and Singh, 2003; Campbell, 1999).

Κατ' αρχάς, τα επιχειρήματα για την προαγωγή της συμμετοχής των κατοίκων προέρχονται από την πίστη πως μία ενεργητική συμμετοχή είναι κατά πολλές φορές καλύτερη αλλά και προτιμότερη από την παθητική συμμετοχή (Arnstein, 1969; King et al., 1998). Η συμμετοχή εμπεριέχει θεωρία και πράξη, ωστόσο πλήρης συμμετοχή μπορεί να επιτευχθεί αν και μόνο αν το κοινό – οι κάτοικοι δηλαδή – είναι σε θέση να αναλάβει ενεργά μέρος κατά τη διάρκεια μίας διαδικασίας σχεδιασμού (Healy, 1998). Η συμμετοχή του κοινού παρέχει μία μέθοδο ενσωμάτωσης των ιδεών, των αξιών και των ενδιαφερόντων των κατοίκων μέσα σε ένα πλαίσιο λήψης αποφάσεων, οδηγώντας με αυτόν τον τρόπο την κοινωνία σε μία πιο ανταποδοτική διακυβέρνηση. Η αποτελεσματική συμμετοχή συνίσταται στην εξουσιοδότηση (διάχυση αρμοδιοτήτων), την επικοινωνία και την υπευθυνότητα. Ειδικότερα η πρώτη πτυχή, δεν αναφέρεται απλά στο δικαίωμα που έχει ο καθένας να ενσωματώνεται σε μία διαδικασία και να συζητά θέματα που επηρεάζουν τη ζωή του αλλά και στο βαθμό επιρροής για τη διαμόρφωση της τελικής απόφασης (Dian and Abdullah, 2013). Γενικά όμως, η αντίληψη για τη συμμετοχή είναι βαθιά ιδεολογική και αντανακλά πεποιθήσεις που πηγάζουν από κοινωνικές και πολιτικές θεωρίες για το πώς πρέπει να οργανωθούν οι κοινωνίες (Midgley, 1986).

Με την εμπλοκή των κατοίκων, οι προτεινόμενες πολιτικές είναι πολύ πιο εύκολο να συμβαδίζουν με τις προτιμήσεις τους ενώ παράλληλα το κοινό επιμερίζεται την ευθύνη για την ορισμένες φορές δύσκολη λήψη αποφάσεων που η τοπική αυτοδιοίκηση ή η κυβέρνηση καλούνται να πάρουν. Η ανάλυση και η επεξήγηση των πολιτικών που πρόκειται να εφαρμοστούν από τους ειδήμονες και τους αρμόδιους είναι σε θέση να μετατρέψουν τους κατοίκους σε ενημερωμένα μέλη της κοινωνίας τους, να κατανοήσουν τις όποιες τεχνικές δυσκολίες προκύψουν αλλά

και να σχηματίσουν ή/και να προτείνουν λύσεις μέσα σε ένα ολιστικό πλαίσιο (Irvin and Stansbury, 2004). Σκοπός λοιπόν της συμμετοχής είναι η λήψη όσο το δυνατόν καλύτερων και πιο επωφελών αποφάσεων που θα αποδώσουν αποτελεσματικά οφέλη σε ολόκληρη την κοινωνία (Beierle, 1999) ενώ η επίτευξη συμφωνίας και ομοφωνίας μπορεί να αποτρέψει την εμφάνιση οποιασδήποτε επιπλοκής μακροπρόθεσμα (Yuksel et al., 1999). Αν και δεν συμβαίνει συχνά, η ύπαρξη πολλών και διαφορετικών απόψεων δεν σημαίνει απαραίτητα και γένεση διαμαχών (Murphy, 1985; Madrigal, 1994) αλλά ευκαιρία για συνεργασία και καλύτερη επικοινωνία. Οι Hardy and Phillips (1988) διατυπώνουν την άποψη ότι η όποια αντιπαράθεση αποτελεί στην πραγματικότητα μία ειλικρινή ανταλλαγή ιδεών και ενδιαφερόντων. Ωστόσο, αυτό έχει να κάνει και με τη συνοχή της εκάστοτε κοινωνίας και το μέγεθος παραγόντων όπως ο ατομικισμός και η ανταγωνιστικότητα (Taylor, 1995).

Η σημασία της συμμετοχής προκύπτει από τα οφέλη που διακρίνουν και τις δύο πλευρές μίας κοινωνίας, δηλαδή την τοπική αρχή και τους κατοίκους. Από τη σκοπιά των τοπικών αρχών, η συμμετοχή εξασφαλίζει αλλά και προωθεί τη διαφάνεια στη διαχείριση. Από τη μεριά της τοπικής κοινωνίας, οι συμμετοχικές διαδικασίες προάγουν τη βαθύτερη κατανόηση των κατευθύνσεων και των τακτικών, ενός Δήμου για παράδειγμα. Η όσο το δυνατόν αέναη πληροφόρηση προωθεί αμοιβαία ανταλλαγή γνώσεων, κάτι που είναι πολύ σημαντικό σε τέτοιου είδους διαδικασίες (Irvin and Stansbury, 2004). Με αυτόν τον τρόπο, οι διατυπωμένες πολιτικές μπορούν να είναι ευκολότερα προσβάσιμες στους κατοίκους και έτσι το κοινό να μετατρέπεται σε έναν πιο ήπιο αξιολογητή δύσκολων και σκληρών αποφάσεων, αποφάσεις που η κεντρική εξουσία ή οι κατά τόπους αρχές καλούνται να πάρουν.

Μία ευρεία αντίληψη πολλών ερευνητών είναι ότι αν οι τοπικές κοινωνίες και πιο συγκεκριμένα οι κάτοικοι δεν αποκτήσουν δύναμη και δεν συμμετέχουν ενεργά, ο τουρισμός, ως βιομηχανία, δεν θα μπορέσει να αποκρυσταλλώσει τις απόψεις και τις επιθυμίες τους, με τη βιωσιμότητα του όλου εγχειρήματος να συγκεντρώνει μικρές πιθανότητες (Lea, 1988). Οι απόψεις των κατοίκων, η υποστήριξη τους και η συμμετοχή τους μπορούν να κατευθύνουν την τουριστική ανάπτυξη σε ασφαλή μονοπάτια και να αποφευχθούν οποιεσδήποτε έριδες μέσα στην κοινωνία (Bandyopadyay and Morrais, 2005; Dredge, 2010; Sheldon and Abenoja, 2001) και να ακολουθηθούν εκείνες οι πολιτικές που μπορούν να ελαχιστοποιήσουν τις αρνητικές επιδράσεις της τουριστικής ανάπτυξης (Prayag et al., 2013). Η συμμετοχή

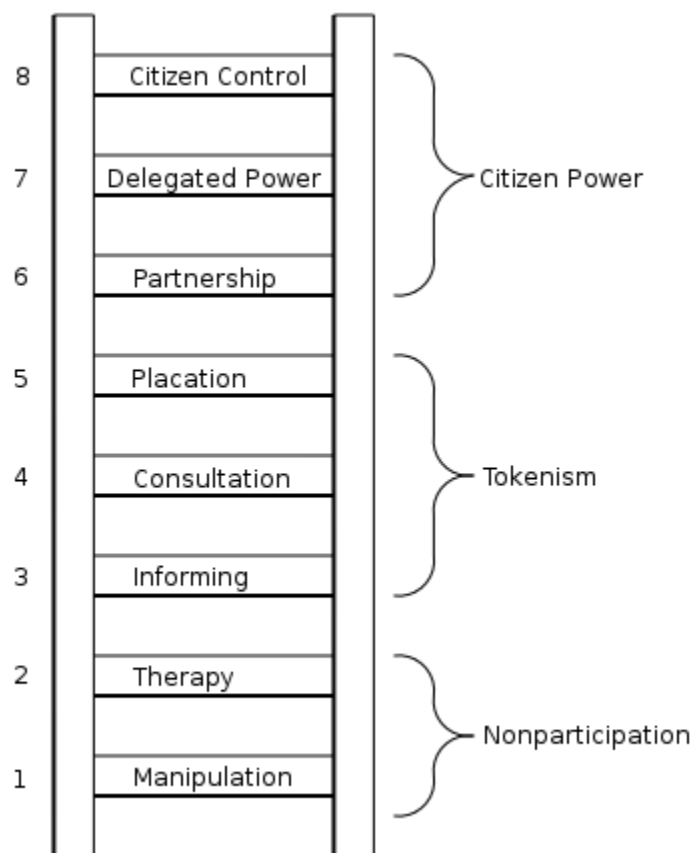
των κατοίκων χαρακτηρίζεται ως κάτι πολύ ουσιώδες και που πρέπει να ενθαρρύνεται διότι με αυτόν τον τρόπο ο σχεδιασμός του τουρισμού γίνεται πιο αποτελεσματικός, ισότιμος και νόμιμος, φτάνει αυτοί που συμμετέχουν να αντιπροσωπεύουν όντως όλη την κοινωνία και να νοιάζονται για τα συλλογικά συμφέροντα όπως ακριβώς για τα ατομικά (Buanes et al., 2005).

Η βιομηχανία του τουρισμού εξαρτάται από την εμπλοκή των κατοίκων μέσω των ρόλων τους ως εργοδοτών, τοπικών επιχειρηματιών και ως φιλόξενων απέναντι στους επισκέπτες (Dann, 1996; Taylor and Davis, 1997; Cole, 1997). Η ιδέα της δημιουργίας τουριστικής ανάπτυξης σε μία περιοχή περιλαμβάνει εκτός από τους κατοίκους και το φυσικό περιβάλλον, τις υποδομές, τις υπάρχουσες εγκαταστάσεις και τα ειδικά γεγονότα (special events). Επομένως, η συνεργασία μεταξύ των μελών μίας κοινωνίας είναι ουσιώδης για την κατάλληλη και σωστή τουριστική ανάπτυξη (Murphy, 1985). Διαδικασίες αφύπνισης και εκμάθησης είναι απαραίτητες έτσι ώστε οι τοπικές κοινωνίες να καταλάβουν τη σημασία της συμμετοχής (Reid, 2003; Reid et al., 2004). Ο Haywood (1988) ορίζει τη συμμετοχή της κοινωνίας ως τη διαδικασία στην οποία μετέχουν ενδιαφερόμενα μέρη όπως υπάλληλοι τοπικών αρχών, απλοί κάτοικοι, αρχιτέκτονες, σχεδιαστές, επιχειρηματίες και που η δυνατότητα λήψης αποφάσεων μοιράζεται. Για να καταστεί κάτι τέτοιο εφικτό, απαραίτητη είναι η μεταβίβαση της δύναμης στη λήψη αποφάσεων από τις τοπικές αρχές στην τοπική κοινωνία (Salazar, 2012). Επίσης, πολλά από τα πλεονεκτήματα της συμμετοχής δεν ανιχνεύονται μόνο από το αποτέλεσμα αλλά και κατά τη διάρκεια της όλης διαδικασίας όπου για παράδειγμα, μπορεί να προκύψουν ενδυνάμωση του ρόλου των κατοίκων (Beeton, 2006) αλλά και αισθήματα, όπως τοπική υπερηφάνεια και η αίσθηση του «ανήκειν» (Yung and Chan, 2011). Τα παραπάνω στοιχεία – λόγω της παγκοσμιοποίησης και της αποδυνάμωσης της πολιτισμικής διαφοράς – μαζί με τις πάσης φύσεως ευκαιρίες που μπορούν να προκύψουν, συνδέονται στενά και με την κατηγορία των νέων ανθρώπων που αποτελούν στην ουσία το μέλλον (Jaafar et al., 2015; Latkova and Vogt, 2012). Πάνω απ' όλα, η συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας εξασφαλίζει στους επισκέπτες μία αξέχαστη εμπειρία ενώ ταυτόχρονα η ίδια η τοπική κοινωνία είναι σε θέση να αποκομίσει οφέλη από αυτές τις επισκέψεις (Sebele, 2010), υλικά ή άυλα.

Δυστυχώς, μικρής έκτασης ανάλυση έχει πραγματοποιηθεί για τις επαναλαμβανόμενες φράσεις «καθολική συμμετοχή των κατοίκων» και «μέγιστη εφικτή συμμετοχή των κατοίκων». Δύο φράσεις με διαφορετικό περιεχόμενο που

μπορούν να οδηγήσουν μία συμμετοχική διαδικασία σε διαφορετικά αποτελέσματα η κάθε μία και είναι απαραίτητο να λαμβάνονται υπόψη σε κάθε κοινωνία ξεχωριστά, παρόλο που μικρής έκτασης έρευνα έχει διεξαχθεί πάνω σε αυτό το κομμάτι. Στο καθαρά ερευνητικό σκέλος, η Arnstein (1969) παραθέτει μία τυπολογία οκτώ επιπέδων συμμετοχής τα οποία αποτυπώνονται σε μορφή κλίμακας (Σχήμα 9). Οι δύο τελευταίες βαθμίδες της σκάλας αποκαλούνται «Χειραγώγηση» (Manipulation) και «Θεραπεία» (Therapy) και στην πραγματικότητα περιγράφουν καταστάσεις ανικανότητας συμμετοχής, με τους ενδιαφερόμενους να έχουν τη δυνατότητα μόνο της εκμάθησης και της καθοδήγησης. Τρεις βαθμίδες πιο πάνω, τοποθετούνται οι διαστάσεις της «Πληροφόρησης» (Informing), της «Συμβουλευτικής» (Consultation) και του «Καθυσχασμού» (Placation). Σε αυτήν την περίπτωση, οι κάτοικοι είναι σε θέση να ακούσουν απόψεις και να διατυπώσουν τις δικές τους, ωστόσο, η λήψη της τελικής απόφασης δεν εξαρτάται από αυτούς. Τέλος, οι τρεις τελευταίες βαθμίδες, αυτές του «Συνεταιρισμού» (Partnership), της «Εξουσιοδοτημένης Δύναμης» (Delegated Power) και του «Ελέγχου των Πολιτών» (Citizen Control), δίνουν την ευκαιρία της άμεσης εμπλοκής και διαπραγμάτευσης των εκάστοτε ζητημάτων στους κατοίκους. Η εκτενής χρήση του συγκεκριμένου μοντέλου της Arnstein στη διεθνή βιβλιογραφία καταδεικνύει την αποδοχή που αυτό απολαμβάνει στους ακαδημαϊκούς και ερευνητικούς κύκλους. Παραμένει όμως ένα θεωρητικό μοντέλο το οποίο περιγράφει καταστάσεις που θα μπορούσαν να υπάρξουν. Η τελευταία διαπίστωση ισχυροποιείται από το γεγονός ότι οι καταστάσεις που περιγράφονται στη χαμηλή και μεσαία κλίμακα της σκάλας αποτελούν ένα σύνηθες φαινόμενο παγκοσμίως, ενώ αντίθετα, πρακτική εφαρμογή που να είναι καθ' όλα αποδεκτή για την υψηλότερη κλίμακα δεν υφίσταται. Μάλιστα, όταν γίνεται μία προσπάθεια προσέγγισης της τελευταίας βαθμίδας της σκάλας, κατανοεί πολύ εύκολα κάποιος τη διαφορά μεταξύ θεωρίας και πράξης αφού ο «Ελεγχος των Πολιτών» (Citizen Control), να αποφασίζουν δηλαδή οι κάτοικοι για τους εαυτούς τους για θέματα που τους απασχολούν, είναι πολύ ελκυστικό και συνάμα ποθητό, η έρευνα όμως συνεχίζει την προσπάθεια ανίχνευσης πετυχημένης και αποδεκτής πρακτικής εφαρμογής της συμμετοχής των κατοίκων.

Σχήμα 9: Η κλίμακα συμμετοχής των κατοίκων της Arnstein.

Πηγή: Arnstein, 1969.

Απόπειρες για συμμετοχή των κατοίκων στην πράξη έχουν γίνει με το αγκάθι που παρατηρείται σχεδόν πάντα μεταξύ τοπικών αρχών και κατοίκων να λογίζεται ως μείζον ζήτημα. Η αντίληψη που έχει κάθε μία κυβέρνηση ή τοπική αρχή για την κοινωνία διαδραματίζει καταλυτικό ρόλο για το τελικό αποτέλεσμα της συμμετοχής, το οποίο σε τελική ανάλυση ανάγεται στη σφαίρα ενδιαφέροντος των ιδίων των κατοίκων (Choguill, 1996). Η μετριοπάθεια που επιδεικνύουν ορισμένες φορές οι διάφορες κυβερνήσεις στις χώρες τους ή οι τοπικές αρχές στις πόλεις τους για το δικαίωμα της συμμετοχής στη λήψη τελικών αποφάσεων δεν αποτελεί και τον ορισμό της ειλικρίνειας. Αντιθέτως, η προοπτική ενός πιο συνεργατικού και συγκαταβατικού κοινού φαίνεται να είναι η κινητήριος δύναμη προς αυτήν την κατεύθυνση. Με βάση αυτήν τη μέθοδο, η εμπλοκή του κοινού πηγάζει από την ανάγκη των κυβερνήσεων ή των τοπικών αρχών για επιβεβαίωση και συγκατάθεση, κάτι που θεωρείται ως απαραίτητη προϋπόθεση για μία επιτυχή εφαρμογή του σχεδιασμού (Thomas, 1995). Στο παρόν πλέον, η προσοχή δεν επικεντρώνεται στο δίλημμα «αντιπροσωπευτική

κυβέρνηση – συμμετοχή τοπικής κοινωνίας» αλλά ποια διαδικασία, με σκοπό την ένταξη των κατοίκων στη συμμετοχή, θεωρείται η πιο καλή και η πιο εποικοδομητική για όλους (Konisky and Beierle, 2001).

Ο Wolfe (1979) υποστηρίζει ότι το συνεχές ενδιαφέρον των κατοίκων μίας πόλης ή μίας περιοχής έγκειται στο κατά πόσο οι απόψεις τους επηρεάζουν κατά ουσιαστικό τρόπο ή σε μεγάλο βαθμό τουλάχιστον, τις αποφάσεις περί σχεδιασμού. Η επίδραση των κατοίκων στη λήψη των τελικών αποφάσεων αποτελεί σημαντική μεταβλητή με τους Howell et al. (1987) να υποστηρίζουν ότι όσο μεγαλύτερη είναι η επίδραση τόσο μεγαλύτερη η συμμετοχή.

Διάφορες προτάσεις έχουν υλοποιηθεί γι' αυτό το λόγο. Ίσως η πιο απλή και η πιο άμεση στρατηγική ενσωμάτωσης των γηγενών κατοίκων στα θέματα πολιτιστικής κληρονομιάς είναι η μειωμένη (αφορά στο εισιτήριο) ή ελεύθερη πρόσβαση στα μνημεία (Garrod et al., 2012). Ο στόχος αυτής της στρατηγικής είναι κυρίως η ανάπτυξη και η διαμόρφωση ενός συναισθηματικού δεσμού με το μνημείο και αυτό διότι ενθαρρύνοντας τους κατοίκους να κάνουν κάτι ανάλογο εξασφαλίζεται η αφοσίωση αλλά και μία καθολική ή όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συγκατάθεση για την αξιοποίηση του. Μία επέκταση της παραπάνω τακτικής θα μπορούσε να υπάρξει με τη θεσμοθέτηση εκθέσεων ή άλλων ειδικών γεγονότων παράλληλα με την παρουσία επισκεπτών ή τουριστών, γεγονός που φέρνει σε διάδραση άτομα με διαφορετικά πολιτιστικά υπόβαθρα. Ως εκ τούτου, η εκτίμηση προς την πολιτιστική κληρονομιά πάντα θα αυξάνεται.

Ένας άλλος τρόπος πειθούς των κατοίκων για συμμετοχή στο ευρύ αντικείμενο της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι η συνεχής ενημέρωση. Ενημερωτικά φυλλάδια, εκστρατείες για τη διάδοση της πολιτιστικής κληρονομιάς και ειδικά σεμινάρια εκμάθησης προτείνονται ανεπιφύλακτα (Said et al., 2013). Η αδιάλειπτη ενασχόληση από εμπλεκόμενους φορείς ενισχύει την ενημέρωση σύμφωνα και με τους Choi και Sirakaya (2006). Έτσι, ο/η κάτοικος έχει τη δυνατότητα να γνωρίζει το παρελθόν του τόπου του ενώ η συνεχής ενημέρωση δείχνει το μέγεθος της σημασίας που αυτό έχει και άρα το όφελος που μπορεί να αποκομίσει η κοινωνία συνολικά και ίσως και ο/η ίδιος/α.

Οι κάτοικοι μπορεί επίσης να νιώσουν μεγαλύτερη προσκόλληση σε κάτι πολιτιστικό, αν τους επιτραπεί η χρήση κάποιων εγκαταστάσεων μέσα ή πέριξ ενός μνημείου για παράδειγμα. Εκτός από αυτό, ο χώρος στον οποίο βρίσκεται ένα πολιτιστικό απόθεμα ίσως χρησιμοποιείται και για τον ελεύθερο χρόνο του καθενός

για να πραγματοποιήσουν κάποιες εποικοδομητικές δραστηριότητες. Οι κάτοικοι λοιπόν ισοδυναμούν με τους πιο αφοσιωμένους και επαναλαμβανόμενους επισκέπτες ενός πολιτιστικού θελγήτρου (Packer and Ballantyne, 2002). Η χρήση μάλιστα κάποιων μνημείων για εκτέλεση έργων, όπως για παράδειγμα τα αρχαία θέατρα (παραστάσεις), τονίζουν τη μοναδικότητα του μνημείου και το συγκριτικό πλεονέκτημα που παρουσιάζεται για την προώθηση της εικόνας ενός τόπου και την αύξηση εισροής τουριστών (Martha and Kotsaki, 2014). Αν και σπάνιο, η αναγνώριση από τους συμπολίτες και η έκθεση στο κοινό, βάσει ατομικών πρωτοβουλιών, μπορούν να προστεθούν στα οφέλη που αποκομίζει κάποιος από τη συμμετοχή του σε διεργασίες που παραπέμπουν στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και κατ' επέκταση της διαμόρφωσης της εικόνας ενός τόπου (Rehmet and Dinnie, 2013).

Ο ρόλος των τοπικών συμβουλίων φαίνεται από τη μεριά του να είναι καθοριστικός στη βελτίωση των διαδικασιών λήψης αποφάσεων. Κατά συνέπεια, οι ανοικτές συγκεντρώσεις που πραγματοποιούνται παρέχουν τη δυνατότητα και την ευκαιρία στους κατοίκους να είναι ενήμεροι για οτιδήποτε συμβαίνει και μπορεί να επιφέρει αλλαγές στον μικρόκοσμο της κοινωνίας τους ακόμα και να κατανοήσουν όρους ή αντιλήψεις που προηγουμένως δεν μπορούσαν (Elsorady, 2012). Εγγενής τρόπος που έχει καταγραφεί είναι και ο θεσμός των συμβούλων, άτομα διορισμένα από την εκάστοτε κυβέρνηση που θεωρούνται ως οι αντιπρόσωποι των κατοίκων κατά τη διεξαγωγή τοπικών συμβουλίων, όποτε και αν αυτά πραγματοποιούνται. Στις περισσότερες περιπτώσεις, προτιμώνται άτομα που έχουν ζήσει και δραστηριοποιηθεί στην περιοχή ενδιαφέροντος ή έχουν ευρεία εμπειρία στο αντικείμενο της τοπικής αυτοδιοίκησης ή έχουν επιτύχει μεγάλη διάκριση σε διάφορους τομείς όπως το εμπόριο, η βιομηχανία και η υπόσταση τους διέπεται από αναγνωρισμένο κύρος (Dian and Abdullah, 2013).

Επιπρόσθετος τρόπος εμπλοκής των κατοίκων, αν και δυστυχώς όχι τόσο διαδεδομένος, είναι ο εθελοντισμός. Η συμβολή της συγκεκριμένης μορφής εμπλοκής είναι πράγματι τεράστια, φτάνει να αναλογιστεί κάποιος ότι στο Ηνωμένο Βασίλειο, το 92% των υπαρχόντων μουσείων συνεργάστηκαν με εθελοντές οι οποίοι τοποθετήθηκαν σε διάφορα πόστα, από ξεναγοί έως βοηθοί υπευθύνων δημοσίων σχέσεων, προσφέροντας με αυτούς τους τρόπους τις υπηρεσίες τους για την πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής τους (Holmes, 2006). Αν και η οικονομική συνεισφορά των εθελοντών δεν έχει εκτιμηθεί, δεν συμβαίνει το ίδιο με το χρόνο που

διαθέτουν από την προσωπική τους ζωή. Αυτό το είδος αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου τους, συμβάλλει τα μέγιστα ώστε πολλές πτυχές της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως τα μουσεία, να μην αντιμετωπίζουν τυχόν προβλήματα επιβίωσης (Orr, 2006).

Τα πληθυσμιακά μεγέθη των πόλεων και των κωμοπόλεων είναι κατά πολύ μικρότερα από αυτό μίας ολόκληρης χώρας συνολικά. Είναι λοιπόν πολύ πιο εύκολο να συνταχθούν προτάσεις προς συζήτηση και διαβούλευση από ειδήμονες και στο τέλος να λάβει χώρα ένα μικρής έκτασης δημοψήφισμα, με τη μορφή εκλογών, έχοντας ο κάθε κάτοικος ξεχωριστά δικαίωμα ψήφου. Οι τοπικές αυτές διαδικασίες, με τη συμμετοχή του κάθε κατοίκου στην κάλπη, μπορούν να αποκλείσουν οποιοδήποτε άλλο ενδεχόμενο εμπλοκής καθώς αυτού του είδους η συμμετοχή θεωρείται ως η μεγαλύτερη (Tritter and McCallum, 2006). Πέραν αυτού όμως, ως σημειωθεί ότι η ψηφοφορία δεν αποτελεί παρά συνώνυμο της παθητικής συμμετοχής.

Αν και οι αγκιστρώσεις είναι αρκετές, η διαμόρφωση της εικόνας ενός τόπου μπορεί να είναι πιο λεπτομερής και επικοινωνιακή με τη συμμετοχή των κατοίκων. Ακόμα και οι πολιτιστικοί τουρίστες που ίσως καταφθάσουν από μόνοι τους σε έναν προορισμό, θα έρθουν σε επαφή με τους κατοίκους συζητώντας και ανταλλάσσοντας απόψεις. Άλλη εμπειρία θα γευτούν οι επισκέπτες με μία κοινωνία ζωντανή και συμμετοχική και άκρως αντίθετη με μία απαθή και νωχελική κοινωνία. Ο ρόλος των συναισθημάτων είναι ζωτικός για τον καθορισμό εμπειριών και ασκούν επιρροή στις αντιδράσεις των πολιτιστικών τουριστών (Prayag et al., 2013). Η εικόνα ενός τόπου προς τα έξω οφείλει να τυγχάνει πρωταρχικής φροντίδας αφού οι πολιτιστικοί τουρίστες συμβουλευονται διάφορες πηγές πληροφόρησης με σκοπό να αναπτύξουν μία νοητική εικόνα του προορισμού που πρόκειται να επισκεφθούν (Nicoletta and Servidio, 2012) και κατά το στάδιο πριν την αναχώρηση προς ένα τόπο, τα συναισθήματα πρωτοστατούν (Goosens, 2000).

Τέλος, ένας τρόπος ενεργητικής συμμετοχής είναι η πρακτική συντήρησης των μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς (Cohen, 1999; Elsorady, 2012), μία πρακτική τα ίχνη της οποίας εντοπίζονται στην Αρχαία Ρώμη (Earl, 2003). Για περαιτέρω ανάπτυξη του τομέα της συντήρησης των μνημείων, γεγονός που θα αποφέρει ποικίλα οφέλη στις χώρες που θα υποστηρίξουν ανάλογες δραστηριότητες, η Hagun (2011) ενθαρρύνει την εμπλοκή του κοινού με όρους προώθησης (της πολιτιστικής κληρονομιάς), ενημέρωσης, μόρφωσης, αφύπνισης.

3.2 Επιχειρήματα κατά της συμμετοχής των κατοίκων

Παρόλο που πολλές έρευνες έχουν επικεντρωθεί στη σημασία που έχει η συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας, οι πρακτικές εφαρμογές που υφίστανται για να την προωθήσουν δεν είναι ευκρινείς (Okazaki, 2008). Πολλά μακροπρόθεσμα σχέδια δεν έχουν αποδειχθεί βιώσιμα εξαιτίας της έλλειψης συναισθηματικών δεσμών από την ίδια την κοινωνία (Reid et al., 2004). Η εμπλοκή των κατοίκων και ο προσανατολισμός στην τουριστική ανάπτυξη με βάση την κοινωνία δεν αρκούν και δεν διαβεβαιώνουν την ύπαρξη και την κατανομή των όποιων οφελών (Blackstock, 2005; Kontogeorgopoulos, 2005; Li, 2004; Li, 2006) ή την ισοκατανομή τους, με τις επιπλοκές να είναι πολλές και ο ρόλος των ενδιαφερομένων πλευρών να προσδιορίζεται με δυσκολία (Simpson, 2008). Ακόμα όμως και αν υπάρξουν κάποια οφέλη που δεν θα κατανεμηθούν σε όλους, τα κόστη και οι επιπτώσεις όντως επηρεάζουν τους πάντες, και αυτούς που υποστηρίζουν και αυτούς που είναι αντίθετοι με την τουριστική ανάπτυξη (Salazar, 2012). Αλλά αν υποτεθεί ότι η ομοφωνία μπορεί να επιτευχθεί, λιγοστές είναι εκείνες οι κοινωνίες που μπορούν να αντισταθούν στα επερχόμενα κύματα διεθνών οργανισμών που απώτερο στόχο έχουν τη μεγιστοποίηση του κέρδους (Jameson, 2000). Ακόμη, παρόλη τη διάχυτη αισιοδοξία σε θεωρητικό επίπεδο, εμπειρικές μελέτες αποδεικνύουν ότι πολύ μικρά ποσοστά κερδών καταλήγουν στα πιο αδύναμα στρώματα της κοινωνίας (Mitchell and Ashley, 2007). Όπως σημειώνουν και οι Pluss και Backes (2002), ένα ποσοστό της τάξης του 40% ή και 50% από τα οικονομικά οφέλη που προκύπτουν καταλήγουν εκεί από όπου προήλθαν μέσω μισθών, επαναπατρισμού των κερδών ή εισαγωγή επιπλέον προϊόντων.

Το άτομο καθαυτό και η συνολικότερη αντίληψη του περί θεωριών των πραγμάτων είναι και αυτός ένας συντελεστής που δεν πρέπει να παραβλεφθεί. Η προοπτική της τουριστικής ανάπτυξης σε έναν τόπο είναι λογικό και επόμενο να φέρει στο προσκήνιο διχογνωμία για την καλύτερη αξιοποίηση, στο μέτρο του δυνατού, αυτής της ευκαιρίας. Αν και η ύπαρξη αυτής της ποικιλομορφίας απόψεων μέσα σε μία κοινωνία, θεωρητικά τουλάχιστον, απεικονίζει μία μεγάλη ευκαιρία για συνεργασία ή ακόμα καλύτερα επικοινωνία, μικρή δόση αισιοδοξίας υπάρχει όταν δεν υφίστανται θεμελιώδη συστατικά κοινωνικής συνοχής, με τον ατομικισμό και τον ανταγωνισμό να κυριαρχούν σε μεγάλο βαθμό. Έτσι λοιπόν, μεγάλο ποσοστό των κατοίκων (ή και φορέων ακόμα) δεν εκφράζουν την επιθυμία να συμμετέχουν,

γνωρίζοντας εξαρχής πως, όπως συνοψίζουν οι Ryan και Montgomery (1994), τα οφέλη – κυρίως οικονομικά – κατανέμονται σε μία μειοψηφία. Αυτό συμβαίνει συχνά διότι αν και τα κόστη κατανέμονται ισομερώς, δεν συμβαίνει το ίδιο και με τα οφέλη τα οποία κατανέμονται τις περισσότερες φορές, αν όχι όλες, ανισομερώς (Bahaire and Elliott-White, 1999). Όταν επομένως επίκειται τουριστική ανάπτυξη σε μία περιοχή με επίκεντρο οτιδήποτε έχει επιλεγεί για να προβληθεί, ελλοχεύει ο κίνδυνος της διάσπασης μίας κοινωνίας ομογενούς στο παρελθόν, με το σχηματισμό διαφόρων ομάδων που επιζητούν την εξυπηρέτηση δικών τους συμφερόντων αποκλειστικά (Taylor, 1995).

Σε αυτό το σημείο κρίνεται σκόπιμο να πραγματοποιηθεί αναφορά στην έννοια της κοινωνίας, μία έννοια η οποία είναι αρκετά ασαφής και χρησιμοποιείται αυθαίρετα χωρίς να αναγνωρίζονται οι εννοιολογικές δυσκολίες (Liepins, 2000). Ο Davidoff (1965) ορίζει το κοινό ως τα άτομα που διαμένουν σε έναν τόπο, είτε αυτά είναι απλοί κάτοικοι είτε ανήκουν σε διάφορους οργανισμούς, που εκφράζουν ενδιαφέρον και άποψη, θετική ή αρνητική, για μία απόφαση η οποία πρόκειται να ληφθεί από τις τοπικές αρχές. Αυτό αποδεικνύεται και από τις αντιλήψεις των κατοίκων για τον τουρισμό με την ευρύτερη του έννοια, οι οποίες έχουν την τάση να είναι άμεσα αλληλένδετες με τις επιδράσεις που μπορεί να προκύψουν έπειτα από τουριστικές δραστηριότητες μέσα ή κοντά στην περιοχή τους. Εκτός από τη λέξη «κοινό», πολύ συνηθισμένη είναι και η φράση «εμπλεκόμενοι φορείς», δηλαδή όλα εκείνα τα άτομα ή ομάδες ατόμων που συμμετέχουν σε διαδικασίες σχεδιασμού της κοινωνίας τους με ποικίλους τρόπους. Ένα στενό πλαίσιο ορίζει τον συμμετέχοντα ως αυτόν που έχει όχι μόνο το δικαίωμα αλλά και την ικανότητα να συμμετέχει (Gray, 1985).

Τις περισσότερες φορές οι τοπικές κοινωνίες παρουσιάζονται ως ένα ομοιογενές σύνολο κάτι που δεν ισχύει στην πραγματικότητα (Blackstock, 2005). Οι περισσότερες κοινωνίες είναι ετερογενή, στρωματοποιημένα σύνολα (Cowlshaw, 1988). Αυτή όμως η αυθαίρετη χρήση αγνοεί το πώς μπορεί να λειτουργούν κάποιες ομάδες της τοπικής κοινωνίας, σκεπτόμενες αποκλειστικά το δικό τους συμφέρον. Ο Taylor (1995) ασκεί κριτική στην έννοια της καθολικής συμμετοχής χαρακτηρίζοντας την ως ρομαντική ιδέα που δεν μπορεί να εφαρμοστεί στην πραγματικότητα, αποτελεί κοστοβόρο διαδικασία ενώ άλλα εμπόδια που προκύπτουν όπως το μορφωτικό επίπεδο, η ανυπαρξία επιχειρηματικής εμπειρίας και συγκρουόμενα συμφέροντα είναι πολύ δύσκολο να παρακαμφθούν (Addison, 1996). Ο Tosun (2000) αναφέρεται, εκτός

από το κόστος και τους πολιτιστικούς περιορισμούς, στην απάθεια που επιδεικνύουν συχνά τα μέλη μίας κοινωνίας, κάτι που φαίνεται να ενστερνίζεται και ο Rosener (1982) με την τοποθέτηση του, ότι δηλαδή οι κάτοικοι συμμετέχουν μόνο όταν έχουν πολύ ισχυρά κίνητρα και τις περισσότερες φορές αυτά τα κίνητρα είναι ανύπαρκτα.

Το καίριο όμως στοιχείο, σε θεωρητικό τουλάχιστον επίπεδο, είναι η ισότητα όλων, αν και η συγκεκριμένη έννοια είναι αρκετά ασαφής. Η ισότητα στη συμμετοχή μπορεί να οριστεί ως ο βαθμός που όλες οι απόψεις μπορούν να ακουστούν. Ποιες απόψεις όμως κατατίθενται εν τέλει δεν είναι πάντα ξεκάθαρο καθώς από γενικότερες αξιολογήσεις της συμμετοχής σε θέματα σχεδιασμού, λαμβάνουν μέρος κυρίως οι ομάδες ενδιαφερόμενων για τις οποίες υπάρχει άμεση επίδραση (Simmons, 1994). Θετική εξέλιξη πάντως όσον αφορά στον πολιτιστικό τομέα, αποτελεί το γεγονός ότι οι περισσότερες σύγχρονες κοινωνίες επιδεικνύουν ολοένα και αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη συντήρηση, τη διατήρηση και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς τους καθώς αυτή με τη σειρά της επιφέρει πολλαπλά οφέλη μεταξύ των οποίων κέρδη λόγω τουρισμού, αισθητικής, αστικής αναγέννησης, δημιουργίας μίας ευχάριστης και ικανοποιητικής εικόνας για μία περιοχή αλλά και βελτίωση του ήδη υπάρχοντος περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ζουν και δραστηριοποιούνται οι άνθρωποι (Azhari and Mohamed, 2012).

Παρόλο που η συμμετοχή των κατοίκων στα δρώμενα της κοινωνίας που ζουν, μεταξύ άλλων και η πολιτιστική κληρονομιά, είναι επιθυμητή, η υπέρβαση των εμποδίων που ανυψώνονται τις περισσότερες φορές δεν είναι εύκολο κατόρθωμα. Οι δυσκολίες που κάνουν την εμφάνισή τους στην αρχή δεν είναι τίποτα συγκριτικά με αυτό που ακολουθεί και ως επακόλουθο δεν υπάρχει από αποτέλεσμα. Οι κίνδυνοι που ελλοχεύουν για την πολιτιστική κληρονομιά γενικότερα και για τα μνημεία ειδικότερα, δεν μπορούν να νοηθούν ως αμελητέοι. Κίνδυνοι που προέρχονται από την υιοθέτηση ενός νέου τρόπου ζωής, μπορούν να οδηγήσουν στην έλλειψη αυθεντικότητας και στη λανθασμένη διαχείριση διαδικασιών όπως η συντήρηση, η διατήρηση και η ανάδειξη (Sarvarzadeh and Abidin, 2012).

Το κύριο όμως ερώτημα παραμένει αναλλοίωτο και δεν είναι άλλο από το αν οι κάτοικοι είναι πρόθυμοι να συμμετέχουν και εφόσον ναι, κάτω από ποιες συνθήκες και προϋποθέσεις. Δυστυχώς ή ευτυχώς – δυστυχώς στις περισσότερες περιπτώσεις διότι δεν γίνεται αντιληπτό – αυτή η συνεχής ή η όσο το δυνατόν πιο συχνή αλληλεπίδραση μεταξύ της τοπικής κοινωνίας και των θεμάτων που τους αφορούν εξαρτάται από την πλήρη κατανόηση ότι το μέλλον είναι πιο σημαντικό από το παρόν

(Perhaves et al., 2014). Ο Murphy (1985) ισχυρίζεται ότι η εμπλοκή των κατοίκων δύναται να ελέγξει το βηματισμό και την πορεία της ανάπτυξης μίας κοινωνίας, ενσωματώνοντας τον τουρισμό στην οικονομία, ταυτόχρονα όμως παραδέχεται ότι η συμμετοχή σε μαζική κλίμακα είναι ένα ουτοπικό όνειρο. Οι παράγοντες που δημιουργούν δυσκολίες για τις συμμετοχικές διαδικασίες επομένως περισσεύουν.

Ξεκινώντας την απαρίθμηση, παρατίθεται η άποψη του Greffe (2004), σύμφωνα με την οποία το ενδιαφέρον και η ζέση των κατοίκων για την πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής τους είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με το υπάρχον κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον, άποψη που πλέον είναι καθολικά αναγνωρίσιμη. Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνται και οι Stolton και Dudley (1999) οι οποίοι πιστεύουν ότι κρίνεται σημαντική η κατανόηση της λειτουργίας της συμμετοχής – όπως και της συνεργασίας γενικότερα – μέσα σε διαφορετικά πλαίσια: πολιτιστικά, κοινωνικά και πολιτικά. Ακόμα και στα εκλεγμένα άτομα, τα οποία προκύπτουν από τις καθ' όλα δημοκρατικές διαδικασίες των ψηφοφοριών που αναφέρθηκαν λίγο πιο πάνω, μπορεί να παρατηρηθεί έλλειψη κρίσιμης μάζας κατοίκων που ενδιαφέρονται. Οι Tritter και McCallum (2006) παραθέτουν ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα από μία μελέτη τους, βάσει της οποίας μόνο το ένα τρίτο επί του συνόλου των ατόμων που εξελέγησαν παρακολούθησαν κάτι παραπάνω από τα δύο τρίτα των συναντήσεων και των προγραμμάτων για τα οποία είχαν κληθεί.

Επίσης, κανείς δεν μπορεί να παραβλέψει την πραγματικότητα της καθημερινότητας. Η σύγχρονη καθημερινότητα δεν διακρίνεται από περίσσειμα ελεύθερου χρόνου αφού αρκετές υποχρεώσεις φαίνεται πως βαραίνουν την πλάτη των κατοίκων. Κάτι τέτοιο φαίνεται να ισχύει και στην περίπτωση της Κουάλα Λουμπούρ (Kuala Lumpur) της Μαλαισίας, όπου το 74,7% των κατοίκων δήλωσε, έπειτα από έρευνα που διεξήχθη, ότι ήταν πρόθυμο να ξοδέψει ένα μέρος του εισοδήματός του για τη συντήρηση κτηρίων πολιτιστικής κληρονομιάς από ειδικούς παρά να εμπλακεί το ίδιο σε οποιαδήποτε διαδικασία (Azhari and Mohamed, 2012).

Παράλληλα, είναι απαραίτητο να δοθεί έμφαση στο γεγονός ότι οι λεπτομέρειες που χρήζουν μελέτης και ανάλυσης και οι προσπάθειες που πραγματοποιούνται για αίσια έκβαση των συζητήσεων και των συνομιλιών, είναι μία τάση την οποία οι περισσότεροι κάτοικοι προτιμούν να αποφεύγουν. Αν δε, γίνεται αναφορά σε κοινωνίες των οποίων τα μέλη είναι και νιώθουν ευτυχημένα (βάσει δείκτη βιοτικού επιπέδου και καθημερινότητας), το επιχείρημα για μία από πάνω

προς τα κάτω (top-down) προσέγγιση είναι πολύ ισχυρό. Το παραπάνω επιβεβαιώνεται και από τους Lawrence και Deagen (2001), οι οποίοι σε μελέτη τους που είχε να κάνει με μεθόδους συμμετοχής του κοινού διαπίστωσαν την προθυμία εκ μέρους τέτοιων κοινωνιών να αποδεχθούν τη μεσολάβηση κάποιου τρίτου για την επίλυση διαφόρων υποθέσεων χωρίς τη συμμετοχή τους αναγκαστικά. Σε συνέχεια της προηγούμενης διαπίστωσης, οι Williams κ.ά. (2001), καθιστούν σαφές ότι το ενδιαφέρον μπορεί να είναι μεγάλο στην αρχή αλλά με την πάροδο του χρόνου αυτό μειώνεται και πολύ δύσκολα αναζωπυρώνεται. Σημαντικό μέρος του κοινού εξέφρασε την προτίμηση περί πληρωμής αντιτίμου-φόρου με σκοπό την πρόσληψη ενός δημοσίου επιτρόπου που θα έχει την ευθύνη και τον τελικό λόγο για τις αποφάσεις παρά να κατανείμει τον προσωπικό του χρόνο σε συμμετοχικές διαδικασίες. Συμπληρωματικά, το πληθυσμιακό μέγεθος μίας κοινωνίας παίζει και αυτό έναν εξέχοντα ρόλο στη διαμόρφωση της αντίληψης περί συμμετοχής. Όταν μία κοινωνία είναι μικρή και ομοιογενής, η δημιουργία πρόσφορου εδάφους για ανάπτυξη συμμετοχικών διαδικασιών συγκεντρώνει μεγαλύτερες πιθανότητες. Συνήθως, αυτό το περιστατικό καταγράφεται στις αγροτικές κοινωνίες (Ostrom, 1990).

Διευρύνοντας τις παραπάνω επισημάνσεις, οι προσδοκίες για το έργο που πρόκειται να ολοκληρωθεί αλλά και τί ακριβώς θα παραδοθεί στο τέλος ίσως δεν είναι και τόσο υψηλές, συνεπώς πολύ μεγάλη προσοχή θα πρέπει να δοθεί στη μελέτη των υφιστάμενων δεδομένων και τη διορατικότητα (Aas et al., 2005). Η επιθυμία δεν συνάδει πάντα με την πραγματικότητα, γι' αυτό και είναι σκόπιμο στο σχεδιασμό να υπάρχει μία ρεαλιστική βάση σε όλα τα επίπεδα. Εκτός αυτού, προκύπτουν αρκετές αρνητικές προκλήσεις που αφορούν στην ανάπτυξη αλλά και τη διατήρηση της συνεργασίας και της συμμετοχής των κατοίκων. Μία από αυτές είναι και το επιπρόσθετο κόστος που σχολιάζεται για το σχεδιασμό και αποτελεί μία σταθερά με αρνητικό πρόσημο για οποιαδήποτε διαδικασία. Η κατάληξη σε αυτές τις περιπτώσεις είναι συνήθως η παύση των διεργασιών, με τον σχεδιασμό να μένει ατελέσφορος, χωρίς κάποιο ουσιαστικό αποτέλεσμα τόσο για την περιοχή ολόκληρη όσο και για τους κατοίκους που κινούνται σε αυτήν (Marien and Pizam, 1997; Swarbrooke, 1999). Οι Irvin και Stansbury (2004), δεν παρεκκλίνουν αυτής της τοποθέτησης και προσθέτουν ότι εκτός από το χρόνο που χάνεται, οι παρατεταμένες συνομιλίες αφενός μπορεί να είναι κοστοβόρες αφετέρου μπορεί να μην οδηγήσουν κάπου επί του πρακτέου και με αυτόν τον τρόπο να αποδειχθούν αναποτελεσματικές.

Εν συνεχεία, μία άλλη ισχυρή πρόκληση και πιθανόν η μεγαλύτερη που εμφανίζεται σχεδόν πάντα κατά τη διάρκεια των συμμετοχικών διαδικασιών είναι η ικανότητα και η δυνατότητα των κατοίκων να συμμετέχουν (Reed, 1997; Simmons, 1994). Ο προσδιορισμός και η νομιμοποίηση των συμμετεχόντων ή των ενδιαφερομένων πλευρών έχει σχέση με την οικονομική ή την πολιτική δύναμη, κάποιες φορές και τα δύο μαζί, τη νομιμότητα και φυσικά την προθυμία συμμετοχής και εμπλοκής. Το ότι κάποιος έχει το δικαίωμα να συμμετέχει, αυτό από μόνο του δεν σημαίνει ότι είναι σε θέση, έχει την ικανότητα να συμμετέχει (Jamal and Getz, 1999) ενώ ο Gray (1985) παρόλο που πιστεύει ότι η ικανότητα μπορεί να σμιλευθεί, θεωρεί ότι η τελική απόφαση για να αναγνωριστεί κάποιος (άτομο ή φορέας) ως ισότιμο μέρος μίας κοινωνίας εξαρτάται εν πολλοίς από τις εκάστοτε κυβερνήσεις. Η ενεργητική συμμετοχή απαιτεί και τα δύο. Η σχέση λοιπόν δικαιώματος και ικανότητας δεν είναι αμφίδρομη. Αυτό αποδεικνύεται σε πολλές περιπτώσεις ανά τον κόσμο όπου πολλοί άνθρωποι ενώ έχουν τις απόψεις τους σε θεωρητικό επίπεδο, δεν έχουν την απαιτούμενη εμπειρία ή γνώση για να μορφοποιήσουν πρακτικά την άποψη τους και να την εφαρμόσουν προκειμένου να υλοποιηθεί, αν αυτή εισακουστεί. Το συγκεκριμένο ουσιαστικής σημασίας μειονέκτημα που εκδηλώνεται σε τέτοιου είδους σχεδιασμού (συμμετοχικού), αναφέρεται ανάμεσα και σε εμπλεκόμενους φορείς, με πολύ μικρότερο αριθμό ατόμων από ολόκληρη την κοινωνία ασφαλώς.

Η μεταβλητή της ανυπαρξίας εμπιστοσύνης μεταξύ του συνόλου των κατοίκων (Aref, 2011) συντελεί και αυτή με τη σειρά της στην απροθυμία για συμμετοχή ενώ συγχρόνως επισημαίνεται ο κίνδυνος της γραφειοκρατίας που μπορεί να προκύψει μέσω της συλλογικής συμμετοχής (Haywood, 1988). Τα συναισθήματα επηρεάζουν επίσης και την ενασχόληση του καθενός κατά τη διάρκεια του ελεύθερου χρόνου (Chuang, 2007). Τέλος, οι δύο βασικοί μοχλοί αποτροπής για τη συμμετοχή των κατοίκων σε συμμετοχικές διαδικασίες είναι η οικονομική κατάσταση του καθενός και το μορφωτικό του επίπεδο. Είναι απολύτως λογικό, οι προτεραιότητες των ατόμων που ανταπεξέρχονται με δυσκολία και με χαμηλό οικονομικό εισόδημα να είναι η εξασφάλιση χρήματος και φαγητού προς τις οικογένειες τους και όχι η σπατάλη του χρόνου τους σε πάσης φύσεως συναντήσεις (Russel and Vidler, 2000). Και ενώ υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες τα δύο αυτά προβληματικά στοιχεία δεν προκύπτουν μαζί, ειδικότερα το δεύτερο είναι κεφαλαιώδες συστατικό ως προς την εφαρμογή μίας συμμετοχικής ή ακόμα και μίας συνεργατικής προσέγγισης (Ladkin and Bertramini, 2002). Η ανεπάρκεια αυτή εντείνεται κυρίως στις χώρες οι

οποίες δεν παρουσιάζουν ανάπτυξη και εκεί δυστυχώς σημειώνονται λειτουργικά, δομικά αλλά πολύ περισσότερο πολιτιστικά όρια που εμποδίζουν στο μέγιστο βαθμό τη συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας έστω και με παθητικό τρόπο (Tosun, 2000). Παρόμοιο γεγονός εξελίχθηκε και στην Ινδονησία και πιο συγκεκριμένα στην πόλη της Yogokarta, όπου οι ειδικοί και οι επαγγελματίες διατύπωσαν την άποψη ότι τα μέλη της εκεί κοινωνίας δεν ήταν σε θέση να συνεισφέρουν με την παρουσία και με την εμπλοκή τους στο ζήτημα της λήψης αποφάσεων καθώς η γνώση τους γύρω από θέματα πολιτιστικής κληρονομιάς και τουρισμού ήταν πενιχρή (Timothy, 1999).

3.3 Η διεθνής εμπειρία της συμμετοχής στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς.

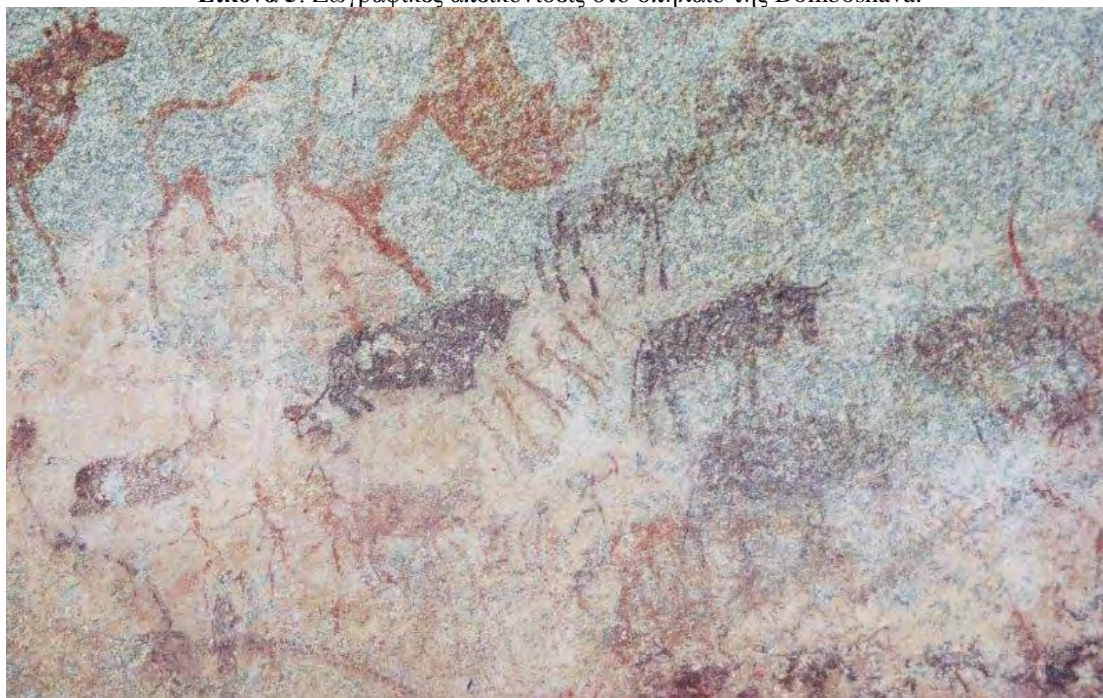
Σε αυτήν την ενότητα παρουσιάζονται ορισμένα παραδείγματα του εξωτερικού έτσι ώστε να γίνει πιο κατανοητός ο τρόπος συμμετοχής των κατοίκων σε διαφορετικές χώρες. Οι τρόποι συμμετοχής είναι λογικό να μην συμπίπτουν καθώς τα δεδομένα δεν είναι παντού τα ίδια· ωστόσο, κάθε περίπτωση ξεχωριστά έχει τη δική της σημασία.

3.3.1 Domboshava – Zimbabwe

Η περίπτωση του μνημείου Domboshava στη Ζιμπάμπουε αποτελεί ένα παράδειγμα συμμετοχής των γηγενών σε αρχαιολογικά ζητήματα (community archaeology). Η τακτική αυτή έχει εντάξει τοπικές κοινωνίες ανά τον κόσμο σε μεγάλο βαθμό πάνω σε θέματα αρχαιολογίας και διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς (Damm, 2005; Marshall, 2002). Πρόκειται για ένα σπήλαιο-καταφύγιο με σπάνιες και εξαιρετικές απεικονίσεις πάνω στους βράχους που συνδεόταν με μία υπόγεια οδό, η οποία χρησιμοποιούνταν από τους κατοίκους για να επικοινωνούν με τους προγόνους τους κατά τη διάρκεια τελετών που λάμβαναν χώρα όταν έβρεχε (είδος πνευματικών τελετών). Από τη στιγμή όμως που το μνημείο ανακηρύχθηκε ως εθνικής σημασίας, προτεραιότητα δόθηκε στην αποκατάσταση των δειγμάτων τέχνης και όχι στις τοπικές παραδόσεις αφού θεωρήθηκε ότι ο καπνός που παράγεται κατά τη διάρκεια αυτών των τελετών καταστρέφει το συγκεκριμένο πολιτιστικό απόθεμα.

Οι Chirikure και Pwiti (2008), μέσω ποιοτικής έρευνας (εύρεση και ανάλυση δευτερογενών πηγών και προσωπικές επικοινωνίες με τους ιθύνοντες στην περιοχή και το μνημείο), κατέγραψαν ό,τι είχε να κάνει με τη διαχείριση του μνημείου και την εμπλοκή των κατοίκων στην ανάδειξη του. Το πρόβλημα που προέκυψε τη δεκαετία του 1990 αφορούσε στο ότι η Επιτροπή των Εθνικών Μουσείων και Μνημείων της Ζιμπάμπουε (“*NMMZ*” – National Museums and Monuments of Zimbabwe) αποφάσισε τη χρήση του μνημείου για τη δημιουργία εισοδήματος μέσω δραστηριοτήτων πολιτιστικού τουρισμού χωρίς την εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας. Ο παραγκωνισμός αυτός οδήγησε τους κατοίκους σε ακραία συμπεριφορά – το μνημείο υπέστη ακόμα και βανδαλισμούς – στέλνοντας με αυτόν τον τρόπο ένα σαφές μήνυμα, ότι οι αρχαιολόγοι και οι αρχές γενικότερα δεν θα είχαν κανένα όφελος αν οι ίδιοι πρώτα δεν είχαν πρωτίστως κατοχυρώσει τα πνευματικά τους οφέλη (σύνδεση με τους προγόνους τους) και δευτερευόντως τα οικονομικά. Τα παραπάνω γεγονότα οδήγησαν τους αρχαιολόγους και την “*NMMZ*” στην αναπροσαρμογή των μέχρι τότε πολιτικών τους, δίνοντας βάση στην ενεργητική συμμετοχή των κατοίκων στην ανάδειξη του μνημείου μέσω πρόσληψης τους ως τοπικών ξεναγών – λόγω του ότι οι γηγενείς γνωρίζουν πολύ καλά τους μύθους και τους θρύλους που συνδέονται με το μνημείο – και πώλησης από τους ίδιους τους κατοίκους, σπάνιων τοπικών κειμηλίων.

Εικόνα 5: Ζωγραφικές απεικονίσεις στο σπήλαιο της Domboshava.

Πηγή: www.henrytrotter.com.

3.3.2 Chunchucmil - Mexico

Η πόλη της Chunchucmil είναι μία από τις αρχαιότερες των Μάγια και τοποθετείται στο σημερινό κράτος του Μεξικό. Αν και η αρχαιολογική έρευνα σχετικά με την πόλη είναι πρόσφατη, το δομημένο περιβάλλον της παρουσιάζει μία σειρά από μοναδικά χαρακτηριστικά που την κάνουν να ξεχωρίζει από τα περισσότερα κλασικά κέντρα της φυλής των Μάγια όπως δρόμοι, ξερολιθιές, κεντρικό οδόφραγμα (Dahlin, 2000). Υποψίες κινεί ωστόσο η έλλειψη μνημείων μεγαλύτερου μεγέθους. Η μοναδικότητα της αρχαίας αυτής πόλης συνίσταται και στη στρατηγική της θέση σε σχέση με τις τότε θαλάσσιες οδούς του εμπορίου. Παρόλο που τα μέλη των γύρω μικρών κοινοτήτων έχουν βιώσει τον τουρισμό ως κάτι που επιβλήθηκε από το κράτος και δεν ήταν κάτι που προέκυψε και ξεκίνησε σε τοπικό επίπεδο, θεωρήθηκε ως ένας από τους πιο σίγουρους τρόπους βάσει του οποίου θα εξασφαλίζουν από την κυβέρνηση χρηματοδότηση για ανάπτυξη υποδομών. Επιπλέον, τα προσδοκώμενα οικονομικά οφέλη έκαναν ευρέως αποδεκτό ένα αρχαιολογικό πρόγραμμα ανάδειξης του χώρου.

Τα πορίσματα της συγκεκριμένης μελέτης εξήχθησαν με τη χρήση ποιοτικής έρευνας (επιτόπια παρατήρηση, συνεντεύξεις με τους γηγενείς και μελέτη πρόσθετου υλικού) (Ardren, 2002). Στην αρχή, οι κάτοικοι ήταν προβληματισμένοι καθώς έβλεπαν τους αρχαιολόγους ως κάποιους έξω από τη δική τους κοινωνία που θέλουν να πλουτίσουν από τους θησαυρούς της γης τους. Οι αρχαιολόγοι όμως πρότειναν τη συμμετοχή γηγενών στις ανασκαφές επ' αμοιβή (γεγονός που βοήθησε πολύ τους κατοίκους) για την ανάδειξη αυτού του πολύ σημαντικού αρχαιολογικά χώρου και οι πρώτες αντιδράσεις έπαψαν να υπάρχουν πια. Όταν κάμφθηκαν και οι τελευταίες αντιδράσεις, αναπτύχθηκε ένας πιο ειλικρινής διάλογος μεταξύ αρχαιολόγων και κατοίκων, με τους δεύτερους να έχουν πλέον τη δυνατότητα χειρισμού και διερεύνησης ορισμένων αρχαιολογικών αποθεμάτων όπως αγγεία, προτού αυτά μεταφερθούν στο κρατικό Μουσείο. Η διανομή λοιπόν της αρχαιολογικής γνώσης είναι θεμελιώδες συστατικό και όταν τα αντικείμενα εξετάζονται από κοινού από τους αρχαιολόγους και από τα μέλη των κοινοτήτων, η αίσθηση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και σεβασμού ενισχύεται. Η τακτική αυτή κίνησε μάλιστα και το ενδιαφέρον ατόμων που προηγουμένως δεν είχαν κάποια σημαντική σχέση με το μνημείο όπως γυναίκες και έφηβοι με αποτέλεσμα η συμμετοχή να παρατηρείται σε μεγάλο βαθμό. Τέλος, ο διάλογος συνεχίστηκε, με τους αρχαιολόγους και τους

γηγενείς να συμφωνούν ότι οι ανασκαφές και η διατήρηση του τρόπου ζωής των Μάγια μέσω κατασκευής υποδομών (π.χ. μουσείο όπου ο τουρίστας θα μπορεί να βιώνει τον αρχέγονο τρόπο ζωής) θα αποτελούσε πόλο έλξης τουριστών.

Εικόνα 6: Τα ερείπια της χαμένης πόλης Chunchucmil.

Πηγή: www.wikiwand.com.

3.3.3 Rosetta – Egypt

Η Rosetta είναι μία πόλη στη Μεσογειακή ακτή της Αιγύπτου με την ιστορία της να ξεκινά πίσω στο 1517, κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Είναι η πιο γνωστή πόλη, μετά το Κάιρο, για τα ισλαμικά της μνημεία. Μέσα στην πόλη βρίσκονται 22 ισλαμικού τύπου οικίες, 12 τζαμιά, ένα δημόσιο λουτρό, ένας μύλος και ένα κάστρο. Μέσω πρακτικών συντήρησης αρκετά από αυτά τα μνημεία διατηρήθηκαν.

Η Elsorady (2012) διεξήγαγε ποιοτική έρευνα μέσω 40 συνεντεύξεων με αποδέκτες κατοίκους, ιδιοκτήτες ακινήτων, καταστηματάρχες, μέλη του τοπικού συμβουλίου, ΜΚΟ, καθώς και άτομα της “*General Organization for Physical Planning*”. Το συμπέρασμα που εξήχθη είναι η μεγάλη σημασία της συντήρησης των μνημείων για την οικονομική αναζωογόνηση της πόλης ενώ από τη στιγμή που υφίσταται μία “*top-down*” προσέγγιση στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, η συμμετοχή των κατοίκων (ορισμένων εξ αυτών) νοείται, έπειτα από εισήγηση της

“*Planning Strategy for Rashid (Rosetta) 2027 – A Case Study*”, ως η μετατροπή από τους ίδιους ορισμένων ιστορικών κτηρίων που δεν χρησιμοποιούνται πλέον, σε εργαστήρια τοπικής χειροτεχνίας και καταστήματα με τουριστικά είδη-δώρα, συνδυάζοντας έτσι την ανάδειξη με το οικονομικό όφελος για τους ίδιους.

Εικόνα 7: Αρχοντικό μέγαρο στη Rosetta.

Πηγή: www.ask-aladdin.com.

3.3.4 New Lanark, Scotland

Οι μύλοι του New Lanark είναι και αυτοί ένα μνημείο που έχει συμπεριληφθεί στον κατάλογο των Μνημείων Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς το 2001 (Leask, 2011) και βρίσκονται κοντά στη Γλασκώβη της Σκωτίας. Η συμμετοχή των εκεί κατοίκων είναι πολύ διαφορετική σε σύγκριση με όλες τις αναφερθείσες περιπτώσεις και άκρως ενδιαφέρουσα. Έχουν δημιουργήσει το λεγόμενο και “*New Lanark Village Group*”, στο οποίο μπορούν να συμμετέχουν όλοι ανεξαιρέτως, με κόστος μία μόλις λίρα. Όλα τα μέλη, μαζί με το Διευθυντή, παίρνουν μέρος στις συνεδριάσεις σχετικά με τη διαχείριση του μνημείου. Οι κάτοικοι συμμετέχουν ενεργά μέσω διοργάνωσης γεγονότων και δραστηριοτήτων, με πιο γνωστό το “*Victorian Fair*” που τυγχάνει μεγάλης αποδοχής από τους επισκέπτες. Παράλληλα, εμπλέκονται και στο πρόγραμμα “*New Lanark Homes*” και αυτό διότι είναι ένοικοι αυτών των σπιτιών που περιβάλλουν τους μύλους (Garrod et al., 2012). Ας σημειωθεί

ωστόσο, ότι πρόκειται για έναν οικισμό μόλις 180 κατοίκων, συνεπώς τέτοιου είδους διαδικασίες είναι πολύ πιο εύκολο να τεθούν σε εφαρμογή.

Εικόνα 8: Οι μύλοι του New Lanark στη Σκωτία.

Πηγή: www.tripadvisor.co.uk.

3.3.5 Lenggong World Heritage Site, Malaysia

Ο αρχαιολογικός χώρος του Lenggong τοποθετείται στη χώρα της Μαλαισίας και ήδη από τις 30 Ιουνίου 2012 έχει αναγνωρισθεί από την UNESCO ως Μνημείο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς εξαιτίας των πλούσιων ευρημάτων αλλά και των ενδείξεων ανθρώπινης εγκατάστασης από την Παλαιολιθική ακόμα Εποχή (Department of Museum Malaysia, 2012). Η τελευταία μάλιστα διαπίστωση το καθιστά ένα από τα παλαιότερα μνημεία έξω από τα όρια της Αφρικανικής ηπείρου.

Η εύρεση άθικτων παλαιολιθικών (πέτρινων) εργαλείων αλλά και σπηλιών με προϊστορικές ταφές υποδηλώνει πως η κοιλάδα του Lenggong στο σύνολο της αποτελούσε οικείο περιβάλλον για μόνιμο ανθρώπινο πληθυσμό κατά την Παλαιολιθική, τη Νεολιθική Εποχή καθώς και την Εποχή των Μετάλλων (Χαλκού – Σιδήρου) (UNESCO, 2012). Από τις 75 υπάρχουσες σπηλιές, μόνο οι 16 έχουν εξερευνηθεί ενώ 7 από αυτές είναι γνωστό ότι σχηματίστηκαν πριν από 330 εκατομμύρια χρόνια.

Οι Jaafar et al. (2015) εξέτασαν τη σχέση ανάμεσα στην αντίληψη των νέων κατοίκων για επικείμενη μεγέθυνση του τουρισμού, την αίσθηση του «ανήκειν» καθώς και τον τρόπο εμπλοκής τους στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς τους. Η μέθοδος που ακολουθήθηκε ήταν ποσοτική και πιο συγκεκριμένα συλλέχθηκαν 175 ερωτηματολόγια απευθυνόμενα σε μαθητές λυκείου (νέοι κάτοικοι) χρησιμοποιώντας κλίμακα Likert (1-5).

Το πρώτο βασικό πόρισμα της έρευνας επισημαίνει τη συσχέτιση μεταξύ «αρνητικής αντίληψης περί τουρισμού» και «αίσθησης του ανήκειν». Αντίστροφα, όσοι χαρακτηρίστηκαν από θετικές αντιλήψεις σχετικά με την τουριστική ανάπτυξη, δεν χαρακτηρίστηκαν συνάμα από υψηλό αίσθημα του «ανήκειν», εξέφρασαν όμως προθυμία για συμμετοχή και υποστήριξη. Στην ίδια όμως έρευνα αποδεικνύεται ότι η εμπλοκή στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς αυτών που είναι θετικοί στην τουριστική ανάπτυξη αυξάνει και την αίσθηση του «ανήκειν». Το δεύτερο βασικό πόρισμα της έρευνας τονίζει τη σημασία της εμπλοκής των κατοίκων που παρατηρήθηκε μέσω μεθόδων συντήρησης του ιδίου του μνημείου και ότι αυτή η εμπλοκή εκπορεύεται από την κατανόηση των οφελών που προκύπτουν εξαιτίας της τουριστικής ανάπτυξης που επαφίεται σε ένα μνημείο παγκόσμιας εμβέλειας και πιο αναλυτικά, της μετάβασης από τον πρωτογενή τομέα (χαμηλά εισοδήματα) σε δραστηριότητες του δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα (μεσαία και υψηλά εισοδήματα).

Εικόνα 9: Είσοδος σε σπηλιά του μνημείου Lenggong.

Πηγή: <https://limshouzhil.wordpress.com>

3.3.6 Evangeline Region of Prince Edward Island, Canada

Οι MacDonald και Jolliffe (2003) διεξήγαγαν μία έρευνα σε μία περιοχή που αποκαλείται “*Evangeline Region of Prince Edward Island*” και αποτελεί τη μικρότερη επαρχία του Καναδά. Τοποθετείται στο ανατολικό άκρο της χώρας και οι 2.500 περίπου μόνιμοι κάτοικοι ονομάζονται «*Ακάδιοι*». Οι «*Ακάδιοι*» ήταν Γάλλοι άποικοι του ανατολικού Καναδά που εξορίστηκαν από τη γη τους εξαιτίας της παρουσίας των Βρετανών, τη δεκαετία του 1750. Η πλειοψηφία του πληθυσμού είναι απόγονοι των «*Ακαδίων*», με τα Γαλλικά να είναι η μητρική τους γλώσσα.

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε ήταν η ποιοτική έρευνα καθώς αυτή κρίθηκε ως η πιο κατάλληλη λόγω της σχετικά απομονωμένης τοποθεσίας και του μικρού πληθυσμού. Συντάχθηκαν συνεντεύξεις και συζητήσεις με τοπικές επιχειρήσεις, τουριστικούς φορείς, υπαλλήλους του Δήμου και άτομα που σχετίζονται με πολιτιστικούς χώρους. Εκτός από την πρωτογενή έρευνα πραγματοποιήθηκε και δευτερογενής μέσω της μελέτης και εξέτασης άρθρων σε εφημερίδες και περιοδικά, τουριστικών οδηγιών, φυλλαδίων και δημοσίων εγγράφων.

Η έρευνα έδειξε πως οι κάτοικοι χαρακτηρίζονταν από υψηλό αίσθημα υπερηφάνειας και επιθυμίας να προστατέψουν την πολιτιστική κληρονομιά τους και τις αξίες που αυτή πρεσβεύει για τις επόμενες γενιές. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, αρχικά, τη δημιουργία από τους κατοίκους ενός πρώιμου μουσείου ανιδιοτελώς ενώ άλλοι κάτοικοι ασχολήθηκαν επίσης εθελοντικά με δραστηριότητες όπως χειροτεχνία και διοργάνωση φεστιβάλ, πάντα συνδεδεμένα με το πολιτιστικό τους στοιχείο. Αυτού του είδους η συμμετοχή και εμπλοκή αύξησε συνολικά την αφοσίωση των κατοίκων για τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς τους, κάτι που αποδεικνύεται από τη μετατροπή του “*Le Village de l’Acadie*” από ένα μουσείο σε ένα ανακατασκευασμένο χωριό στα πρότυπα του 1820, το οποίο αποτελεί θέλγητρο για τους τουρίστες για να βιώσουν αυτόν τον συγκεκριμένο αυθεντικό τρόπο ζωής. Ως εκ τούτου, η έμφαση δίνεται στην πολιτιστική κληρονομιά ενώ υπάρχει εναρμόνιση με τους οικονομικούς στόχους που τίθενται.

Εικόνα 10: Τουρίστες βιώνουν τον Ακαδικό τρόπο ζωής στο “Le Village de l’Acadie”.Πηγή: <http://festivalspei.com/>

3.3.7 Hou Wang Temple, Australia

Ο ναός του Hou Wang στο Atherton, στην περιοχή “Queensland” της Αυστραλίας χτίστηκε το 1903 από Κινέζους που είχαν εκπατρισθεί. Το μνημείο είναι διεθνώς αναγνωρισμένο και σημαντικό για τη σπανιότητα του, τα διάφορα σμιλευμένα ξύλινα εξαρτήματα, την ερευνητική του αξία, τη σύνδεση του με συγκεκριμένη εθνότητα καθώς και το γεγονός ότι είναι άθικτο. Ο ναός είναι ένας από τους τέσσερις παγκοσμίως που είναι αφιερωμένος στον Hou Wang, αρχηγό της σωματοφυλακής του τελευταίου αυτοκράτορα της δυναστείας των “Southern Sung” (Grimwade and Carter, 2000).

Οι Grimwade και Carter (2000) πραγματοποίησαν ποιοτική έρευνα κάνοντας μία ανασκόπηση σε όσα είχαν ήδη συμβεί για την ανάδειξη του συγκεκριμένου μνημείου και του τρόπου εμπλοκής των κατοίκων. Σημαντικός παράγοντας αποδείχθηκε η έμφαση στη γνώση και κατανόηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, εν μέρει η διαχείριση του μνημείου να μεταφερθεί έπειτα από απαίτηση των κατοίκων από το Brisbane (1.800 χλμ. μακριά) στην ίδια την κοινότητα κι έτσι πλέον οι κάτοικοι ανοίγουν το μνημείο για επίσκεψη εθελοντικά σε κανονική βάση σε όποιον ενδιαφέρεται και διοργανώνουν διάφορες δραστηριότητες όπως για παράδειγμα η «Εβδομάδα Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (Heritage Week). Η κεντρική διοίκηση απλά υποβοηθά μέσω χρηματοδότησης για την προστασία του μνημείου.

Εικόνα 11: Πολιτιστικές δραστηριότητες στο ναό του Hou Wang.Πηγή: <http://mongard.com.au>

3.3.8 Annapurna, Nepal

Η περιοχή της Annapurna τοποθετείται στο Νεπάλ όπου η κυρίαρχη μορφή τουρισμού είναι ο ορεινός – περιπατητικός τουρισμός, με τη συγκεκριμένη περιοχή να κατατάσσεται πρώτη όσον αφορά στην επίσκεψη τέτοιων προορισμών στη χώρα (Nepal Tourism Board, 2001). Η προσέλκυση μεγάλου αριθμού τουριστών συνδέεται κυρίως με το γεγονός ότι τα Ιμαλάια είναι ένα παγκόσμιο φυσικό και πολιτιστικό μνημείο. Ξέχωρα από αυτό, η περιοχή της Annapurna διαθέτει μία σπάνια βιοποικιλότητα με 1.226 είδη φυτών, 475 είδη πτηνών, 39 είδη ερπετών, 22 είδη αμφιβίων και 101 είδη θηλαστικών. Το μεγαλύτερο ποσοστό των τουριστών που καταφθάνουν στην Annapurna είναι κυρίως εξερευνητές που προέρχονται από τη Δ. Ευρώπη. Ταξιδεύουν ανεξάρτητα ή σε μικρές ομάδες και εκφράζουν ενδιαφέρον για

τον τοπικό πολιτισμό, την τοπική γαστρονομία και επιθυμούν να διαμένουν σε παραδοσιακές οικίες (Chee-Bang, 2001).

Οι Nyaupane κ.ά. (2006) οργάνωσαν 34 σε βάθος ατομικές συνεντεύξεις με γηγενείς κατοίκους αλλά και με μέλη της “Annapurna Conservation Area”. Οι συνεντευξιαζόμενοι χαρακτηρίστηκαν από διαφορετικούς τύπους εργασίας, καταγωγής, φύλου και ηλικίας. Το βασικό συμπέρασμα που προέκυψε είναι ότι η γένεση εισοδήματος λόγω παραμονής των τουριστών ενθάρρυνε τη συμμετοχή νέων κυρίως ατόμων σε πολιτιστικά δρώμενα, τη διατήρηση των παραδοσιακών τεχνών και την κατασκευή αντικειμένων χειροτεχνίας, καθώς οι ίδιοι οι τουρίστες ζητάνε από τους γηγενείς να τους δείξουν οτιδήποτε σχετίζεται με αυτούς. Η τάση αυτή των τουριστών ενίσχυσε την τοπική υπερηφάνεια και τη συμμετοχή ενώ παράλληλα οι κάτοικοι επωφελήθηκαν και οικονομικά (εκτός από τους παραπάνω τρόπους ανάδειξης της πολιτιστικής τους κληρονομιάς, ορισμένοι από αυτούς αναδεικνύουν τον τόπο τους δουλεύοντας ως τοπικοί ξεναγοί).

Εικόνα 12: Ξενάγηση από γηγενή στο φυσικό-πολιτιστικό μνημείο των Ιμαλαΐων.

Πηγή: <http://www.shangrilanepal.com>

3.3.9 West Lake, China

Εξαιτίας της απaráμιλλης ομορφιάς της περιοχής “*West Lake*”, η πόλη της Hangzhou έχει χαρακτηριστεί ως «*παράδεισος στη γη*» στην Κινεζική ποίηση. Ο θρύλος αναφέρει ότι πολλά χρόνια πίσω στο παρελθόν, η λίμνη ήταν ένα μαργαριτάρι του ουρανού που σμίλεψαν ένας δράκος και ένας φοίνικας και μόλις το μαργαριτάρι έπεσε στη γη, αυτό μετατράπηκε σε λίμνη ενώ ο δράκος και ο φοίνικας έγιναν οι δύο παρακείμενοι λόφοι της. Ένα σημαντικό στοιχείο για το συγκεκριμένο μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς είναι ότι βάσει ιστορικής-αρχαιολογικής σημασίας πληρούσε όλες τις προδιαγραφές για να ενταχθεί στον κατάλογο της UNESCO, εντέλει η αίτηση ένταξης απορρίφθηκε λόγω της δραματικής μείωσης της επιφάνειας της λίμνης από την ανθρώπινη δραστηριότητα, της καταστροφής των αρχαιολογικών ευρημάτων και των αρνητικών επιδράσεων που επέφερε ο αστικός εκμοντερνισμός (UNESCO, 1999). Ως επακόλουθο, υπήρξε αλλαγή πολιτικής για την αξιοποίηση του μνημείου από την κεντρική κυβέρνηση και επιτροπές που ήταν υπεύθυνες για τη διαχείριση του, εγκαταλείποντας τη νοοτροπία του άμεσου κέρδους από την απλή εκμετάλλευσή του.

Οι Wang και Bramwell (2012) διεξήγαγαν ποιοτική έρευνα για να αποσαφηνίσουν το ρόλο των κατοίκων στον καινούριο σχεδιασμό. Αναλύθηκε υλικό από τοπικές εφημερίδες, ιστοτόπους, έγγραφα του “*West Lake Protection Project*” ενώ έλαβαν χώρα και ημιδομημένες συνεντεύξεις με κυβερνητικούς υπαλλήλους, ιδιωτικούς επενδυτές, άτομα εξειδικευμένα στον τουρισμό και χωρικούς από τη Mei Jia Wu (πόλη δίπλα στη West Lake). Βασικός στόχος του καινούριου σχεδιασμού ήταν η συνύπαρξη οικονομικής ανάπτυξης και προστασίας-ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς, με προτεραιότητα όμως στη δεύτερη πτυχή. Το σχέδιο περιελάμβανε δράσεις όπως ανακατασκευή παλιών κτηρίων σύμφωνα με την παραδοσιακή αρχιτεκτονική και δημιουργία μουσείου τσαγιού. Από τη στιγμή που αποθαρρύνθηκαν οι εξωτερικές επενδύσεις, οι κάτοικοι ανέλαβαν ενεργό ρόλο στη διαχείριση και τη λειτουργία των κτηρίων όπου παρέχεται και σερβίρεται το τσάι (σήμα κατατεθέν και αντικείμενο προώθησης στη West Lake) στους τουρίστες. Αυτή η αλλαγή πολιτικής συνετέλεσε τα μέγιστα ώστε το μνημείο να συμπεριληφθεί πλέον στον κατάλογο της UNESCO το 2011.

Εικόνα 13: Άποψη της West Lake, μνημείου της UNESCO.

Πηγή: <http://www.absolutechinatours.com>

4.3.10 Phrae, Thailand

Η Phrae είναι μία πόλη στη βόρεια Ταϊλάνδη και πέριξ της πόλης βρίσκονται δύο σημαντικοί Βουδιστικοί ναοί. Ο Roulios (2014) πραγματοποίησε ποιοτική έρευνα για την καταγραφή των τρόπων ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς επί τόπου ενώ παράλληλα συλλέχθηκαν πληροφορίες από το σχέδιο που είχε υλοποιήσει ο ICCROM (διεθνής φορέας για την προστασία των μνημείων σε όλη την υφήλιο).

Εκεί η τοπική κοινωνία δημιούργησε τη δική της (τοπική) ομάδα διαχείρισης, με τίτλο «*Τα παιδιά και τα εγγόνια της Phrae*». Ένας από τους στόχους της διαχείρισης του χώρου ήταν να αναβιώσουν τα μέλη της κοινωνίας τη σοφία και την υπερηφάνεια της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από δράσεις γνωριμίας με την πολιτιστική κληρονομιά. Για παράδειγμα, η επικοινωνία των μεγαλύτερων/γεροντότερων κατοίκων με τα παιδιά για τη μεταφορά της σοφίας και της υπερηφάνειας στην τοπική πολιτισμική κληρονομιά θεωρήθηκε υψίστης σημασίας. Ένας άλλος στόχος ήταν η διοργάνωση μίας σειράς από δράσεις για την προστασία και τη διαχείριση της τοπικής πολιτισμικής κληρονομιάς, οι οποίες να βασίζονται σε παραδοσιακή γνώση, συστήματα διαχείρισης και πρακτικές

συντήρησης. π.χ. υλοποίηση προγράμματος βράβευσης των ντόπιων ιδιοκτητών που φρόντιζαν τα σπίτια τους (τους απονεμόταν πιστοποιητικό και σημαία βράβευσης για να τα αναρτήσουν μπροστά στις οικείες τους), δημιουργία τοπικού μουσείου και τοπικής βιβλιοθήκης και συντήρηση των τειχών της πόλης. Τέλος, οι κάτοικοι προθυμοποιήθηκαν να υλοποιήσουν δράσεις βιώσιμης ανάπτυξης της περιοχής όπως προετοιμασία τοπικών φαγητών, καλλιέργεια και πώληση τοπικών φυτών, δημιουργία και πώληση τοπικών βάζων και κούκλων.

Εικόνα 14: Ο γονυκλινής Βούδας και ο ναός του στη Phrae.

Πηγή: <http://www.grumpytraveller.com>

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζεται συνοπτικά το δίπολο «συμμετοχή-μνημεία» όπως αυτό καταγράφηκε από τη διεθνή βιβλιογραφία. Αν και οι τρόποι ποικίλουν, κοινό συμπέρασμα αποτελεί η συγκροτημένη προώθηση των μνημείων-αρχαιολογικών χώρων με βάση πρωτίστως τη σημασία τους και κατ' επέκταση την οικονομική εκμετάλλευσή τους.

Πίνακας 13: Συνοπτική παρουσίαση του διόλου «συμμετοχή-μνημεία».

ΠΗΓΕΣ	ΣΚΟΠΟΣ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	ΜΕΤΑΒΑΝΤΕΣ	ΤΡΟΠΟΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ
Chirikure και Pwiti, 2008	Συμμετοχή - διαχείριση μνημείου	Ποιοτική έρευνα	τοπικά έθιμα - τουρισμός	τοπικοί ξεναγοί - τιμαλή
Ardren, 2002	Συμμετοχή - ανασκαφή μνημείου	Ποιοτική έρευνα	γνώση παρελθόντος - οικονομική ελάφρυνση	ανασκαφή - καταγραφή ευρημάτων
Elsorady, 2012	Βέλτιστη αξιοποίηση μνημείου	Ποιοτική έρευνα	οικονομική ανάταση περιοχής	χειροτεχνία - τουριστικά είδη σε ιστορικά μνημεία
Garrod κ.ά., 2012	Εμπλοκή κατοίκων	Ποιοτική έρευνα	ανάδειξη περιοχής	διοργάνωση πολιτιστικών δραστηριοτήτων
Jaafar κ.ά., 2015	Βιωσιμότητα μνημείου	Ποσοτική έρευνα	αντίληψη περί τουρισμού - αίσθηση "ανήκειν"	προγράμματα συντήρησης
MacDonald και Jolliffe, 2003	Προσέλκυση πολιτιστικών τουριστών	Ποιοτική έρευνα	αίσθημα υπερηφάνειας - προστασία κληρονομιάς	μουσείο - φεστιβάλ – χειροτεχνία – μαθητικός τουρισμός
Grimwade και Carter, 2000	Ανάδειξη μνημείου	Ποιοτική έρευνα	γνώση - κατανόηση πολιτιστικής κληρονομιάς	μουσείο - πολιτιστικές δραστηριότητες
Nyaupane κ.ά., 2006	Εμπλοκή κατοίκων	Ποιοτική έρευνα	εισόδημα - τοπική υπερηφάνεια	χειροτεχνία - παραδοσιακοί χοροί - τοπικοί ξεναγοί
Wang και Bramwell, 2012	Προστασία - ανάδειξη μνημείου	Ποιοτική έρευνα	ανάδειξη μνημείου - οικονομική ανάταση	διαχείριση κτηρίων πώλησης τσαγιού
Poulios, 2014	Διατήρηση πολιτιστικής κληρονομιάς	Ποιοτική έρευνα	ζώσα πολιτιστική κληρονομιά	συντήρηση - μουσείο - τοπικά προϊόντα - βιβλιοθήκη

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Κεφάλαιο 4^ο: Αρχαιολογικοί χώροι και μνημεία στην Ελλάδα: Οι μελέτες περίπτωσης

4.1 Α' αρχαίο θέατρο Λάρισας

Κέντρο μυθολογικών και ιστορικών εξελίξεων είναι η πόλη της Λάρισας (ή Λάρισσα των αρχαίων), η πόλη που έζησε και έδρασε τα τελευταία χρόνια της ζωής του ο περίφημος γιατρός της αρχαιότητας, ο Ιπποκράτης. Βρίσκεται στο κέντρο του ανατολικού Θεσσαλικού κάμπου, περιστοιχιζόμενη από ένα φυσικό περιβάλλον που διαβαθμίζεται από την πεδιάδα προς τα όρη που την περικλείουν και σηματοδοτείται από τον Πηνειό ποταμό. Η προσφορά του Πηνειού στην πόλη της Λάρισας ήταν ανέκαθεν πολύ μεγάλη, κάτι που αποτυπώνει και ο Αθηναίος τραγικός ποιητής Ευριπίδης, στην τραγωδία «Τρωάδες» (Μαυρόπουλος, 2008):

*«Ταν Πηνειού σεμνάν χώραν
κρηπιδ' Ουλύμπου καλλίσταν
όλβω βρίθειν φάμαν ήκουσ'
ευθαλεί τα ευκαρπεία
τάδε δεύτερα μοί μετά ταν ιεράν
Θησέως ζαθέαν έλθειν χώραν».*

*«Του Πηνειού σεμνή χώρα
στα θεμέλια του Ολύμπου η πιο ωραία
άκουσα ότι είναι γεμάτη από ευτυχία
και εκεί ανθίζουν οι καρποί
γι' αυτό θεωρώ πως η χώρα αυτή έρχεται δεύτερη
μετά την ιερή χώρα του Θησέα».*

Κτισμένη γύρω από έναν λόφο που σήμερα αποκαλείται «Φρούριο», η πόλη ήταν προφυλαγμένη με φυσικό τρόπο από Βορρά και Δύση εξαιτίας του Πηνειού ποταμού. Κατά γενική παραδοχή, η λέξη «Φρούριο» ερμηνεύεται ως ακρόπολη ωστόσο, υπάρχει και η άλλη άποψη σύμφωνα με την οποία η ακρόπολη της Λάρισας δεν είναι ένα επιβλητικό ύψωμα όπως είναι η «Λάρισα» του Άργους. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η Λάρισα είναι η λίθινη ακρόπολη, μπορεί να γίνει παραδεκτό πως το όνομα Λάρισα μεταφέρθηκε εδώ από άλλο μέρος (Φαρμακίδης, 2001). Η συνεχής κατοίκηση της Λάρισας για 8.000 χρόνια τεκμηριώνεται από τους οικισμούς Νεολιθικής προέλευσης στο λόφο του Φρουρίου (Γαλλής, 1985). Από το 354 π.Χ.

μέχρι την κατάληψη της από τους Οθωμανούς, η πόλη πέρασε στην κατοχή πολλών, αρχικά των Μακεδόνων και στη συνέχεια των Ρωμαίων (197 π.Χ.), των Γότθων (396 μ.Χ.), των Βησιγότθων (482 μ.Χ.), των Βουλγάρων (982 μ.Χ.), των Νορμανδών (1083 μ.Χ.) μέχρι που το 1210 την κατέλαβαν οι Φράγκοι για 18 χρόνια (Σπανός, 1987). Κατά το Μεσαίωνα υπήρξε η γέφυρα των επιδρομών από το Βορρά και τη Δύση προς το Νότο λόγω της γεωγραφικής της θέσης, η οποία την καθιστούσε προνομιούχα και έτσι δεν χάθηκε ποτέ (Δεριτζιώτης, 1985).

Η προέλευση του ονόματος της Λάρισας δεν είναι εξακριβωμένη. Πιθανότατα, πρώτος οικιστής της ήταν ο Λάρισσος, γιος του Πελασγού ή σύμφωνα με άλλες πηγές, ο ίδιος ο Πελασγός την ονόμασε κατ' αυτόν τον τρόπο προς τιμήν της κόρης του, Λάρισσας. Μία τρίτη άποψη, η οποία βέβαια συγκεντρώνει πολύ μικρές πιθανότητες είναι αυτή που παρουσιάζει τον Ακρίσιο (παππού του Περσέα), πατέρα του πρώτου βασιλιά της Λάρισας, του Τεύταμου, ως πρώτου οικιστή της (Οικονόμου, 2007α). Μία τελευταία εκδοχή είναι αυτή της νύμφης Λάρισσας. Κατά την επικρατέστερη άποψη, η Λάρισσα προήλθε από την Πελασγική λέξη «λάας» που σημαίνει βράχος, εξού και η λέξη «λαός». Σύμφωνα με τη μυθολογία, η νύμφη Λάρισσα, παίζοντας δίπλα στον Πηνειό, γλίστρησε και έπεσε με αποτέλεσμα να πνιγεί στα νερά του. Από τότε, το όνομά της δόθηκε στην πόλη για να τη θυμίζει (www.larissa-dimos.gr).

Στην Ελλάδα σώζονται μέχρι σήμερα 125 αρχαίοι χώροι θέασης και ακρόασης, από τους οποίους κάποιοι σώζονται σε καλή κατάσταση ενώ κάποιοι άλλοι σώζονται αποσπασματικά. Στον προηγούμενο αριθμό δεν συγκαταλέγονται 35 θεατρικοί χώροι που είναι γνωστοί μόνο από μαρτυρίες περιηγητών και επιγραφές. Τα αρχαία θέατρα αποτελούσαν ταυτόχρονα ωδεία, βουλευτήρια, χώρους συνάντησης, συνάθροισης, ψυχαγωγίας, λατρείας και διαλόγου. Στην πραγματικότητα, αποτελούσαν την απόλυτη έκφραση του αρχαίου Ελληνικού πολιτισμού (Δερβένη και Σοφικίτου, 2011).

Το Α' αρχαίο θέατρο Λάρισας χτίστηκε στη νότια πλευρά του λόφου «Φρούριο». Η κατασκευή του συνδέεται άμεσα με τη λατρεία του θεού Διονύσου και την τέλεση θεατρικών παραστάσεων. Από τον 1^ο αιώνα π.Χ., μετατράπηκε από τους Ρωμαίους σε αρένα για την τέλεση αποκλειστικά και μόνο επίσημων εορταστικών εκδηλώσεων, μονομαχικών αγώνων και θηριομαχιών. Επειδή το αρχαίο θέατρο μετατράπηκε σε αρένα, οι αρχαίοι Λαρισαίοι, την ίδια περίοδο, κατασκεύασαν το λιτό Β' αρχαίο θέατρο για τη συνέχιση των θεατρικών τους παραστάσεων και την

πραγματοποίηση άλλων ομαδικών εκδηλώσεων. Οι αρχαίες επιγραφές συνηγορούν για το γεγονός αυτό καθώς αναφέρουν με σαφήνεια ότι κατά την περίοδο της Ρωμαϊοκρατίας, στη μεγάλη πανθεσσαλική εορτή της Λάρισας, τα «*Ελευθέρια*», τελούνταν παράλληλα με τους ιππικούς αγώνες στον ιππόδρομο και αγώνες ποίησης, χορού και μουσικής (Τζιαφάλιας, 2006). Η φήμη των «*Ελευθερίων*» ήταν τόσο μεγάλη που ξεπερνούσε τα σύνορα της Θεσσαλίας και κάθε φορά κατέφθαναν στη Λάρισα για να συμμετέχουν στους αγώνες αυτούς διάσημοι αθλητές και καλλιτέχνες από όλον τον αρχαίο Ελληνικό κόσμο· από πόλεις της Μ. Ασίας (Εφεσος, Σμύρνη, Σινώπη) και της Ιταλίας. Στους μουσικούς αγώνες συμμετείχαν σαλπιγκτές, κήρυκες, αυλητές, κιθαριστές και κιθαρωδοί. Οι νικητές αυτών των αγώνων, που προηγούνταν χρονικά αυτών των γυμνικών και ιππικών, είχαν την τιμή να ανακηρύσσουν στη συνέχεια τους νικητές του υπόλοιπου προγράμματος των «*Ελευθερίων*». Τη μεγαλύτερη απήχηση φαίνεται πάντως να είχε το αγώνισμα των «*Ταυροθηρίων*». Έφιπποι νέοι κατεδίωκαν ταύρους και την κατάλληλη στιγμή εκτινάσσονταν από το ζώο, άρπαζαν τον ταύρο από τα κέρατα και άρχιζε η πάλη. Στόχος του αθλητή ήταν να καταβάλλει τον ταύρο, να στρέψει το κεφάλι του εξαντλημένου ζώου προς το έδαφος και να μπήξει τα κέρατα του στη γη. Στη συνέχεια, ο νικημένος πλέον ταύρος θυσιαζόταν στο βωμό (Μπάτζιου-Ευσταθίου, 2008).

Χρονολογικά, το Α΄ αρχαίο Θέατρο Λάρισας οικοδομήθηκε κατά το πρώτο μισό του 3^{ου} αιώνα π.Χ., στα χρόνια του βασιλιά της Μακεδονίας Αντιγόνου Γονατά, όταν μετά το θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου, κατά την Ελληνιστική εποχή, η Θεσσαλία αποτελούσε τμήμα του Βασιλείου της Μακεδονίας. Η θέση κατασκευής του, στις νότιες υπώρειες του λόφου υπαγορεύθηκε από τη θέση της πόλης και τον ρου του Πηνειού ποταμού χωρίς να συνάδει με την οδηγία του Ρωμαίου αρχιτέκτονα Βιτρούβιου για την επιλογή της θέσης των θεάτρων: «*Πρέπει να λαμβάνεται πρόνοια ώστε το θέατρο να μην είναι εκτεθειμένο στο νότο διότι ο αέρας που εγκλωβίζεται στο κοίλο, όταν ο ήλιος γεμίζει το ημικύκλιο των θεατών, περιφέρεται εκεί και θερμαίνεται*» (Μπάτζιου-Ευσταθίου, 2008). Η κατασκευή του πραγματοποιήθηκε από λευκό μάρμαρο, γεγονός που μαρτυρά την οικονομική ευρωστία της πόλης εκείνη την εποχή.

Εικόνα 15: Πανοραμική άποψη του Α' αρχαίου θεάτρου Λάρισας.

Πηγή: Ιδιωτικό αρχείο.

4.2 Αρχαιολογικός χώρος Νικόπολης

Στη σημερινή χερσόνησο της Πρέβεζας, η οποία ταυτίζεται με το νοτιοδυτικό άκρο της Ηπείρου και το αντίστοιχο τμήμα της αρχαίας Κασσωπείας, πραγματοποιήθηκε στα ύστατα χρόνια της προχριστιανικής αρχαιότητας η τελευταία σημαντική πολεοδομική παρέμβαση στον ηπειρωτικό χώρο, η ίδρυση δηλαδή της Νικόπολης από τον Οκταβιανό. Η συγκεκριμένη περιοχή, κατοικημένη ήδη από την Προϊστορική Εποχή, φαίνεται ότι δεν είχε αναπτυχθεί οικιστικά κατά τους ιστορικούς χρόνους και ότι παρά τη στρατηγική της σημασία και το εύφορο έδαφος της, δεν είχε προσελκύσει το ενδιαφέρον των Ηλείων και των Κορινθίων, ίσως επειδή δεν πληρούσε τις προδιαγραφές που απαιτούνταν κατά τη Μυκηναϊκή και την Αρχαϊκή Εποχή για την ίδρυση των αποικιών. Οι Ηλείοι, ήδη από την εποχή του Χαλκού, εγκατέστησαν εμπορικούς σταθμούς στα παράλια της Ηπείρου ενώ αργότερα, πιθανώς κατά τον 8^ο αι. π.Χ., ίδρυσαν πόλεις σε διάφορες θέσεις της Κασσωπείας (Πανδοσία, Βατία, Ελάτρεια, Βουχέτιον). Οι Ηλειακές αποικίες διατήρησαν την ανεξαρτησία τους μέχρι την εποχή της επέμβασης του Φιλίππου Β' στα Ηπειρωτικά πράγματα, οπότε παραχωρήθηκαν στους Ηπειρώτες, για να ανεξαρτητοποιηθούν και

πάλι μετά τη Ρωμαϊκή κατάκτηση. Οι Κορίνθιοι λειτούργησαν εμπορικούς σταθμούς από το τέλος του 9^{ου} αι. π.Χ., στις ακτές του Ιονίου και του Αμβρακικού, στις ίδιες ακριβώς θέσεις που ιδρύθηκαν οι επίσημες αποικίες τους κατά το τέλος του 7^{ου} αι. (Αμβρακία, Λευκάδα, Ανακτόριο, Απολλωνία) (Ανδρέου, 2007).

Η Νικόπολη ανήκει στην κατηγορία των πόλεων που οφείλουν την ίδρυση τους σε συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός. Η περιφανής νίκη του στόλου του Οκταβιανού, κατά την αναμέτρηση του με τις ενωμένες δυνάμεις του Αντωνίου και της Κλεοπάτρας στη θαλάσσια περιοχή του Ακτίου το 31 π.Χ., σήμανε το τέλος των εμφυλίων πολέμων και της εσωτερικής κρίσης στη Ρώμη ενώ εδραίωσε πλήρως την εξουσία του πρώτου. Η επιλογή ήταν στρατηγική, δεδομένου ότι ο κάτοχος της περιοχής είχε τη δυνατότητα να ελέγχει την είσοδο στον Αμβρακικό κόλπο, τη ναυσιπλοΐα στο βόρειο Ιόνιο καθώς επίσης και τη διακίνηση μέσω των χερσαίων αρτηριών που οδηγούν από τα παράλια του Ιονίου προς τη βόρεια, κεντρική και νότια Ήπειρο και την Ακαρνανία. Ο αριθμός των κατοίκων της Νικόπολης, που υπήρξε αντικείμενο προβληματισμού, υπολογίστηκε αρκετά μεγάλος, περίπου 80.000-100.000 άτομα ενώ κάποιοι ιστορικοί κάνουν λόγο ακόμα και για 300.000 άτομα συνολικά.

Η πόλη δημιουργήθηκε με συνοικισμό άλλων οικισμών (Κασσώπη, Αμβρακία, Λευκάδα κ.ά.) και τη βίαιη, ως ένα σημείο, μεταφορά κατοίκων στη Νικόπολη. Στην αλιεία, γεωργία και κτηνοτροφία στηρίχτηκε η πόλη για την οικονομική της εξέλιξη. Η Νικόπολη οικοδομήθηκε με επιβλητικά κτήρια από τα λάφυρα της λείας αλλά και από δωρεές του Ηρώδη Α΄ της Ιουδαίας που βοήθησε στην κατασκευή πολλών κτηρίων, εκφράζοντας έτσι τη φιλία και τη συμπάθεια του προς τον Οκταβιανό. Ο Οκταβιανός της παραχώρησε σημαντικά προνόμια και πολλές φορολογικές απαλλαγές που συνετέλεσαν στην αλματώδη ανάπτυξη της. Ακόμη, έδωσε στη Νικόπολη τις έξι ψήφους των Αιτωλών στη Δελφική Αμφικτιονία, γεγονός που προσέδωσε αίγλη στην πόλη. Σημαντικές προσωπικότητες έζησαν ή πέρασαν από την πόλη. Ο Γερμανικός, θετός γιος και ανιψιός του Οκταβιανού, ήταν ένας από αυτούς που πέρασαν από τη Νικόπολη για να δει από κοντά τα στρατόπεδα του Οκταβιανού και του Αντωνίου και τον τόπο της μάχης. Ο Αυτοκράτορας Νέρωνας επισκέφτηκε επίσης την πόλη το 66 μ.Χ. και έλαβε μέρος στα «Άκτια». Αλλά και ο Επίκτητος από την Ιεράπολη της Φρυγίας, ο μεγάλος Στωικός φιλόσοφος, έφτασε το 89 μ.Χ. στη Νικόπολη για να ξεφύγει από το διωγμό του Αυτοκράτορα Δομιτιανού. Παρέμεινε στην πόλη για μεγάλο χρονικό διάστημα και ίδρυσε φιλοσοφική σχολή.

Μαθητής του Επίκτητου, στη σχολή της Νικόπολης, ήταν και ο διάσημος ιστορικός Φλάβιος Αρριανός, γνωστός για τα ιστορικά του έργα γύρω από τον Μ. Αλέξανδρο. Ο αυτοκράτορας Αδριανός (128-134 μ.Χ.) επισκέφτηκε την πόλη με τη γυναίκα του, Βίβια Σαβίνα, η οποία θεοποιήθηκε και λατρεύτηκε ως Άρτεμις Κελκαία (Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, 2012).

«Όλοι οι ταξιδιώτες που έχουν πατήσει το πόδι τους στη γη της Ηπείρου έχουν δει, επισκεφθεί και περιγράψει τη Νικόπολη», σύμφωνα με τον Γάλλο Rouquerville. Στο Βιβλίο ΙΙΙ του έπους της Αινειάδας, ο Αινείας, σύμφωνα με τον Βιργίλιο, επισκέφθηκε μετά την πτώση της Τροίας μία μικρή πόλη που θεωρήθηκε ότι προϋπήρχε της Νικόπολης. Με αυτόν τον τρόπο, ο Βιργίλιος θεωρεί τον Αινεία ιδρυτή του Ακτίου και των Ακτιακών Αγώνων που πήραν ξανά σάρκα και οστά έπειτα από τη νίκη του Αυγούστου. Στις αρχές του 2^{ου} αι. μ.Χ., ο Suetonius επισημαίνει ότι τα μνημεία του Ακτίου προσέδωσαν περαιτέρω λαμπρότητα στα μνημεία του ιδίου του Αυγούστου στη Ρώμη. Πιο συγκεκριμένα, ο Suetonius αναφέρει: *«Για να επεκτείνει τη φήμη της νίκης του στο Άκτιο και να διαιωνίσει τη μνήμη της, ο Αύγουστος ίδρυσε μία πόλη κοντά στο Άκτιο που καλείται Νικόπολη και θέσπισε τη λειτουργία αγώνων κάθε τέσσερα χρόνια, μεγεθύνοντας ταυτόχρονα το ναό του Απόλλωνα και αφιερώνοντας το στρατόπεδο του στον Ποσειδώνα και τον Άρη αφού το γέμισε με ναυτικά λάφυρα»* (Isager, 2007).

Από φιλολογικές πηγές μαρτυρείται ακόμα ότι ο Οκταβιανός, μετά τη νίκη του στο Άκτιο, ανοικοδόμησε το ναό του Ακτίου Απόλλωνα αφού πίστευε ότι για τη νίκη του κατά του Αντωνίου στη ναυμαχία του Ακτίου, είχε τη βοήθεια του θεού. Ο ναός πρέπει να ιδρύθηκε στο αρχαίο ιερό όπου προϋπήρχε ο Αρχαϊκός πιθανώς ναός του θεού. Τα θεμέλια του ναού που ανοικοδόμησε και μεγέθυνε ο Αύγουστος προς τιμήν του Ακτίου Απόλλωνα στο Άκτιο, αποκάλυψε ο Charles Francois Noel Champoiseau, Γάλλος πρόξενος στα Γιάννενα από το 1865, ο οποίος ανέσκαψε το χώρο το 1867. Ο Γάλλος διπλωμάτης ήταν ήδη γνωστός για τα αρχαιολογικά του ενδιαφέροντα, αφού όταν υπηρετούσε ως πρόξενος στην Αδριανούπολη το 1862, έκανε ανασκαφές με δαπάνες της Γαλλικής κυβέρνησης στη Σαμοθράκη και αποκάλυψε την περίφημη *«Νίκη της Σαμοθράκης»* που φυγάδευσε το 1878 στη Γαλλία και έκτοτε αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα εκθέματα του Μουσείου του Λούβρου, στο οποίο εστάλησαν επιπλέον και τα δύο μαρμάρινα αγάλματα κούρων που βρέθηκαν κατά τη διάρκεια των ανασκαφών στο Άκτιο (Τριάντη, 2007).

Η βαρύνουσα σημασία της Νικόπολης αποδεικνύεται και από τη θέσπιση από τον Οκταβιανό των «Ακτίων», αγώνων που αναφέρθηκαν λίγο πιο πάνω. Οι αγώνες «Άκτια» της Νικόπολης θεωρήθηκαν «Ισολύμπιοι». Ο Δίων Κάσσιος αναφέρει ότι οι Ακτιονίκες, όπως και οι Ολυμπιονίκες, αποκτούσαν το δικαίωμα να σιτίζονται διά βίου δωρεάν στο πρυτανείο της πόλης τους και γι' αυτό το λόγο συμπληρώνει ο Στράβων, τα «Άκτια» θεωρούνται «Αγών Ολύμπιος». Σύμφωνα με τον γεωγράφο, οι αγώνες λάμβαναν χώρα στο εκτός των τειχών της Νικόπολης τέμενος εντός του ιερού άλσους όπου για το λόγο αυτό είχαν κατασκευαστεί το θέατρο, το στάδιο και το γυμνάσιο. Το ιδιαίτερο βέβαια στοιχείο με τα «Άκτια» είναι η ένταξη τους στους μεγάλους αγώνες της Ελληνικής αρχαιότητας. Είναι γνωστό ότι κατά την αρχαιότητα καθιερώθηκαν αγώνες με πανελλήνιο χαρακτήρα, τα «Ολύμπια», τα «Πύθια», τα «Ισθμια» και τα «Νέμεα». Ο κύκλος των μεγάλων αυτών αγώνων ονομάστηκε «περίοδος» και αυτός που νικούσε σε όλους αυτούς ανακηρυσσόταν «περιοδονίκης». Το βέβαιο είναι ότι, τουλάχιστον, η γιορτή των «Ακτίων» προστέθηκε στους αγώνες που αποτελούσαν την «περίοδο». Η ρύθμιση αυτή αξιολογείται ως πολύ σημαντική, κυρίως διότι για πρώτη φορά μία νέα αγωνιστική εκδήλωση προστέθηκε στην ιερή περίοδο των Ελλήνων κάτι το οποίο δεν είχε καταφέρει να επιτύχει ούτε ο Μ. Αλέξανδρος ούτε κανείς από τους διαδόχους του οι οποίοι ως γνωστό, είχαν ιδρύσει γιορτές-αγώνες και είχαν επιμελώς φροντίσει για την πανελλήνια προβολή τους (Παυλογιάννης και Αλμπανίδης, 2007).

Εικόνα 16: Το στάδιο της Νικόπολης.

Πηγή: www.diazoma.gr

Εικόνα 17: Το Ρωμαϊκό Ωδείο της Νικόπολης.

Πηγή: www.diazoma.gr

4.3 Αρχαιολογικός χώρος Δίου

Στους βόρειους πρόποδες του Ολύμπου, σε περιοχή που εξασφαλίζει τον απόλυτο έλεγχο της στενής διάβασης από τη Μακεδονία στη Θεσσαλία, δεσπόζει το Δίον. Το Δίον υπήρξε η κατ' εξοχήν ιερή πόλη των Μακεδόνων. Έφτασε σε μεγάλη ακμή κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους αλλά και στα Ρωμαϊκά χρόνια, καθώς ήταν μία από τις πρώιμες αποικίες των Ρωμαίων στο Μακεδονικό χώρο. Αναλαμβάνοντας ο Αρχέλαος την εξουσία στη Μακεδονία (τέλος 5^{ου} αι. π.Χ.), προσέφερε λαμπρές θυσίες στον Ολύμπιο Δία. Οργάνωσε ακόμη στο Δίον προς τιμήν του Ολυμπίου Διός και των Μουσών, αθλητικούς και θεατρικούς αγώνες – τα «Ολύμπια τα εν Δίω» – διάρκειας εννιά ημερών, σύμφωνα με το Διόδωρο και άλλους συγγραφείς. Είναι πιθανόν να παίχτηκαν εκεί οι τραγωδίες του Ευριπίδη «Αρχέλαος» και «Βάκχες», τις οποίες συνέθεσε στα τελευταία χρόνια της ζωής του στη Μακεδονική αυλή (Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, 2012).

Η παλαιότερη μαρτυρία για το Δίον συναντάται στο Θουκυδίδη, ο οποίος αναφέρει την ύπαρξη μικρού οικισμού, το 424 π.Χ. Στο ιερό του Ολυμπίου Διός προσέφερε μεγαλοπρεπείς θυσίες ο Μ. Αλέξανδρος πριν ξεκινήσει για την εκστρατεία του στην Ασία και λίγο αργότερα αφιέρωσε εκεί το έργο του Λυσίππου,

ένα χάλκινο σύνταγμα 25 έφιπων εταίρων που έπεσαν στη μάχη του Γρανικού μαχόμενοι εναντίον των Περσών (www.ancientdion.org/).

Η συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς παρατηρήθηκαν πρακτικές συμμετοχής για την ανάδειξη της εκεί πολιτιστικής κληρονομιάς. Πιο συγκεκριμένα, μέσω του «Θεσμού της Τιμώμενης Χώρας», πολίτες της ευρύτερης περιοχής του Λιτοχώρου σε συνεργασία με τις εκάστοτε πρεσβείες, ενημερώνουν κάθε χρόνο κατοίκους μίας συγκεκριμένης χώρας για τις προοπτικές του πολιτιστικού ορισμού της περιοχής τους. Η οργανωμένη αυτή μορφή συμμετοχής έχει επιφέρει διττό αποτέλεσμα. Αφενός κάθε χρόνο προσέρχονται επισκέπτες χωρών που μέχρι πρότινος δεν λογίζονταν ως τουριστική αγορά, με αποτέλεσμα ο αριθμός προσέλευσης να αυξάνεται αφετέρου οι χώρες που έχουν ήδη τιμηθεί αποτελούν μόνιμη πηγή πολιτιστικών τουριστών που βασίζονται στο ποιοτικό στοιχείο. Η συμμετοχή των κατοίκων όμως συνεχίζεται με την ιδιότητα των τοπικών ξεναγών όχι μόνο μνημείων αλλά και της καθημερινότητας των γηγενών (Παπαχρήστος, 2014).

Εικόνα 18: Αρχαιολογικό πάρκο Δίου.

Πηγή: <http://www.wondergreece.gr>

4.4 Φάρσαλα

Τα Φάρσαλα και η ευρύτερη περιοχή έχουν πλούσια ιστορία και οι αρχαιολογικοί χώροι μαζί με τα αρχαιολογικά ευρήματα είναι ακόμα και σήμερα πάρα πολλοί. Τα ευρήματα αυτά των Φαρσάλων αλλά και της περιοχής γενικότερα

ανήκουν σε όλες τις περιόδους της αρχαιότητας. Η ακρόπολη των Φαρσάλων βρισκόταν στην κορυφή του λόφου – κάστρο των Φαρσάλων – σε ύψος 250 μ. Ο λόφος αυτός αποτελείται από δύο βραχώδη και τραπεζοειδή υψώματα, με το ανατολικό υψηλότερο του δυτικού, που ενώνονται μεταξύ τους με μία μικρή ράχη όπου διακρίνονται τα ερείπια δύο πυλών που προστατεύονταν με πύργους. Τα τείχη της ακρόπολης ανήκουν στους 6^ο και 5^ο π.Χ. αιώνες, επισκευάστηκαν αργότερα με τετράγωνους κυβόλιθους ενώ στη Βυζαντινή περίοδο πραγματοποιήθηκε πάνω τους πλινθόκτιστη κατασκευή. Η πόλη Φάρσαλος περιβαλλόταν από ισχυρό τείχος, το οποίο άρχιζε από την ακρόπολη της και κατέληγε στα βόρεια κράσπεδα της πόλης. Λίγα μέτρα ανατολικά των πηγών του Απιδανού ποταμού σώζονται τα λείψανα μίας από τις βασικές πύλες του τείχους. Στην «άνω πόλη», κάτω δηλαδή από την ακρόπολη, βρισκόταν πιθανότατα το αρχαίο θέατρο των Φαρσάλων ενώ στην «κάτω πόλη» δέσποζε ο λοφίσκος με τον Δωρικού ρυθμού ναό του Θαυλίου Διός (Μπακαλέξης, 2014).

Από τους σημαντικούς ομηρικούς ήρωες και βασιλιάδες που περιγράφονται στην Ιλιάδα του Ομήρου, δεν έχουν βρεθεί ακόμα τα ανάκτορα τόσο του Αχιλλέα όσο και του Οδυσσέα. Στην περίπτωση του Αχιλλέα υπάρχει ακόμα και σήμερα σύγχυση για το πού ακριβώς βρισκόταν η αρχαία Φθία που αναφέρεται στο Ομηρικό έπος. Η επικράτεια του βασιλείου της Φθίας του Πηλέα και κατ' επέκταση του Αχιλλέα, φαίνεται να εκτεινόταν από την περιοχή των Φαρσάλων, την ευρύτερη περιοχή του όρους Όθρυ, στα νοτιοδυτικά του σημερινού Νομού Μαγνησίας, μέχρι τον Σπερχειό ποταμό. Βέβαια, υπάρχει σύγχυση για το αν η Φθία ήταν πόλη ή βασίλειο. Όταν ο Οδυσσέας κατεβαίνει στον Άδη για να συνομιλήσει με τον μάντη Τειρεσία, συναντά και τον Αχιλλέα που τον ρωτά αν έχει κάποια νέα για τον πατέρα του τον Πηλέα, στη Φθία και την Ελλάδα (Μαυρόπουλος, 2004). Συνεπώς, υπήρχε πόλη Φθία ξεχωριστά, ανεξάρτητα αν το Βασίλειο στο σύνολο του είχε το ίδιο όνομα. Στο παρόν, υπάρχουν τρεις περιοχές που διεκδικούν τη γενέτειρα του Αχιλλέα και αυτές είναι η περιοχή του Αλμυρού (Νομός Μαγνησίας), η περιοχή κοντά στο Σπερχειό ποταμό και η πόλη των Φαρσάλων.

Κατά τη γνώμη των περισσότερων αρχαιολόγων, η πόλη Φθία βρισκόταν στη σημερινή ακρόπολη των Φαρσάλων. Πράγματι, η οχυρωμένη ακρόπολη, η πλούσια γεωργικά χώρα και τα άφθονα βοσκοτόπια συμβιβάζονται με το μεγαλείο του Αχιλλέα και την μεγαλορρημοσύνη για αυτόν του αθάνατου ποιητή Ομήρου. Ο ποιητής χρησιμοποιεί κάποιες φράσεις αναφερόμενος στην αρχαία Φθία όπως «...τα

βοοειδή...», «...τα άλογα...», «...η Φθία με το πλούσιο χώμα και έδαφος...», «...τα σιτηρά...», «...τόπος προβάτων...» και «...βαθυκόκκινο χώμα...». Η Φθία λοιπόν, σύμφωνα με τον Όμηρο, ήταν μία περιοχή με σκουρόχρωμο έδαφος και στην ουσία μία πλατιά πεδιάδα όπου κάποιος πολύ εύκολα θα μπορούσε να άφηνε ελεύθερα τα άλογα του για να τρέχουν και τα πρόβατα και τα βοοειδή του ελεύθερα για βοσκή ενώ ταυτόχρονα η πεδιάδα αποτελούσε καταφύγιο για το χειμώνα (Brianas, 2011). Ας σημειωθεί επιπλέον, ότι η επιλογή των οχυρωματικών θέσεων δεν ήταν καθόλου τυχαία όπως φαίνεται και στην παρακάτω εικόνα. Ο Μυκηναϊκός κόσμος επέλεγε να χτίζει τις ακροπόλεις του σε φυσικά οχυρωματικές θέσεις έτσι ώστε να υπάρχει εποπτεία προς πάσα κατεύθυνση. Αυτό αποδεικνύεται και από την εύρεση και άλλων κέντρων του Μυκηναϊκού πολιτισμού όπως οι Μυκήνες, η Τίρυνθα, η Πύλος, η Θήβα, ο Ορχομενός, η Σπάρτη, η Ακροκόρινθος, το Άργος και η Κνωσός.

Το όνομα των Φαρσάλων δεν αναφέρεται στον Όμηρο και αυτό πρέπει να δόθηκε κατά την κάθοδο των Δωριέων, οπότε και ανετράπη η υφιστάμενη τάξη και καταστράφηκε ο Μυκηναϊκός πολιτισμός. Για το ότι τα κύματα της Θεσσαλικής μετανάστευσης κύλησαν από τη Δύση προς την Ανατολή, υπάρχουν εκτός από τις αρχαίες παραδόσεις και σαφή ίχνη. Το ρεύμα των εισερχόμενων κατακτητών άφησε στη διάλεκτο των δυτικών Θεσσαλικών επιγραφών πολύ ισχυρότερα κατάλοιπα από ότι στα ανατολικά μέρη, όπου το Αιολικό στοιχείο διατηρήθηκε πιο έντονο. Το ίδιο φαίνεται και από τα ονόματα των περιοχών και των πόλεων. Η δυτική πεδιάδα πήρε το όνομα «Θεσσαλιώτις» από την πυκνή μάζα των κατακτητών που κατοίκησαν εκεί ενώ αντίθετα η ανατολική περιοχή διατήρησε τα προθεσσαλικά ονόματα «Πελασιγιώτις» και «Φθιώτις». Στο «Κιέριον» και τη «Φάρσαλο» εγκαταλείφθηκαν τα προθεσσαλικά ονόματα «Άρνη» και «Φθία» αλλά στη Λάρισα, το Μόνιο και τις Φερές, τα ονόματα αυτά εξακολούθησαν να υπάρχουν. Ακόμα περισσότερα διατηρήθηκαν στην ανατολική ακραία περιοχή (Stählin, 2008). Έτσι, όσο πιο κοντά στο σημείο εισβολής, τόσο πυκνότερος και αποτελεσματικότερος ήταν ο νέος εποίκισμός και όσο ανατολικότερα, τόσο πιο αδύναμη ήταν η Θεσσαλική κυριαρχία και τόσο περισσότερα είναι τα ίχνη της προθεσσαλικής παρουσίας.

Αλλά και οι μεταγενέστεροι Έλληνες της Κλασικής Εποχής τοποθετούσαν την Ομηρική Φθία στα Φάρσαλα. Η ταύτιση των δύο τόπων φαίνεται μάλιστα να είναι γνωστή στη λεγόμενη «Μικρή Ιλιάδα», που ανήκει στα λεγόμενα «Κύκλια έπη». Ο Καρατόλιας (2012) έπειτα από μία εξονυχιστική μελέτη, κατάφερε και κατέγραψε όλα αυτά τα στοιχεία. Ο τραγικός ποιητής Ευριπίδης στην «Ιφιγένεια εν Αυλίδι»

παρουσιάζει τον ίδιο τον Αχιλλέα να λέει: «...που των Αχαιών ενθάδ' ο στρατηλάτης...την γην γαρ λιπήν Φάρσαλον ηδέ Πηλέα μένω λεπταίς ταισίδ' Ευριπίδου πνοαίς, Μυρμιδόνας ίσχων» (Παπανούτσος, 1956). Στην τραγωδία του «Ανδρομάχη», όπου προλογίζει η πρωταγωνίστρια του δράματος, Ανδρομάχη, μεταξύ άλλων λέει: «Φθίας δε τήσδε και πόλεως Φαρσαλίας σύγχορτα ναίω πεδί, ιν' η θαλασσία Πηλεί ξυνώκει χωρίς ανθρώπων Θέτις φεύγουσ' όμιλον, Θεσσαλός τις δε λεώς Θετίδεις αυδά θεάς χάριν νυμφευμάτων, ενθ' οίκον έσχε τόνδε παίς Αχιλλέως, Πηλέα δ' ανάσσειν γης εά Φαρσαλίας ζώντος γέροντος σκήπτρον ού θέλων λαβείν» (Μανδηλαράς, 1993).

Επειδή, η τοποθεσία της αρχαίας Φθίας δεν είναι απολύτως εξακριβωμένη βάσει αρχαιολογικών ανασκαφών, γίνεται παραδοχή ότι τα Φάρσαλα είναι η διάδοχος της αρχαίας Φθίας και πατρίδα του Αχιλλέα και κατ' επέκταση η έρευνα θα επικεντρωθεί στην τοπική κοινωνία των Φαρσάλων, της οποίας οι κάτοικοι – όπως ακριβώς και στις τέσσερις υπόλοιπες περιπτώσεις – αποτελούν το κύριο αντικείμενο της παρούσας διατριβής.

Εικόνα 19: Η ακρόπολη των Φαρσάλων όπως είναι σήμερα.

Πηγή: www.achillesfoundation.org

Εικόνα 20: Το άγαλμα του Αχιλλέα στα Φάρσαλα.

Πηγή: <http://vounisios.pblogs.gr/>

4.5 Αμφίπολη

Τα δύο τελευταία έτη, στο λόφο «Καστά» στην Αρχαία Αμφίπολη, ανασκαφές αποκάλυψαν ένα μοναδικό ταφικό μνημείο, στον κόσμο, λόγω του μεγέθους του που αγγίζει τα πεντακόσια περίπου μέτρα, με ακριβείς αναλογίες ύψους τριών μέτρων και συνολικού μήκους 497 μέτρων, από τα οποία μέχρι στιγμής έχουν ανασκαφεί τα 457 μέτρα. Σύμφωνα με εμπειριστατωμένες επιστημονικά αποδείξεις, ο ταφικός περίβολος χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ. Όπως επισημαίνουν οι αρχαιολόγοι, κατά την περίοδο που χρονολογείται ο ταφικός περίβολος, μετά τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου μέχρι το τέλος του 4^{ου} π.Χ. αιώνα, διαδραματίζονται σπουδαία ιστορικά γεγονότα στην περιοχή της Αμφίπολης. Σημαντικοί στρατηγοί και ναύαρχοι του Μ. Αλεξάνδρου σχετίζονται με την περιοχή, εκεί ο Κάσσανδρος εξορίζει και θανατώνει το 311 π.Χ. τη νόμιμη σύζυγο του Μ. Αλεξάνδρου, Ρωξάνη και το γιο του Αλέξανδρο Δ΄. Ο ταφικός περίβολος χρονολογείται γύρω στο 325-300 π.Χ., και φέρεται η ύπαρξη της υπογραφής του φημισμένου της εποχής εκείνης, αρχιτέκτονα, Δεινοκράτη, που σύμφωνα με ιστορικά στοιχεία ήταν και στενός φίλος του Μ. Αλεξάνδρου (Δήμος Αμφίπολης, 2016).

Η αρχαιολογική έρευνα δεν έχει αποδείξει ακόμα σε ποιον ή ακόμα σε ποιους ανήκει το συγκεκριμένο ταφικό μνημείο. Ωστόσο, η σημασία του αποδεικνύεται πολύ μεγάλη και η εμβέλεια του είναι πλέον παγκόσμια με πολλά πανεπιστήμια να προσπαθούν να συνδέσουν, βάσει ιστορικών μελετών, εκ των προτέρων το μνημείο με διάφορα πρόσωπα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον επιδεικνύουν και οι κάτοικοι καθώς εκφράζεται η βεβαιότητα ότι η εικόνα της περιοχής τους προς το διεθνές γίνεσθαι πρόκειται να αλλάξει άρδην.

Εικόνα 21: Λίθοι από λευκό μάρμαρο που περιβάλλουν τον τάφο της Αμφίπολης.

Πηγή: <http://gr.theamphipolistomb.com>

Εικόνα 22: Άποψη του Τύμβου Καστά από ψηλά.

Πηγή: <http://gr.theamphipolistomb.com>

Εικόνα 23: Τριδιάστατη απεικόνιση των Καρυατίδων και του ψηφιδωτού της Περσεφόνης.

Πηγή: www.inikos.gr

Κεφάλαιο 5^ο: Μεθοδολογία

Ο τουρισμός και κατ' επέκταση ο πολιτιστικός τουρισμός θεωρούνται πολύ προσφιλή αντικείμενα προς έρευνα στον ακαδημαϊκό τομέα. Ένα από τα βασικά συμπεράσματα των ερευνών που αναλώνονται στη μελέτη και επεξήγηση των αποτελεσμάτων που προκύπτουν είναι πως χωρίς τη συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας τίποτα δεν μπορεί να καταστεί βιώσιμο. Η συγκεκριμένη άποψη φαίνεται να κερδίζει συνεχώς έδαφος ενώ ταυτόχρονα χαρακτηρίζεται ως μία πολύ ενδιαφέρουσα και συνάμα δύσκολη πρόκληση για το παρόν. Ωστόσο, η έρευνα για το πώς μπορούν οι κάτοικοι να συμμετέχουν, ποιοι μπορούν να συμμετέχουν, ποια είναι τα κίνητρα/αντικίνητρα και άλλα τέτοιου είδους παρόμοια ερωτήματα, είναι αρκετά έως πολύ περιορισμένη. Οι μελέτες επικεντρώνονται τις περισσότερες φορές στις επιδράσεις – θετικές ή αρνητικές – του πολιτιστικού τουρισμού ή του τουρισμού γενικότερα σε μία περιοχή ενώ οι όποιες αναφορές σχετικά με την ενεργό εμπλοκή των κατοίκων κινούνται στο πλαίσιο της επιθυμητής συμμετοχής.

Αντικείμενο της παρούσας διατριβής είναι η αποτύπωση της αντίληψης της συμμετοχής των κατοίκων σχετικά με ζητήματα πολιτιστικής κληρονομιάς στο πλαίσιο του πολιτιστικού τουρισμού. Σκοπός είναι η δημιουργία ενός πλαισίου μέσα το οποίο θα μπορέσει να χρησιμοποιήσει ένας σχεδιαστής (planner) προκειμένου να προτείνει τρόπους συμμετοχής των κατοίκων ενός τόπου στην ανάδειξη της πολιτιστικής τους κληρονομιάς με βάση τη δική τους άποψη. Η έρευνα επικεντρώθηκε σε πέντε μελέτες περίπτωσης για την εξαγωγή όσο το δυνατόν καλύτερων και ασφαλέστερων συμπερασμάτων. Για το λόγο αυτό, ελήφθησαν υπόψη πέντε μνημεία-αρχαιολογικοί χώροι, κατ' επέκταση πέντε τοπικές κοινωνίες αντίστοιχα. Η επιλογή τους έγινε με βασικό κριτήριο τη δυναμική που μπορεί να διαμορφώσει το εκάστοτε μνημείο για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού στην ευρύτερη περιοχή. Εξαίρεση αποτελεί ο αρχαιολογικός χώρος του Δίου για το λόγο ότι κρίθηκε σκόπιμη η μελέτη συμμετοχής της εκεί τοπικής κοινωνίας που συμβάλλει ήδη σε μεγάλο βαθμό στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Πιο συγκεκριμένα, τα μνημεία-αρχαιολογικοί χώροι που επιλέχθηκαν για έρευνα είναι:

- Α' αρχαίο θέατρο Λάρισας
- Αρχαιολογικός χώρος Νικόπολης (Πρέβεζα)

- Αρχαιολογικός χώρος Δίου (Λιτόχωρο)
- Ακρόπολη Φαρσάλων
- Αρχαιολογικός χώρος Αμφίπολης

Όπως προκύπτει, τα μνημεία που έχουν επιλεχθεί είναι γεωγραφικά διεσπαρμένα στην κεντρική και βόρεια Ελλάδα καλύπτοντας ικανοποιητικά το εύρος της εξεταζόμενης περιοχής.

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε διακρίνεται από τέσσερις πτυχές. Αρχικά, πραγματοποιήθηκε ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας (δευτερογενείς πηγές) για θέματα σχετικά με τον τουρισμό, τον πολιτιστικό τουρισμό, την πολιτιστική κληρονομιά και τη σύνδεση των κατοίκων με αυτήν. Η προσέγγιση στη μεθοδολογία από άλλους μελετητές είναι ως επί το πλείστον ποιοτική με τρόπους υλοποίησης τις συνεντεύξεις και την καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης (Ardren, 2002; Chirikure and Pwiti, 2008; Elsorady, 2012; Garrod et al., 2012; Grimwade and Carter, 2000; MacDonald and Jolliffe, 2003; Nyaupane et al., 2006; Poullos, 2014; Wang and Bramwell, 2012), πλην όμως υφίσταται και η ποσοτική προσέγγιση (Jaafar et al., 2015). Στη συνέχεια, έπεται από συνεννόηση με μεμονωμένα άτομα και αρμόδιους φορείς, έλαβαν χώρα ημι-δομημένες συνεντεύξεις και στις πέντε υπό εξέταση περιοχές. Απώτερος στόχος ήταν η εξαγωγή εκείνων των ποιοτικών χαρακτηριστικών αναφορικά με το θέμα της διατριβής και που θα ήταν χρήσιμα για την περαιτέρω έρευνα. Την ποιοτική έρευνα (συνεντεύξεις), ακολούθησε η ποσοτική μέσω της διανομής ερωτηματολογίων στους κατοίκους των αντίστοιχων περιοχών. Σκοπός της ποσοτικής έρευνας ήταν η καταγραφή της αντίληψης που έχουν οι κάτοικοι για τους εαυτούς τους όσον αφορά ζητήματα πολιτιστικής κληρονομιάς. Τέλος, η διαμόρφωση συμπερασμάτων κρίθηκε πιο σφαιρική εξαιτίας της προσωπικής συμμετοχής του συγγραφέα σε δρώμενα τριών από τα πέντε μνημείων. Τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν είναι τα παρακάτω:

- ✓ Διερεύνηση της σημασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς στην ανάπτυξη και την ελκυστικότητα μίας περιοχής.
- ✓ Προσδιορισμός της σύνδεσης ανάμεσα στους κατοίκους και την πολιτιστική ανάπτυξη μίας περιοχής.
- ✓ Διερεύνηση των κριτηρίων και τρόπων συμμετοχής των κατοίκων στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς.

- ✓ Ανταποδοτικό όφελος για συμμετοχή στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς.
- ✓ Διαφοροποίηση του βαθμού συμμετοχής ανά ηλικία – μορφωτικό επίπεδο.

Η δομή της διατριβής αποτελείται συνολικά από έξι κεφάλαια. Στο 1^ο κεφάλαιο έγινε αναφορά στον τουρισμό ως γενικού φαινομένου και καλύπτονται θέματα όπως η εννοιολογική διάσταση του όρου, οι κατηγορίες που τον απαρτίζουν και η εξέλιξη του μέσα στο χρόνο. Το 2^ο κεφάλαιο πραγματεύτηκε την έννοια του πολιτιστικού τουρισμού, την εννοιολογική του διάσταση, το υπόβαθρο όσων τον προτιμούν ως δραστηριότητα, τους φορείς που εμπλέκονται για τη συντήρηση – διατήρηση των μνημείων καθώς και το ρόλο που αυτός διαδραματίζει για τη χώρα. Στο 3^ο κεφάλαιο, κεντρικά ζητήματα αποτέλεσαν η έννοια της συμμετοχής στο τουριστικό πλαίσιο γενικά, επιχειρήματα υπέρ και κατά, όπως επίσης και μεμονωμένες περιπτώσεις από το εξωτερικό στις οποίες έχει παρατηρηθεί ουσιαστική και ενεργός εμπλοκή των κατοίκων για την ανάδειξη της πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Στο 4^ο κεφάλαιο παρουσιάστηκαν περιληπτικά αλλά περιεκτικά τα ιστορικά στοιχεία που συνοδεύουν το κάθε μνημείο ξεχωριστά. Στο 6^ο αποτυπώνονται τα αποτελέσματα που εξήχθησαν μέσω των συνεντεύξεων (ποιοτική έρευνα) και καταγράφονται τα αποτελέσματα των ερωτηματολογίων (ποσοτική έρευνα) που ως κύριους αποδέκτες είχαν τους ίδιους τους κατοίκους. Μετά το 6^ο κεφάλαιο έπεται αυτό των συμπερασμάτων όπου αποκρυσταλλώνεται η αντίληψη περί συμμετοχής για τα δεδομένα της Ελλάδας και πραγματοποιείται επιπρόσθετα μία συγκριτική ανάλυση με τα παραδείγματα του εξωτερικού. Στόχοι της διατριβής είναι οι απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα που ετέθησαν λίγο πιο πάνω και η συμβολή στην ήδη ελλιπή – σχετικά με το θέμα – βιβλιογραφία, να εμβαθύνει και να υποβοηθήσει στη διαμόρφωση προτάσεων όσον αφορά στο σκέλος των πολιτικών συμμετοχής των κατοίκων βάσει των αποτελεσμάτων που απορρέουν από την ανάλυση.

Κεφάλαιο 6^ο: Πολιτιστική κληρονομιά και αντίληψη κατοίκων

Το παρόν κεφάλαιο πραγματεύεται την ανάλυση και τα αποτελέσματα τόσο της ποιοτικής όσο και της ποσοτικής ανάλυσης με επίκεντρο τις περιοχές που ελήφθησαν υπόψη ως μελέτες περίπτωσης.

6.1 Ποιοτική έρευνα

Στο σημείο αυτό παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας καθώς κρίθηκε σκόπιμη η καταγραφή των απόψεων των ατόμων που έχουν άμεσα σχέση με το πολιτιστικό απόθεμα της περιοχής τους. Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για την υλοποίηση της ποιοτικής έρευνας ήταν αυτή των ημι-δομημένων συνεντεύξεων, αφενός για να υπάρξει προσωπική επαφή με τα συγκεκριμένα άτομα αφετέρου διότι ο ερευνητής έχει συνήθως την ευχέρεια να συζητά περισσότερο και λίγο εκτός του αυστηρού πλαισίου μίας ερώτησης έτσι ώστε να λάβει απάντηση σε κάτι που θεωρείται σημαντικό (Bryman, 2004). Οι συνεντεύξεις έλαβαν χώρα κατά την περίοδο Μάρτιος-Μάιος 2015 και πραγματοποιήθηκαν με προσωπική επαφή σε κάθε περίπτωση ξεχωριστά έπειτα από πρωθύστερη συνεννόηση στην πόλη των συνεντευξιαζόμενων, εκτός από τη συνέντευξη με τον πρόεδρο του σωματείου «*ΔΙΑΖΩΜΑ*», η οποία πραγματοποιήθηκε τηλεφωνικώς. Οι απαντήσεις καταγράφηκαν χειρόγραφα σε έντυπο που είχε διατυπωμένες τις ερωτήσεις (βλ. Παράρτημα), οι οποίες και αποδελτιώθηκαν μία προς μία για την εξαγωγή των τελικών συμπερασμάτων για κάθε ερώτηση. Η μέση διάρκεια των συνεντεύξεων κυμάνθηκε στη μία ώρα και σαράντα πέντε λεπτά. Οι φορείς που ανταποκρίθηκαν στο συγκεκριμένο κάλεσμα ήταν οι παρακάτω:

Πίνακας 14: Κατάλογος επαφών για συνεντεύξεις.

ΛΑΡΙΣΑ	ΠΡΕΒΕΖΑ	ΛΙΤΟΧΩΡΟ
Δήμος Λαρισαίων	Δήμος Πρέβεζας	Δήμος Κατερίνης
Αντιδημαρχία Πολιτισμού	Π.Ε. Πρέβεζας	Οργανισμός "Φεστιβάλ Ολύμπου"
Εμπορικό Επιμελητήριο	Εφορεία Αρχαιοτήτων	
Εφορεία Αρχαιοτήτων	Αρχαιολογικό Μουσείο	Πολιτιστικός Όμιλος Λιτοχώρου
Ένωση Λογοτεχνών-	Περιγητική Λέσχη	

Συγγραφών	Θεατρικό Εργαστήρι	Κέντρο Γραμμάτων & Τεχνών
Alpha Marketing	Τδρυμα "ΑΚΤΙΑ ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ"	
ΤΕΔΚ Ν. Λάρισας		
Δίκτυο "Περραιβία"	Πολ. Σύλλογος "ΝΙΚΟΠΟΛΗ"	ΑΜΦΙΠΟΛΗ
Όμιλος Φίλων Αρχαίου Θεάτρου		Δήμος Αμφίπολης
Unesco Λάρισας	ΦΑΡΣΑΛΑ	Μεμονωμένα άτομα (7 κάτοικοι)
Δημόσια Βιβλιοθήκη "Κων. Κούμας"	Δήμος Φαρσάλων	
	"Ένεργοί Πολίτες"	
Μουσείο Γ. Ι. Κατσίγρα	Πολιτιστικό Κέντρο Φαρσάλων	
Πολιτιστικό Κέντρο Αγ. Κων/νου	Μεμονωμένα άτομα (3 ερευνητές)	
Σύλλογος Πολιτισμολόγων Θεσσαλίας		
Διαχρονικό Μουσείο		
Λαογραφικό Μουσείο		
Σύλλογος "Ο Ιπποκράτης στη Λάρισα"		
Μεμονωμένα άτομα (4 ερευνητές, επαγγελματίες τουρισμού)		

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Τα δεδομένα που εξήχθησαν από τις συνεντεύξεις αναλύθηκαν μέσω της «ανάλυσης περιεχομένων», η οποία στοχεύει στη συστηματική και αντικειμενική περιγραφή εννοιών στο γραπτό ή προφορικό λόγο (Berelson, 1971). Η συγκεκριμένη μέθοδος χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει τα χαρακτηριστικά των λεγομένων κάποιου κατά τη διάρκεια της επικοινωνίας (Βάμβουκας, 2010). Η ανάλυση εστιάζει σε όρους, νοήματα και θέματα που αφορούν στο αντικείμενο προς έρευνα και παρέχει με αυτόν τον τρόπο τη δυνατότητα συλλογής πληροφοριών σχετικά με την αντίληψη ενός ατόμου ή ομάδων πάνω σε ένα ζήτημα. Επακολούθησε προσεκτική ανάγνωση των καταγεγραμμένων δεδομένων έτσι ώστε να προκύψει μία συνολική κατανόηση

των όσων ειπώθηκαν εκ μέρους των συνεντευξιαζόμενων, με το τελευταίο βήμα να αποτελεί η κωδικοποίηση των ευρημάτων (Huberman and Miles, 1998).

Αρχικά, συμπεραίνεται πως υπάρχει σύγκλιση απόψεων σχετικά με τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε εθνικό ή τοπικό επίπεδο. Προωθείται ο συνδυασμός και η ισορροπημένη λειτουργία και των δύο με ελαφρώς περισσότερη έμφαση στο τοπικό επίπεδο. Αυτό σημαίνει ότι ακόμα και στην περίπτωση αναγκαστικής επιλογής εθνικού ή τοπικού επιπέδου, το τοπικό είναι αυτό που πρέπει να προηγείται για διαφόρους λόγους που πρόκειται να αναλυθούν αμέσως παρακάτω. Ο ρόλος του εθνικού επιπέδου οφείλει να είναι επιτελικός και να διαμορφώνει γενικό στρατηγικό σχεδιασμό μέσα στο πλαίσιο του οποίου καθορίζονται οι στόχοι και οι κανόνες για την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Υπάρχουν πολιτισμικά αποθέματα εθνικής σημασίας για έναν λαό που χρήζουν κρατικής μέριμνας παράλληλα με τη διαχείριση τους από τις τοπικές κοινωνίες. Η συνεργασία σε εθνικό και τοπικό επίπεδο αναδεικνύει την πολιτιστική κληρονομιά στο σύνολο της και μπορεί να την καταστήσει πόλο ανάπτυξης πολιτιστικού τουρισμού δημιουργώντας ένα εθνικό δίκτυο. Η ύπαρξη ενός φιλικού εθνικού θεσμικού πλαισίου καθίσταται αναγκαία μέσω υποστηρικτικών δράσεων, μέσων υλοποίησης και διευκόλυνσης. Αυτό είναι οφθαλμοφανές ειδικά από τη στιγμή που δεν υπάρχει μέριμνα για τον πολιτισμό αφού ο πολιτισμός θεωρείται πλέον πολυτέλεια.

Βέβαια, η επιλογή του εθνικού ή του τοπικού επιπέδου διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς εξαρτάται και από το μέγεθος της σημασίας ενός μνημείου, αν είναι δηλαδή τοπικής εμβέλειας ή αν θα μπορούσε να ενταχθεί σε μία ιδιαίτερη κατηγορία πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως για παράδειγμα αυτή της UNESCO. Σε καμία περίπτωση όμως δεν μπορούν να αποκλείονται οι τοπικοί παράγοντες, όπως η τοπική αυτοδιοίκηση και οι επαγγελματικοί φορείς. Συνεπώς, το τοπικό στοιχείο δεν πρέπει να περιθωριοποιείται, με το συντονιστικό ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης να είναι καίριος, καθοδηγώντας την κοινωνία. Αυτό όμως δεν σημαίνει πως μόνο η τοπική αυτοδιοίκηση οφείλει να ασχολείται με τέτοιου είδους ζητήματα. Ναι μεν θα πρέπει να υφίσταται μία κεντρική πολιτική από τη μεριά της πολιτείας ωστόσο, η τοπική αυτοδιοίκηση και η τοπική κοινωνία με όλες τις εκφάνσεις της – φορείς και σύλλογοι – έχουν τη δυνατότητα να «παντρέψουν» τις αρχαιότητες με τη σύγχρονη παράδοση μέσω λήψης ουσιαστικών αποφάσεων και στρατηγικών ανάδειξης και υλοποίησης. Σε αυτό το σημείο να σημειωθεί ότι, εξαιρώντας τους αρχαιολόγους, διατυπώθηκε η άποψη πως η ισχύς των Εφορειών Αρχαιοτήτων και του ΚΑΣ

(Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο) θα ήταν καλό να ελαττωθεί διότι εφαρμόζουν πολιτικές του Υπουργείου Πολιτισμού, γεγονός που παραπέμπει σε κατευθύνσεις κεντρικής πολιτικής. Επίσης, η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε τοπικό επίπεδο εξασφαλίζει σε μεγάλο βαθμό την αμεσότητα των τοπικών φορέων διευκολύνοντας με αυτόν τον τρόπο τέτοιου είδους διαδικασίες ενώ ταυτόχρονα η τοπική ανάδειξη αποκτά πιο έντονα χαρακτηριστικά. Έτσι λοιπόν, οι μικρές αλλά συνάμα ποιοτικές ενέργειες ξεχωριστά, είναι μία πολύ καλή ενέργεια συνολικά ή τουλάχιστον μπορούν να αποτελέσουν μία πολύ καλή ενέργεια μέσω του συνδυασμού της τοπικής γνώσης. Επιπλέον, η διαχείριση σε τοπικό επίπεδο δίνει την ευκαιρία στους κατοίκους να γνωρίσουν την ιστορία του τόπου τους και έτσι να γίνει πιο εξωστρεφής η όλη διαδικασία για να μπορούν να τεθούν οι βάσεις για κάτι μεγαλύτερο. Απόλυτα λογικό, αν αναλογιστεί κάποιος ότι κάθε περιοχή, ακόμα και μέσα στα γεωγραφικά όρια ενός μικρού κράτους όπως η Ελλάδα, έχει ιδιαίτερα και διαφορετικά χαρακτηριστικά. Διαφορετική αντιμετώπιση οφείλει να τύχει για παράδειγμα, η περιοχή του Έβρου και διαφορετική αυτή της Λακωνίας αφού τα ισχύοντα δεδομένα δεν είναι ίδια και η εκάστοτε τοπική κοινωνία γνωρίζει ασφαλώς καλύτερα τις ανάγκες της περιοχής της. Ίσως ένα μειονέκτημα με τη διάχυση αρμοδιοτήτων σε περιφερειακές ή τοπικές δυνάμεις είναι ο κίνδυνος του τοπικισμού, με την αρνητική έννοια του όρου, που συνεχώς ελλοχεύει. Τα πάντα όμως εξαρτώνται από τους ίδιους τους φορείς και τη βούληση που αυτοί έχουν. Ενδεικτικά, ο Δήμαρχος Λαρισαίων αναφέρει:

«Η επιθυμία μας ως Δήμου είναι η μετάβαση από το κεντρικό στο τοπικό επίπεδο σχετικά με τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως ένα βαθμό βέβαια. Η κεντρική διαχείριση σαφώς και πρέπει να υπάρχει ωστόσο, ο ρόλος της οφείλει να είναι επικουρικός. Η διαχείριση σε τοπικό επίπεδο είναι σε θέση να δώσει ώθηση στη συμμετοχή των κατοίκων ανεξαρτήτως διαδικασίας. Τα μνημεία ανήκουν στην κοινωνία και κοινωνία είναι οι ίδιοι οι κάτοικοι».

Απόλυτη ταύτιση απόψεων φαίνεται ότι υπάρχει και για το θέμα της σχέσης μεταξύ κατοίκων και πολιτιστικής κληρονομιάς, η οποία παρομοιάζεται σαν μία σχέση «γονέα-παιδιού». Η συγκεκριμένη παρομοίωση μόνο τυχαία δεν είναι αφού η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί την «ταυτότητα» μίας περιοχής και την ειδοποιό διαφορά σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη περιοχή στον κόσμο. Δεν είναι δηλαδή η

«ταυτότητα» κάτι άλλο παρά ένα δακτυλικό αποτύπωμα, μοναδικό και ξεχωριστό, ένα στιβαρό τείχος αντίστασης που υψώνεται ενάντια στο φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης. Αντίδοτο λοιπόν σε όποια διαδικασία ομογενοποίησης, η ουσιαστική αντίληψη μίας περιοχής αποκτά πολύ μεγάλη σημασία. Με τον τρόπο αυτό, κάθε τόπος στον πλανήτη είναι σε θέση να έχει αυτό που στη διεθνή βιβλιογραφία αποκαλείται ως “*brand*” (η παρούσα λέξη δεν μεταφράζεται στα Ελληνικά καθώς, τουλάχιστον μέχρι τώρα, δεν υπάρχει ομοφωνία όσον αφορά στην Ελληνική απόδοση του όρου), ένα βασικό συστατικό στοιχείο του σύγχρονου κόσμου. Σύμφωνα με τον Ναλμπάντη (2013), η λέξη “*brand*” προέρχεται από την αρχαία Νορβηγική λέξη “*brandr*” που σημαίνει «καίω». Οι αρχαίοι Νορβηγοί – ένας εκ των Σκανδιναβικών λαών – σημάδευαν τα ζώα τους χρησιμοποιώντας φωτιά όχι μόνο για να τα ξεχωρίζουν από εκείνα των συμπατριωτών τους αλλά και για να προστατεύουν την περιουσία τους από κάθε είδους κλοπές. Η προέλευση του “*brand*” χάνεται στους αιώνες του παρελθόντος, φτάνει να σκεφθεί κάποιος ότι σημαντικοί αρχαίοι πολιτισμοί, των οποίων η επίδραση είναι ζωντανή και διόλου αμελητέα ακόμα και σήμερα, όπως ο Ελληνικός, ο Κινεζικός και ο Αιγυπτιακός, είναι ένα γόνιμο πεδίο έρευνας του συγκεκριμένου όρου. Δεν μπορεί κανείς άλλωστε να μην αναγνωρίσει για παράδειγμα την υστεροφημία του Ομήρου μέσω των δύο επών του, την «*Ιλιάδα*» και την «*Οδύσσεια*». Ο ρόλος της πολιτιστικής κληρονομιάς αποδεικνύεται ουσιώδης για τη διαφοροποίηση κάθε περιοχής και κάθε τόπου ξεχωριστά. Πέραν όμως της πολιτιστικής ή εθνικής σημασίας που διακρίνουν τα πολιτιστικά τοπία, έχουν κάτι πιο βαθύ, όπως εύστοχα παρατηρούν οι Schofield και Szymanski (2011), «σαν μία ξεχωριστή μυρωδιά που αποδίδει χαρακτήρα σε αντικείμενα και τόπους, εύκολη για τη μνήμη».

Επομένως, η σχέση πολιτιστικής κληρονομιάς και κατοίκων κατά βάση θα πρέπει να είναι στενή. Για να επιτευχθεί όμως κάτι τέτοιο, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η γνώση και οι τρόποι βάσει των οποίων μπορεί να γίνει κτήμα, πολύ δε περισσότερο η κατανόηση του παρελθόντος είναι ένα ζητούμενο. Τα πάντα είναι ζήτημα γνώσης και διάχυσης της γνώσης οπότε για το κενό που παρατηρείται – δυστυχώς σε πάρα πολλές περιπτώσεις – μεταξύ παρελθόντος και παρόντος είναι ανάγκη να επιτελούνται προσπάθειες για να γεφυρωθεί. Δεν είναι προς τη σωστή κατεύθυνση λοιπόν η αντιμετώπιση των μνημείων ως απλά μουσειακά αντικείμενα και η κατανόηση συνεπώς, αφήνει χώρο για άλλες προσεγγίσεις, πιο υπαρξιακές, πιο φιλοσοφικές, οι οποίες υποδεικνύουν ότι η ύλη, ως ιστορική απόδειξη, δεν είναι παρά

φορέας άυλων αξιών. Οι Hughes και Kroehler (2007), ισχυρίζονται πως ο πολιτισμός είναι η κοινωνική κληρονομιά ενός λαού και σχετίζεται με τον τρόπο σκέψης και δράσης των ατόμων σε συνδυασμό με τα υλικά αντικείμενα. Από μία διαφορετική οπτική γωνία, η πολιτιστική κληρονομιά δεν διακρίνεται μόνο για τη συνιστώσα της ιστορίας αλλά και για αυτή της συνέχειας ενός λαού που μπορεί και τον διακρίνει μέσα στο παγκόσμιο πολιτικό γίγνεσθαι. Εμπεριέχει αξίες και φιλοσοφίες για τη συνέχεια της πορείας ενός λαού στις οποίες μπορεί να στηριχτεί, να βασιστεί και να δημιουργήσει το μέλλον του. Πολύ γλαφυρά, ο Λάββας (2010) σημειώνει ότι η γνώση του παρελθόντος, η γνώση της ιστορίας, δεν είναι κάτι άλλο παρά «η προσπάθεια του ανθρώπου να κινηθεί νοητικά στην αντίθετη φορά του χρόνου, να επιτύχει δηλαδή την αντιστρεπτότητα στη συνειδησιακή του σφαίρα αφού δεν μπορεί να το επιτύχει στον πραγματικό φυσικό κόσμο και πηγάζει από την ανάγκη για ταυτότητα, είτε ομαδική είτε ατομική». Από τη μεριά της, η (πλέον) τέως Πρόεδρος της UNESCO Λάρισας σημειώνει:

«Η πολιτιστική κληρονομιά σε οποιαδήποτε έκφανση της δεν είναι απλά τεκμήρια του παρελθόντος. Είναι αόρατα νήματα που μας συνδέουν με το παρελθόν και μας βοηθούν να κατανοήσουμε το πώς φτάσαμε εδώ ως κοινωνία. Δυστυχώς, οι περισσότεροι από εμάς, ίσως λόγω και του σύγχρονου τρόπου ζωής, δεν δίνουμε και την πρέπουσα σημασία στα μνημεία ενώ ειδικά για την πόλη μας είναι ευχής έργον το ότι μπορούμε να χαρακτηρίζουμε τους εαυτούς μας ως καθημερινούς πολιτιστικούς τουρίστες με τα μνημεία που υπάρχουν στο ιστορικό κέντρο. Ό,τι ανθίζει, ανθίζει διότι έχει γερές ρίζες. Αν επιθυμούμε να ανθίσουμε και πάλι ως κοινωνία, οφείλουμε να μην εγκαταλείψουμε τις ρίζες μας, την πολιτιστική κληρονομιά».

Μέσω της γνώσης, επιτυγχάνεται η παιδευτική επίδραση πάνω στους κατοίκους και γονιμοποιούνται θετικά τα δρώμενα μέσα στην ίδια την κοινωνία. Ενεργοποιούνται τα έμφυτα στοιχεία της επικοινωνίας και της ενασχόλησης και κατ' επέκταση το επίπεδο της κοινωνίας συνολικά ανεβαίνει. Η φροντίδα των άυλων στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς, δηλαδή του νοήματος που ενυπάρχει σε αυτή, είναι το στοιχείο που μπορεί να κινητοποιήσει τα μέλη μίας κοινωνίας για ενασχόληση και συμμετοχή. Προκύπτει ουσιαστικά μία λύτρωση, αφού επιτυγχάνεται μία διαρκής συνομιλία που αυξάνει κατακόρυφα τις πιθανότητες έτσι ώστε να κοινωνικοποιηθούν τα ίδια τα μνημεία. Η διάδοση της γνώσης μέσω

προβολής των αρχαιολογικών χώρων και των μνημείων είτε επί τόπου είτε στα σχολεία, επιβάλλεται και απευθύνεται φυσικά προς όλους τους κατοίκους. Ασφαλώς, ιδιαίτερη έμφαση θα πρέπει να δοθεί στις μεγαλύτερες ηλικίες διότι αυτά τα άτομα χρειάζονται ειδική μεταχείριση σε ένα πλαίσιο κυρίως παθητικής συμμετοχής.

Το τρίτο σκέλος των συνεντεύξεων-συζητήσεων είχε ως περιεχόμενο την έννοια της συμμετοχής των κατοίκων σε τέτοιου είδους δραστηριότητες, για την προβολή δηλαδή και την ανάδειξη τοπικών μνημείων της περιοχής τους. Οι απόψεις κυμάνθηκαν σε δύο μήκη κύματος, με κοινή συνισταμένη όμως, τη ρεαλιστική αντιμετώπιση του όλου ζητήματος που εντέλει προκύπτει ότι είναι μία πολύ μεγάλη πρόκληση για όλες τις κοινωνίες παντού σε όλον τον κόσμο. Η συμμετοχή στα κοινά, στα κοινωνικά δρώμενα και γενικά σε θέματα τα οποία απασχολούν ή που θα έπρεπε τουλάχιστον να απασχολούν τους κατοίκους είναι ένα αναφαίρετο δικαίωμα για τον οποιονδήποτε και φυσικά καθ' όλα αναγνωρισμένο στα λεγόμενα ανεπτυγμένα κράτη στον παγκόσμιο χάρτη. Αναφορές αναφορών έχουν πραγματοποιηθεί από ερευνητές και μελετητές για τη σημασία της συμμετοχής σε διάφορων ειδών διαδικασίες και για το πόσο θετική μπορεί να είναι αυτή για την εξέλιξη μίας κοινωνίας μέσα στο χρόνο. Από αυτό το σημείο και έπειτα όμως είναι πολύ εύκολο για κάποιον να διαγνώσει το κενό που υπάρχει αφού λίγοι είναι οι τρόποι που προτείνονται με στόχο την ενεργητική εμπλοκή των κατοίκων σε συμμετοχικές διαδικασίες. Παρόλο που και αυτοί ακόμα οι ελάχιστοι τρόποι αναδεικνύονται μέσω της διεθνούς βιβλιογραφίας, αυτό δεν συνεπάγεται ότι το σύνολο ή ένα μεγάλο μέρος των κατοίκων πείθεται ή δείχνει έμπρακτο ενδιαφέρον για συμμετοχή. Το αντίθετο μάλιστα, τα άτομα που ενστερνίζονται την άποψη ότι η συμμετοχή τους σε θέματα που αφορούν στην καθημερινότητα και τη ζωή τους είναι υψίστης σημασίας και συνάμα καθήκον τους, αποτελούν τις περισσότερες φορές την εξαίρεση που επιβεβαιώνει τον κανόνα. Ο κανόνας αυτός δεν λέει τίποτα άλλο από το ότι η συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων δεν διακατέχεται από την επιθυμία να λάβει μέρος σε περιστάσεις όπως αυτές, για διαφορετικούς λόγους ο καθένας.

Στο πλαίσιο της κοινής συνισταμένης που προαναφέρθηκε, η συμμετοχή όλων των κατοίκων ανεξαιρέτως θεωρείται ανέφικτη, με τον όρο «*μέγιστη δυνατή συμμετοχή*» να ανταποκρίνεται πιο πολύ στην πραγματικότητα. Η έννοια της συγκεκριμένης φράσης δεν είναι στατική αλλά δυναμική. Ναι μεν είναι επιθυμητή η συμμετοχή, είναι όμως μία πολύ δύσκολη, χρονοβόρα διαδικασία που απαιτεί εξαιρετικά μεγάλη προεργασία. Με αδύνατη λοιπόν την έμπρακτη μαζική συμμετοχή,

όλοι νοερά και πνευματικά μπορούν να συμμετέχουν επιτυγχάνοντας έτσι την ολότητα, αν και αυτό είναι επίσης πολύ δύσκολο. Η παθητική συμμετοχή μέσω της συγκατάθεσης της τοπικής κοινωνίας – των κατοίκων δηλαδή – δεν είναι απαραίτητα κάτι κακό αρκεί να εξασφαλιστεί πρώτα η κατανόηση της πολιτιστικής κληρονομιάς από τη μεριά τους για το παρόν αλλά και η κατανόηση του οφέλους για τις επόμενες γενιές. Εδώ έγκειται η σημασία της πολιτείας και των τοπικών φορέων. Η πολιτεία οφείλει πρώτα αυτή να ενημερώνει τους κατοίκους για την ιστορία και τον πολιτισμό έτσι ώστε να γίνουν κοινωνοί στη διάσωση και την ανάδειξη του πολιτιστικού αποθέματος. Σε τοπικό επίπεδο, η συμμετοχή μπορεί να επέλθει όχι μέσω μεμονωμένων προσώπων αλλά μέσω φορέων, στους οποίους αναλογεί μεγάλο μερίδιο ευθύνης για τις επικοινωνιακές μεθόδους που κατά καιρούς έχουν χρησιμοποιήσει ή ακόμα χρησιμοποιούν με απώτερο σκοπό να πείσουν για τη σημασία της ταυτότητας μίας περιοχής χωρίς αυτό να σημαίνει ότι χρειάζεται να γίνεται εκ βάθρων ανάλυση. Αυτό από τη φύση του αποτελεί ένα γεμάτο με εμπόδια εγχείρημα σε οποιαδήποτε χώρα, πόσο μάλλον στην Ελλάδα όπου η αστική τάξη ποτέ δεν μπόρεσε να αφομοιώσει την αγροτική. Αυτό δείχνει πάρα πολλά σχετικά με το πώς μία συγκεκριμένη ομάδα κατοίκων αντιμετωπίζει τα κοινωνικά ζητήματα όπως κυρίως αυτά της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ο δήμαρχος Φαρσάλων παρατηρεί:

«Η συμμετοχή σαφώς και είναι επιθυμητή, είναι ταυτόχρονα όμως μία πολύ δύσκολη και χρονοβόρα διαδικασία που απαιτεί εξαιρετικά μεγάλη προεργασία. Η παθητική συμμετοχή μέσω της συγκατάθεσης της τοπικής κοινωνίας για οποιαδήποτε κίνηση ανάδειξης – φαινόμενο που εμφανίζεται σε μεγάλες πληθυσμιακές κοινωνίες – δεν είναι απαραίτητα κάτι κακό αρκεί να εξασφαλιστεί η κατανόηση της πολιτιστικής κληρονομιάς από τους ίδιους και το ρόλο που αυτή διαδραματίζει για τις επόμενες γενιές».

Ο Πρόεδρος του ιδρύματος «ΑΚΤΙΑ ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ» επισημαίνει:

«Μας αναλογεί μεγάλο μερίδιο ευθύνης σχετικά με την ενεργό συμμετοχή των κατοίκων. Ο ρόλος μας δεν είναι απλά η ενημέρωση αλλά και η εύρεση εκείνων των ελκυστικών τρόπων που θα κινηθούν το ενδιαφέρον για συμμετοχή. Για παράδειγμα, η επιθυμία πρώην Ιαπόνων Ολυμπιονικών να τρέξουν στο στάδιο του αρχαιολογικού χώρου της Νικόπολης έχει κινητοποιήσει εθελοντές οι οποίοι σε συνεργασία με

πολιτιστικούς φορείς και την Εφορεία Αρχαιοτήτων μπορούν να σταθούν αρωγοί στην προετοιμασία του χώρου».

Παρόλο που το ζήτημα της συμμετοχής αφορά προπάντων τους ίδιους τους κατοίκους, εξαρτάται και από τον κάθε άνθρωπο ξεχωριστά. Με άλλα λόγια δηλαδή, αξιόλογη βαρύτητα φαίνεται να έχει και η μεταβλητή των κινήτρων σε αυτήν την εξίσωση. Είναι πραγματικότητα το γεγονός ότι η συμμετοχή υφίσταται όταν υφίσταται ταυτόχρονα και ανταποδοτικό όφελος – στις περισσότερες περιπτώσεις τουλάχιστον – γεγονός που παραπέμπει στο ευρέως γνωστό μοντέλο του ατομισμού, που πάντα θα υπάρχει, ενδυναμώνοντας με αυτόν τον τρόπο τις προοπτικές διάσπασης της κοινωνικής συνοχής. Δυστυχώς, πρώτα έρχεται το οικονομικό σκέλος και σε πολύ σπάνιες περιπτώσεις η συναισθηματική φόρτιση, επακόλουθο της μη κατανόησης των πλεονεκτημάτων των μνημείων της πολιτιστικής κληρονομιάς. Είναι επομένως αρκετά έως πολύ επισφαλές να συμμετέχουν όσοι περιμένουν όφελος – στην ουσία κέρδη – άμεσα. Αν κάτι κινείται ή μπορεί να κινηθεί προς τη σωστή κατεύθυνση, αυτό είναι η αναζήτηση της ισορροπίας διά μέσου συνεργειών χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι διάφοροι σύλλογοι δεν μπορούν να επεκταθούν και σε άλλες κοινωνικές υποθέσεις όπως για παράδειγμα αιμοδοσία ή συλλογή τροφίμων.

Πέραν των παραπάνω, η προθυμία των κατοίκων για συμμετοχή στη διαχείριση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς αλλά και σε άλλα αντικείμενα συζήτησης ή δράσης είναι συνάρτηση ορισμένων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων που προδίδουν την αρνητική πρόθεση του κάθε ενός για ενασχόληση. Αρχικά, μικρός αριθμός ερωτώμενων ισχυρίζεται ότι το πρόβλημα έχει κεντρική βάση. Σύμφωνα με τις γνώμες αυτών, οι αρμόδιες υπηρεσίες του κράτους δεν διαχέουν τη γνώση, είναι άκρως γραφειοκρατικές και αργοκίνητες και συνεπώς έχουν τεράστια ευθύνη. Ομοίως, οι σχετικοί φορείς πολλές φορές δεν φαίνεται να δείχνουν ζέση και ζήλο για το αντικείμενο που τους δίνει υπόσταση και η αδιαφορία τους είναι σε μεγάλο βαθμό εμφανής. Επιπλέον, είναι λυπηρό το συμβάν της θεσμικής και ιστορικής απομόνωσης της τοπικής κοινωνίας, με αποτέλεσμα να μη δημιουργείται ένα βιωματικό υπόβαθρο παρόλο που η βιωματική εμπειρία παραμένει και ενσωματώνεται πιο εύκολα στη συνειδησιακή σφαίρα του ατόμου. Οι κάτοικοι ενώ έχουν τη δυνατότητα να είναι κάθε μέρα πολιτιστικοί τουρίστες στον τόπο τους, δεν έχουν παράλληλα την ευκαιρία να «βιώσουν» τα μνημεία και να τα εντάξουν στην καθημερινότητα τους. Η καθυστέρηση συντήρησης, αποκατάστασης, ανάδειξης ενός μνημείου και η δυσκολία

ή ακόμα η ανυπαρξία πρόσβασης και επισκεψιμότητας συμβάλλουν στην αρνητική αυτή εξέλιξη. Η πολιτική σκοπιμότητα δεν λείπει από τον κατάλογο χαρακτηριστικών γνωρισμάτων, με άτομα που έχουν εξουσία να προτάσσουν το ατομικό και πολιτικό συμφέρον και όχι το συλλογικό ενώ συγκρουόμενα συμφέροντα και διαπροσωπικές αντιπαλότητες, ρήξεις και διαφωνίες δεν είναι αρωγοί παρά μόνο τροχοπέδη για οποιαδήποτε πρόοδο μπορεί να επιτευχθεί στο μέλλον.

Το μεγαλύτερο όμως ποσοστό των ερωτηθέντων επικεντρώνεται σε άλλα κριτήρια που διαμορφώνουν μία αρνητική επισκόπηση για τη συμμετοχή ως αντικειμένου ανάλυσης και συζήτησης. Κατά πρώτον, τείνει να εδραιωθεί μία παντελώς λανθασμένη αντίληψη περί οικονομικής και όχι πολιτισμικής ανάπτυξης. Σε αυτό το σημείο είναι φανερό ότι σε πολλές περιπτώσεις αυτή η ευκαιρία που έχει αναδυθεί στην επιφάνεια είναι προς εκμετάλλευση και όχι προς αξιοποίηση και κατά συνέπεια ο καθένας κινείται μεμονωμένα και ανεξέλεγκτα, προσδοκώντας αποκλειστικά το οικονομικό κέρδος. Αυτού του είδους οι ενέργειες συνάδουν κατά κύριο λόγο με την κρίση των αξιών που διέπουν το παρόν και πηγάζουν από το σύγχρονο τρόπο ζωής. Ένας τρόπος ζωής ο οποίος έχει κάνει τους ανθρώπους ακόρεστους για χρήμα, για υλικά αγαθά και για μηδαμινό έως μηδενικό ενδιαφέρον για την αποφλοίωση του πραγματικού νοήματος της ζωής, την αναζήτηση της ουσίας. Σαφέστατα λοιπόν η καθημερινότητα είναι ένα βαρύ φορτίο, με ορισμένους ανθρώπους να ψάχνουν να βρουν τρόπο για να επιβιώσουν και άλλοι που το έχουν καταφέρει ήδη, αδημονούν να αποκτήσουν όλο και περισσότερα. Όντως οι οικονομικοί λόγοι δεν γίνεται να παραβλεφθούν και από μόνοι τους είναι δυνατά αντικίνητρα. Όταν κάποιος προσπαθεί με δυσκολίες να επιβιώσει, να εξασφαλίσει τα προς το ζην, πόσο μάλλον να ζήσει ή σκέφτεται με ποιον τρόπο άραγε θα μπορέσει να αποπληρώσει τη δόση του δανείου του που τρέχει ή αναζητά μία δεύτερη εργασία, σίγουρα δεν είναι και ό,τι πιο εύκολο και άλλωστε δεν είναι θεμιτό να απαιτηθεί από κάποιον άλλον, όποιος και να είναι αυτός, να πάρει μέρος ο κάτοικος σε συμμετοχικές διαδικασίες αφού άλλα είναι τα προβλήματα που έχουν προτεραιότητα.

Οι δύο όμως πιο βασικοί συντελεστές που διαμορφώθηκαν στην ποιοτική έρευνα είναι η μόρφωση και ο ελεύθερος χρόνος. Εδώ θα πρέπει να γίνει ένας διαχωρισμός. Η μόρφωση είναι μία λέξη με ευρύ εννοιολογικό περιεχόμενο και η οποία ναι μεν είναι συνώνυμη με τη λέξη «καλλιέργεια» άλλα όχι ταυτόσημη. Η καλλιέργεια συνεπάγεται ότι προϋπάρχει μόρφωση αλλά δεν συμβαίνει και το αντίθετο, οπότε δεν υπάρχει ισοδύναμη σχέση μεταξύ τους. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε

το γεγονός ότι ακόμα και στην Ελλάδα που είναι μία χώρα με πολύ υψηλό ποσοστό μορφωμένων ατόμων, οι έννοιες μόρφωση και συμμετοχή δεν συμβαδίζουν. Αυτή η διαπίστωση τεκμηριώνεται από το ότι η μόρφωση στην ουσία αποτελεί ήδη υπάρχουσα, επεξεργασμένη γνώση που χρησιμοποιείται στο μέλλον, άμεσο ή όχι, συνήθως για βιοπορισμό. Η καλλιέργεια ωστόσο, το σκαλοπάτι πάνω από τη μόρφωση, ανοίγει ορίζοντες για νέα ερωτήματα προς απάντηση, για έρευνα, για στοχασμό, για μελέτη ήδη υπάρχουσών καταστάσεων και μετέπειτα σύγκριση τους. Η καλλιέργεια είναι το κλειδί για τη συμμετοχή και το πραγματικό ενδιαφέρον σύμφωνα με τους συνεντευξιζόμενους. Η ειδοποιός διαφορά μεταξύ ενός κατοίκου και ενός πολίτη, ενός ενεργού κατοίκου δηλαδή, είναι ακριβώς αυτή καθώς με την καλλιέργεια του πάνω σ' ένα τομέα είναι σε θέση να εκφράσει εμπειριστατωμένη άποψη γι' αυτά που απασχολούν την κοινωνία μέσα στην οποία ζει, οπότε αυτόματα προκύπτει και το ενδιαφέρον για ενεργητική συμμετοχή. Το μοναδικό πλην όμως σχεδόν άλυτο πρόβλημα σε αυτή τη διαπίστωση είναι ότι το ποσοστό των κατοίκων που πράγματι μπαίνουν σε μία τέτοια διαδικασία είναι ως επί το πλείστον μικρό. Βέβαια, λαμβάνονται υπόψη και το ευρύτερο ήθος που επικρατεί και το οικογενειακό περιβάλλον, πού στρέφουν δηλαδή οι γονείς τα παιδιά τους και πώς τα γαλουχούν. Γενικότερα, το περιβάλλον που δίνει όσο το δυνατόν περισσότερες επιλογές παίζει πολύ σημαντικό ρόλο. Δεν παραγνωρίζεται όμως και ο ρόλος του ανθρώπινου παράγοντα διότι ακόμα και στο καλύτερο περιβάλλον να έχει ανατραφεί κάποιος, ακόμα και στο καλύτερο εκπαιδευτικό σύστημα να μετείχε κάποιος, από εκεί και πέρα τα πάντα εξαρτώνται από τον καθένα ξεχωριστά και μόνο από αυτόν.

Το ίδιο συμπέρασμα εξάγεται και για τον ελεύθερο χρόνο. Ελάχιστοι είναι αυτοί που μετά από μία κουραστική μέρα, ένα συνεχόμενο οκτάωρο, θα έχουν τη σωματική αντοχή αλλά κυρίως την ψυχική δύναμη να αφιερώσουν τον ελεύθερο χρόνο τους ενημερώνοντας τον εαυτό τους για εγκυκλοπαιδικά ιστορικά στοιχεία ή συμμετέχοντας σε διαβουλεύσεις θεωρώντας ότι στην ουσία αυτός είναι χαμένος χρόνος. Δυστυχώς, η πλειονότητα επιλέγει την απλή διασκέδαση στο χρόνο που απομένει καθημερινά και όχι τόσο την ψυχαγωγία, θέματα που αφορούν στην αγωγή της ψυχής, διότι πολύ απλά είναι η πιο εύκολη, προσιτή και ξεκούραστη εναλλακτική για να μετριαστεί, όσο το δυνατόν πιο πολύ, ο φόρτος εργασίας που προηγήθηκε. Πρόκειται για σπατάλη χρόνου όταν αυτό γίνεται συνεχώς σε μεγάλη κλίμακα αλλά η καθημερινότητα και η ζωή αποδεικνύουν ότι η αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου δεν είναι ό,τι πιο εύκολο να επιτύχει κάποιος. Φτάνει μόνο να αναλογιστεί κάποιος την

αντιστοιχία που υπάρχει κατά τη διάρκεια της τουριστικής περιόδου, όπου οι μαζικοί τουρίστες επιθυμώντας να ακολουθήσουν το μοντέλο των “4S”, κατευθύνονται σε προορισμούς για συγκεκριμένη μορφή διακοπών ενώ στον αντίποδα, οι πολιτιστικοί τουρίστες και πιο ειδικά οι τουρίστες με άμεσο ενδιαφέρον για την πολιτιστική κληρονομιά ενός τόπου είναι συγκριτικά πολύ μικρότεροι σε αριθμό και με κίνητρα, ασφαλώς, τελείως διαφορετικά από αυτά των μαζικών τουριστών. Κίνητρα όπως η επαφή με τη φύση, η γαλήνη, η μελέτη και η εμβάθυνση ενός αρχαίου πολιτισμού, η επαφή με ανάλογους φορείς και η συνομιλία με γηγενείς κατοίκους για καταγραφή εμπειριών αποτελούν σαφή διαχωριστικά στοιχεία σε σχέση με τους μαζικούς τουρίστες. Η (πλέον) τέως Προϊσταμένη της ΙΕ΄ Εφορείας Αρχαιοτήτων Λάρισας υπογραμμίζει:

«Το κλειδί για τη συμμετοχή και το πραγματικό ενδιαφέρον είναι η καλλιέργεια, μία έννοια συνώνυμη και όχι ταυτόσημη της μόρφωσης. Αυτή είναι που μετατρέπει έναν κάτοικο σε πολίτη. Να τον ενδιαφέρει πρωτίστως τι αντιπροσωπεύει το αρχαίο θέατρο, ο Ιπποκράτης κ.λ.π. και δευτερευόντως η υλική υπόσταση ενός μνημείου. Αυτό αποτυπώνεται έμπρακτα και στους λιγοστούς εθελοντές που συνεισφέρουν καίρια στην προώθηση και ανάδειξη του νεοσύστατου Διαχρονικού Μουσείου Λάρισας. Αποτελεί όμως μία επίπονη διαδικασία για τον καθένα διότι η «κούραση του μυαλού» απαιτεί επιμονή, χρόνο και φυσικά θέληση».

Για την πτυχή του ελεύθερου χρόνου, ο Πρόεδρος του πολιτιστικού συλλόγου «Φίλοι Αρχαίου Θεάτρου Λάρισας» δηλώνει:

«Σχετικά με τον ελεύθερο χρόνο, εδώ υπεισέρχεται ο ατομικός παράγοντας. Η διαχείριση του ελεύθερου χρόνου είναι διττή. Από τη μία κενό και ανάπαυλα ζωής και από την άλλη πνευματική εργασία και δημιουργία. Είναι κοινός τόπος πως η πλειοψηφία επιλέγει τη διασκέδαση μετά από ένα εντατικό και κοπιαστικό οκτάωρο βιοπορισμού και όχι την αγωγή της ψυχής (ψυχαγωγία). Χωρίς αυτό να είναι κατακριτέο, οι περισσότεροι κλίνουν προς τα έτοιμα. Οι δραστηριότητες του καθενός στον ελεύθερο χρόνο του καταδεικνύουν την ατομική του ποιότητα αλλά και την ποιότητα μίας κοινωνίας συνολικά».

Το περιεχόμενο της προτελευταίας ερώτησης πραγματευόταν την επάρκεια των οικονομικών κινήτρων που κατά καιρούς προσφέρονται αλλά και τη συμβολή τους που αρκετές φορές είναι αμφισβητήσιμη. Η εστίαση στη συσσώρευση του οικονομικού κέρδους αλλοιώνει την εικόνα τόσο της περιοχής συνολικά όσο και της πολιτιστικής κληρονομιάς που προβάλλονται στο εξωτερικό περιβάλλον. Ορισμένοι αναλυτές ισχυρίζονται πως τα πάντα πλέον είναι χρήμα, με όσους αντιτίθενται σε αυτήν την άποψη να θεωρούν ότι με αυτήν την τακτική η πολιτιστική κληρονομιά εμπορευματοποιείται καθαρά, εκμεταλλεύεται, δεν αξιοποιείται και καταντά εντέλει ένα απλό καταναλωτικό προϊόν. Εκτός από αυτό, η παροχή κινήτρων σε οικονομικό επίπεδο προτρέπει την ενασχόληση και την εμπλοκή ενός μικρού ποσοστού της τοπικής κοινωνίας, η έγνοια των οποίων είναι σχεδόν αποκλειστικά το κέρδος ενώ το πραγματικό ενδιαφέρον στην πραγματικότητα είναι έμμεσο.

Οι γνώμες των ερωτηθέντων, με ελαφρές παρεκκλίσεις προς τον δευτερεύοντα ρόλο των οικονομικών κινήτρων, χαρακτηρίζονται από ομοφωνία. Όπως έχουν εξελιχθεί τα πράγματα και σε συνδυασμό και με τον τρόπο σκέψης και δράσης των περισσότερων ανθρώπων, τα οικονομικά κίνητρα είναι δίκικο μαχαίρι. Είναι ο δρόμος που ανοίγεται προς την επιθυμητή κατεύθυνση, караδοκεί όμως συνάμα και ο φόβος για μία δυσάρεστη έκβαση, αυτή της εμπορευματοποίησης. Η διαχείριση και η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι ένα σύνθετο πρόβλημα. Ξεκινά από την παιδεία, την ευαισθητοποίηση των κατοίκων, το σεβασμό της ιστορίας και όλα αυτά μαζί με τα οικονομικά κίνητρα μπορούν να δημιουργήσουν και να θέσουν τις βάσεις για μία αναπτυξιακή προοπτική σε έναν τόπο, με την προσφορά μόνο ποιοτικών υπηρεσιών πολιτιστικού τουρισμού. Από μόνη της η εμπορευματοποίηση όχι μόνο καταστρέφει το πολιτιστικό απόθεμα αλλά και την όποια πιθανή αναπτυξιακή προοπτική. Σίγουρα το οικονομικό σκέλος δεν γίνεται να είναι πρωτεύουσας σημασίας, με τις προτεραιότητες των βαθύτερων πολιτισμικών στοιχείων να έχουν τη δική τους ξεχωριστή σημασία αλλά δεν μπορεί να απορριφθεί ως στήριγμα για κάτι καλύτερο και προσοδοφόρο αφού είτε έτσι είτε αλλιώς, εκεί καταλήγουν όλα. Η επίτευξη ισορροπίας και συνύπαρξης είναι το κλειδί, όντας το μοναδικό μονοπάτι μέσω του οποίου ο πολιτισμός (μνημεία, αρχαιολογικοί χώροι κ.λπ.) μπορεί να ορθοποδήσει και να γίνει βιώσιμος. Προτείνεται η θέσπιση κανόνων σε τοπικό επίπεδο που θα διέπουν τη διεξαγωγή ενεργειών σαν και αυτών και παράλληλα απαραίτητη κρίνεται η υπόσταση ενός ισχυρού και αυστηρού θεσμικού πλαισίου, το οποίο να προστατεύει την πολιτιστική κληρονομιά. Από την πλευρά

τους, οι επιχειρηματίες οφείλουν να υπακούουν σε κανόνες που φυσικά για να έχουν νόημα, θα πρέπει να εφαρμόζονται στο έπακρο. Ασφαλώς, όσα περισσότερα χρήματα μπορούν να βρεθούν και να απορροφηθούν τόσο το καλύτερο, είναι ωστόσο σάφρον να μην ευτελίζεται όλη αυτή η προσπάθεια για την ανάδειξη ενός μνημείου ή ενός αρχαιολογικού χώρου γενικότερα έτσι ώστε να προκύψουν τα καλύτερα δυνατά αποτελέσματα. Ιδιαίτερη έμφαση θα πρέπει να δοθεί σε μικρές πληθυσμιακά κοινωνίες – χωριά και οικισμοί – συνήθως κάτω των 10.000 κατοίκων. Επιβάλλεται σε αυτήν την περίπτωση η δημιουργία μίας αλυσίδας εργασίας στην τοπική κοινωνία, από τη γαστρονομία ως και τις ξενοδοχειακές μονάδες. Ο πρώην Δήμαρχος Δίου και νυν Πρόεδρος του πολιτιστικού οργανισμού «Φεστιβάλ Ολύμπου», το οποίο λαμβάνει χώρα κάθε καλοκαίρι, τονίζει:

«Η προσμονή οικονομικού κέρδους είναι το πιο ισχυρό κίνητρο σε αυτές τις περιπτώσεις. Το οικονομικό ανταποδοτικό όφελος όμως, λειτουργεί ανασταλτικά και παραπέμπει στο μοντέλο του ατομισμού. Δεν μπορούμε να περιμένουμε αξιόλογα αποτελέσματα με αυτόν τον τρόπο. Η ουσία είναι η αξιοποίηση του μνημείου, η οποία αν τεθεί ως πρώτη προτεραιότητα μπορεί να συμβαδίσει με την εμπορική εκμετάλλευση. Ατράνταχτη απόδειξη είναι η παρούσα περίπτωση όπου μεγάλο μέρος της τοπικής κοινωνίας μετέχει είτε άμεσα είτε έμμεσα σε ό,τι έχει να κάνει με το πολιτιστικό απόθεμα».

Ας σημειωθεί ότι ο συγκεκριμένος σύλλογος εφαρμόζει μία καινοτόμο δράση, αφιερώνοντας κάθε ετήσιο φεστιβάλ και σε διαφορετική χώρα. Η πολιτική αυτή έχει θετικότατες επιδράσεις αφού κάθε χρόνο προσέρχονται τόσο (πολιτιστικοί) τουρίστες από την εκάστοτε τιμώμενη χώρα όσο και (πολιτιστικοί) τουρίστες προηγούμενων τιμώμενων χωρών, αφού οι πολιτιστικοί τουρίστες αποτελούν μία σταθερά. Πλην όμως, η ενεργός συμμετοχή ορισμένων κατοίκων αποδεικνύεται και από το ρόλο τους ως τοπικών ξεναγών, αναλύοντας την καθημερινότητα της κοινωνίας και συνοδεύοντας τους τουρίστες σε διάφορων ειδών δραστηριότητες, π.χ. πεζοπορία.

Η τελευταία ερώτηση που ήταν και η πιο καίρια από όλες, δυσκόλεψε στο μέγιστο βαθμό τους ερωτώμενους με τις όποιες απαντήσεις να δίνονται έπειτα από αρκετή σκέψη και χωρίς αυθορμητισμό όπως παρατηρήθηκε σε όλες τις προηγούμενες ερωτήσεις. Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα λεγόμενα, εξήχθη το συμπέρασμα ότι η ενεργητική συμμετοχή των κατοίκων στην ανάδειξη και την

προώθηση της εικόνας ενός τόπου με επίκεντρο ένα μνημείο προς το εξωτερικό περιβάλλον, όπως και σε άλλες διαδικασίες, δεν είναι ό,τι πιο εύκολο και απαιτεί πολύ χρόνο και καθόλου εφησυχασμό.

Από τις απαντήσεις που δόθηκαν, ο εθελοντισμός φαίνεται να έρχεται πρώτος στις προτιμήσεις. Αν και ο εθελοντισμός δεν είναι τόσο διαδεδομένος στην Ελλάδα όσο σε άλλες χώρες, κυρίως ανεπτυγμένες, πιστεύεται πως μπορεί να σταθεί αρωγός προς μία τέτοια κατεύθυνση και για να γίνει κάτι ανάλογο πρέπει να μεγεθυνθεί η ευαισθητοποίηση μέσω της συνεχούς ενημέρωσης, της γνωστοποίησης όλων των προβλημάτων ανεξαιρέτως και της αιτιολογίας αδυναμίας επίλυσης τους. Οι ευαισθητοποιημένοι κάτοικοι λοιπόν, δια μέσου του εθελοντισμού, είναι σε θέση για παράδειγμα να διατηρούν πάντα καθαρό τον περίγυρο του μνημείου ή του αρχαιολογικού χώρου ή και της ευρύτερης περιοχής ακόμα. Σε άτομα με γνώσεις και εμπειρίες αρχιτεκτονικής από το εξωτερικό είναι θεμιτό να τους δοθεί μία ευκαιρία να καταθέσουν απόψεις ή/και μακέτες που θα αποτυπώνουν τη σκέψη τους, όπου θα απεικονίζονται οι προτάσεις-παρεμβάσεις με στόχο τη βελτίωση της αισθητικής του περιβάλλοντος χώρου. Εξαιρουμένων των αρχαιολόγων, τονίστηκε η σημασία της παύσης του κοινωνικού «αυτοεξοστρακισμού» των αρχαιολόγων. Ζωτικής σημασίας για την ίδια την κοινωνία κρίνεται η συνεργασία των αρχαιολογικών υπηρεσιών με τους κατοίκους, με τους τελευταίους να μπορούν να έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν και αυτοί στις ανασκαφές μετά από παρακολούθηση ειδικών σεμιναρίων, αν σκεφτεί κάποιος ότι οι περισσότεροι εργάτες είναι ανειδίκευτοι. Με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζεται η ουσιαστική συμβολή των κατοίκων σε έργα προστασίας και ανάδειξης. Όμως, η πειθώ είναι αυτή που διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ενδυνάμωση του εθελοντισμού και ας μη λησμονηθεί ότι ακόμα και ο εθελοντισμός μπορεί να οδηγήσει σε καταστάσεις με παντελή έλλειψη οργάνωσης, γι' αυτό το λόγο η επίβλεψη φορέων σχετικών με τέτοια ζητήματα θεωρείται άκρως καταλυτική.

Μία δεύτερη πρόταση που ετέθη, ήταν αυτή των συνεργειών, της παρότρυνσης δηλαδή για συμμετοχή μέσω στοχευμένης ομαδοποίησης κατοίκων και τί μπορούν να προσφέρουν σε συνάρτηση με το συνολικό πλαίσιο του πολιτιστικού τουρισμού. Για παράδειγμα, η διάσπαση αρμοδιοτήτων σε κατοίκους ή ομάδες κατοίκων για την καλύτερη προώθηση τοπικών προϊόντων (γαστρονομία, χειροτεχνία, κ.λπ.) ενδείκνυται αλλά σε ένα πιο μεταβατικό στάδιο. Με αυτόν τον τρόπο, ακόμα και τα προϊόντα με πιστοποιημένη ονομασία, του εκάστοτε μνημείου

που ανήκει λ.χ. σε μία περιοχή, διαδίδουν την εικόνα ενός τόπου μέσα από την προσπάθεια των κατοίκων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η επίτευξη της είναι εύκολη αφού ο συντονισμός και η οργάνωση είναι απαραίτητα στοιχεία. Το σημείο ωστόσο, όπου οφείλει να σταθεί κάποιος είναι η αξιοποίηση αρχικά των κατοίκων που μπορούν να αναλάβουν από μόνοι τους πρωτοβουλίες για το ίδιο το μνημείο, την καταγραφή της ιστορίας και των γεγονότων που έλαβαν χώρα κάποτε, την ανάλυση της ουσίας αυτών των γεγονότων, τη συμμετοχή στις επιτροπές διαβούλευσης. Η αξιοποίηση της κρίσιμης μάζας κατοίκων, ανθρώπων που πραγματικά ενδιαφέρονται από μόνοι τους είναι το κλειδί για διεκδίκηση παντός είδους παρεμβάσεων στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ορισμένοι κάτοικοι της περιοχής της Αμφίπολης υποστήριξαν ότι:

«Ακόμα και σε μία μικρή κοινωνία όπως η δική μας είναι αδύνατο να συμμετέχουμε όλοι ανεξαιρέτως, τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά. Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι η προώθηση του μνημείου μας με το σωστό τρόπο και σε αυτό, εκτός από τους αρμόδιους φορείς, μπορούν να βοηθήσουν και μεμονωμένα άτομα με ειδικό βάρος. Η στρατηγική αυτή θα εμπλέξει στο μέλλον και άλλες ομάδες της τοπικής κοινωνίας με διαφορετικά ενδιαφέροντα· πρόκειται για μία αλυσίδα».

Στο πλαίσιο της συνδρομής αποκλειστικά των μνημείων στην τοπική ανάπτυξη, πραγματοποιήθηκε περαιτέρω επαφή με τα Εμπορικά Επιμελητήρια, τα Ξενοδοχειακά Επιμελητήρια, τις Εφορείες Αρχαιοτήτων και τους Δήμους της Πρέβεζας, του Λιτοχώρου και της Αμφίπολης. Σαφής διαχωρισμός υπάρχει μεταξύ των τριών περιπτώσεων, αφού η Νικόπολη (Πρέβεζα) αποτελεί άγνωστο και συνάμα μη αναδειχθέν μνημείο, το Δίον (Λιτόχωρο) αποτελεί φημισμένο και ταυτόχρονα αναδειχθέν μνημείο ενώ τέλος, ο τύμβος Καστά (Αμφίπολη) αποτελεί μνημείο διαδεδομένης φήμης χωρίς να είναι εξ ολοκλήρου επισκέψιμο. Οι συζητήσεις-συνεντεύξεις επικεντρώθηκαν α) στη συμβολή του αντίστοιχου μνημείου στην ελκυστικότητα του τόπου, β) στο πόσο συμβάλλει το μνημείο στην τοπική ανάπτυξη βάσει εκτίμησης των ερωτώμενων, γ) σε ποιους επισκέπτες έχει απήχηση το μνημείο και δ) στην όποια εμπλοκή των κατοίκων στην όλη διαδικασία. Οι περιπτώσεις των Φαρσάλων και της Λάρισας σ' αυτό το σημείο δεν ελήφθησαν υπόψη καθώς στην πρώτη το μνημείο δεν έχει αναδειχθεί στο ελάχιστο ενώ στη δεύτερη οποιοσδήποτε

επισκέπτεται την πόλη, δεν το κάνει αποκλειστικά για λόγους που αφορούν στο εκεί υπάρχον μνημείο (αρχαίο θέατρο).

Ξεκινώντας με τη Νικόπολη, υπάρχει πλήρης ομοφωνία σχετικά με το βαθμό συμβολής του αρχαιολογικού χώρου στην προώθηση της εικόνας της πόλης της Πρέβεζας, που ανέρχεται στο 100%, τονίζοντας με αυτόν τον τρόπο τη σημασία του μνημείου. Σύμφωνα με αρμόδια άτομα, τόσο από το Εμπορικό όσο και από το Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο της Πρέβεζας, η τοπική ανάπτυξη εξαιτίας του αρχαιολογικού χώρου ανέρχεται στο 10-11% με τα μέχρι τώρα δεδομένα. Η δυνητική ανάπτυξη μπορεί να κυμανθεί έως και 25% με βάση τις εκτιμήσεις.

Η πολιτική που ακολουθήθηκε αποτελούνταν από τρία στάδια. Αρχικά, δόθηκε έμφαση στον μαθητικό τουρισμό για την ανάδειξη του μνημείου και της πόλης γενικότερα. Απόδειξη αποτελεί και το νεότευκτο μουσείο Νικόπολης στο οποίο η αναλογία μαθητών προς ενηλίκους που παρατηρήθηκε ήταν 4/1, με πάνω από 400 σχολεία να επισκέπτονται ετησίως την Πρέβεζα τα τελευταία τρία χρόνια (Μουσείο Νικόπολης, 2017). Δεύτερον, πραγματοποιήθηκε άνοιγμα προς τους Έλληνες μαζικούς τουρίστες τόσο στην Πάργα όσο και τα Σύβοτα αφού η Πρέβεζα μπορεί να αποτελέσει σταθμό ολιγοήμερων διακοπών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση κυρίως επιχειρήσεων με ενοικιαζόμενα δωμάτια (Πίνακες 15 & 16). Τέλος, η διοργάνωση διεθνών συναντήσεων και εκδηλώσεων με αποδέκτες αποκλειστικά παρεμφερή τμήματα Πανεπιστημίων (καθηγητές, φοιτητές, ερευνητές) όπως επίσης και η δυνητική χρήση τμημάτων του αρχαιολογικού χώρου (επιθυμία Ιαπόνων Ολυμπιονικών για τέλεση αθλημάτων στο χώρο του σταδίου – τέλεση παραστάσεων στο θέατρο) εξασφαλίζουν τη σταθερή προσέλευση πολιτιστικών τουριστών με ανοδική πορεία τα τελευταία τρία χρόνια (Ιστόγραμμα 1). Η μείωση επισκεψιμότητας το 2017 οφείλεται στην επιθυμία δημιουργίας από πλευράς τοπικής κοινωνίας ενός ολοκληρωμένου προγράμματος προώθησης της Νικόπολης τόσο στο εσωτερικό της χώρας (μέσω του φορέα «ΑΙΑΖΩΜΑ») όσο και στη μακροπεριφέρεια Αδριατικής (εκεί στοχεύει η Περιφερειακή Ενότητα Πρέβεζας λόγω της στενής σχέσης του μνημείου με την Ιταλική κυρίως ιστορία). Η ενεργός συμμετοχή των κατοίκων έχει παρατηρηθεί ότι είναι μικρή αλλά ουσιαστική και έχει να κάνει με τον καθαρισμό του αρχαιολογικού χώρου, την οργάνωση ποικίλων εκδηλώσεων αλλά και την υπόστασή τους ως τοπικών ξεναγών όχι μόνο για το μνημείο καθαυτό αλλά όσον αφορά και ζητήματα καθημερινότητας της ζωής των κατοίκων.

Η περίπτωση της Νικόπολης προσιδιάζει περισσότερο σε αντίστοιχα παραδείγματα του μη Δυτικού κόσμου αλλά και χωρών του Δυτικού κόσμου των οποίων τα μνημεία δεν βρίσκονται πλησίον μεγάλων αστικών κέντρων, υιοθετώντας πρακτικές όπως μορφωτικός τουρισμός (MacDonald και Jolliffe, 2003), διοργάνωση επιστημονικών εκδηλώσεων με συγκεκριμένο κοινό, τοπικοί ξεναγοί (Chirikure και Pwiti, 2008; Nyaurane κ.ά., 2006) και δημιουργία μουσείου (Wang και Bramwell, 2012). Η διαφοροποίηση της Νικόπολης έχει να κάνει με το ότι οι παραπάνω περιπτώσεις αποτελούσαν ήδη γνωστά μνημεία. Η ανάπτυξη που παρατηρείται μέσω αυτής της πολιτικής σχετίζεται κυρίως με τη διαμονή (Heritage Council of Western Australia, 2008; University of Texas, 2015) και δευτερευόντως με τοπικές επιχειρήσεις (Oxford Economics, 2016; Adelaide City Council, 2015).

Πίνακας 15: Ροή ενοικιαζόμενων δωματίων και άλλων υπηρεσιών την περίοδο 2010-2017.

	Ενοικιαζόμενα δωμάτια-υπηρεσίες εκδρομών θάλασσας							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ανοιξαν	28	15	11	10	18	12	11	4
Έκλεισαν	8	9	2	0	0	0	0	0

Πηγή: Εμπορικό Επιμελητήριο Πρέβεζας, 2017.

Πίνακας 16: Ροή επιχειρήσεων στην Πρέβεζα την περίοδο 2010-2017

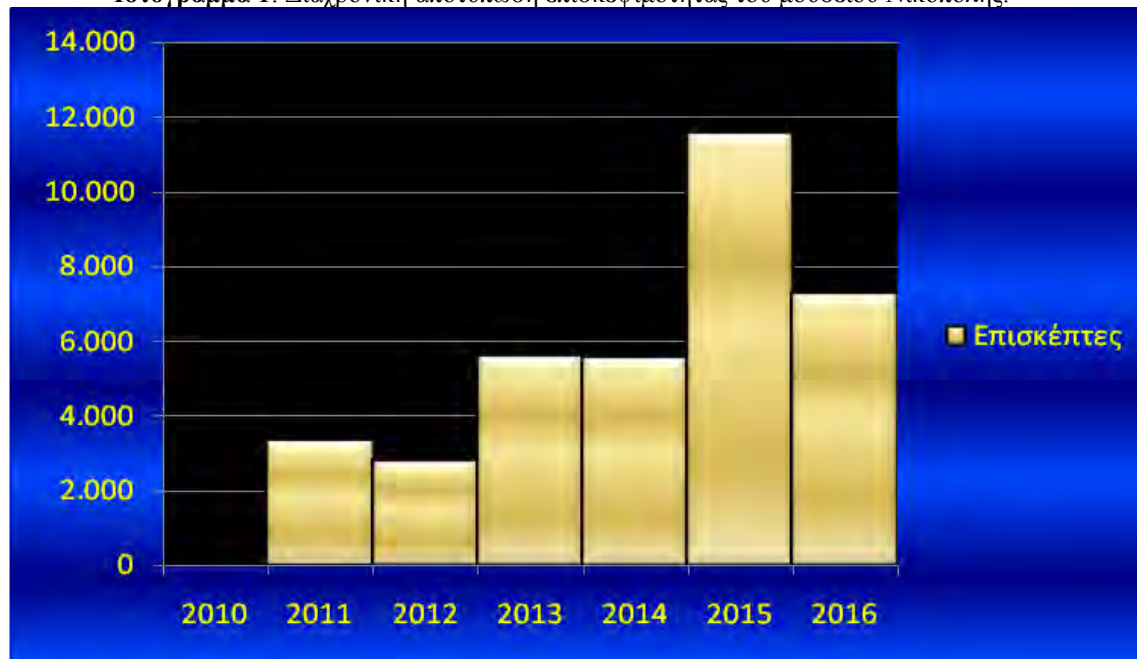
	Εστιατόρια-Πιτσαρίες-Ταχεία εξυπηρέτηση							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ανοιξαν	10	10	12	11	8	7	10	6
Έκλεισαν	18	13	18	15	20	5	7	5

Πηγή: Εμπορικό Επιμελητήριο Πρέβεζας, 2017.

Πίνακας 17: Επισκεψιμότητα μουσείου Νικόπολης την περίοδο 2010-2016.

	ΝΙΚΟΠΟΛΗ						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ΙΑΝ	0	0	25	0	89	90	225
ΦΕΒ	0	26	9	40	31	61	176
ΜΑΡ	0	80	40	33	150	574	250
ΑΠΡ	0	255	246	177	213	1.410	2.230
ΜΑΙ	0	718	198	346	492	2.841	816
ΙΟΥ	0	530	645	536	607	1.678	1.052
ΙΟΥ	0	390	260	755	1.150	1.358	557
ΑΥΓ	0	693	305	1.194	1.420	1.557	821
ΣΕΠ	0	287	302	1.180	970	1.080	595
ΟΚΤ	0	320	670	960	191	422	420
ΝΟΕ	0	32	53	269	104	246	70
ΔΕΚ	0	5	29	79	130	230	35
ΣΥΝΟΛΟ	0	3.336	2.782	5.569	5.547	11.547	7.247

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2017.

Ιστόγραμμα 1: Διαχρονική αποτύπωση επισκεψιμότητας του μουσείου Νικόπολης.

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Όσον αφορά στον αρχαιολογικό χώρο του Δίου, αποτέλεσε κοινό τόπο ότι πρόκειται για ένα μνημείο μεγάλης σημασίας που διαμορφώνει την εικόνα της ευρύτερης περιοχής αρμονικά μαζί με τον Όλυμπο και τις ακτές. Η ανυπαρξία του Δίου και κατ' επέκταση η έλλειψη κίνησης από πλευράς τουριστών θα είχε επίπτωση στην τοπική οικονομία περίπου 40% σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των ερωτώμενων. Παρόλη την υφιστάμενη οικονομική ύφεση, η περίπτωση του Δίου μπορεί να χαρακτηριστεί στατική αφού η προσέλευση κινείται σε σταθερά και ικανοποιητικά επίπεδα, με το άνοιγμα και κλείσιμο επιχειρήσεων σχετικών με τον τουρισμό να μη διαφέρει και την επισκεψιμότητα να διατηρείται όμοια (Ιστόγραμμα 2). Οι επισκέπτες κατανέμονται ισοβαρώς σε Έλληνες και αλλοδαπούς ενώ ο αριθμός των μαθητών είναι περίπου ίδιος με αυτόν των επισκεπτών (Μουσείο Δίου, 2017). Τέλος, η ενεργός συμμετοχή των κατοίκων συνδέεται σχεδόν αποκλειστικά με τη διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων ή πεζοποριών στον Όλυμπο. Ωστόσο, αυτό που διαφοροποιεί το Δίον και αντιστέκεται στην οικονομική κρίση είναι η οργάνωση φεστιβάλ και εκδηλώσεων που κάθε χρόνο είναι αφιερωμένα και σε μία χώρα αποκλειστικά. Με αυτόν τον τρόπο, εξασφαλίζεται η προσέλευση επισκεπτών και από χώρες οι οποίες παραδοσιακά δεν αποτελούν δυναμικές πολιτιστικές τουριστικές πηγές.

Πίνακας 18: Επισκεψιμότητα μουσείου Δίου την περίοδο 2010-2016.

	ΛΙΤΟΧΩΡΟ						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ΙΑΝ	785	490	389	470	407	353	520
ΦΕΒ	141	152	426	490	325	292	249
ΜΑΡ	486	1.034	678	933	675	578	704
ΑΠΡ	800	570	957	755	1.046	1.139	752
ΜΑΙ	2.050	1.520	1.561	1.457	1.395	2.159	1.207
ΙΟΥ	1.444	1.796	1.709	1.785	2.055	2.096	1.444
ΙΟΥ	2.147	1.623	1.560	1.557	2.093	1.696	1.938
ΑΥΓ	3.122	2.366	2.111	1.979	3.198	2.611	2.545
ΣΕΠ	1.838	1.853	1.553	1.725	2.363	1.382	1.898
ΟΚΤ	1.716	1.178	1.069	1.602	1.506	1.292	1.776
ΝΟΕ	575	690	461	718	737	473	574
ΔΕΚ	525	454	366	471	544	476	615
ΣΥΝΟΛΟ	15.629	13.726	12.840	13.942	16.344	14.547	14.222

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2017.

Ιστογράμμο 2: Διαχρονική αποτύπωση επισκεψιμότητας του μουσείου Δίου.

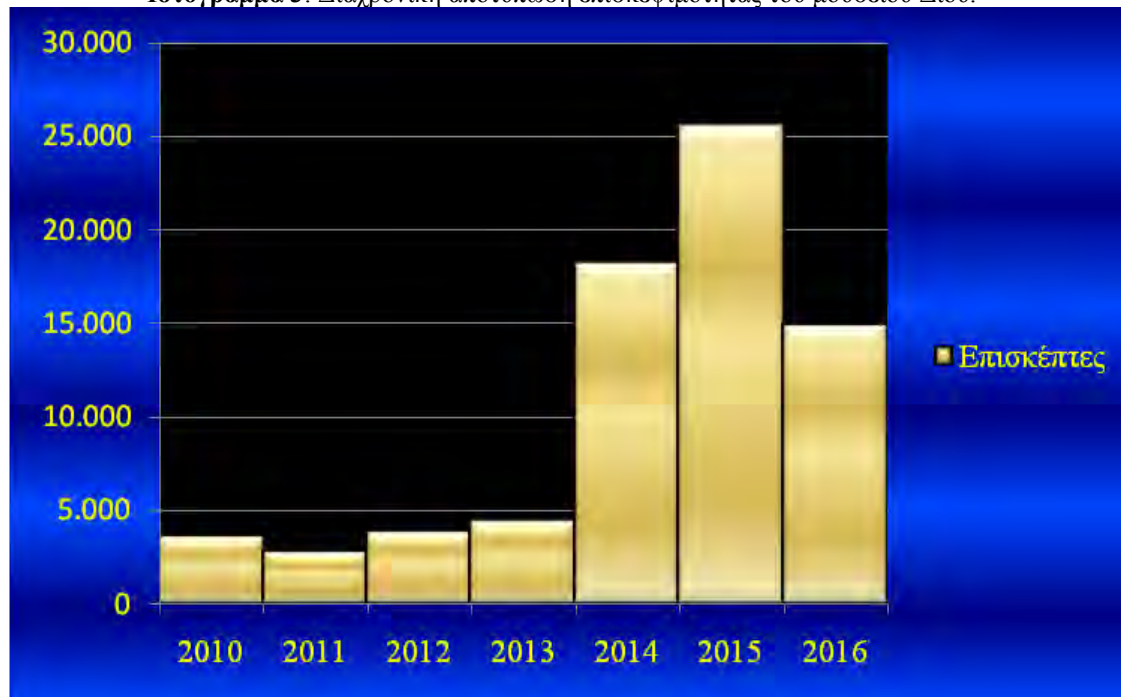
Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Η Αμφίπολη αποτελεί μία ιδιαίζουσα περίπτωση καθώς έγινε γνωστή παγκοσμίως μέσα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα. Σύμφωνα με τους τοπικούς παράγοντες και αρμοδίους, το μνημείο είναι σε θέση να συμβάλλει εξ ολοκλήρου στην ελκυστικότητα της περιοχής συνολικά. Με βάση τις εκτιμήσεις τους, η ανάπτυξη λόγω του μνημείου κυμαίνεται γύρω στο 5% ωστόσο, οι δυνατότητες ανάπτυξης βάσει οργάνωσης και στρατηγικού σχεδιασμού μπορούν να αγγίξουν το 50% εξαιτίας της εμβέλειας του μνημείου. Οι επισκέπτες είναι πολιτιστικοί τουρίστες ως επί το πλείστον, με την αναλογία επισκεπτών προς μαθητές να είναι 3/1 (Μουσείο Αμφίπολης, 2017). Η μερική παύση προσβασιμότητας, η ολική παύση διεργασιών ολοκληρωμένης ανάδειξης του μνημείου, η έλλειψη εύκολης πρόσβασης μέσω έργων υποδομής και η συγκρότηση πλαισίου προσέλκυσης πολιτιστικών τουριστών παγκοσμίως και μαζικών τουριστών από τα Βαλκάνια έχουν επιφέρει σχετική μείωση επισκεψιμότητας το 2017 (Ιστόγραμμα 3). Τέλος, η συμμετοχή των κατοίκων συνδέεται αποκλειστικά με το άνοιγμα επιχειρήσεων προς ατομικό όφελος εξαιτίας της απότομης προσέλευσης τουριστών, τακτική συνήθης στον ανεπτυγμένο κόσμο (Elsorady, 2012; Jaafar κ.ά., 2013).

Πίνακας 19: Επισκεψιμότητα μουσείου Αμφίπολης την περίοδο 2010-2016.

	ΑΜΦΙΠΟΛΗ						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ΙΑΝ	129	73	146	81	155	1.042	467
ΦΕΒ	52	23	147	278	52	749	348
ΜΑΡ	89	73	221	345	471	987	831
ΑΠΡ	201	157	267	470	381	5.032	2.550
ΜΑΙ	441	265	607	404	690	5.319	2.732
ΙΟΥ	619	481	648	799	466	2.704	1.320
ΙΟΥ	505	234	316	369	492	1.448	1.293
ΑΥΓ	702	721	628	572	2.601	2.614	2.166
ΣΕΠ	451	225	326	511	2.909	1.405	1.265
ΟΚΤ	335	169	315	348	4.229	2.182	1.237
ΝΟΕ	74	150	153	148	2.647	1.086	452
ΔΕΚ	34	184	63	74	3.070	1.046	268
ΣΥΝΟΛΟ	3.632	2.755	3.837	4.399	18.183	25.614	14.929

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2017.

Ιστόγραμμα 3: Διαχρονική αποτύπωση επισκεψιμότητας του μουσείου Δίου.

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 20: Ροή επιχειρήσεων στην Αμφίπολη την περίοδο 2010-2017.

	Εστιατόρια-Πιτσαρίες-Ταχεία εξυπηρέτηση-Καφέ							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Άνοιξαν	3	4	6	7	2	8	7	4
Έκλεισαν	0	0	1	1	0	1	0	0

Πηγή: Εμπορικό Επιμελητήριο Σερρών, 2017.

Συμπερασματικά, τα πορίσματα της ποιοτικής έρευνας και της επιτόπιας παρατήρησης συνοψίζονται ως εξής:

- ◆ Η διαχείριση σε τοπικό επίπεδο προτιμάται σε σύγκριση με το εθνικό (επικουρικός ρόλος).
- ◆ Η κατανόηση της γνώσης – σχετικά με το τί αντιπροσωπεύει ένα μνημείο – είναι το κλειδί για ενεργό συμμετοχή.
- ◆ Η μαζική συμμετοχή είναι ανέφικτη συνολικά (ποσοτικά και ποιοτικά).
- ◆ Η διαχείριση του ελεύθερου χρόνου σχετίζεται άμεσα με την επιθυμία συμμετοχής (αρνητικά τις περισσότερες φορές).
- ◆ Η συμμετοχή ατόμων σε ζητήματα που άπτονται άμεσα ενός μνημείου (π.χ. τοπικοί ξεναγοί, δραστηριότητες στον αρχαιολογικό χώρο) είναι σε θέση να

κινητοποιήσει την έμμεση συμμετοχή άλλων κοινωνικών ομάδων (ποικίλες πολιτιστικές δραστηριότητες, τοπικά προϊόντα κ.λπ.).

- ◆ Η ανάδειξη ενός μνημείου οφείλει να συνδέεται φανερά με στοιχεία δυνητικών (πολιτιστικών) τουριστών (π.χ. Δίον και Νικόπολη).
- ◆ Η διατήρηση του μαθητικού τουρισμού αποτελεί στέρεα βάση για την εικόνα ενός μνημείου (Νικόπολη).
- ◆ Η δημιουργία επαφών με πολιτιστικούς τουρίστες περιοχών (εξωτερικού) άμεσα συνδεδεμένων με το μνημείο είναι καταλυτική.
- ◆ Η αξιοποίηση και των μαζικών τουριστών καθιστώντας μία πόλη τόπο ολιγοήμερων διακοπών (city break) θεωρείται μείζονος σημασίας.

6.2 Ποσοτική έρευνα

Έπειτα από το στάδιο των συνεντεύξεων-συζητήσεων με ειδήμονες και αρμόδιους φορείς που άμεσα ή έμμεσα έχουν σχέση με τη μνημειακή πολιτιστική κληρονομιά, ακολούθησε αυτό των ερωτηματολογίων. Η μέθοδος των ερωτηματολογίων θεωρείται σε μεγάλο βαθμό χρηστική καθώς με αυτόν τον τρόπο αποτυπώνεται η άποψη των κατοίκων, ειδικά όταν πρόκειται για ζητήματα που εναπόκεινται στην τοπική κοινωνία και χρήζουν ιδιαίτερης ανάλυσης. Κατά συνέπεια, σκιαγραφείται η υφιστάμενη κατάσταση αλλά συνάμα και η επιθυμία των κατοίκων για αλλαγές ή παρεμβάσεις που μπορούν να οδηγήσουν το κοινωνικό τοπίο σε καινούριους και πιο θελκτικούς ορίζοντες.

Το ερωτηματολόγιο (βλ. Παράρτημα) που διαμορφώθηκε και εντέλει διανεμήθη στις αντίστοιχες τοπικές κοινωνίες που αποτελούν τις περιοχές μελέτης, συντάχθηκε με βάση τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στην αρχή, τα πορίσματα της διεθνούς βιβλιογραφίας και της ποιοτικής έρευνας. Η δομή του περιλαμβάνει συνολικά τρεις πτυχές. Στην πρώτη, ο/η κάτοικος καλείται να απαντήσει σε ερωτήματα που κύριο άξονα έχουν τον πολιτιστικό τουρισμό και την πολιτιστική κληρονομιά, λαμβάνοντας όμως πάντα υπόψη το μνημείο της περιοχής του. Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε ήταν η κλίμακα Likert (1-5). Η επιλογή της συγκεκριμένης κλίμακας έγινε διότι σύμφωνα με μελέτες σε Ευρωπαϊκό πλαίσιο, η Likert (1-5) παρέχει καλύτερη αποτύπωση αποτελεσμάτων σε σύγκριση με άλλες κλίμακες (1-7, 1-9, 1-11) (Revilla κ.ά., 2014) και είναι η πιο κατάλληλη μέθοδος όταν

η έρευνα απευθύνεται σε άτομα που δεν διακρίνονται για τη βαθιά γνώση τους πάνω σ' ένα ζήτημα (π.χ. το κοινό) (Weijters et al., 2010). Στη δεύτερη, επιζητείται η σκιαγράφηση της καθημερινότητας των κατοίκων αλλά και οι παράμετροι που ωθούν ή αποτρέπουν την ενασχόληση με ζητήματα διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς. Τέλος, στην τρίτη και τελευταία πτυχή, επιτελείται προσπάθεια για την καταγραφή των κριτηρίων αλλά και των τρόπων και των μεθόδων που ευνοούν τη συμμετοχή των κατοίκων σε πολιτισμικά θέματα. Οι περισσότερες ερωτήσεις είναι «κλειστού τύπου», παρέχεται όμως και η δυνατότητα της ξεχωριστής, διαφορετικής, ατομικής απάντησης σε κάποιες από αυτές. Για την εξαγωγή πιο αναλυτικών αποτελεσμάτων στις δύο τελευταίες πτυχές, χρησιμοποιείται το κριτήριο χ^2 (chi-square). Το συγκεκριμένο κριτήριο είναι ένα στατιστικό τεστ που χρησιμοποιείται για κατηγορικά δεδομένα έτσι ώστε να αξιολογήσει οποιαδήποτε διαφορά υπάρχει μεταξύ μεταβλητών και ενδείκνυται για μεγάλο αριθμό δείγματος (Gosall and Gosall, 2012). Εξετάζει μία μηδενική υπόθεση βάσει της κατανομής συχνοτήτων συγκεκριμένων μεταβλητών που παρατηρούνται σ' ένα δείγμα (Plackett, 1983).

Πραγματοποιήθηκε στρωματοποιημένη δειγματοληψία με βάση το μέγεθος του πληθυσμού της κάθε περιοχής ξεχωριστά (Πίνακας 21) με επίπεδο εμπιστοσύνης 95% και όριο στατιστικού σφάλματος 5%, ωστόσο με δεδομένο ότι η Αμφίπολη είναι πολύ μικρή συγκριτικά με τις υπόλοιπες τέσσερις, έγινε διόρθωση της αρχικής στρωματοποίησης με βάση το μοντέλο του Neyman. Εξαρχής, η αναλογία του δείγματος ήταν άγνωστη οπότε για ασφάλεια, το μέγεθος του δείγματος αυξήθηκε έτσι ώστε να είναι αρκετά μεγάλο ανά περιοχή. Ο τελικός συνολικός αριθμός των ερωτηματολογίων ήταν 1.000 και κατανεμήθηκαν στις αντίστοιχες περιοχές με βάση τη δειγματοληψία εκ του συστάδην ενώ τα ερωτηματολόγια ανακατανεμήθηκαν λόγω των μικρών πληθυσμών της Αμφίπολης και του Λιτοχώρου. Η διανομή τους έγινε σταματώντας τον οποιονδήποτε ενδιαφερόμενο στο δρόμο, απασχολώντας τον για λίγα λεπτά, με εξαίρεση τα νέα άτομα σε ηλικίες που ως επί το πλείστον ήταν συγκεντρωμένα στις καφετέριες.

Πίνακας 21: Πληθυσμοί και κατανομή ερωτηματολογίων ανά μελέτη περίπτωσης.

Πόλη	Πληθυσμός	Ερωτηματολόγια
Λάρισα	144.651	500
Πρέβεζα	19.042	200
Λιτόχωρο	10.081	110
Φάρσαλα	9.298	110
Αμφίπολη	2.615	80
		Σύνολο: 1000

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2017.

Η διανομή των ερωτηματολογίων έλαβε χώρα την περίοδο 05/05/2015 – 02/08/2015 και στις πέντε περιοχές μελέτης. Ο αριθμός (5) των περιοχών μελέτης έγκειται στο γεγονός ότι ήταν επιθυμητή η εξαγωγή όσο το δυνατόν πιο ασφαλών συμπερασμάτων για τα ερευνητικά ερωτήματα που είχαν τεθεί. Τα μνημεία επιλέχθηκαν βάσει του ποιοτικού μεγέθους τους και της δυναμικής που δύναται να προσδώσουν στον τόπο που βρίσκονται με απώτερο σκοπό τη σημαίνουσα θέση τους στον πολιτισμικό και τουριστικό χάρτη της χώρας.

Το μοναδικό πρόβλημα που προέκυψε και καθυστέρησε την ολοκλήρωση της συγκεκριμένης διεργασίας ήταν η ανυπαρξία προθυμίας πολλών ερωτώμενων να απαντήσουν στα ερωτηματολόγια παρά τη συνοπτικότητα και την περιεκτικότητα τους. Η περίπτωση της πόλης της Λάρισας κρίθηκε ως η πλέον δύσκολη αφενός για το μεγάλο αριθμό προς συμπλήρωση ερωτηματολογίων αφετέρου για τη μεγάλη αδιαφορία που επέδειξαν πολλοί κάτοικοι. Στον αντίποδα, οι τοπικές κοινωνίες των Φαρσάλων και της Πρέβεζας ήταν οι πιο καταδεκτικές και οι αιτίες είναι το ποιοτικό μέγεθος των μνημείων που έχουν την τύχη να παρατηρούν κάθε μέρα αλλά και η επιτακτική ανάγκη για προώθηση της εικόνας τους προς το εξωτερικό περιβάλλον με στόχο τον περιορισμό του οικονομικού κυρίως μαρασμού. Στις υπόλοιπες δύο περιπτώσεις, η διαδικασία εξελίχθηκε ομαλά. Στις υποενότητες του παρόντος κεφαλαίου παρατίθενται τα γενικά αποτελέσματα και συμπεράσματα της έρευνας μέσω του λογισμικού SPSS.

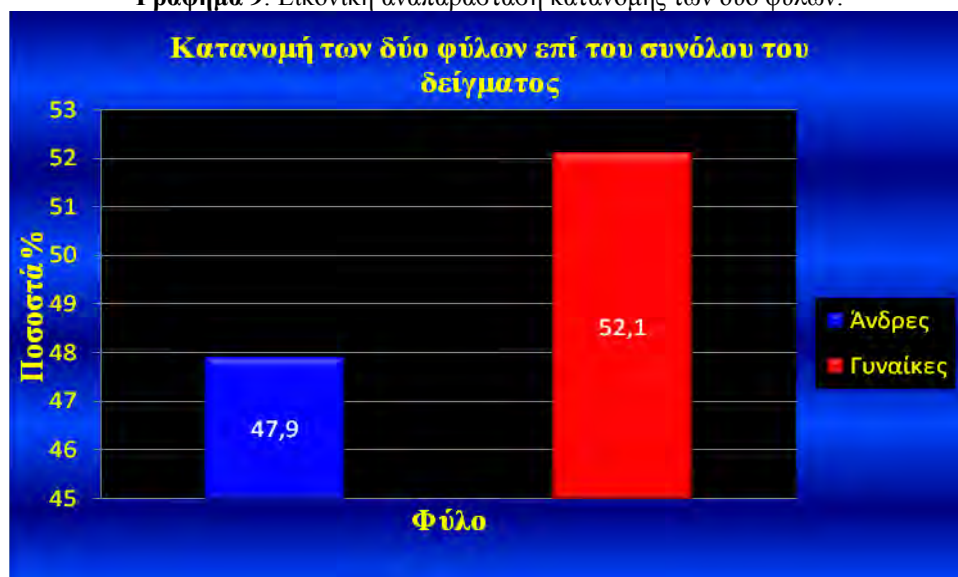
6.2.1 Βασικές πτυχές του δείγματος

Στην παρούσα υποενότητα γίνεται αναφορά στην κατανομή τριών βασικών πτυχών και αυτές είναι το φύλο, η ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο επί του συνόλου

του δείγματος. Η κατανομή του φύλου κρίνεται ικανοποιητική βάσει των ποσοστών που καταγράφηκαν αφού δεν παρουσιάζουν μεγάλη διαφορά (Άντρες = 47,9%, Γυναίκες = 52,1%). Όσον αφορά στην ηλικία, η κατανομή δεν είναι ισοβαρής, με την κατηγορία [56+] να συγκεντρώνει τα πιο χαμηλά ποσοστά και ο βασικός λόγος είναι ότι το συγκεκριμένο κοινό απαιτεί ιδιαίτερη μεταχείριση και πολλές φορές αρνείται να συμμετέχει σε τέτοιου είδους διαδικασίες. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται για την ηλικιακή κατηγορία [26-35] που επέδειξε ιδιαίτερη ζέση σχετικά με το αντικείμενο της έρευνας. Τέλος, η κατανομή του μορφωτικού επιπέδου αποδεικνύει ότι οι μισοί σχεδόν από τους ερωτώμενους χαρακτηρίζονται από ανώτερη μόρφωση ενώ τα μεγαλύτερα ποσοστά κατώτερου επιπέδου μόρφωσης παρατηρήθηκαν κυρίως στις περιοχές της Αμφίπολης και των Φαρσάλων λόγω του αγροτικού τους χαρακτήρα. Παρακάτω απεικονίζονται πιο αναλυτικά και σε εικονική μορφή γραφήματος τα αποτελέσματα των βασικών πτυχών του δείγματος.

Γράφημα 9: Εικονική αναπαράσταση κατανομής των δύο φύλων.

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Γράφημα 10: Αναπαράσταση ηλικιακών κατηγοριών.

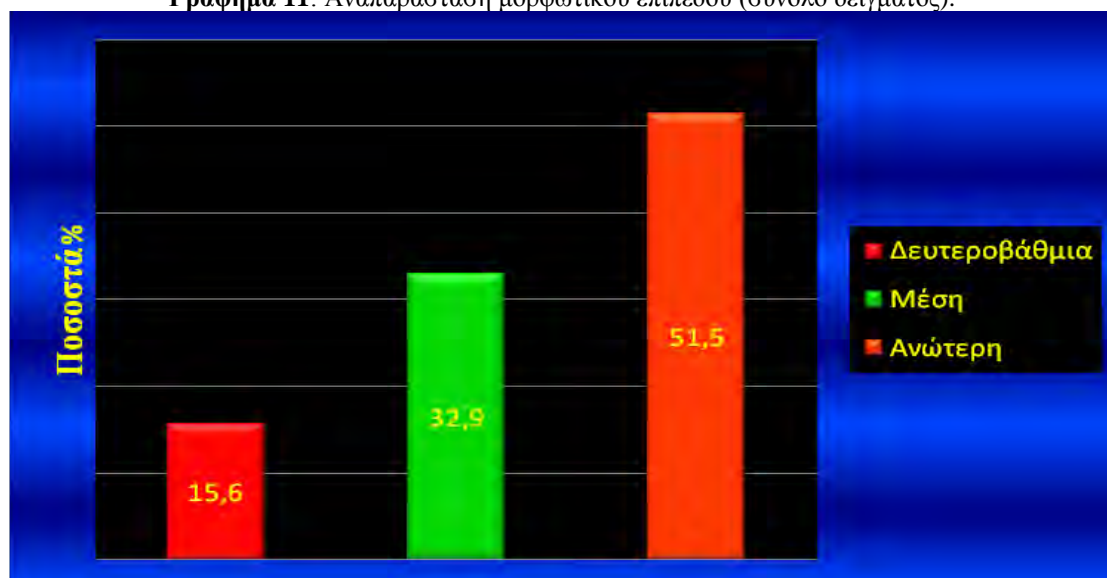
Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 22: Κατανομή ηλικίας ανά πόλη.

		ΛΑΡΙΣΣΑ	ΠΡΕΒΕΖΑ	ΛΙΤΟΧΩΡΟ	ΦΑΡΣΑΛΑ	ΑΜΦΙΠΟΛΗ
ΗΛΙΚΙΑΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	18-25	15,0%	28,5%	11,8%	27,3%	11,3%
	26-35	36,0%	32,5%	24,5%	32,7%	16,3%
	36-45	21,4%	22,0%	27,3%	24,5%	37,5%
	46-55	19,4%	13,5%	20,0%	13,6%	28,7%
	56+	8,2%	3,5%	16,4%	1,8%	6,3%

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Γράφημα 11: Αναπαράσταση μορφωτικού επιπέδου (σύνολο δείγματος).

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 23: Κατανομή μορφωτικού επιπέδου ανά πόλη.

	ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ		
	Λύκειο	ΙΕΚ/ΤΕΙ	ΑΕΙ/MSc/PhD
Λάρισα	10,8%	28,0%	61,2%
Πρέβεζα	16,5%	37,0%	46,5%
Λιτόχωρο	21,8%	40,9%	37,3%
Φάρσαλα	26,4%	33,6%	40,0%
Αμφίπολη	20,0%	41,3%	38,8%

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

6.2.2 Πολιτισμός και ανάπτυξη περιοχής

Στις δύο πρώτες ερωτήσεις του ερωτηματολογίου οι ενδιαφερόμενοι κλήθηκαν να καταθέσουν και να διαμορφώσουν την άποψή τους για τη σχέση μεταξύ της πολιτιστικής κληρονομιάς και της περιοχής διαβίωσης τους αλλά και ποια είναι τα σημεία στα οποία επικεντρώνονται. Χρησιμοποιώντας την κλίμακα Likert με συνολικά πέντε διαβαθμίσεις ($1 = \text{Διαφωνώ απόλυτα}$, $2 = \text{Διαφωνώ}$, $3 = \text{Ουδέτερος/η}$, $4 = \text{Συμφωνώ}$, $5 = \text{Συμφωνώ απόλυτα}$), οι μεταβλητές που τέθηκαν σχετικά με το τί μπορεί να προσδώσει η πολιτιστική κληρονομιά σε μία περιοχή αλλά και ποια είναι η αντίληψη των κατοίκων είναι οι παρακάτω και προέκυψαν από την ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας (Πίνακας 24):

Πίνακας 24: Μεταβλητές 1^{ης} ερώτησης και προέλευση τους.

ΜΕΤΑΒΛΗΤΗ	ΚΩΔΙΚΟΣ	ΠΗΓΕΣ
Προώθηση επαφών μεταξύ διαφορετικών πληθυσμών	V1_1	Besculides et al., 2002; Esman, 1984; Lee, 2013; Prayag et al., 2013
Ενδυνάμωση τοπικού πολιτισμού	V2_1	Sirisrisak, 2009; Wang and Bramwell, 2012; Nyaupane et al., 2006
Διατήρηση - συντήρηση ιστορικών μνημείων	V3_1	Besculides et al., 2002; Elsorady, 2012; Lee, 2013; Lee et al., 2007; Nyaupane and Timothy, 2010; Nyaupane et al., 2006; Sirisrisak, 2009
Δημιουργία θέσεων εργασίας για τους κατοίκους	V4_1	Andriotis and Vaughan, 2003; Besculides et al., 2002; Bowitz and Ibenholt, 2009; Elsorady, 2012; Lee, 2013; Lee et al., 2007; Nyaupane and

		Timothy, 2010; Wang and Bramwell, 2012
Οικονομικό απόθεμα	V5_1	Andriotis and Vaughan, 2003; Besculides et al., 2002; Bowitz and Ibenholt, 2009; Elsorady, 2012; Jaafar et al., 2015; Lee, 2013; Lee et al., 2007; Nyaupane and Timothy, 2010; Ritchie and Inkari, 2006; Wang and Bramwell, 2012
Μίμηση ξένων συνηθειών	V6_1	Nyaupane et al., 2006

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 25: Στατιστικά στοιχεία για τις προαναφερθείσες έξι προτάσεις-μεταβλητές.

Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
V1_1	1000	1	5	4,03	,833
V2_1	1000	1	5	4,24	,793
V3_1	1000	1	5	4,29	,784
V4_1	1000	1	5	4,11	,911
V5_1	1000	1	5	3,92	,896
V6_1	1000	1	5	2,93	1,010
Valid N (listwise)	1000				

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 26: Μεταβλητές 2^{ης} ερώτησης και προέλευση τους.

ΜΕΤΑΒΛΗΤΗ	ΚΩΔΙΚΟΣ	ΠΗΓΕΣ
Αισθητική του μνημείου και της ευρύτερης περιοχής	V1_2	Bowitz and Ibenholt, 2009; Elsorady, 2012; Nyaupane and Timothy, 2010; Wang and Bramwell, 2012
Μετατροπή μίας περιοχής σε τουριστικό θέλγητρο	V2_2	Besculides et al., 2002; Bowitz and Ibenholt, 2009; Ritchie and Inkari, 2006; Wang and Bramwell, 2012
Διατήρηση της τοπικής ιστορίας	V3_2	Besculides et al., 2002; Nyaupane et al., 2006; Wang and Bramwell, 2012
Ανάπτυξη επιχειρηματικότητας	V4_2	Bowitz and Ibenholt, 2009; Elsorady, 2012; Nyaupane and Timothy, 2010; Sirisrisak, 2009
Εκτέλεση έργων υποδομής	V5_2	Andriotis and Vaughan, 2003; Besculides et al., 2002; Elsorady, 2012; Russo and van der Borg, 2002
Κατάρτιση και εξειδίκευση ανθρώπινου δυναμικού	V6_2	Elsorady, 2012; Grimwade and Carter, 2000; McDonald and Jolliffe, 2003;

		Russo and van der Borg, 2002
Εφαρμογή καινοτόμου σχεδιασμού	V7_2	Γοσποδίνη και Μπεριάτος, 2003

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 27: Στατιστικά στοιχεία για τις επτά προαναφερθείσες προτάσεις-μεταβλητές.

Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
V1_2	1000	1	5	4,04	,814
V2_2	1000	1	5	3,83	,924
V3_2	1000	1	5	4,41	,685
V4_2	1000	1	5	4,02	,839
V5_2	1000	1	5	4,02	,844
V6_2	1000	1	5	3,91	,825
V7_2	1000	1	5	3,82	,881
Valid N (listwise)	1000				

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Επειδή η φύση των δύο ερωτήσεων είναι όμοια και οι μεταβλητές συνολικά είναι αρκετές (13 στο σύνολο), επιχειρήθηκε διαχωρισμός των μεταβλητών για απλοποίηση μέσω της παραγοντικής ανάλυσης (factor analysis). Αρχικά, για να διαπιστωθεί το πόσο αξιόπιστη είναι η κλίμακα που χρησιμοποιήθηκε, υπολογίστηκε ο συντελεστής “Cronbach Alpha”. Βάσει επεξεργασίας στο SPSS, ο συγκεκριμένος συντελεστής λαμβάνει τιμή 0,825. Με δεδομένο ότι το διάστημα τιμών του συντελεστή είναι [0 1], η εξαχθείσα τιμή κρίνεται μεγάλη, συνεπώς πρόκειται για μία αξιόπιστη κλίμακα. Εν συνεχεία, πραγματοποιήθηκε η παραγοντική ανάλυση πάλι με τη χρήση του SPSS και το βέλτιστο μοντέλο που παρατηρήθηκε αποτελείται από δύο παράγοντες (Γράφημα 4) με επτά μεταβλητές στο σύνολο και τα ακόλουθα χαρακτηριστικά [Determinant=0.127>0,00001 και KMO=0,851]. Τέλος, κανένας παράγοντας δεν έχει λιγότερο από τρεις μεταβλητές ενώ οι παραγοντικές επιβαρύνσεις είναι σημαντικά πάνω από την τιμή 0,3 (Πίνακας 22). Ο πρώτος παράγοντας έχει την ονομασία «οικονομία/υποδομές» (eco_benefits) ενώ ο δεύτερος «πολιτιστικά οφέλη» (cul_benefits).

Πίνακας 28: Συσχετίσεις ανάμεσα στις μεταβλητές παραγοντικής ανάλυσης.

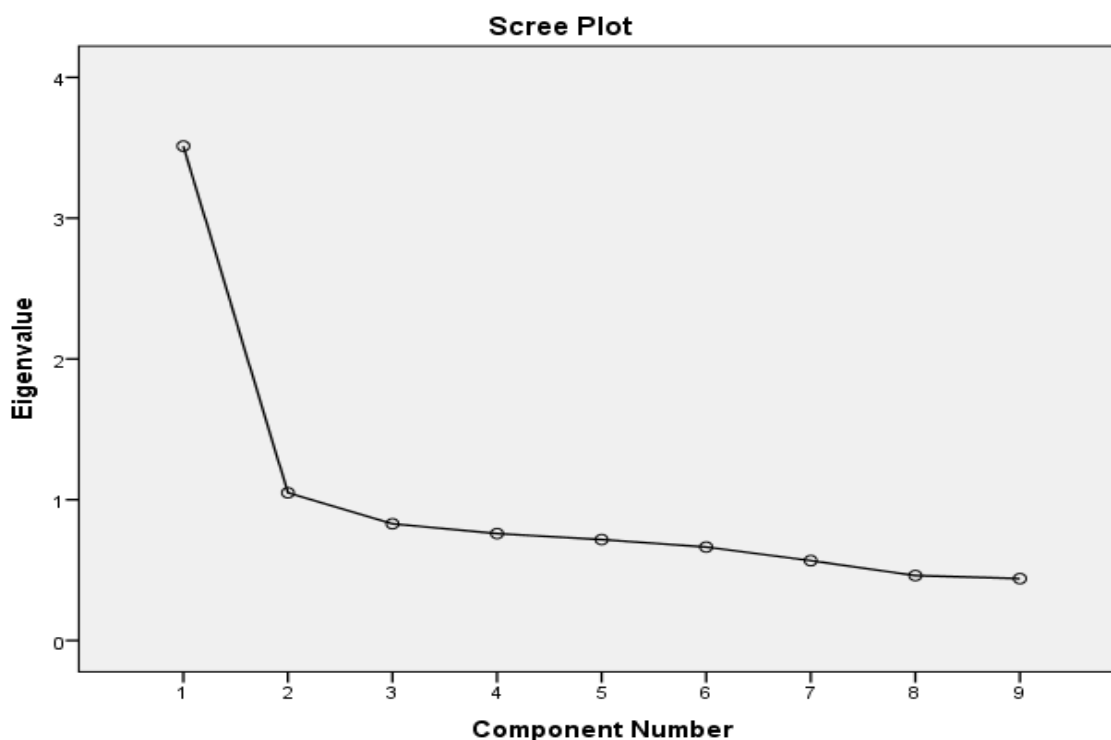
Correlation Matrix ^a										
		V1_1	V2_1	V3_1	V3_2	V4_2	V5_2	V6_2	V7_2	V5_1
Correlation	V1_1	1,000	,307	,268	,241	,207	,210	,229	,236	,273
	V2_1	,307	1,000	,449	,329	,354	,261	,269	,263	,199
	V3_1	,268	,449	1,000	,306	,304	,313	,310	,244	,285
	V3_2	,241	,329	,306	1,000	,322	,280	,323	,251	,229
	V4_2	,207	,354	,304	,322	1,000	,496	,372	,352	,367
	V5_2	,210	,261	,313	,280	,496	1,000	,444	,406	,322
	V6_2	,229	,269	,310	,323	,372	,444	1,000	,519	,362
	V7_2	,236	,263	,244	,251	,352	,406	,519	1,000	,286
	V5_1	,273	,199	,285	,229	,367	,322	,362	,286	1,000
Sig. (1-tailed)	V1_1		,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	V2_1	,000		,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	V3_1	,000	,000		,000	,000	,000	,000	,000	,000
	V3_2	,000	,000	,000		,000	,000	,000	,000	,000
	V4_2	,000	,000	,000	,000		,000	,000	,000	,000
	V5_2	,000	,000	,000	,000	,000		,000	,000	,000
	V6_2	,000	,000	,000	,000	,000	,000		,000	,000
	V7_2	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000		,000
	V5_1	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	
a. Determinant = ,127										

Πηγή: SPSS Output.

Πίνακας 29: Τιμή συντελεστή KMO.

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,851
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	2051,832
	df	36
	Sig.	0,000

Πηγή: SPSS Output.

Διάγραμμα 8: Διάγραμμα επιλογής δύο παραγόντων (eigenvalue>1).

Πηγή: SPSS Output.

Πίνακας 30: Μεταβλητές ανά παράγοντα.

Pattern Matrix ^a		
	Component	
	1	2
Κατάρτιση & εξειδίκευση ανθρώπινου δυναμικού	,794	
Εφαρμογή καινοτόμου σχεδιασμού	,786	
Εκτέλεση έργων υποδομής	,769	
Ανάπτυξη επιχειρηματικότητας	,616	
Οικονομικό απόθεμα	,548	
Ενδυνάμωση τοπικού πολιτισμού		,828
Διατήρηση/συντήρηση ιστορικών μνημείων		,727
Πρώθηση επαφών διαφορετικών πληθυσμών		,647
Διατήρηση τοπικής ιστορίας		,519

Πηγή: SPSS Output.

Έπειτα, πραγματοποιήθηκε διερεύνηση μεταξύ των δύο παραγόντων, αν δηλαδή χαρακτηρίζονται από σημαντική στατιστική διαφορά. Παρόλο που η τιμή “Correlation” είναι λίγο πιο πάνω από το 0,4 (0,439), είναι αποδεκτή και είναι εμφανές πως οι μέσες τιμές που δίνουν τα άτομα για τους δύο διαφορετικούς παράγοντες παρουσιάζουν στατιστικά σημαντική διαφορά (Πίνακες 32 & 33). Συνεπώς, ο παράγοντας «οικονομία/υποδομές» (ανάπτυξη επιχειρηματικότητας –

εκτέλεση έργων υποδομής – κατάρτιση & εξειδίκευση ανθρώπινου δυναμικού, εφαρμογή καινοτόμου σχεδιασμού) διαφοροποιείται συγκριτικά με τον παράγοντα «πολιτιστικά οφέλη» (προώθηση επαφών μεταξύ διαφορετικών πληθυσμών – ενδυνάμωση τοπικού πολιτισμού – διατήρηση & συντήρηση ιστορικών μνημείων – διατήρηση τοπικής ιστορίας – δημιουργία θέσεων εργασίας). Το αποτέλεσμα αυτό ισχυροποιεί τη διεθνή βιβλιογραφία όπου ο οικονομικός παράγοντας υπερτερεί (Bowitz and Ibenholt, 2009; Lee et al., 2007; Rehmet and Dinnie, 2013; Ritchie and Inkari, 2006; Russo and van der Borg, 2002; Salazar, 2012; Wang and Bramwell, 2012;) ή επιζητάται μία σχετική ισορροπία (Besculides et al., 2002; Elsorady, 2012; Jaafar et al., 2015; McDonald and Jolliffe, 2003; Nyaupane et al., 2006; Sheldon and Abenoja, 2001). Επιπλέον, παρατηρήθηκε μία εξαρτημένη σχέση με θετική ένταση μεταξύ των δύο παραγόντων άνω του τυπικού επιπέδου (Spearman's $\rho=0,438$) (Cohen, 1988). Δεν παρατηρήθηκε κάποια σημαντική στατιστικά σχέση για τους δύο παράγοντες με το φύλο, την ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο.

Πίνακας 31: Στατιστικά στοιχεία συσχέτισης των δύο παραγόντων.

Paired Samples Statistics					
		Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1	eco_benefits	4,3080	1000	,58735	,01857
	cul_benefits	3,9780	1000	,73896	,02337

Πηγή: SPSS Output.

Πίνακας 32: Σημαντικότητα συσχέτισης των δύο παραγόντων.

Paired Samples Correlations				
		N	Correlation	Sig.
Pair 1	eco_benefits & cul_benefits	1000	,439	,000

Πηγή: SPSS Output.

Πίνακας 33: Διαφοροποίηση μέσω τιμών των δύο παραγόντων.

Paired Samples Test									
		Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
					Lower	Upper			
Pair 1	eco_benefits - cul_benefits	-,33000	,71422	,02259	-,28568	,37432	14,611	999	,000

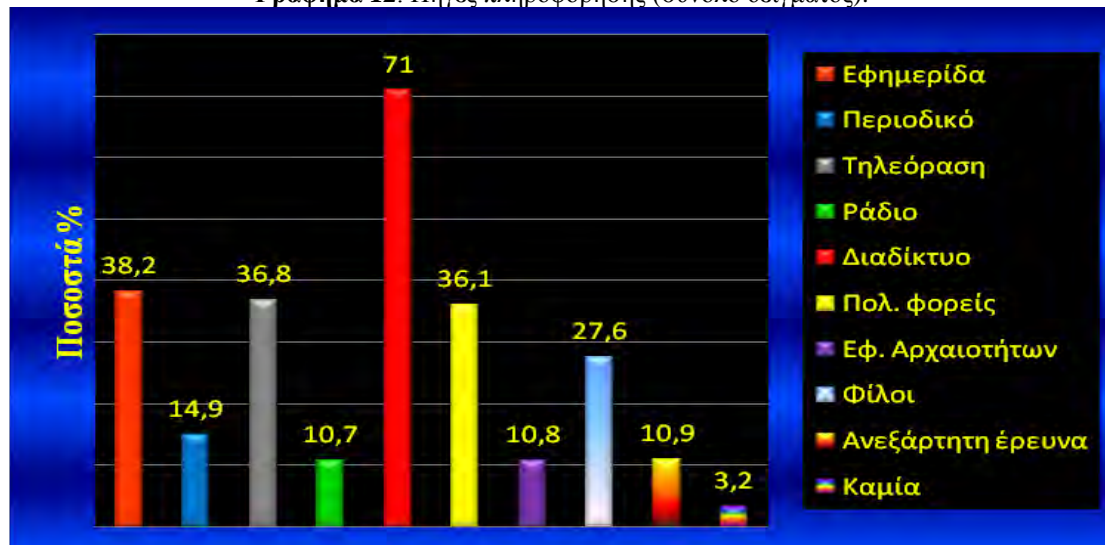
Πηγή: SPSS Output.

6.2.3 Πολιτιστική κληρονομιά και πηγές πληροφόρησης

Εν συνεχεία, οι ενδιαφερόμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν από πού τυχαίνει να πληροφορούνται και να ενημερώνονται για την πολιτιστική κληρονομιά του τόπου τους (Ερώτηση 3) έχοντας τη δυνατότητα να επιλέξουν περισσότερες από μία επιλογές. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι στο διαδίκτυο αντιστοιχεί το μεγαλύτερο ποσοστό, με την τηλεόραση, την εφημερίδα και τους πολιτιστικούς φορείς να ακολουθούν ενώ οι υπόλοιπες επιλογές έπονται με αρκετά χαμηλά ποσοστά. Σημαντικά συμπεράσματα αντλούνται και από την ποσοστιαία κατανομή των πηγών πληροφόρησης ανά πόλη, αφού είναι εμφανές ότι οι πολιτιστικοί φορείς είναι ενεργοί κυρίως στην πόλη του Λιτοχώρου παρόλο που πρόκειται για μία ήδη τουριστική περιοχή (θα αναμενόταν μία ανάλογη κίνηση στις περιοχές που επιζητούν να αναδείξουν την πολιτιστική τους κληρονομιά) ενώ οι Εφορείες Αρχαιοτήτων δείχνουν μάλλον απρόσιτες με πολύ χαμηλά ποσοστά, ειδικά στην πόλη των Φαρσάλων ανεξάρτητα από τη σημασία του εκεί υπάρχοντος μνημείου. Στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις παρατηρήθηκαν μεταξύ των ηλικιακών κατηγοριών και ορισμένων μορφών πληροφόρησης (Πίνακας 35). Πιο συγκεκριμένα, η εξέλιξη της τεχνολογίας (διαδίκτυο) είναι πιο προσφιλής στις μικρότερες ηλικίες ενώ ταυτόχρονα αυτές οι κατηγορίες ηλικίας δεν φαίνεται να χαρακτηρίζονται από στενή σχέση όσον αφορά στους πολιτιστικούς φορείς και τις Εφορείες Αρχαιοτήτων. Τέλος, στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις παρατηρήθηκαν μεταξύ μορφωτικού επιπέδου και πηγών πληροφόρησης (Πίνακας 36). Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο αυτού του πίνακα είναι πως αυτοί που σε μεγαλύτερο ποσοστό μπαίνουν σε διαδικασία ανεξάρτητης ατομικής έρευνας για την τοπική πολιτιστική κληρονομιά χαρακτηρίζονται από ανώτερο μορφωτικό επίπεδο, κάτι που δικαιολογείται από τη διεκπεραίωση ερευνών στις σπουδές τους.

Γράφημα 12: Πηγές πληροφόρησης (σύνολο δείγματος).

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 34: Κατανομή πηγών πληροφόρησης ανά πόλη.

		ΛΑΡ	ΠΡΕ	ΛΙΤ	ΦΑΡ	ΑΜΦ
ΠΗΓΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ	Εφημερίδα	44,4%	33,0%	17,3%	51,8%	22,5%
	Περιοδικό	18,2%	13,5%	10,9%	10,0%	10,0%
	Τηλεόραση	41,4%	26,5%	35,5%	21,8%	56,3%
	Ραδιόφωνο	11,6%	10,5%	11,8%	3,6%	13,8%
	Διαδίκτυο	73,6%	74,5%	61,8%	63,6%	68,8%
	Πολιτιστικοί φορείς	33,2%	33,0%	55,0%	36,4%	35,0%
	Εφορίες αρχαιοτήτων	12,0%	13,5%	10,9%	3,6%	6,3%
	Φίλοι	24,8%	30,5%	26,4%	29,1%	37,5%
	Ανεξάρτητη ατομική έρευνα	12,6%	11,0%	8,2%	9,1%	6,3%

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 35: Συσχέτιση ηλικίας-πηγών πληροφόρησης.

			ΗΛΙΚΙΑ					
			18-25	26-35	36-45	46-55	56+	
ΠΗΓΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ	Εφημερίδα	Όχι	69,6%	62,3%	63,4%	56,5%	47,9%	p-value=0,011
		Ναι	30,4%	37,7%	36,6%	43,5%	52,1%	
	Ραδιόφωνο	Όχι	92,4%	91,6%	89,1%	86,4%	79,5%	p-value=0,013
		Ναι	7,6%	8,4%	10,9%	13,6%	20,5%	
	Διαδίκτυο	Όχι	29,3%	22,7%	31,1%	28,8%	49,3%	p-value=0,000
		Ναι	70,7%	77,3%	68,9%	71,2%	50,7%	
	Πολ. φορείς	Όχι	77,2%	68,5%	58,0%	57,1%	46,6%	p-value=0,000
		Ναι	22,8%	31,5%	42,0%	42,9%	53,4%	
	Εφ. Αρχαιοτήτων	Όχι	95,7%	89,7%	89,1%	84,2%	83,6%	p-value=0,004
		Ναι	4,3%	10,3%	10,9%	15,8%	16,4%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 36: Συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-πηγών πληροφόρησης.

			ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ			
			Λύκειο	ΙΕΚ/ΤΕΙ	ΑΕΙ/MSc/PhD	
ΠΗΓΕΣ	Εφημερίδα	Όχι	61,5%	68,1%	57,9%	p-value=0,012
		Ναι	38,5%	31,9%	42,1%	
	Διαδίκτυο	Όχι	43,6%	30,7%	23,5%	p-value=0,000
		Ναι	56,4%	69,3%	76,5%	
	Ανεξάρτητη ατομική έρευνα	Όχι	91,0%	92,7%	86,2%	p-value=0,009
		Ναι	9,0%	7,3%	13,8%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

6.2.4 Πολιτιστική κληρονομιά και η σημασία της

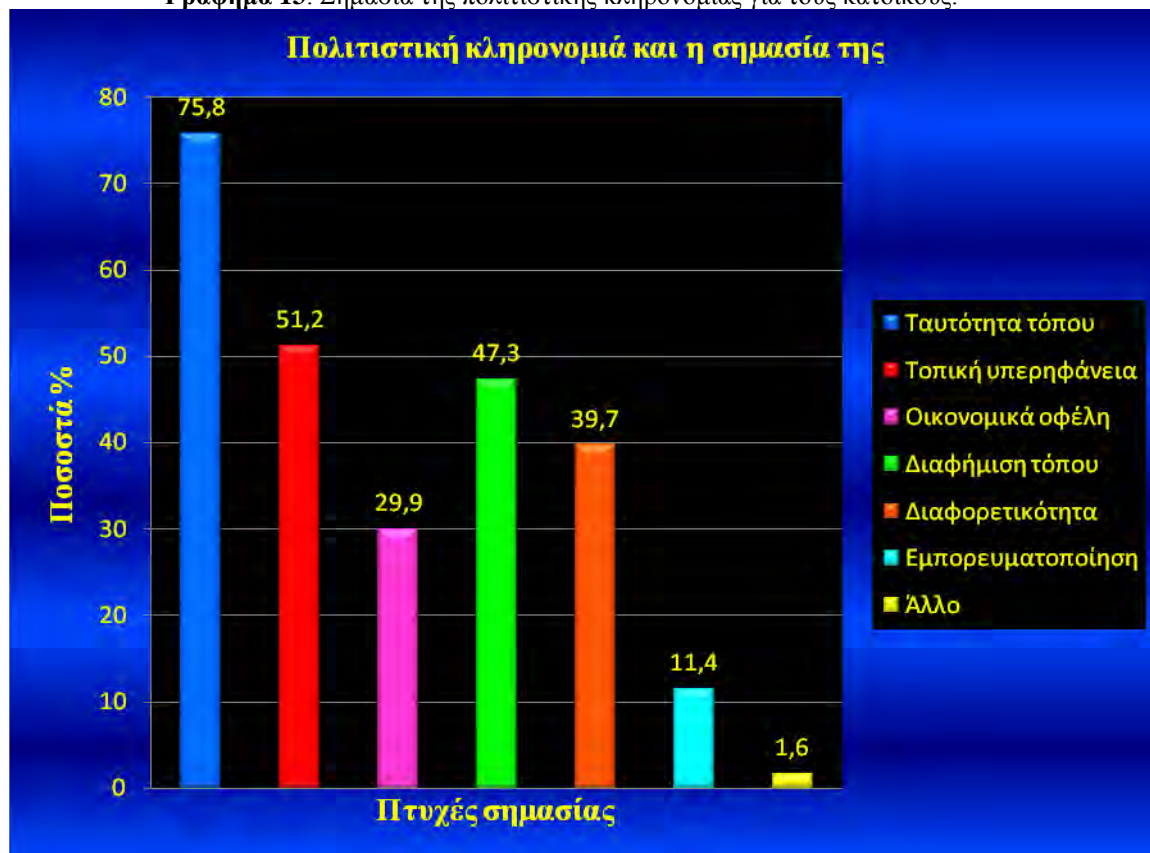
Μέσω της ερώτησης 4, καταγράφεται η άποψη των κατοίκων για το τί σημαίνει η πολιτιστική κληρονομιά για αυτούς, έχοντας και εδώ επίσης τη δυνατότητα των περισσότερων της μίας απαντήσεων. Οι επιλογές προέκυψαν από τη διεθνή βιβλιογραφία αλλά και την ποιοτική έρευνα που διεξήχθη στο προηγούμενο κεφάλαιο (Πίνακας 37). Το υψηλότερο ποσοστό αντιστοιχεί στην επιλογή «*ταυτότητα τόπου*» ενώ ακολουθούν επιλογές όπως «*τοπική υπερηφάνεια*», «*διαφήμιση τόπου*» και «*διαφορετικότητα*». Σημαντικό στοιχείο στην προκειμένη περίπτωση είναι το γεγονός ότι η πολιτιστική κληρονομιά ταυτίζεται με την εμπορευματοποίηση από ένα μικρό ποσοστό ατόμων και αυτό τονίζει την απουσία μίας υλιστικής αντίληψης σχετικά με τα μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς. Άλλες αυθόρμητες απαντήσεις που δόθηκαν ήταν «*χώρος ζωσας κληρονομιάς*», «*σεβασμός*». Η πολιτιστική κληρονομιά ως «*ταυτότητα τόπου*» έχει μεγαλύτερη απήχηση στη Λάρισα (το αρχαίο θέατρο έχει ταυτιστεί με την πόλη εδώ και χρόνια), ως «*τοπική υπερηφάνεια*» στην Αμφίπολη (πιθανόν λόγω της διάστασης που πήρε το θέμα τα τελευταία δύο χρόνια) ενώ ως «*ευκαιρία για οικονομικά οφέλη*» τα ποσοστά είναι όμοια σε Λιτόχωρο, Πρέβεζα και Αμφίπολη (Πίνακας 38). Στην πρώτη περίπτωση, τα οικονομικά οφέλη αποτελούν ήδη μία πραγματικότητα ενώ στις άλλες δύο είναι πιο έντονη η επιθυμία να εξέλθουν από την οικονομική απομόνωση αφού βασίζονται σχεδόν εξ ολοκλήρου στην πολιτιστική τους κληρονομιά. Επίσης, όσο μεγαλύτερη η ηλικία (πλην των ατόμων 56+) τόσο πιο έντονη η ταύτιση της πολιτιστικής κληρονομιάς με έννοιες όπως «*ταυτότητα τόπου*» και «*αντίδοτο στην παγκοσμιοποίηση*» ενώ αντιστοιχία παρατηρείται και για το μορφωτικό επίπεδο (Πίνακες 39 & 40).

Πίνακας 37: Μεταβλητές 4^{ης} ερώτησης και προέλευση τους.

ΜΕΤΑΒΛΗΤΗ	ΠΗΓΕΣ
Ταυτότητα τόπου	Besculides et al., 2002; Delamere and Hinch, 1994; Driver et al., 1991; Elsorady, 2012; Esman, 1984; Graham, 2002; Grimwade and Carter, 2000; Yung and Chan, 2011
Τοπική υπερηφάνεια	Besculides et al., 2002; Delamere and Hinch, 1994; Driver et al., 1991; Esman, 1984; Graham, 2002; Grimwade and Carter, 2000; Jaafar et al., 2015; Ritchie and Inkari, 2006; Wang et al., 2010
Ευκαιρία για οικονομικά οφέλη	Nyaupane and Timothy, 2010; Rehmet and Dinnie, 2013
Αντίδοτο στην παγκοσμιοποίηση	Ποιοτική έρευνα
Κίνδυνος εμπορευματοποίησης	Lee et al., 2007; Nyaupane and Timothy, 2010; Wang and Bramwell, 2012

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Γράφημα 13: Σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς για τους κατοίκους.

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 38: Κατανομή αντίληψης πολιτιστικής κληρονομιάς ανά πόλη.

		ΛΑΡ	ΠΡΕ	ΛΙΤ	ΦΑΡ	ΑΜΦ
ΕΝΝΟΙΕΣ	Ταυτότητα τόπου	80,0%	74,0%	64,5%	72,7%	73,8%
	Τοπική υπερηφάνεια	49,8%	50,0%	47,3%	54,5%	63,7%
	Ευκαιρία για οικονομικά οφέλη	27,8%	32,0%	33,6%	28,2%	35,0%
	Αντίδοτο στην παγκοσμιοποίηση	45,8%	38,0%	30,9%	17,3%	48,8%
	Κίνδυνος εμπορευματοποίησης	11,2%	12,5%	12,7%	6,4%	15,0%

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 39: Συσχέτιση ηλικίας-αντίληψης πολιτιστικής κληρονομιάς.

			ΗΛΙΚΙΑ					
			18-25	26-35	36-45	46-55	56+	
ΕΝΝΟΙΕΣ	Ταυτότητα τόπου	Όχι	37,0%	23,7%	19,7%	17,9%	24,7%	p-value=0,000
		Ναι	63,0%	76,3%	80,3%	82,1%	75,3%	
	Αντίδοτο στην παγκοσμιοποίηση	Όχι	71,2%	61,7%	62,2%	47,3%	53,4%	p-value=0,000
		Ναι	28,8%	37,3%	37,8%	52,7%	46,6%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 40: Συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-αντίληψης πολιτιστικής κληρονομιάς.

			ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ			
			Λύκειο	ΙΕΚ/ΤΕΙ	ΑΕΙ/MSc/PhD	
ΕΝΝΟΙΕΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΟΠΟΥ	Όχι	30,1%	29,5%	19,0%	p-value=0,000
		Ναι	69,9%	70,5%	81,0%	
	ΑΝΤΙΔΟΤΟ ΣΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ	Όχι	67,9%	67,2%	53,6%	p-value=0,000
		Ναι	32,1%	32,8%	46,4%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

6.2.5 Σχέση κατοίκων – πολιτιστικής κληρονομιάς

Στο γράφημα που ακολουθεί απεικονίζεται τί θα πρέπει κατά τη γνώμη των κατοίκων πρωτίστως να χαρακτηρίζει τη σχέση τους με την πολιτιστική κληρονομιά (Ερώτηση 5). Σχεδόν επτά στους δέκα (70,5%) ισχυρίζεται πως η κυριότερη παράμετρος είναι η γνώση και η κατανόηση της πολιτιστικής κληρονομιάς ενώ μόλις το 24,7% δηλώνει ότι θα ήταν θεμιτό να προστεθεί στην εξίσωση και η παράμετρος του δυνητικού οικονομικού οφέλους. Το βασικό συμπέρασμα που προκύπτει λοιπόν δεν είναι πως η σχέση μεταξύ κατοίκων και πολιτιστικής κληρονομιάς πρέπει να διακρίνεται μόνο για τη γνώση της πολιτιστικής κληρονομιάς αλλά πολύ περισσότερο και για την κατανόησή της. Η εγκυκλοπαιδική γνώση από μόνη της δεν είναι αρκετή.

Η κατανόηση, δηλαδή η εμβάθυνση της έννοιας του εκάστοτε μνημείου (περαιτέρω αναζητήσεις, τρόποι ζωής, αντιλήψεις), αποτελεί την ικανή και αναγκαία συνθήκη για την καλύτερη ένταξη του μνημείου στην καθημερινότητα των κατοίκων αφού τα μνημεία δεν είναι παρά υλικά τεκμήρια που φέρουν άυλα στοιχεία, τα οποία με τη σειρά τους καθορίζουν τρόπους ζωής και αντιλήψεις παλαιότερων εποχών που συνδέουν το παρελθόν με το παρόν. Η επιλογή «Άλλο» απαρτιζόταν από απόψεις όπως «ενσωμάτωση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην καθημερινή ζωή», «σεβασμός», «ανταλλαγή ιδεών». Το πρώτο κριτήριο φαίνεται πως συγκεντρώνει μεγαλύτερα ποσοστά στην πόλη της Λάρισας και αυτό σχετίζεται με το γεγονός πως η ενασχόληση και οι αναλύσεις επί του συγκεκριμένου θέματος μπορεί να κινούνται στη σφαίρα της θεωρίας ωστόσο είναι συνεχείς (Πίνακας 41). Στατιστικά σημαντική συσχέτιση παρατηρήθηκε μεταξύ ηλικιακών κατηγοριών και χαρακτηριστικών με τις κατηγορίες να παρουσιάζουν όμοια ποσοστά εκτός από την ηλικιακή κατηγορία [18-25] που συγκεντρώνει πιο χαμηλό ποσοστό. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το υψηλό ποσοστό που χαρακτηρίζει τη συγκεκριμένη ηλικιακή κατηγορία σε σχέση με τις υπόλοιπες όσον αφορά στα «δυνητικά οικονομικά οφέλη». Επιπρόσθετα, το πρώτο χαρακτηριστικό συγκεντρώνει μεγαλύτερα ποσοστά στην υψηλότερη κλίμακα του μορφωτικού επιπέδου (Πίνακας 43). Τέλος, σημαντική εξάρτηση φαίνεται πως συνδέει κυρίως τις έννοιες «γνώση-κατανόηση πολιτιστικής κληρονομιάς» και «ταυτότητας τόπου» (Πίνακας 44).

Γράφημα 14: Παράμετροι σχέσης κατοίκων και πολιτιστικής κληρονομιάς.

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 41: Κατανομή σχέσης κατοίκων-πολιτιστικής κληρονομιάς ανά πόλη.

		ΛΑΡ	ΠΡΕ	ΛΙΤ	ΦΑΡ	ΑΜΦ
ΣΤΟΙΧΕΙΑ	Γνώση-κατανόηση πολ. κληρονομιάς	76,0%	67,0%	60,9%	70,9%	57,5%
	Δυνητικά οικονομικά οφέλη	3,4%	2,0%	5,5%	0,0%	1,3%
	Τίποτα από τα δύο	0,6%	1,0%	1,8%	1,8%	2,5%
	Και τα δύο	19,0%	29,5%	31,8%	26,4%	36,3%
	Άλλο	1,0%	5,0%	0,0%	0,9%	2,5%

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 42: Συσχέτιση ηλικίας-αντίληψης πολιτιστικής κληρονομιάς.

		ΗΛΙΚΙΑ					p-value=0,024
		18-25	26-35	36-45	46-55	56+	
ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	Γνώση-κατανόηση ιστορίας	65,2%	72,9%	71,0%	71,3%	69,9%	
	Δυνητικά οικονομικά οφέλη	7,1%	2,8%	1,3%	1,6%	0,0%	
	Τίποτα από τα δύο	2,1%	0,6%	1,7%	0,0%	1,3%	
	Και τα δύο	23,4%	23,1%	25,6%	26,6%	27,4%	
	Άλλο	2,2%	0,6%	0,4%	0,5%	1,4%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 43: Συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-αντίληψης πολιτιστικής κληρονομιάς.

		ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ			p-value=0,012
		Λύκειο	ΙΕΚ/ΤΕΙ	ΑΕΙ/MSc/PhD	
ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	Γνώση - κατανόηση	69,2%	64,1%	75,0%	
	Δυνητικό οικονομικό όφελος	0,6%	4,3%	2,5%	
	Τίποτα από τα δύο	1,9%	1,5%	0,5%	
	Και τα δύο	28,3%	28,6%	21,2%	
	Άλλο	0,0%	1,5%	0,8%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 44: Συσχέτιση στοιχείων-αντίληψης πολιτιστικής κληρονομιάς.

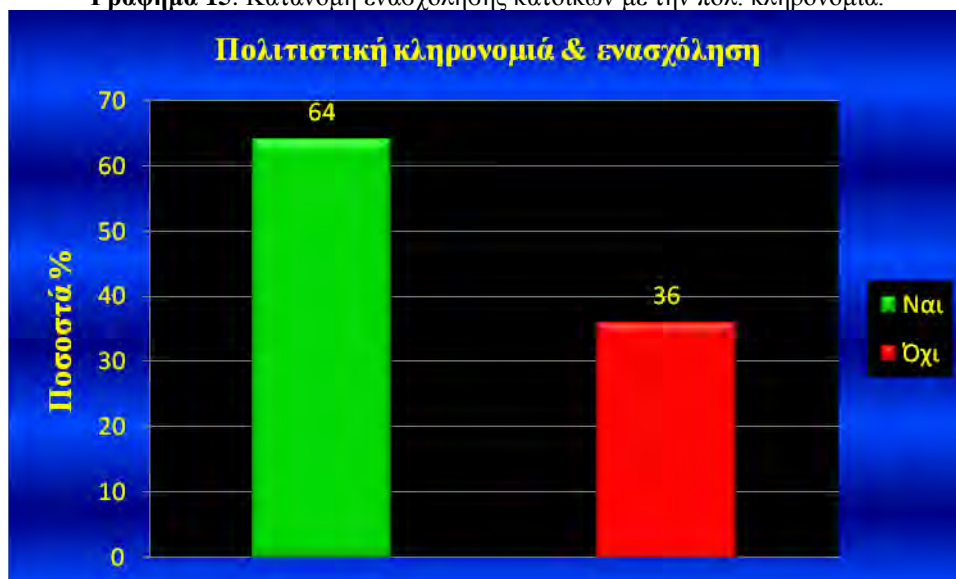
			ΣΤΟΙΧΕΙΑ				
			Γνώση/κατανόηση	Οικονομικό όφελος	Κανένα	Και τα 2	
ΕΝΝΟΙΕΣ	Ταυτότητα τόπου	Όχι	22,6%	60,7%	63,6%	23,5%	p-value=0,000
		Ναι	77,4%	39,3%	36,4%	76,5%	
	Τοπική υπερηφάνεια	Όχι	49,5%	85,7%	45,5%	42,5%	p-value=0,001
		Ναι	50,5%	14,3%	54,5%	57,5%	
	Ευκαιρία για οικονομικά οφέλη	Όχι	75,9%	46,4%	90,9%	55,1%	p-value=0,000
		Ναι	24,1%	53,6%	9,1%	44,9%	
	Αντίδοτο στην παγκοσμιοποίηση	Όχι	60,3%	85,7%	90,9%	55,9%	p-value=0,007
		Ναι	39,7%	14,3%	9,1%	44,1%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

6.2.6 Πολιτιστική κληρονομιά – Ενασχόληση – Κίνητρα

Στα επόμενα γραφήματα αποτυπώνονται οι απόψεις των κατοίκων για το κατά πόσο είναι θετικοί στην προοπτική ενασχόλησης με ζητήματα διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς και ποιο από τα δύο κίνητρα, αυτά του εθελοντισμού και του οικονομικού οφέλους, είναι πιο ελκυστικό (Ερώτηση 6 & 7). Συνοπτικά, το 64% εκφράζεται θετικά σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο ενώ από τις θετικές απαντήσεις, το 51,1% απαντά πως ο εθελοντισμός είναι το πρωταρχικό κίνητρο. Η επιθυμία συμμετοχής είναι μεγαλύτερη στο Λιτόχωρο και αυτό διότι η πολιτιστική κληρονομιά στην περιοχή έχει ταυτιστεί με την πόλη ενώ οι πολιτιστικοί σύλλογοι είναι πολύ ενεργοί και οι διαφόρων ειδών εκδηλώσεις πολύ συχνές (Πίνακας 45). Κάτι ανάλογο φαίνεται ότι συμβαίνει και με το κίνητρο του εθελοντισμού (Πίνακας 46). Τέλος, το υψηλό μορφωτικό επίπεδο σχετίζεται σημαντικά με την επιθυμία ενασχόλησης και με το κίνητρο του εθελοντισμού (Πίνακες 47 & 48) ενώ σημαντική εξάρτηση παρουσιάζει το κίνητρο του εθελοντισμού σε σχέση με το πώς αντιλαμβάνεται κάποιος την πολιτιστική κληρονομιά και πιο συγκεκριμένα ως «ταυτότητα τόπου» (Πίνακας 49).

Γράφημα 15: Κατανομή ενασχόλησης κατοίκων με την πολ. κληρονομιά.

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Γράφημα 16: Κίνητρα ενασχόλησης με την πολιτιστική κληρονομιά.

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 45: Κατανομή επιθυμίας συμμετοχής ανά πόλη.

		ΛΑΡ	ΠΡΕ	ΛΙΤ	ΦΑΡ	ΑΜΦ
ΕΠΙΘΥΜΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ	Όχι	38,6%	34,5%	23,6%	39,1%	36,3%
	Ναι	61,4%	65,5%	76,4%	60,9%	63,7%

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 46: Κατανομή κινήτρων συμμετοχής ανά πόλη.

		ΛΑΡ	ΠΡΕ	ΛΙΤ	ΦΑΡ	ΑΜΦ
ΚΙΝΗΤΡΑ	Οικονομικό όφελος	14,2%	12,5%	10,9%	11,8%	10,0%
	Εθελοντισμός	47,2%	53,0%	65,5%	49,1%	53,8%

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 47: Συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-επιθυμίας ενασχόλησης.

		ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ			
		Λύκειο	ΙΕΚ/ΤΕΙ	ΑΕΙ/MSc/PhD	
Επιθυμία ενασχόλησης	Όχι	38,5%	40,4%	32,4%	p-value=0,048
	Ναι	61,5%	59,6%	67,6%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 48: Συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-κινήτρων ενασχόλησης.

		ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ			
		Λύκειο	ΙΕΚ/ΤΕΙ	ΑΕΙ/MSc/PhD	
Κίνητρα	Οικονομικό όφελος	8,3%	15,2%	12,8%	p-value=0,016
	Εθελοντισμός	53,2%	44,4%	54,8%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 49: Συσχέτιση ταυτότητας τόπου-κινήτρων ενασχόλησης.

		ΚΙΝΗΤΡΑ		
		Οικονομικό κέρδος	Εθελοντισμός	
ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΟΠΟΥ	Όχι	34,1%	17,6%	p-value=0,000
	Ναι	65,9%	82,4%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

6.2.7 Πολιτιστική κληρονομιά και μη ενασχόληση

Ιδιαίτερα ενδιαφέροντα είναι τα ευρήματα του παρακάτω γραφήματος το οποίο παρέχει πληροφορίες σχετικά με το ποιοι είναι οι κυριότεροι παράγοντες χάρη στους οποίους οι κάτοικοι δεν μπορούν να ασχοληθούν με την πολιτιστική κληρονομιά στο βαθμό που θα ήθελαν (Ερώτηση 8). Οι επιλογές προήλθαν κυρίως από την ποιοτική έρευνα και δευτερευόντως από τη διεθνή βιβλιογραφία (Πίνακας 50). Η δυνατότητα επιλογής περισσότερων από μίας απαντήσεων υφίσταται και εδώ. Τα μεγαλύτερα ποσοστά της τάξης του 59,5% και 35,3% αντιστοιχούν στην έλλειψη ελεύθερου χρόνου και στην έλλειψη ιστορικών γνώσεων. Παράγοντες όπως η ανυπαρξία κινητοποίησης, η κακή οικονομική κατάσταση και η ανυπαρξία ενδιαφέροντος ακολουθούν με σημαντικά χαμηλότερα ποσοστά. Ενδιαφέρον αποτελεί το γεγονός ότι η πόλη της Λάρισας συγκεντρώνει τα υψηλότερα ποσοστά όσον αφορά στην έλλειψη ελεύθερου χρόνου και ιστορικών γνώσεων κάτι που καταδεικνύει τις επιπτώσεις του σύγχρονου τρόπου ζωής στα αστικά κέντρα. Στατιστικά σημαντική συσχέτιση παρατηρήθηκε μεταξύ ορισμένων ανασταλτικών

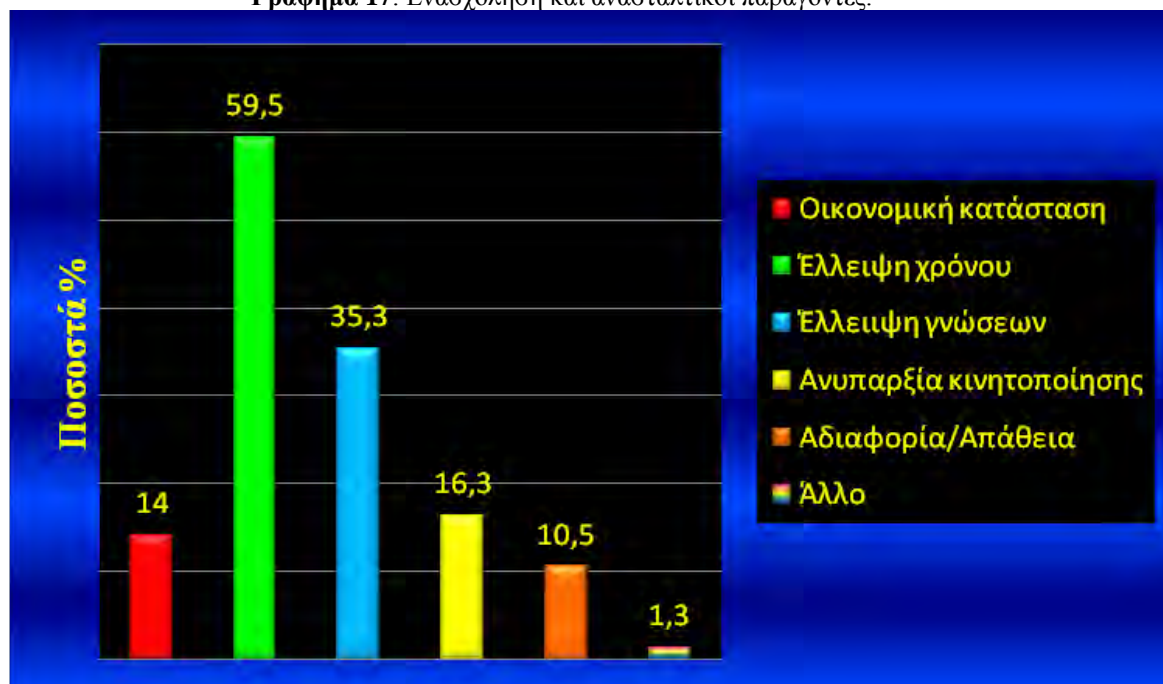
παραγόντων και ηλικίας. Η πρώτη και η τελευταία κατηγορία δηλώνει σε μεγαλύτερο ποσοστό την «κακή οικονομική κατάσταση», οι ενδιάμεσες κατηγορίες χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερη «έλλειψη ελεύθερου χρόνου» ενώ η πρώτη κατηγορία συγκεντρώνει μεγαλύτερο ποσοστό αδιαφορίας σε σχέση με τις υπόλοιπες (Πίνακας 52). Τέλος, αυτοί που ανήκουν χαμηλότερες κατηγορίες μορφωτικού επιπέδου χαρακτηρίζονται περισσότερο από «κακή οικονομική κατάσταση» και «έλλειψη ιστορικών γνώσεων» (Πίνακας 53).

Πίνακας 50: Μεταβλητές 8^{ης} ερώτησης και προέλευση τους.

ΜΕΤΑΒΛΗΤΗ	ΠΗΓΕΣ
Κακή οικονομική κατάσταση	Russell and Vidler, 2000
Έλλειψη ελεύθερου χρόνου	Ποιοτική έρευνα
Έλλειψη ιστορικών γνώσεων	Ποιοτική έρευνα
Ανυπαρξία κινητοποίησης	Ποιοτική έρευνα
Απάθεια/αδιαφορία	Rosener, 1982; Tosun, 2000

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Γράφημα 17: Ενασχόληση και ανασταλτικοί παράγοντες.

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 51: Κατανομή ανασταλτικών παραγόντων συμμετοχής ανά πόλη.

		ΛΑΡ	ΠΡΕ	ΛΙΤ	ΦΑΡ	ΑΜΦ
ΑΝΑΣΤΑΛΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	Κακή οικονομική κατάσταση	13,0%	17,5%	11,8%	11,8%	17,5%
	Έλλειψη ελεύθερου χρόνου	66,2%	52,0%	49,1%	56,4%	55,0%
	Έλλειψη ιστορικών γνώσεων	39,4%	31,5%	32,7%	28,2%	32,5%
	Ανυπαρξία κινητοποίησης	2,0%	37,0%	20,0%	28,2%	32,5%
	Αδιαφορία/Απάθεια	12,0%	7,0%	10,9%	9,1%	11,3%

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 52: Συσχέτιση ηλικίας-ανασταλτικών παραγόντων.

			ΗΛΙΚΙΑ					
			18-25	26-35	36-45	46-55	56+	
ΑΝΑΣΤΑΛΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	Κακή οικονομική κατάσταση	Όχι	80,4%	87,5%	89,9%	85,9%	80,8%	p-value=0,040
		Ναι	19,6%	12,5%	10,1%	14,1%	19,2%	
	Έλλειψη ελεύθερου χρόνου	Όχι	57,1%	38,3%	32,8%	37,5%	41,1%	p-value=0,000
		Ναι	42,9%	61,7%	67,2%	62,5%	58,9%	
	Αδιαφορία/Απάθεια	Όχι	81,5%	87,2%	94,1%	94,6%	91,8%	p-value=0,000
		Ναι	18,5%	12,8%	5,9%	5,4%	8,2%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 53: Συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-ανασταλτικών παραγόντων.

			ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ			
			Λύκειο	ΙΕΚ/ΤΕΙ	ΑΕΙ/MSc/PhD	
ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	Κακή οικονομική κατάσταση	Όχι	86,5%	80,5%	89,3%	p-value=0,002
		Ναι	13,5%	19,5%	10,7%	
	Έλλειψη ελεύθερου χρόνου	Όχι	43,6%	46,8%	35,5%	p-value=0,003
		Ναι	56,4%	53,2%	64,5%	
	Έλλειψη ιστορικών γνώσεων	Όχι	64,7%	59,0%	68,3%	p-value=0,021
		Ναι	35,3%	41,0%	31,7%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

6.2.8 Δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου

Επειδή ο ρόλος που θα διαδραμάτιζε ο ελεύθερος χρόνος είχε προβλεφθεί, ζητήθηκε από τους κατοίκους να συνθέσουν ένα μωσαϊκό δραστηριοτήτων τους κατά τη διάρκειά του με δικαίωμα επιλογής περισσότερων από μίας απαντήσεων (Ερώτηση 9). Ασχολίες όπως η ξεκούραση στο σπίτι, η χρήση του διαδικτύου για ποικίλους

λόγους, τα ταξίδια και οι εκδρομές σχεδόν ισοκατανέμονται, με τον αθλητισμό, το θέατρο, τον κινηματογράφο και την τηλεόραση να ακολουθούν. Αξίζει να σημειωθεί το πολύ χαμηλό ποσοστό της μελέτης ιστορίας (9%) όπως επίσης και το ελαφρώς μεγαλύτερο ποσοστό του εθελοντισμού (13,2%). Άλλες δραστηριότητες ήταν η ιππασία, συμμετοχή σε χαρτοπαικτική λέσχη, πεζοπορία, ορειβασία, σύνθεση τραγουδιών. Βάσει του πίνακα 55, αποδεικνύεται η αντίστροφη αναλογία του εθελοντισμού ως κινήτρου και του εθελοντισμού στην πράξη. Στατιστικά σημαντική εξάρτηση φαίνεται πως υπάρχει μεταξύ της ηλικίας και του εθελοντισμού-μελέτης τοπικής ιστορίας (Πίνακας 56). Οι μεγαλύτερες ηλικιακές κατηγορίες συγκεντρώνουν μεγαλύτερα ποσοστά σε αυτές τις δραστηριότητες. Η τελευταία μάλιστα δραστηριότητα φαίνεται ότι συνδέεται έντονα με την επιθυμία συμμετοχής σε τέτοιου είδους διαδικασίες αλλά και με τον χαρακτηρισμό της πολιτιστικής κληρονομιάς ως «ταυτότητα τόπου» και «αντίδοτο στην παγκοσμιοποίηση» (Πίνακας 58).

Γράφημα 18: Κατανομή δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου.

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 54: Κατανομή δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου ανά πόλη.

		ΛΑΡ	ΠΡΕ	ΛΙΤ	ΦΑΡ	ΑΜΦ
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΧΡΟΝΟΥ	Ξεκούραση στο σπίτι	49,8%	40,5%	39,1%	35,5%	38,8%
	Τηλεόραση	21,4%	12,5%	16,4%	3,6%	21,3%
	Διαδίκτυο	55,4%	35,5%	40,9%	35,5%	37,5%
	Αθλητισμός	37,4%	40,0%	26,4%	31,8%	33,8%
	Ταβέρνα/Εστιατόριο	18,0%	17,5%	20,0%	10,0%	25,0%
	Θέατρο/Κινηματογράφος	35,2%	17,5%	18,2%	12,7%	8,8%
	Ταξίδια/Εκδρομές	45,0%	51,0%	44,5%	48,2%	33,8%
	Εθελοντισμός	9,8%	12,0%	27,3%	12,7%	18,8%
	Μελέτη τοπικής ιστορίας	9,0%	8,0%	11,8%	10,9%	5,0%

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 55: Συσχέτιση εθελοντισμού (ως κίνητρο)-εθελοντισμού (ως δραστηριότητα).

		ΚΙΝΗΤΡΑ		p-value=0,000
		Εθελοντισμός	Οικονομικό κέρδος	
ΕΘΕΛΟΝΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΧΡΟΝΟ				
	Όχι	80,0%	93,8%	
	Ναι	20,0%	6,2%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 56: Συσχέτιση ηλικίας-δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου.

			ΗΛΙΚΙΑ					
			18-25	26-35	36-45	46-55	56+	
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	Ξεκούραση στο σπίτι	Όχι	56,5%	50,5%	64,3%	52,7%	56,2%	p-value=0,022
		Ναι	43,5%	49,5%	35,7%	47,3%	43,8%	
	Τηλεόραση	Όχι	88,6%	84,1%	86,6%	80,4%	57,5%	p-value=0,000
		Ναι	11,4%	15,9%	13,4%	19,6%	42,5%	
	Διαδίκτυο	Όχι	50,5%	45,2%	60,1%	58,7%	67,1%	p-value=0,000
		Ναι	49,5%	54,8%	39,9%	41,3%	32,9%	
	Αθλητισμός	Όχι	62,0%	59,5%	64,3%	69,6%	76,7%	p-value=0,029
		Ναι	38,0%	40,5%	35,7%	30,4%	23,3%	
	Εστιατόριο/Ταβέρνα	Όχι	83,2%	78,2%	88,2%	81,0%	80,8%	p-value=0,043
		Ναι	16,8%	21,8%	11,8%	19,0%	19,2%	
	Εθελοντισμός	Όχι	91,8%	91,3%	85,7%	80,4%	74,0%	p-value=0,000
		Ναι	8,2%	8,7%	14,3%	19,6%	26,0%	
	Μελέτη τοπικής ιστορίας	Όχι	95,1%	93,8%	89,9%	89,1%	76,7%	p-value=0,000
		Ναι	4,9%	6,2%	10,1%	10,9%	23,3%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 57: Συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου.

			ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ			
			Λύκειο	ΙΕΚ/ΤΕΙ	ΑΕΙ/MSc/PhD	
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	Διαδίκτυο	Όχι	63,5%	53,2%	51,3%	p-value=0,027
		Ναι	36,5%	46,8%	48,7%	
	Θέατρο/Σινεμά	Όχι	83,3%	82,4%	67,4%	p-value=0,000
		Ναι	16,7%	17,6%	32,6%	
	Μελέτη τοπικής ιστορίας	Όχι	93,6%	93,3%	88,7%	p-value=0,036
		Ναι	6,4%	6,7%	11,3%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

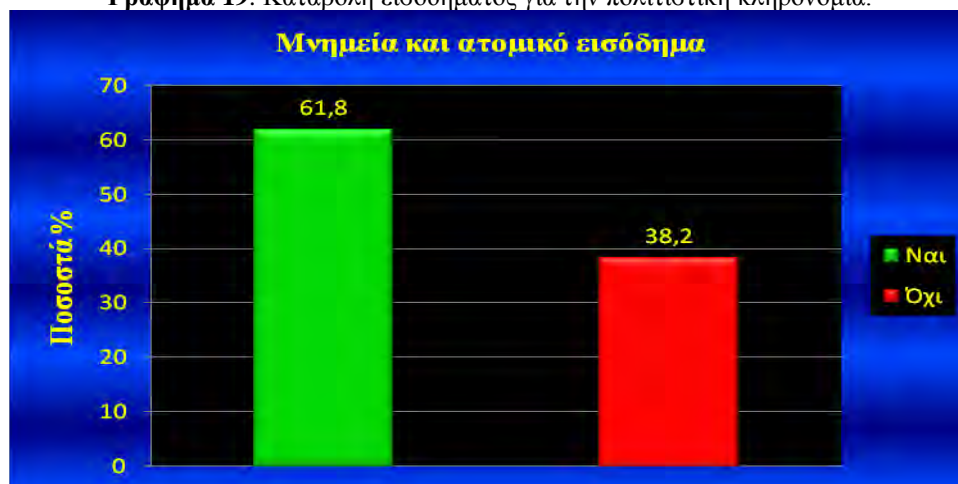
Πίνακας 58: Συσχέτιση μελέτης τοπικής ιστορίας-επιθυμίας συμμετοχής.

		ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ		
		Όχι	Ναι	
Ταυτότητα τόπου	Όχι	25,3%	13,3%	p-value=0,012
	Ναι	74,7%	86,7%	
Αντίδοτο στην παγκοσμιοποίηση	Όχι	61,8%	45,6%	p-value=0,003
	Ναι	38,2%	54,4%	
Επιθυμία συμμετοχής	Όχι	38,6%	10,0%	p-value=0,000
	Ναι	61,4%	90,0%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

6.2.9 Πολιτιστική κληρονομιά και εισόδημα

Το παρόν γράφημα, απεικονίζει την προθυμία ή μη των κατοίκων να καταβάλλουν έστω ένα μικρό μέρος του εισοδήματός τους για την προστασία και την ανάδειξη ενός μνημείου της περιοχής τους. Το μεγάλο ποσοστό των θετικών απαντήσεων δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να παραβλεφθεί τηρουμένων των αναλογιών, δεδομένης δηλαδή της δύσκολης οικονομικής συγκυρίας ενώ αντίθετα η αρνητική εκδοχή περιστρέφεται κυρίως από την πεποίθηση ότι οι κάτοικοι ήδη πληρώνουν αρκετά μεγάλο ποσό μέσω φορολογίας. Σημαντική συσχέτιση φαίνεται πως υπάρχει μεταξύ επιθυμίας συμμετοχής και καταβολής μέρους του εισοδήματος (Πίνακας 60).

Γράφημα 19: Καταβολή εισοδήματος για την πολιτιστική κληρονομιά.

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 59: Κατανομή καταβολής μέρους του εισοδήματος των κατοίκων ανά πόλη.

		ΛΑΡ	ΠΡΕ	ΛΙΤ	ΦΑΡ	ΑΜΦ
ΚΑΤΑΒΟΛΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ	Όχι	41,8%	36,0%	31,8%	29,1%	42,5%
	Ναι	58,2%	64,0%	68,2%	70,9%	57,5%

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 60: Συσχέτιση επιθυμίας συμμετοχής-καταβολής εισοδήματος.

		ΕΠΙΘΥΜΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ		p-value=0,000
		Όχι	Ναι	
ΚΑΤΑΒΟΛΗ ΜΕΡΟΥΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ	Όχι	54,2%	29,2%	
	Ναι	45,8%	70,8%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

6.2.10 Πολιτιστικός τουρισμός και κίνητρα συμμετοχής

Πλην όλων των άλλων, θεωρήθηκε σκόπιμη και η καταγραφή των παραμέτρων που κεντρίζουν το ενδιαφέρον των κατοίκων με σκοπό να εμπλακούν σε ένα πρόγραμμα πολιτιστικού τουρισμού που απώτερο στόχο θα είχε την διαμόρφωση μίας συγκεκριμένης εικόνας της περιοχής τους στο εξωτερικό περιβάλλον είτε αυτό είναι η υπόλοιπη Ελλάδα είτε πρόκειται για τις χώρες του εξωτερικού γενικότερα. Η δυνατότητα επιλογής περισσότερων της μίας απαντήσεων ισχύει, οι οποίες προέρχονται από τη διεθνή βιβλιογραφία και την ποιοτική έρευνα (Πίνακας 61). Κίνητρο βαρύνουσας σημασίας φαίνεται πως αποτελεί η προώθηση της εικόνας του τόπου τους στο εξωτερικό με ποσοστό 53,6%, κάτι που καταδεικνύει την πρόδηλη θέση τους για το πώς αντιμετωπίζουν τον πολιτιστικό τουρισμό ως φαινόμενο,

συνολικά και στις πέντε πόλεις (Πίνακας 62). Ακολουθούν τα κίνητρα της εύκολης πρόσβασης στο μνημείο σε ποσοστό 41,5%, το οποίο συνδέεται με τη βιωματική εμπειρία, της δημιουργικότητας με ποσοστό 37,8%, της θεματολογίας με 37,5% (αν το μνημείο για παράδειγμα είναι κλασικό ή βυζαντινό) της επαφής με άλλους κατοίκους με ποσοστό 33,1%, της προώθησης προϊόντων και υπηρεσιών σχετικών ή όχι με το μνημείο με ποσοστό 26%, ενώ της προσωπικής προβολής καταλαμβάνει την τελευταία θέση με ποσοστό 5,7%. Η προσβασιμότητα του εκάστοτε μνημείου είναι ένα κίνητρο που, μεταξύ άλλων, παρουσιάζει στατιστικά σημαντική συσχέτιση και με την ηλικία και με το μορφωτικό επίπεδο (Πίνακες 63 & 64).

Πίνακας 61: Μεταβλητές 11^{ης} ερώτησης και προέλευση τους.

ΜΕΤΑΒΛΗΤΗ	ΠΗΓΕΣ
Θεματολογία	Ποιοτική έρευνα
Επαφή με άλλους κατοίκους	McDonald and Jolliffe, 2003
Προσβασιμότητα μνημείου	Chirikure et al., 2010; Greer et al., 2002; Grimwade and Carter, 2000; Lepp, 2007; Sebele, 2010; Smith et al., 2003
Δημιουργικότητα	Ποιοτική έρευνα
Συμβολή στην προώθηση της εικόνας του τόπου στο εξωτερικό	Boo and Busser, 2006
Προσωπική προβολή	Rehmet and Dinnie, 2013
Προώθηση άλλων προϊόντων και υπηρεσιών	Chirikure and Pwiti, 2008; Elsorady, 2012; Esman, 1984; Nyaupane and Timothy, 2010; Nyaupane et al., 2006; Russo and van der Borg, 2002; Sebele, 2010; Sirisrisak, 2000; Wang and Bramwell, 2012

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Γράφημα 20: Κίνητρα συμμετοχής σε πρόγραμμα πολιτιστικού τουρισμού.

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 62: Παράγοντες συμμετοχής σε πρόγραμμα πολιτιστικού τουρισμού ανά πόλη.

		ΛΑΡ	ΠΡΕ	ΛΙΤ	ΦΑΡ	ΑΜΦ
ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΣΕ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	Θεματολογία	39,2%	43,0%	39,1%	26,4%	26,3%
	Επαφή με άλλους κατοίκους	30,6%	38,0%	41,8%	30,9%	27,5%
	Προσβασιμότητα μνημείου	42,0%	42,0%	32,7%	41,8%	48,8%
	Δημιουργικότητα	36,6%	41,5%	40,0%	41,8%	27,5%
	Προώθηση της εικόνας του τόπου	57,4%	54,5%	44,5%	45,5%	51,2%
	Προσωπική προβολή	7,2%	3,0%	7,3%	0,9%	7,5%
	Προώθηση προϊόντων/υπηρεσιών	25,2%	22,5%	25,5%	20,9%	47,5%

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 63: Συσχέτιση ηλικίας-κινήτρων συμμετοχής σε πρόγραμμα πολ. τουρισμού.

			ΗΛΙΚΙΑ					
			18-25	26-35	36-45	46-55	56+	
ΚΙΝΗΤΡΑ	Επαφή με άλλους κατοίκους	Όχι	65,8%	71,3%	69,7%	63,6%	49,3%	p-value=0,005
		Ναι	34,2%	28,7%	30,3%	36,4%	50,7%	
	Προσβασιμότητα μνημείου	Όχι	72,3%	57,0%	55,5%	51,6%	57,5%	p-value=0,001
		Ναι	27,7%	43,0%	44,5%	48,4%	42,5%	
	Δημιουργικότητα	Όχι	57,1%	58,9%	63,9%	72,8%	57,5%	p-value=0,010
		Ναι	42,9%	41,1%	36,1%	27,2%	42,5%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 64: Αντίστοιχη συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-κινήτρων συμμετοχής.

		ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ			
		Λύκειο	ΙΕΚ/ΤΕΙ	ΑΕΙ/MSc/PhD	
Θεματολογία	Όχι	67,3%	68,1%	57,5%	p-value=0,003
	Ναι	32,7%	31,9%	42,5%	
Προσβασιμότητα μνημείου	Όχι	62,2%	63,2%	54,4%	p-value=0,023
	Ναι	37,8%	36,8%	45,6%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

6.2.11 Πολιτιστική κληρονομιά και συμμετοχή

Πρόκειται ίσως για το πιο ενδιαφέρον γράφημα της έρευνας στο οποίο αντικατοπτρίζεται η κρίση των κατοίκων για το θέμα της συμμετοχής τους σε τέτοιου είδους διαδικασίες (Ερώτηση 12). Σχεδόν τρεις στους τέσσερις (74,9%) χαρακτηρίζονται από αρνητική προδιάθεση ενώ η καταφατική απάντηση συγκεντρώνει μόνο το 25,1%. Τέλος, όσο υψηλότερο το μορφωτικό επίπεδο τόσο αρνητικότερη η άποψη περί συμμετοχής (Πίνακας 65).

Γράφημα 21: Απόψεις κατοίκων για εφικτότητα συμμετοχής.

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 65: Συσχέτιση εφικτότητας συμμετοχής-μορφωτικού επιπέδου.

		ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ			
		Λύκειο	ΙΕΚ/ΤΕΙ	ΑΕΙ/MSc/PhD	
Εφικτότητα συμμετοχής	Όχι	63,5%	70,2%	81,4%	p-value=0,000
	Ναι	36,5%	29,8%	18,6%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

6.2.12 Βέλτιστο κριτήριο συμμετοχής

Σε αυτό το σημείο του ερωτηματολογίου (Ερώτηση 13), οι κάτοικοι κλήθηκαν να απαντήσουν ποιο είναι, σύμφωνα πάντα με τους ίδιους, το βέλτιστο κριτήριο για να συμμετέχει κάποιος σε ανάλογες διαδικασίες. Η βιβλιογραφία και η ποιοτική έρευνα υπογραμμίζουν κριτήρια που αποτυπώνονται στον πίνακα 66. Το αποτέλεσμα δεν αφήνει χώρο για συζήτηση αφού το ποσοστό της γνώσης και της κατανόησης της ιστορίας ανέρχεται στο 61,8% ενώ τα υπόλοιπα ποσοστά σχεδόν ισοκατανέμονται, με αυτό της εμπειρίας σε άλλες συμμετοχικές διαδικασίες να ανέρχεται στο 14,3%, του οικονομικού κέρδους στο 13,7% και του συνολικού χρόνου διαμονής ενός κατοίκου σε ένα τόπο στο 10,2%. Τονίζεται η αντιστρόφως ανάλογη σχέση του πρώτου ποσοστού με το ποσοστό αυτών που δηλώνουν ότι στον ελεύθερο χρόνο τους μελετούν ιστορία όπως αποδεικνύεται στο υποκεφάλαιο 6.9. Η επιλογή «γνώση-κατανόηση ιστορίας» φαίνεται πως έχει στατιστικά σημαντική εξάρτηση με πολλές παραμέτρους (Πίνακες 68, 69, 70, 71).

Πίνακας 66: Μεταβλητές 13^{ης} ερώτησης και προέλευση τους.

ΜΕΤΑΒΛΗΤΗ	ΠΗΓΕΣ
Οικονομικό κέρδος	Bowitz and Ibenholt, 2009; Lee et al., 2007; Rehmet and Dinnie, 2013; Ritchie and Inkari, 2006; Russo and van der Borg, 2002; Salazar, 2012
Εμπειρία σε προηγούμενες συμμετοχικές διαδικασίες	Ποιοτική έρευνα
Συνολικός χρόνος διαμονής κατοίκου σ' ένα τόπο	Gursoy et al., 2002; McCool and Martin, 1994; Nicholas et al., 2009; Tosun, 2002
Γνώση - κατανόηση τοπικής ιστορίας	Grimwade and Carter, 2000; Ποιοτική έρευνα

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Γράφημα 22: Κατανομή βέλτιστου κριτηρίου συμμετοχής.

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 67: Κατανομή απόψεων για το βέλτιστο στοιχείο συμμετοχής ανά πόλη.

		ΛΑΡ	ΠΡΕ	ΛΙΤ	ΦΑΡ	ΑΜΦ
ΒΕΛΤΙΣΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ	Οικονομικό κέρδος	15,2%	12,0%	15,4%	7,3%	15,0%
	Εμπειρία σε προηγούμενες συμμετοχικές διαδικασίες	15,6%	13,0%	20,0%	10,0%	7,5%
	Συνολικός χρόνος διαμονής σ' ένα τόπο	8,6%	7,5%	18,2%	12,7%	12,5%
	Γνώση-κατανόηση ιστορίας	60,6%	67,5%	46,4%	70,0%	65,0%

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 68: Συσχέτιση κινήτρων συμμετοχής-κριτηρίων συμμετοχής.

		ΚΙΝΗΤΡΑ		
		Οικονομικό όφελος	Εθελοντισμός	
ΚΡΙΤΗΡΙΑ	Οικονομικό κέρδος	36,5%	6,7%	p-value=0,000
	Εμπειρία σε προηγούμενες συμμετοχικές διαδικασίες	9,3%	16,0%	
	Συνολικός χρόνος διαμονής κατοίκου σ' ένα τόπο	8,5%	11,5%	
	Γνώση - κατανόηση ιστορίας	45,7%	65,8%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 69: Συσχέτιση εφικτότητας συμμετοχής-κριτηρίων συμμετοχής.

		ΕΦΙΚΤΟΤΗΤΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ		
		Όχι	Ναι	
ΚΡΙΤΗΡΙΑ	Οικονομικό κέρδος	14,3%	12,0%	p-value=0,023
	Εμπειρία σε προηγούμενες συμμετοχικές διαδικασίες	14,2%	14,7%	
	Συνολικός χρόνος διαμονής κατοίκου σ' ένα τόπο	8,5%	15,1%	
	Γνώση - κατανόηση ιστορίας	63,0%	58,2%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 70: Συσχέτιση μελέτης τοπικής ιστορίας-κριτηρίων συμμετοχής.

		ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ		
		Όχι	Ναι	
ΚΡΙΤΗΡΙΑ	Οικονομικό κέρδος	14,3%	7,8%	p-value=0,009
	Εμπειρία σε προηγούμενες συμμετοχικές διαδικασίες	13,8%	18,9%	
	Συνολικός χρόνος διαμονής κατοίκου σ' ένα τόπο	11,0%	2,2%	
	Γνώση - κατανόηση ιστορίας	60,9%	71,1%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 71: Συσχέτιση αντίληψης πολιτιστικής κληρονομιάς-κριτηρίων συμμετοχής.

	Ταυτότητα τόπου		Τοπική υπερηφάνεια		Αντίδοτο στην παγκοσμιοποίηση		Οικονομικό όφελος	
	Όχι	Ναι	Όχι	Ναι	Όχι	Ναι	Όχι	Ναι
Οικονομικό κέρδος	26,0%	9,8%	16,1%	11,3%	16,1%	10,1%	11,7%	18,4%
Εμπειρία σε προηγούμενες συμμετοχικές διαδικασίες	9,5%	15,8%	14,8%	13,9%	14,9%	13,3%	15,0%	12,7%
Συνολικός χρόνος διαμονής κατοίκου σ' ένα τόπο	8,7%	10,7%	12,3%	8,2%	10,8%	9,3%	10,7%	9,0%
Γνώση - κατανόηση ιστορίας	55,8%	63,7%	56,8%	66,6%	58,2%	67,3%	62,6%	59,9%
	p-value=0,000		p-value=0,006		p-value=0,015		p-value=0,038	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

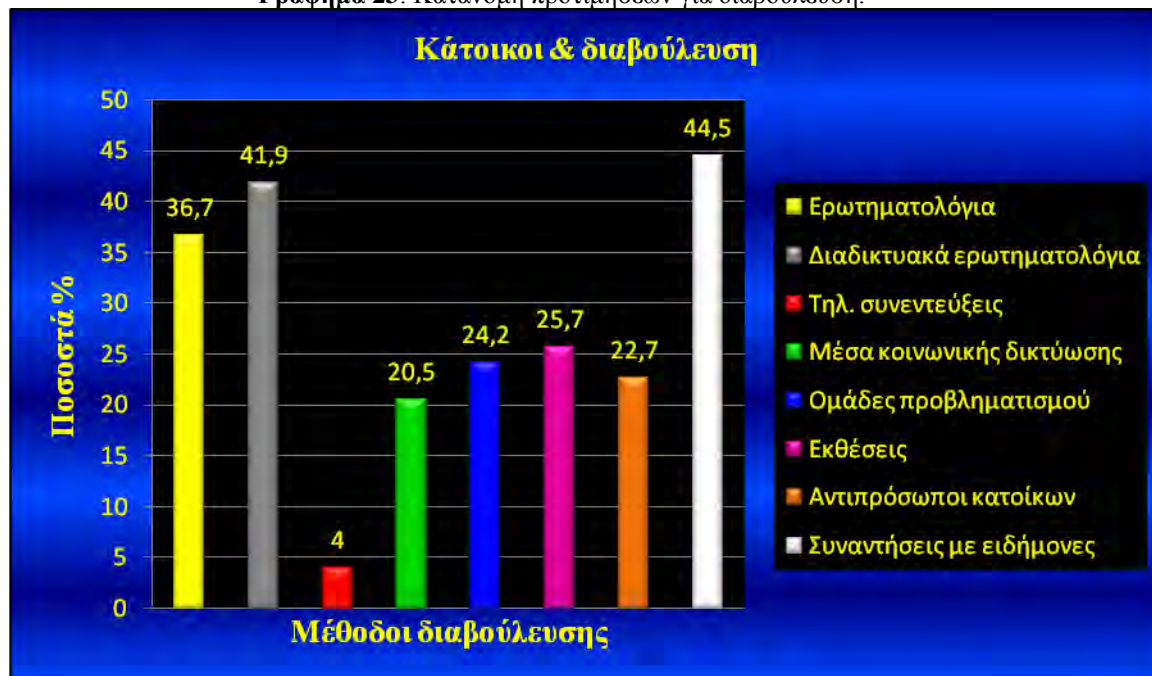
6.2.13 Κάτοικοι και μέθοδοι διαβούλευσης

Η ποσοστιαία κατανομή του επόμενου γραφήματος παρουσιάζει την προτίμηση των κατοίκων για τις μεθόδους διαβούλευσης, για τον τρόπο ή τους τρόπους δηλαδή βάσει των οποίων θα ακουστεί πιο αποτελεσματικά η γνώμη των κατοίκων (Ερώτηση 14) σε θέματα που τους αφορούν όπως για παράδειγμα η πολιτιστική κληρονομιά του τόπου τους. Η δυνατότητα επιλογής περισσότερων της μίας απαντήσεων υφίσταται. Εκτός από τις συνηθισμένες μεθόδους (επιτόπια – διαδικτυακά ερωτηματολόγια, τηλεφωνικές συνεντεύξεις, εκθέσεις), χρησιμοποιήθηκαν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για το λόγο ότι έχουν κατακλύσει τη ζωή του σύγχρονου ανθρώπου, οι «αντιπρόσωποι κατοίκων» (Rehmet and Dinnie, 2013; Yu, 2008) και οι «συναντήσεις με ειδήμονες» (Elsorady, 2012; Jaafar et al., 2015; Yung and Chan, 2011). Τα υψηλότερα ποσοστά σε αυτόν τον τομέα συγκεντρώνουν οι συναντήσεις με ειδήμονες (44,5%), τα διαδικτυακά ερωτηματολόγια (41,9%) και τα επιτόπια ερωτηματολόγια (36,7%). Τα μεγαλύτερα άτομα σε ηλικία φαίνεται πως δεν προτιμούν το διαδίκτυο αλλά τις συναντήσεις με ειδήμονες και τους αντιπροσώπους κατοίκων σε σχέση με τις μικρότερες ηλικίες (Πίνακας 73). Ομοίως, το υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο φαίνεται πως προτιμά σε

μεγαλύτερο βαθμό τα διαδικτυακά ερωτηματολόγια, τις εκθέσεις, τις ομάδες προβληματισμού και τις συναντήσεις με ειδήμονες (Πίνακας 74).

Γράφημα 23: Κατανομή προτιμήσεων για διαβούλευση.

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 72: Κατανομή προτίμησης μεθόδων διαβούλευσης ανά πόλη.

		ΛΑΡ	ΠΡΕ	ΛΙΤ	ΦΑΡ	ΑΜΦ
ΜΕΘΟΔΟΙ ΔΙΑΒΟΥΛΕΥΣΗΣ	Επιτόπια ερωτηματολόγια	38,4%	38,5%	35,5%	35,5%	25,0%
	Διαδικτυακά ερωτηματολόγια	46,0%	43,0%	30,9%	36,4%	36,3%
	Τηλεφωνικές συνεντεύξεις	5,4%	3,0%	3,6%	0,9%	2,5%
	Σχόλια στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης	21,8%	17,5%	18,2%	27,3%	13,8%
	Ομάδες προβληματισμού	24,2%	19,0%	33,6%	24,5%	23,8%
	Εκθέσεις	30,0%	23,5%	14,5%	26,4%	18,8%
	Αντιπρόσωποι κατοίκων	23,8%	23,0%	20,0%	18,2%	25,0%
	Συναντήσεις με ειδήμονες	43,8%	45,0%	42,7%	40,0%	56,3%

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 73: Συσχέτιση ηλικίας-τρόπων διαβούλευσης.

			ΗΛΙΚΙΑ					
			18-25	26-35	36-45	46-55	56+	
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	Διαδικτυακά ερωτηματολόγια	Όχι	54,3%	49,8%	60,1%	68,5%	71,2%	p-value=0,000
		Ναι	45,7%	50,2%	39,9%	31,5%	28,8%	
	Ομάδες προβληματισμού	Όχι	78,8%	77,6%	79,8%	68,5%	65,8%	p-value=0,011
		Ναι	21,2%	22,4%	20,2%	31,5%	34,2%	
	Αντιπρόσωποι κατοίκων	Όχι	82,1%	81,3%	79,0%	67,9%	65,8%	p-value=0,000
		Ναι	17,9%	18,7%	21,0%	32,1%	34,2%	
	Συναντήσεις με ειδήμονες	Όχι	72,8%	55,5%	49,2%	48,4%	50,7%	p-value=0,000
		Ναι	27,2%	44,5%	50,8%	51,6%	49,3%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 74: Συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-τρόπων διαβούλευσης.

		ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ			
		Λύκειο	ΙΕΚ/ΤΕΙ	ΑΕΙ/MSc/PhD	
Διαδικτυακά ερωτηματολόγια	Όχι	70,5%	58,1%	54,4%	p-value=0,002
	Ναι	29,5%	41,9%	45,6%	
Ομάδες προβληματισμού	Όχι	80,1%	80,9%	71,3%	p-value=0,003
	Ναι	19,9%	19,1%	28,7%	
Εκθέσεις	Όχι	78,8%	78,4%	70,3%	p-value=0,011
	Ναι	21,2%	21,6%	29,7%	
Συναντήσεις με ειδήμονες	Όχι	62,8%	59,0%	51,1%	p-value=0,011
	Ναι	37,2%	41,0%	48,9%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

6.2.14 Κινητήριος δύναμη και συμμετοχή

Στο παρόν υποκεφάλαιο (Ερώτηση 15) καταγράφεται διεξοδικά η γνώμη των κατοίκων επί του συνόλου του δείγματος για τον καθορισμό εκείνων των ομάδων της τοπικής κοινωνίας που είτε ομαδικά είτε όχι, θα έπρεπε να χαρακτηρίζονται ως η κινητήρια δύναμη συμμετοχής και ενασχόλησης (Πίνακας 75). Έπειτα από μία ενδελεχή παρατήρηση, συμπεραίνει κάποιος πως το αθροιστικό ποσοστό των κατηγοριών 14 έως και 21, κατηγορίες με κοινό στοιχείο τους «πολίτες», τα άτομα δηλαδή μίας κοινωνίας που εκφράζουν από μόνα τους ενδιαφέρον για ενασχόληση και συμμετοχή για ποικίλους λόγους (π.χ. καλλιέργεια και όχι απλή μόρφωση) και όχι τους κατοίκους, τα άτομα δηλαδή που απλά διαμένουν σε έναν τόπο, ανέρχεται στο

76,9%. Το ποσοστό είναι πολύ μεγάλο αφού το αθροιστικό ποσοστό των υπόλοιπων είκοσι κατηγοριών μόλις που ανέρχεται στο 23,1% ενώ συνάδει και με το αποτέλεσμα της γνώμης των κατοίκων στο υποκεφάλαιο 6.12

Πίνακας 75: Ποσοστιαία κατανομή ομάδων της κοινωνίας για συμμετοχή.

	ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	ΠΟΣΟΣΤΑ (%)
1	Όλοι ανεξαιρέτως	0,7
2	Κάτοικοι - Πολίτες - Αρχαιολογία - Πολ. Φορείς	0
3	Κάτοικοι - Πολίτες - Αρχαιολογία - ΟΤΑ	0
4	Κάτοικοι - Πολίτες - Πολ. Φορείς - ΟΤΑ	0,1
5	Κάτοικοι - Αρχαιολογία - Πολ. Φορείς - ΟΤΑ	0,5
6	Κάτοικοι - Αρχαιολογία - Πολ. Φορείς	1,1
7	Κάτοικοι - Αρχαιολογία - ΟΤΑ	0,4
8	Κάτοικοι - Πολ. Φορείς - ΟΤΑ	0,7
9	Κάτοικοι - Πολίτες	0,6
10	Κάτοικοι - Αρχαιολογία	0,1
11	Κάτοικοι - Πολ. Φορείς	2,6
12	Κάτοικοι - ΟΤΑ	0,4
13	Κάτοικοι	3,8
14	Πολίτες - Αρχαιολογία - Πολ. Φορείς - ΟΤΑ	16,3
15	Πολίτες - Αρχαιολογία - Πολ. Φορείς	7,7
16	Πολίτες - Αρχαιολογία - ΟΤΑ	15,1
17	Πολίτες - Πολ. Φορείς - ΟΤΑ	5,8
18	Πολίτες - Αρχαιολογία	3,8
19	Πολίτες- Πολ. Φορείς	12,6
20	Πολίτες - ΟΤΑ	3,4
21	Πολίτες	12,2
22	Αρχαιολογία - Πολ. Φορείς - ΟΤΑ	1,8
23	Αρχαιολογία - Πολ. Φορείς	2,4
24	Αρχαιολογία - ΟΤΑ	0,5
25	Πολ. Φορείς - ΟΤΑ	2
26	Αρχαιολογία	0,8
27	Πολ. Φορείς	3,6
28	ΟΤΑ	1
	Σύνολο	100

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

6.2.15 Κάτοικοι και τρόποι συμμετοχής

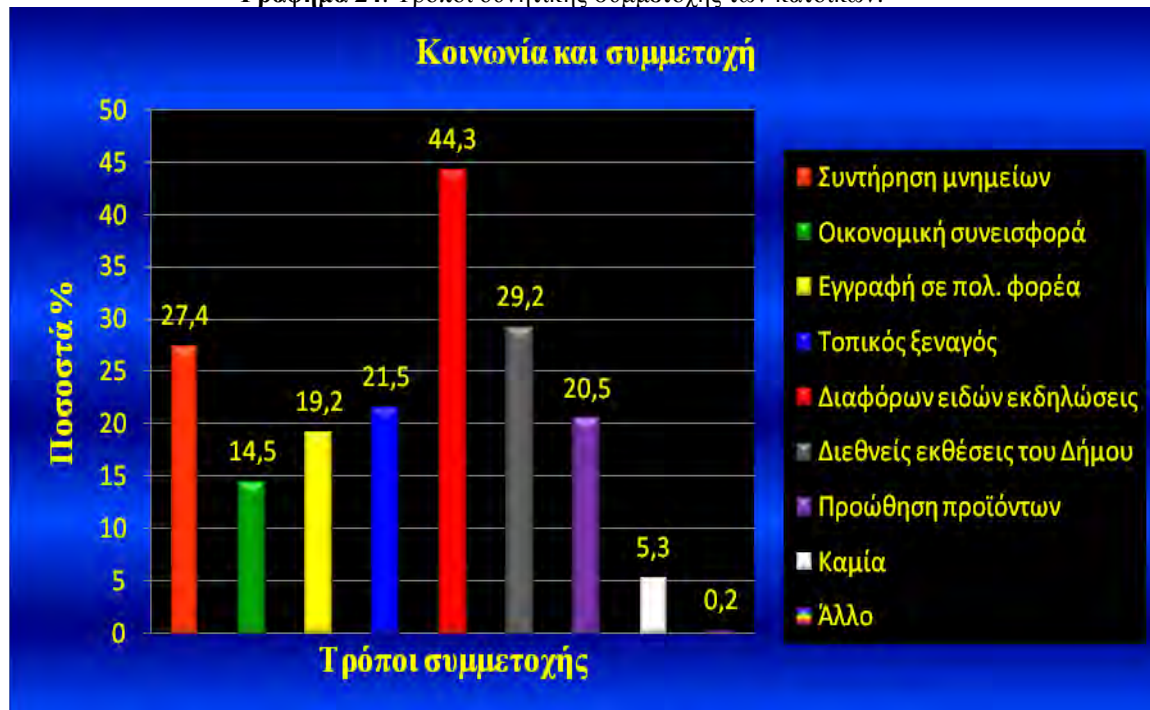
Στο τελευταίο γράφημα αποτυπώνονται οι τρόποι με τους οποίους οι κάτοικοι επιθυμούν να συμμετέχουν (Ερώτηση 16), άμεσα ή έμμεσα, σε διαδικασίες με κεντρικό θέμα την πολιτιστική κληρονομιά. Η δυνατότητα επιλογής περισσότερων της μίας απαντήσεων ισχύει. Οι προτεινόμενες απαντήσεις ελήφθησαν από τη διεθνή βιβλιογραφία (Πίνακας 76). Η συμμετοχή σε διαφόρων ειδών εκδηλώσεις προηγείται με ποσοστό 44,3%, με τη συμμετοχή των κατοίκων σε διεθνείς εκθέσεις του Δήμου και τη συμμετοχή σε διαδικασίες συντήρησης των μνημείων να έπονται, με ποσοστά 29,2% και 27,4% αντίστοιχα. Η συμμετοχή ως τοπικός ξεναγός λαμβάνει ποσοστό 21,5%, η προώθηση άλλων προϊόντων και υπηρεσιών σχετικών ή όχι με το μνημείο 20,5%, η εγγραφή σε πολιτιστικό φορέα 19,2% και τέλος η οικονομική συνεισφορά 14,5%. Οι μεγαλύτερες ηλικιακές κατηγορίες φαίνεται πως προτιμούν τη συμμετοχή τους σε διαφόρων ειδών εκδηλώσεις (Πίνακας 78) ενώ η τρίτη κατηγορία μορφωτικού επιπέδου φαίνεται πως προτιμά εκτός από τον παραπάνω τρόπο και τη συμμετοχή σε ένα πιο διεθνές περιβάλλον (π.χ. διεθνείς εκδηλώσεις-εκθέσεις) (Πίνακας 79).

Πίνακας 76: Μεταβλητές 16^{ης} ερώτησης και προέλευση τους.

ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ	ΠΗΓΕΣ
Συντήρηση μνημείων	Elsorady, 2012; Tyler, 2000
Χρηματική συνδρομή	Azhari and Mohamed, 2012
Εγγραφή σε πολιτιστικό φορέα	Grimwade and Carter, 2000
Τοπικός ξεναγός	Nyaupane et al., 2006; Salazar, 2012
Συμβολή σε διαφόρων ειδών εκδηλώσεις	Esman, 1984; Garrod et al., 2012; Grimwade and Carter, 2000; Lee et al, 2007; McDonald and Jolliffe, 2003; Nyaupane et al., 2006
Διεθνείς εκθέσεις Δήμου/Περιφέρειας	Ποιοτική έρευνα
Προώθηση αγαθών/αντικειμένων σχετικών ή όχι με το μνημείο	Chirikure and Pwiti, 2008; Elsorady, 2012; Esman, 1984; Nyaupane and Timothy, 2010; Nyaupane et al., 2006; Russo and van der Borg, 2002; Sebele, 2010; Sirisrisak, 2000; Wang and Bramwell, 2012

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Γράφημα 24: Τρόποι δυναμικής συμμετοχής των κατοίκων.

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 77: Κατανομή επιθυμητών τρόπων συμμετοχής ανά πόλη.

		ΛΑΡ	ΠΡΕ	ΛΙΤ	ΦΑΡ	ΑΜΦ
ΤΡΟΠΟΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ	Συντήρηση μνημείων	31,0%	30,0%	15,5%	27,3%	15,0%
	Χρηματική συνδρομή	17,8%	11,5%	11,8%	7,3%	15,0%
	Εγγραφή σε πολιτιστικό φορέα	11,0%	24,0%	33,6%	23,6%	32,5%
	Τοπικός ξεναγός	20,2%	29,0%	17,3%	22,7%	15,0%
	Συμβολή σε εκδηλώσεις	46,0%	37,5%	49,1%	45,5%	42,5%
	Διεθνείς εκθέσεις Δήμου	35,4%	23,0%	21,8%	24,5%	22,5%
	Προώθηση αγαθών/αντικειμένων	17,6%	21,5%	19,1%	20,0%	38,8%

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 78: Συσχέτιση ηλικίας-συμβολής σε διάφορων ειδών εκδηλώσεις.

		ΗΛΙΚΙΑ					
		18-25	26-35	36-45	46-55	56+	
Συμβολή σε εκδηλώσεις	Όχι	69,0%	53,3%	51,7%	54,9%	47,9%	p-value=0,002
	Ναι	31,0%	46,7%	48,3%	45,1%	52,1%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Πίνακας 79: Συσχέτιση μορφωτικού επιπέδου-τρόπων συμμετοχής.

		ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ			
		Λύκειο	ΙΕΚ/ΤΕΙ	ΑΕΙ/MSc/PhD	
Τοπικός ξεναγός	Όχι	85,9%	76,0%	77,9%	p-value=0,041
	Ναι	14,1%	24,0%	22,1%	
Συμβολή σε εκδηλώσεις	Όχι	62,8%	59,6%	51,1%	p-value=0,008
	Ναι	37,2%	40,4%	48,9%	
Διεθνείς εκθέσεις του Δήμου	Όχι	81,4%	72,6%	66,4%	p-value=0,001
	Ναι	18,6%	27,4%	33,6%	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Η καταγραφή των απόψεων των κατοίκων σχετικά με το πώς αντιλαμβάνονται οι ίδιοι τη συμμετοχή τους στην ανάδειξη μνημείων και αρχαιολογικών χώρων οδηγεί σε κάποια βασικά συμπεράσματα. Συνοπτικά, οι κάτοικοι θεωρούν τη δημιουργία πολιτιστικού τουρισμού στην περιοχή τους ως ευκαιρία για ανόρθωση του οικονομικού τους εισοδήματος. Ωστόσο, επισημαίνουν ότι βασικό κριτήριο συμμετοχής για τη σωστή ανάδειξη δεν μπορεί να είναι το οικονομικό κίνητρο. Επιπλέον, η συμμετοχή δεν είναι δυνατή τόσο για ποσοτικούς όσο και για ποιοτικούς λόγους. Ανασταλτικός παράγοντας για τη συμμετοχή φαίνεται να είναι η έλλειψη ελεύθερου χρόνου ενώ οι επιθυμητοί τρόποι συμμετοχής σχετίζονται με την άμεση επαφή των κατοίκων με τα μνημεία, εξαιρώντας τη συμμετοχή μέσω πολιτιστικών εκδηλώσεων που είναι κάτι γενικό. Όσον αφορά στο προφίλ, το μορφωτικό επίπεδο φαίνεται πως διαδραματίζει σημαντικό ρόλο αφού ενισχύει την άποψη περί βέλτιστου κριτηρίου συμμετοχής.

Συμπεράσματα

Η συμμετοχή των κατοίκων στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου τους αποτελεί ένα ερευνητικό αντικείμενο που κερδίζει ολοένα και περισσότερο έδαφος στους ακαδημαϊκούς κύκλους. Η σημασία της συμμετοχής της τοπικής κοινωνίας σε τέτοιου είδους διαδικασίες υπογραμμίζεται πολλάκις στη διεθνή βιβλιογραφία, πλην όμως η πράξη απέχει πολύ από τη θεωρία. Ανασταλτικοί παράγοντες ποικίλης φύσης δυσκολεύουν σε μεγάλο βαθμό την ουσιώδη και ενεργό εμπλοκή και ως επακόλουθο οι ιδέες – λίγες αλλά τουλάχιστον υπαρκτές – που προτείνονται, συνήθως δεν εφαρμόζονται. Επιπλέον, είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι σχετικά με την έννοια της συμμετοχής, η έρευνα εστιάζει κυρίως στο «γιατί» αποτελεί θετική εξέλιξη η συμμετοχή των κατοίκων και το «πώς» αυτοί θα μπορούσαν να συμμετέχουν.

Σκοπός λοιπόν της παρούσας διατριβής ήταν να επεκτείνει το πλαίσιο της συμμετοχής των κατοίκων στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και ταυτόχρονα να διαπιστωθεί ποια είναι η αντίληψη των ίδιων των κατοίκων όσον αφορά στην προσωπική τους εμπλοκή. Αυτό είναι και το κεντρικό θέμα το οποίο συνεισφέρει στην ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία αφού οι πηγές για την αντίληψη της συμμετοχής των κατοίκων είναι πενιχρές. Εκτός από το βασικό σκοπό, στη συγκεκριμένη ερευνητική εργασία τέθηκαν επιπλέον και κάποιοι στόχοι οι οποίοι ήταν οι εξής:

- Διερεύνηση της σημασίας του πολιτισμού στην ανάπτυξη και ελκυστικότητα μίας περιοχής.
- Προσδιορισμός των τρόπων συμμετοχής διαφόρων τοπικών κοινωνιών ανά τον κόσμο στην πολιτιστική ανάπτυξη και ελκυστικότητα μίας περιοχής.
- Διερεύνηση των τρόπων-κριτηρίων συμμετοχής των κατοίκων στην πολιτιστική ανάδειξη και ανάπτυξη μίας περιοχής.
- Ανταποδοτικό όφελος και συμμετοχή στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς.
- Έλεγχος διαφοροποίησης του βαθμού συμμετοχής ανάλογα με το προφίλ των συμμετεχόντων.

Προς εξέταση των παραπάνω στόχων ακολουθήθηκε συγκεκριμένη μεθοδολογία αποτελούμενη από αρκετά και διαφορετικά βήματα. Αρχικά, για την αντικειμενικότερη αποτύπωση της αντίληψης των κατοίκων στον Ελλαδικό χώρο σε σχέση με την προσωπική τους εμπλοκή σε θέματα διαχείρισης και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς, η έρευνα δεν επικεντρώθηκε αποκλειστικά σε μία μελέτη περίπτωσης. Αντιθέτως, ελήφθησαν υπόψη πέντε περιπτώσεις στο σύνολο, με την αναγνωρισιμότητα των μνημείων-αρχαιολογικών χώρων να είναι διαφορετική σε κάθε περίπτωση. Επόμενο βήμα αποτέλεσε η ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας πάνω στα αντικείμενα του τουρισμού γενικότερα, του πολιτιστικού τουρισμού ειδικότερα, της πολιτιστικής κληρονομιάς και της σχέσης τους με την Ελλάδα. Επιπρόσθετα, αναζητήθηκαν πηγές στο εξωτερικό βάσει των οποίων παρατηρήθηκε έμπρακτη εμπλοκή των κατοίκων στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου τους στο πλαίσιο του πολιτιστικού τουρισμού. Κοινό στοιχείο των παραδειγμάτων από άλλες χώρες είναι ότι η ενεργός συμμετοχή των κατοίκων λαμβάνει χώρα σε περιοχές που μπορούν να χαρακτηριστούν ως υπανάπτυκτες ή αναπτυσσόμενες (ακόμα και σε εύρωστα οικονομικά κράτη όπως Καναδάς, Αυστραλία και Σκωτία, οι περιπτώσεις που εξετάζονται είναι απομονωμένες αγροτικές περιοχές).

Εν συνεχεία, πραγματοποιήθηκε σε πρώτο στάδιο ποιοτική έρευνα με βασικό μέσο τις ημιδομημένες συνεντεύξεις. Η εύρεση διακριτών χαρακτηριστικών με επίκεντρο τους στόχους της διατριβής ήταν ο κινητήριος μοχλός για την υιοθέτηση αυτής της προσέγγισης. Άτομα με διακεκριμένη εμπειρία στους χώρους του τουρισμού και του πολιτισμού από διάφορους φορείς κλήθηκαν να συμμετάσχουν για την όσο το δυνατόν πιο ασφαλή εξαγωγή συμπερασμάτων. Αφού συναθροίστηκαν επιμέρους στοιχεία τόσο από τη διεθνή βιβλιογραφία όσο και από την ποιοτική έρευνα, διανεμήθηκαν σε δεύτερο στάδιο ερωτηματολόγια που κύριους αποδέκτες είχαν τους κατοίκους ανά επιλεγμένη περιοχή. Το ερωτηματολόγιο συντάχθηκε με βάση τα ευρήματα των δύο προηγούμενων βημάτων – βιβλιογραφίας και ποιοτικής έρευνας – και αντικατοπτρίζει στην ουσία τα ερευνητικά ερωτήματα. Κύριος στόχος του ερωτηματολογίου ήταν η καταγραφή της αντίληψης των ίδιων των κατοίκων για τον τρόπο που αυτοί προσβλέπουν στην ενεργητική συμμετοχή τους σχετικά με την ανάδειξη ενός μνημείου του τόπου τους.

Κατά γενική ομολογία, τα ευρήματα φανερώνουν μία αμφιταλάντευση ανάμεσα στο «ποια είναι η πραγματικότητα τώρα» και στο «ποια θα μπορούσε/έπρεπε

να ήταν η πραγματικότητα». Αναφορικά με τα επιχειρήματα υπέρ της συμμετοχής των κατοίκων, είναι φανερό το δίπολο «κάτοικοι-ειδήμονες» που τυγχάνει πολύ υψηλό ποσοστό αποδοχής από τους ίδιους τους κατοίκους, μέσα από το οποίο προκύπτουν διαδικασίες αφύπνισης και εκμάθησης αλλά και επεξήγηση πολιτικών. Εκτός από αυτό, υψηλά στις προτιμήσεις των κατοίκων φαίνεται πως είναι και ο ρόλος των τοπικών συμβουλίων με αντιπροσώπους, γεγονός που αποδεικνύει την εξωστρέφεια σχετικά με τη συμμετοχή.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στην ανάπτυξη και την ελκυστικότητα μίας περιοχής. Ενώ η ένταση του πολιτιστικού σκέλους (π.χ. ενδυνάμωση τοπικού πολιτισμού – διατήρησης της τοπικής ιστορίας) με το οικονομικό σκέλος (π.χ. οικονομικό απόθεμα – ανάπτυξη επιχειρηματικότητας) αποδείχθηκε θετική, η έμφαση ωστόσο δίνεται στην οικονομική πτυχή. Τα οικονομικά επακόλουθα δηλαδή του πολιτιστικού τουρισμού και της ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς έχουν μεγαλύτερη απήχηση στους κατοίκους απ' ό,τι τα πολιτισμικά. Αυτό το συμπέρασμα υποδηλώνει την αντίληψη των κατοίκων, κυρίως των χωρών του Δυτικού κόσμου όπου η πολιτιστική κληρονομιά είναι εμπορευματοποιημένη. Όσον αφορά στον Ελλαδικό χώρο, η αντίληψη αυτή είναι επικρατούσα παρόλες τις υπάρχουσες διαφορές. Για παράδειγμα, το Δίον είναι ένας ήδη προβεβλημένος χώρος αλλά εκτός από τη διατήρηση του δίνεται έμφαση και στον οικονομικό τομέα με αποτέλεσμα η πόλη του Λιτοχώρου να ευημερεί. Από την άλλη, περιοχές όπως αυτές της Πρέβεζας (ανυπαρξία οργανωμένου πολιτιστικού τουρισμού παρόλη τη δυναμική της και την ύπαρξη αεροδρομίου), των Φαρσάλων (αγροτική περιοχή) και της Αμφίπολης (αγροτική περιοχή) επιζητούν το χρηματικό κεφάλαιο ως μέσο για την οικονομική τους ανάταξη. Η περίπτωση της Λάρισας διαφέρει καθώς η όλη προσπάθεια της πόλης έγκειται πρωτίστως στην τοποθέτηση της στον τουριστικό χάρτη της Ελλάδας.

Το μορφωτικό επίπεδο φαίνεται πως διαδραματίζει ενεργό ρόλο στην επιθυμία συμμετοχής αφού η έννοια της συμμετοχής έχει μεγαλύτερη απήχηση στα υψηλότερα στρώματα του μορφωτικού επιπέδου. Το ανταποδοτικό όφελος για τη συμμετοχή των κατοίκων σε ζητήματα διαχείρισης και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς, σε θεωρητικό επίπεδο, φαίνεται πως είναι η ηθική ικανοποίηση μέσω του εθελοντισμού. Όμως, πρακτικά κάτι τέτοιο δεν υφίσταται αφού ο εθελοντισμός δεν αποτελεί βασική δραστηριότητα κατά τη διάρκεια του ελεύθερου χρόνου των κατοίκων. Συνεπώς, το βασικό κίνητρο για ενασχόληση σε τέτοιου είδους ζητήματα

είναι το οικονομικό κέρδος. Παρά όμως τη συγκεκριμένη παραδοχή εκ μέρους των κατοίκων, αποδείχθηκε επίσης ότι η σχέση μεταξύ κατοίκων και πολιτιστικής κληρονομιάς οφείλει να χαρακτηρίζεται πρωτίστως από τη γνώση και την κατανόηση της δεύτερης και όχι από τα δυνητικά οικονομικά οφέλη. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό πως ενώ το οικονομικό όφελος είναι άμεσα επιθυμητό, η γνώση και κατανόηση της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι τα στοιχεία που τοποθετούνται πρώτα στην ιεραρχία. Αυτό το αποτέλεσμα είναι άκρως λογικό, αφού η ενασχόληση με ζητήματα πολιτιστικής κληρονομιάς με γνώμονα το κέρδος δεν προδικάζει ένα επιτυχές αποτέλεσμα ενώ ταυτόχρονα δημιουργείται σχεδόν σε απόλυτο βαθμό μία λογική εμπορικής εκμετάλλευσης ενός μνημείου και όχι αξιοποίησης του (δηλ. συνύπαρξης ανάδειξης και υγιούς εκμετάλλευσης όπως στα παραδείγματα του Καναδά, της Αυστραλίας και της Σκωτίας). Η λογική αυτή αντιτίθεται και στην παρούσα έρευνα και πιο συγκεκριμένα στις περιπτώσεις του Δίου και του Διαχρονικού μουσείου Λάρισας (συμμετοχή του συγγραφέα) όπου η ανιδιοτελής ενασχόληση έχει συνεισφέρει – αναλογικά με την εμβέλεια του κάθε χώρου – σε μεγάλο βαθμό στην εξωστρέφεια τους.

Επιπλέον, η γνώση, πολύ δε περισσότερο η κατανόηση της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι ένα στοιχείο το οποίο δεν πρέπει να χαρακτηρίζει μόνο τη σχέση μεταξύ των κατοίκων και της πολιτιστικής κληρονομιάς αλλά σύμφωνα με τα αποτελέσματα τόσο της ποιοτικής όσο και της ποσοτικής έρευνας, αποτελεί το βέλτιστο κριτήριο για το οποίο κάποιος/α οφείλει να διακρίνεται αν εκφράσει επιθυμία συμμετοχής. Δεν είναι τυχαίο που τα υψηλότερα στρώματα του μορφωτικού επιπέδου είναι πιο αρνητικά σχετικά με τη συμμετοχή όλων των κατοίκων ανεξαιρέτως σε τέτοιου είδους διαδικασίες. Η υπεροχή αυτού του κριτηρίου αποδείχθηκε συντριπτική συγκριτικά με τα τρία υπόλοιπα (οικονομικό όφελος – εμπειρία σε προηγούμενες συμμετοχικές διαδικασίες – συνολικός χρόνος διαμονής σ' ένα τόπο). Το κριτήριο αυτό εξασφαλίζει σε μεγάλο βαθμό το αμείωτο ενδιαφέρον των εμπλεκομένων, την πραγματική θέληση για ενασχόληση και το σημαντικότερο, μετατρέπει τον κάτοικο σε πολίτη (ενεργό κάτοικο) αφού το συναισθηματικό δέσιμο δεν είναι αμελητέο. Το συγκεκριμένο κριτήριο χαρακτήριζε και κατοίκους του εξωτερικού οι οποίοι δραστηριοποιήθηκαν επανειλημμένως, κάτι που αποτελεί πλέον μέρος της κουλτούρας τους (Κεφ. 3). Άλλωστε, όπως αποδείχθηκε και από τις προθέσεις των κατοίκων στην ποσοτική έρευνα, οι πολίτες είναι αυτοί που οφείλουν να αποτελούν την κινητήρια δύναμη μαζί με άλλους φορείς (Εφορείες Αρχαιοτήτων –

Πολιτιστικοί φορείς – ΟΤΑ) για τέτοιου είδους διαδικασίες. Με αυτόν τον τρόπο, μπορεί αρχικά να γίνεται λόγος για άμεση συμμετοχή ενός μικρού μόνο μέρους των κατοίκων μόνο, ωστόσο, η έμμεση (εν συνεχεία δεν αποκλείεται και άμεση) συμμετοχή της υπόλοιπης κοινωνίας με διαφορετικούς τρόπους συγκεντρώνει πολλές πιθανότητες.

Σχετικά με τους τρόπους συμμετοχής δεν παρατηρήθηκε κάποια διαφορά στην προτίμηση, με τη συμμετοχή σε διαφόρων ειδών εκδηλώσεις να συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό και στις πέντε περιπτώσεις. Η σημασία του παραπάνω ευρήματος κρίνεται σημαντική αν αναλογιστεί κάποιος το γεγονός ότι πρόκειται περί έμμεσης συμμετοχής. Αυτός ο τρόπος συμμετοχής προσιδιάζει περισσότερο σε χώρες του Δυτικού κόσμου. Άμεση συμμετοχή, όπως για παράδειγμα η συμβολή στη διατήρηση μνημείων, παρατηρείται περισσότερο σε ασθενείς οικονομικά κοινωνίες (π.χ. Μεξικό, Ζιμπάμπουε) ωστόσο, η συγκεκριμένη προτίμηση λαμβάνει αξιόλογο ποσοστό για τα δεδομένα της Ελλάδας και ενδείκνυται για μνημεία που δεν έχουν αναδειχθεί. Σημαντικό κίνητρο αποτελεί και η απορρόφηση κονδυλίων είτε από της Δήμους και της Εφορείες Αρχαιοτήτων είτε από πολιτιστικούς φορείς. Επιπρόσθετα, παρόλο που η συμμετοχή ως τοπικός ξεναγός δεν προτιμάται αρκετά, είναι αξιοσημείωτο ότι υφίσταται σε χώρες του μη Δυτικού κόσμου καταδεικνύοντας έτσι την άρρηκτη σχέση που υπάρχει μεταξύ των κατοίκων και της πολιτιστικής κληρονομιάς ενώ στην Ελλάδα έχει μεγαλύτερη απήχηση στα υψηλότερα στρώματα του μορφωτικού επιπέδου καθώς αυτή η μορφή συμμετοχής απαιτεί μελέτη και ανάλυση (παρόμοια περίπτωση αποτελεί και η επιλογή «*Διεθνείς εκθέσεις του Δήμου*»). Η υλοποίηση της πρακτικής θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μέσω της Σχολής Ελλήνων Ξεναγών. Οι δύο ωστόσο, Ανατολικού τύπου προηγούμενοι τρόποι συμμετοχής έχουν απτά αποτελέσματα σε μία Δυτικού τύπου χώρα και έχουν επιφέρει πολιτιστική ανάπτυξη (βλ. αρχαιολογικό χώρο Δίου). Τέλος, τρόπος συμμετοχής είναι και η προώθηση προϊόντων/αγαθών σχετικών ή όχι με το εκάστοτε μνημείο (π.χ. προϊόντα χειροτεχνίας, γαστρονομίας) που της εφαρμόζεται παντού ανεξαιρέτως και είναι ελκυστική σε συγκεκριμένες ομάδες ατόμων που αποσκοπούν στο οικονομικό σκέλος της ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Όσον αφορά στον τρόπο ανάδειξης των μνημείων και την ανάπτυξη, υπάρχει ασφαλώς διαφοροποίηση βάσει ποιοτικού μεγέθους. Για ένα άγνωστο μη αναδειχθέν μνημείο όπως η Νικόπολη, προτείνεται αρχικά η δημιουργία ενός δικτύου επισκεψιμότητας σχολείων ανά την Ελλάδα. Οι εκδρομές και η αθρόα προσέλευση

μαθητών στο πλαίσιο εκπαιδευτικών προγραμμάτων είναι σε θέση να κρατήσουν ένα μνημείο ζωντανό εξαιτίας της συνεχούς κίνησης που παρατηρείται, ιδίως την άνοιξη και το καλοκαίρι. Επίσης, προτείνεται η μόνιμη διοργάνωση σε ετήσια βάση εκδηλώσεων που σχετίζονται συνολικά με τον φορέα του Πανεπιστημίου (συνέδρια – παρουσιάσεις ερευνών και διπλωματικών εργασιών), με αποδέκτες σχολές και τμήματα τόσο του εξωτερικού όσο και του εσωτερικού, όπως Αρχαιολογίας, Ιστορίας, Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Φιλοσοφίας, Marketing και Branding. Μία άλλη πρόταση σχετίζεται με την προώθηση της εικόνας του τόπου σε χώρες με άμεσο ιστορικό αντίκτυπο (στη συγκεκριμένη περίπτωση η Ιταλία). Αυτό το μέτρο έχει ως αποτέλεσμα την προσέλωση πολιτιστικών τουριστών οι οποίοι αποτελούν σταθερά. Επιπρόσθετα, μεγάλης σημασίας είναι και η αυθεντικότητα, αξιοποιώντας τις δυνατότητες του χώρου (π.χ. οργάνωση αθλημάτων σε χώρο του σταδίου, τέλεση παραστάσεων σε θέατρο ή ωδείο) ενώ δεν μπορεί να παραβλεφθεί και η έννοια της «μακροπεριφέρειας», προσελκύοντας επισκέπτες από όμορες χώρες, καθιστώντας έναν προορισμό ως “city break”. Ο οικονομικός αντίκτυπος συνδέεται με την αύξηση πρωτίστως καταλυμάτων διαμονής και δευτερευόντως επιχειρήσεων γαστρονομίας. Για τα μνημεία, όπως η Αμφίπολη, που γίνονται γνωστά σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα, η κατάσταση είναι διαφορετική. Προτείνεται η επισκεψιμότητα ανάλογων χώρων και κατά τη διάρκεια έργων ανασκαφής και συντήρησης εξαιτίας της μεγάλης ζήτησης πολιτιστικών τουριστών. Ακόμα, προτείνεται η δημιουργία ειδικού χώρου ενημέρωσης των τουριστών για άλλα πιθανά μέρη προς επίσκεψη, δημιουργώντας κατ’ αυτόν τον τρόπο ένα πολιτιστικό δίκτυο σε επίπεδο Νομού. Εκτός από τα προηγούμενα, σκόπιμη θεωρείται η επέκταση του ενδιαφέροντος σε μαζικούς τουρίστες λόγω της εγγύτητας των παραλιών, οι οποίοι μπορούν να αφιερώσουν λίγες ώρες μίας ημέρας για επίσκεψη, ειδικά από τη στιγμή που το μνημείο δεν βρίσκεται εντός πολεοδομικού ιστού και φυσικά η άρτια πρόσβαση από πύλες εισόδου στη χώρα (αεροδρόμια). Τέλος, όσον αφορά στον οικονομικό αντίκτυπο, άμεσο αποτέλεσμα είναι η αύξηση επιχειρήσεων με αντικείμενο την εστίαση.

Παράρτημα Ι

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

ΦΟΡΕΑΣ: .....

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ: .....

ΙΔΙΟΤΗΤΑ: .....

1) Πιστεύετε ότι η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς θα πρέπει να ανάγεται σε εθνικό ή τοπικό επίπεδο;

.....

.....

.....

.....

.....

2) Ποια θεωρείτε ότι θα πρέπει να είναι η σχέση πολιτιστικής κληρονομιάς και πολιτών;

.....

.....

.....

.....

.....

3) Η συμμετοχή όλων των κατοίκων ανεξαιρέτως θεωρείται κατά τη γνώμη σας πραγματικότητα ή ουτοπία;

.....

.....

.....

.....

.....

4) Υπάρχουν χαρακτηριστικά γνωρίσματα που εμποδίζουν τους κατοίκους από τη συμμετοχή;

.....

.....

.....

.....

.....

5) Το οικονομικό κίνητρο είναι από μόνο του επαρκές;

.....

.....

.....

.....

.....

6) Μπορείτε να κατονομάσετε τρόπους πιο ενεργού συμμετοχής των κατοίκων;

.....

.....

.....

.....

.....

Παράρτημα II**ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ**

Αγαπητέ/ή κάτοικε,

Το παρόν ερωτηματολόγιο αποτελεί μέρος ερευνητικής δραστηριότητας στο πλαίσιο εκπόνησης Διδακτορικής Διατριβής στο Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Η έρευνα πραγματεύεται τόσο το ρόλο που επιτελούν οι κάτοικοι στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής τους όσο και τα κίνητρα και τους πιθανούς τρόπους ενεργού εμπλοκής σε ζητήματα διαχείρισης της. Η συμπλήρωση του πρόκειται να συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στη διαμόρφωση της αντίληψης περί συμμετοχής της τοπικής κοινωνίας.

Ερωτήσεις προς απάντηση: 16

Μέσος όρος συμπλήρωσης ερωτηματολογίου: 15 λεπτά

Συντάκτης ερωτηματολογίου: Βασίλειος Δ. Σπανός*

*Υπ. Διδάκτωρ

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης

Πολυτεχνική Σχολή

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

ΒΟΛΟΣ

Φύλο:☐ Άντρας☐ Γυναίκα**Ηλικία:**☐ 18-25☐ 26-35☐ 36-45☐ 46-55☐ 56-65☐ 65+

1) Ο πολιτιστικός τουρισμός μπορεί να επιφέρει στην περιοχή (1=Διαφωνώ απόλυτα, 2=Διαφωνώ, 3=Ουδέτερος/η, 4=Συμφωνώ, 5=Συμφωνώ απόλυτα):

Προώθηση επαφών μεταξύ διαφορετικών πληθυσμών	1	2	3	4	5
Ενδυνάμωση τοπικού πολιτισμού	1	2	3	4	5
Διατήρηση & συντήρηση ιστορικών μνημείων	1	2	3	4	5
Δημιουργία θέσεων εργασίας για τους κατοίκους	1	2	3	4	5
Οικονομικό απόθεμα	1	2	3	4	5
Μίμηση ξένων συνηθειών	1	2	3	4	5

2) Η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς σχετίζεται με τη(ν) (1=Διαφωνώ απόλυτα, 2=Διαφωνώ, 3=Ουδέτερος/η, 4=Συμφωνώ, 5=Συμφωνώ απόλυτα):

Αισθητική του μνημείου & της ευρύτερης περιοχής	1	2	3	4	5
Μετατροπή μίας περιοχής σε τουριστικό θέλγητρο	1	2	3	4	5
Διατήρηση της τοπικής ιστορίας	1	2	3	4	5
Ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας	1	2	3	4	5
Εκτέλεση έργων υποδομής	1	2	3	4	5
Κατάρτιση & εξειδίκευση ανθρώπινου δυναμικού	1	2	3	4	5

3) Τυχαιίνει να πληροφορείστε και να ενημερώνεστε για την πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής σας από (μία ή περισσότερες απαντήσεις):

- ☐ Εφημερίδα
- ☐ Περιοδικό
- ☐ Τηλεόραση
- ☐ Ραδιόφωνο
- ☐ Διαδίκτυο
- ☐ Πολιτιστικούς Φορείς
- ☐ Εφορείες Αρχαιοτήτων
- ☐ Φίλους
- ☐ Διεξάγετε ανεξάρτητη ατομική έρευνα
- ☐ Καμία

4) Για εσάς, πολιτιστική κληρονομιά σημαίνει (μία ή περισσότερες απαντήσεις):

- ☐ Ταυτότητα τόπου
- ☐ Τοπική υπερηφάνεια
- ☐ Ευκαιρία για οικονομικά οφέλη
- ☐ Αντίδοτο στην παγκοσμιοποίηση
- ☐ Κίνδυνος εμπορευματοποίησης

5) Η σχέση μεταξύ κατοίκων & πολιτιστικής κληρονομιάς θεωρείτε ότι πρέπει να χαρακτηρίζονται πρωτίστως από:

- ☐ Τη γνώση & κατανόηση της πολιτιστικής κληρονομιάς
- ☐ Τα δυνητικά οικονομικά οφέλη
- ☐ Τίποτα από τα δύο
- ☐ Και τα δύο

6) Θα επιθυμούσατε να ασχοληθείτε με ζητήματα πολιτιστικής κληρονομιάς;

☐ Ναι

☐ Όχι

7) Αν ναι, το κίνητρο σε αυτήν την περίπτωση θα ήταν:

☐ Ο εθελοντισμός

☐ Το οικονομικό όφελος

8) Η μη ενασχόληση σας με ζητήματα πολιτιστικής κληρονομιάς έγκειται στην (μία ή περισσότερες απαντήσεις):

☐ Κακή οικονομική κατάσταση

☐ Έλλειψη ελεύθερου χρόνου

☐ Έλλειψη ιστορικών γνώσεων

☐ Ανυπαρξία κινητοποίησης

☐ Δεν με ενδιαφέρει γενικά

☐ Άλλο:.....

9) Κατά τη διάρκεια του ελεύθερου χρόνου σας προτιμάτε (μία ή περισσότερες απαντήσεις):

☐ Ξεκούραση στο σπίτι

☐ Τηλεόραση

☐ Διαδίκτυο

☐ Αθλητισμός

☐ Ταβέρνα/Εστιατόριο

☐ Θέατρο/Κινηματογράφος

☐ Ταξίδια/Εκδρομές

☐ Εθελοντισμός

☐ Μελέτη τοπικής ιστορίας

☐ Άλλο:.....

10) Αν σας είχε ζητηθεί, θα ήσασταν πρόθυμοι να καταβάλλετε μικρό μέρος του εισοδήματός σας για προστασία – ανάδειξη ενός μνημείου της περιοχής σας;

☐ Ναι

☐ Όχι

11) Τί θεωρείτε σημαντικό για τη συμμετοχή σας σε πρόγραμμα πολιτιστικού τουρισμού (μία ή περισσότερες απαντήσεις);

☐ Θεματολογία

☐ Επαφή με άλλους κατοίκους

☐ Προσβασιμότητα μνημείου

☐ Δημιουργικότητα

☐ Συμβολή στην προώθηση της εικόνας του τόπου σας στο εξωτερικό

☐ Προσωπική προβολή

☐ Προώθηση προϊόντων ή υπηρεσιών

☐ Άλλο:.....

12) Θεωρείτε εφικτή τη συμμετοχή όλων των κατοίκων ανεξαιρέτως σε τέτοιου είδους διαδικασίες;

☐ Ναι

☐ Όχι

13) Ποιο από τα παρακάτω θεωρείτε ως βέλτιστο κριτήριο για συμμετοχή (μία απάντηση);

☐ Οικονομικό κέρδος

☐ Εμπειρία σε προηγούμενες συμμετοχικές διαδικασίες

☐ Συνολικός χρόνος διαμονής κατοίκου σ' ένα τόπο

☐ Γνώση – κατανόηση (τοπικής) ιστορίας

14) Ποιες από τις παρακάτω μεθόδους διαβούλευσης προτιμάτε (μία ή περισσότερες απαντήσεις);

- ☐ Επιτόπια ερωτηματολόγια
- ☐ Διαδικτυακά ερωτηματολόγια
- ☐ Τηλεφωνικές συνεντεύξεις
- ☐ Σχόλια στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης
- ☐ Ομάδες προβληματισμού
- ☐ Εκθέσεις
- ☐ Αντιπρόσωποι κατοίκων
- ☐ Συναντήσεις με ειδήμονες

15) Κινητήριος δύναμη για τέτοιου είδους διαδικασίες θεωρείτε πως πρέπει να είναι (μία απάντηση ή συνδυασμός απαντήσεων):

- ☐ Κάτοικοι
- ☐ Πολίτες που ασχολούνται με την πολιτιστική κληρονομιά σε οποιοδήποτε επίπεδο
- ☐ Εφορείες Αρχαιοτήτων
- ☐ Πολιτιστικοί Φορείς
- ☐ ΟΤΑ

16) Αν εκφράζατε επιθυμία, ποιον/ποιους από τους παρακάτω τρόπους θα επιλέγατε για να συμμετέχετε;

- ☐ Συντήρηση μνημείων
- ☐ Χρηματική συνδρομή
- ☐ Εγγραφή σε πολιτιστικό φορέα
- ☐ Τοπικός ξεναγός
- ☐ Συμβολή σε διαφόρων ειδών εκδηλώσεις
- ☐ Διεθνείς εκθέσεις του/της Δήμου/Περιφέρειας
- ☐ Προώθηση αγαθών/αντικειμένων σχετικών ή όχι με το μνημείο
- ☐ Κανέναν
- ☐ Άλλο:.....

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αδάμου, Α. (2006) *Περιφερειακός, περιβαλλοντικός σχεδιασμός αειφόρου τουρισμού μέσω συνεργασίας, διαβούλευσης, ανάπτυξης εταιρικών σχέσεων και με όρους ολοκληρωμένης ποιοτικής διαχείρισης*. Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πολυτεχνική Σχολή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Ανδρέου, Ι. (2007) 'Τοπογραφικά και πολεοδομικά Νικόπολης'. Στο: *Νικόπολις Β*, Τόμος Ι. Πρέβεζα: Ακτία Νικόπολις, σσ. 3-20.

Ανδριώτης, Κ. (2008) *Αειφορία και εναλλακτικός τουρισμός*. Αθήνα: Σταμούλη.

Ανδριώτης, Κ. (2003) 'Ο εναλλακτικός τουρισμός και τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά του'. *ΤΟΠΟΣ: Επιθεώρηση Χωρικής Ανάπτυξης, Σχεδιασμού και Περιβάλλοντος*, (20 – 21), σσ. 139-154.

Αποστολόπουλος, Κ. και Σδράλη, Δ. (2009) *Εναλλακτικός και ήπιος τουρισμός υπαίθρου: Θεωρητική προσέγγιση και εφαρμογές*. Αθήνα: Ελληνοεκδοτική.

Αυγερινού-Κολώνια, Σ. (2009) *Πολιτιστικές διαδρομές: Μία πρόταση για τη μελέτη και ανάδειξη της πολύπλευρης πολιτιστικής πραγματικότητας*. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Διονύση Ζήβα, ΕΜΠ, Αθήνα. Διαθέσιμο στο: http://courses.arch.ntua.gr/el/ergastirio_xvrotajias_kai_oikistikis_anaptyjhs/arura_-_dialejeis_-_paroysiaseis.html [πρόσβαση 29/06/2013].

Αυθίνος, Γ. Δ. (1998) *Άσκηση – Άθληση – Κινητική αναψυχή – Οργανωτική διάσταση*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Βαγιονής, Ν. (2002) 'Η εξέλιξη του φαινομένου του τουρισμού διαχρονικά'. Ημερίδα του ΣΤΕ: Στόχοι, Πολιτικές και Μέσα Προώθησης του Τουρισμού στην Ελλάδα. Ρόδος, 20/04.

Βάμβουκας, Ι. Μ. (2010) *Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία*. Αθήνα: ΓΡΗΓΟΡΗ.

Βαρβαρέσος, Σ. (2000) *Τουρισμός: Έννοιες, μεγέθη, δομές: Η Ελληνική πραγματικότητα*, 2^η Έκδοση. Αθήνα: Προπομπός.

Βαρβαρέσος, Σ. (1998) *Τουρισμός: Έννοιες, μεγέθη, δομές: Η Ελληνική πραγματικότητα*. Αθήνα: Προπομπός.

Βαρβαρέσος, Σ. (1997) *Τουριστικές οικονομικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Προπομπός.

Βαρτζιώτη, Ο. (2005) *Η λέξη πολιτισμός και η σημασία της*. Διαθέσιμο στο: http://media.ems.gr/ekdoseis/ellinika/Ellinika_55_2/ekd_peel_55_2_Vartzioti.pdf [πρόσβαση 25/08/2014].

Βενετσανοπούλου, Μ. (2006) *Η κρατική συμβολή στον τουρισμό – Εναλλακτικές μορφές τουρισμού*. Αθήνα: Interbooks.

Βεντουράτου, Ε. (2006) *Η επίδραση της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στην ανάπτυξη των Ελληνικών τουριστικών επιχειρήσεων*. Διδακτορική Διατριβή, Σχολή Οικονομικών, Επιχειρηματικών & Διεθνών Σπουδών, Τμήμα Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων, Πανεπιστήμιο Πειραιώς.

Βερνίκος Ν., Δασκαλοπούλου Σ., Μπαντιμαρούδης Φ., Μπουμπάρης Ν., Παπαγεωργίου, Δ. (2004) *Πολιτιστικές βιομηχανίες – Διαδικασίες, υπηρεσίες και αγαθά*. Αθήνα: Κριτική.

Γαλάνη-Μουτάφη, Β. (2002) *Έρευνες για τον τουρισμό στην Ελλάδα και την Κύπρο: Μία ανθρωπολογική προσέγγιση*. Αθήνα: Προπομπός.

Γαλλής, Κ. (1985) 'Η σωστή στρωματογραφική θέση της Νεολιθικής κεραμικής, της γνωστής ως πολιτισμού της Λάρισας'. *Πρακτικά Α' Ιστορικού – Αρχαιολογικού Συμποσίου*. Λάρισα: Δήμος Λάρισας, σσ. 37-55.

Γασπαρινάτος, Σ. (2003) *Οργάνωση τουριστικών πακέτων*. Αθήνα: Έλλην.

Γεωργούλας, Σ. (2010) *Η κοινωνία του ελεύθερου χρόνου*. Αθήνα: Πεδίο.

Cauquelin, A. (1996) *Αριστοτέλης: Η ζωή και το έργο του*, (μτφρ. Βλοντάκης, Σ.). Αθήνα: Παπαδήμας.

Γκανιά, Β. (2007) *Επιλογή τουριστικών προορισμών από τους καταναλωτές*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική, Τμήμα Οικιακής Οικολογίας και Οικονομίας, Σχολή Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας & Εφαρμοσμένων Οικονομικών, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.

Γκαντούνα, Ε. (2013) *Δικτύωση τόπων πολιτιστικής κληρονομιάς: Η περίπτωση του Δήμου Ελασσόνας*. Διπλωματική Εργασία, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πολυτεχνική Σχολή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Γοσποδίνη, Α. και Μπεριάτος, Η. (2003) 'Η «κυριαρχία» της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και του καινοτόμου σχεδιασμού στα αναδυόμενα «διεθνο-τοπικοποιημένα» αστικά τοπία: Η περίπτωση της Αθήνας 2004'. *Αειχώρος*, 2 (2). σσ. 72-97.

Γρατσάνη, Α. (2012) *Πολιτισμός και τουρισμός στις περιφερειακές πόλεις: Η περίπτωση της πόλης των Τρικάλων*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική, Τμήμα Οικιακής Οικολογίας και Οικονομίας, Σχολή Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας & Εφαρμοσμένων Οικονομικών, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.

Δαγκωνάκη, Ζ. (1998) *Πολιτιστικός τουρισμός και περιφερειακή ανάπτυξη: Μελέτη περίπτωσης Περιφέρειας Κρήτης*. Διπλωματική Εργασία, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πολυτεχνική Σχολή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Δερβένη, Α. και Σοφικίτου, Μ. (2011), *Τα ξεχασμένα αρχαία θέατρα*. Διαθέσιμο στο http://www.diazoma.gr/200-Stuff-04-Press_02/DM_281_Article.pdf, [πρόσβαση 26/11/2014].

Δεριτζιώτης, Α. (1985) 'Παλαιοχριστιανικά κτίσματα της πόλεως Λαρίσης'. *Πρακτικά Α' Ιστορικού – Αρχαιολογικού Συμποσίου*. Λάρισα: Δήμος Λάρισας, σσ. 199-210.

Δέφνερ, Α. (2006) *Σχεδιασμός τουρισμού και ελεύθερου χρόνου*. Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πολυτεχνική Σχολή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Δέφνερ, Α. (1992) 'Πολιτιστικές δραστηριότητες και ελεύθερος χρόνος: Κοινωνικές και γεωγραφικές διαστάσεις'. Στο: Μαλούτας, Θ. και Οικονόμου, Δ. (επ.) *Κοινωνική δομή και πολεοδομική οργάνωση στην Αθήνα*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, σσ. 377-442.

Δήμος Άργους-Μυκηνών, (2014) *Το δίκτυο των αρχαιότερων πόλεων της Ευρώπης*. Διαθέσιμο στο: http://www.argosculture.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=142:2012-01-15-21-48-44&catid=15:2011-11-11-15-37-06&Itemid=57 [πρόσβαση 01/09/2014].

Elias, N. and Dunning, E. (1998) *Αθλητισμός και ελεύθερος χρόνος στην εξέλιξη του πολιτισμού*, (μτφρ. Χειρδάρη, Σ.). Αθήνα: Δρομέας.

Ζαρώτης, Γ., Tokarski, W., Κοντάκος, Α., Κατσαγκόλης, Α. (2008) *Ελεύθερος χρόνος: Φυσική δραστηριότητα – Υγεία και ποιότητα ζωής*. Αθήνα: Ατραπός.

Ηγουμενάκης, Ν., Κραβαρίτης, Κ., Λύτρας, Π. (1999) *Εισαγωγή στον τουρισμό*. Αθήνα: Interbooks.

Ηγουμενάκης, Ν. (1999) *Τουριστικό μάρκετινγκ*. Αθήνα: Interbooks.

Ηγουμενάκης, Ν. (1997) *Τουριστική πολιτική*. Αθήνα: Interbooks.

Hughes, M. and Kroehler, J. C. (2007) *Κοινωνιολογία: Οι βασικές έννοιες*. (μτφρ: Χρηστίδης Γ.). Αθήνα: Κριτική.

Θαλασσινός, Δ. (2008) *Η Δήλος: Το ιερό νησί των αρχαίων Ελλήνων. Στρατιωτική Επιθεώρηση*, 6. Αθήνα: Γενικό Επιτελείο Στρατού.

Θέου, Α. (2011) *Η ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού στην Ευρώπη: Το φεστιβάλ φωτογραφίας της Αρλ*. Διπλωματική Εργασία, Τμήμα Τουριστικής Οικονομίας & Ανάπτυξης, Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης.

Θεοχάρης, Κ. (2012) *Στατιστική ανάλυση της οικονομικής κρίσης και οι επιπτώσεις στον Ελληνικό τουρισμό που προέρχεται από αλλοδαπούς*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική, Σχολή Διοίκησης, Οικονομίας & Πληροφορικής, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Giddens, A. (2002) *Κοινωνιολογία* (μτφρ. Τσαούσης Δ.). Αθήνα: Gutenberg.

Huntington. S. (1998) *Η σύγκρουση Ανατολής-Δύσης και η πρόκληση*. (μτφρ. Γεωργιάς, Κ.). Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις.

IOBE, (2012) *Ίδρυμα οικονομικών και βιομηχανικών ερευνών: Η επίδραση του τουρισμού στην Ελληνική οικονομία*. Διαθέσιμο στο:

http://www.iobe.gr/docs/research/RES_05_E_01092012REP_GR.pdf [πρόσβαση 25/07/2014].

ΙΤΕΠ, (2009) *Αλλοδαπός τουρισμός στην Ελλάδα: Έρευνα για τα χαρακτηριστικά των τουριστών από τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες*. Διαθέσιμο στο:

http://www.itep.gr/pdfs/DT_TOURISTSURVEY_FOCUS_Revised.pdf [πρόσβαση 23/07/2014].

Καλόγρη, Π., Μαργαρίτη, Φ., Τσοκόπουλος, Β. (1986) Η βιομηχανική αρχαιολογία στον Ελληνικό χώρο: Μία πρώτη προσέγγιση. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 18, σσ. 8-14.

Καραβασίλη, Μ. και Μικελάκης, Ε. (1999) Πολιτιστικές διαδρομές: Προς μία ερμηνευτική του πολιτισμικού τοπίου με αναπτυξιακή προοπτική. *Αρχαιολογία*, 71, σσ. 82-86.

Καρατόλιας, Α. (2012) *Τα Φάρσαλα: Από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα*. Λάρισα: Αυτοέκδοση.

Καρίκης, Δ. και Τσαμαντάνης, Χ. (2011) 'Πολιτιστική κληρονομιά και τουριστικό προϊόν: Μελέτη προσέγγισης της επιρροής του αρχαιολογικού χώρου των Δελφών και του μουσείου στην Περιφερειακή Ενότητα Φωκίδας'. *11^ο Επιστημονικό Συνέδριο ERSA-GR*, 14-15 Ιουνίου, Πάτρα.

Κοκκώσης, Χ., Τσάρτας, Π., Γκρίμπα, Ε. (2011) *Ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού: Ζήτηση και προσφορά νέων προϊόντων τουρισμού*. Αθήνα: Κριτική.

Κοκκώσης, Χ. και Τσάρτας, Π. (2001) *Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη και περιβάλλον*. Αθήνα: Κριτική.

Κολλυρόπουλος, Κ. και Ζερβού, Α. (2014) 'Διερεύνηση δυνατοτήτων προώθησης εναλλακτικών μορφών τουρισμού ως παράγοντα βιώσιμης ανάπτυξης: Η περίπτωση του Δήμου Δυτικής Αχαΐας'. *12^ο Επιστημονικό Συνέδριο ERSA-GR*, 27-28 Ιουνίου, Αθήνα.

Κομίλης, Π. (2007) *Οικοτουρισμός: Η εναλλακτική προοπτική αειφόρου τουριστικής ανάπτυξης*. Αθήνα: Προπομπός.

Κόνσολα, Ν. (2006) *Πολιτιστική ανάπτυξη και πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήση.

Κόνσολα, Ν. και Ιωαννίδης, Γ. (2005) 'Οι πολιτιστικοί θεσμοί στη διαδικασία αναζωογόνησης των Ελληνικών πόλεων: Τα νεωτερικά φεστιβάλ'. Στο:

Επιστημονικές μελέτες προς τιμήν του Καθηγητή Νίκου Κόνσολα. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών, σσ. 225-244.

Κορωναίου, Α. (1996) (επ.) *Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου*. Αθήνα: Νήσος.

Κούτουλας, Δ. (2001) *Ο θεωρητικός προσδιορισμός του τουριστικού προϊόντος ως βασική προϋπόθεση του τουριστικού μάρκετινγκ*. Διδακτορική Διατριβή, Σχολή Επιστημών της Διοίκησης, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Κωνσταντοπούλου, Χ. (2010) *Ελεύθερος χρόνος: Μύθοι και πραγματικότητες*. Αθήνα: Παπαζήση.

Κωστάκης, Μ. (2003) *Τουρισμός-Πολιτισμός: Η διεθνής εμπειρία*. Διαθέσιμο στο: http://www.dee.gr/mediaupload/publications/kostakis_tourismos_politismos.pdf [πρόσβαση 01/07/2013].

Λαγός, Δ. (2005) *Τουριστική οικονομική*. Αθήνα: Κριτική.

Lickorish, L. J. και Jenkins, C. L. (2004) *Μία εισαγωγή στον τουρισμό*. Αθήνα: Κριτική.

Λιναρδάτου, Χ. και Τσαούση, Α. (2008) *Πολιτιστικός τουρισμός – Εναλλακτικές μορφές τουρισμού*. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων. Διαθέσιμο στο: <http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/3468/1032.pdf> [πρόσβαση 27/08/2014].

Λογοθέτης, Μ. (1988) *Αγροτικός τουρισμός: Μία εναλλακτική λύση*. Αθήνα: Δωρικός.

Lozato-Giotart, J. P. (1996) *Τουριστική γεωγραφία*. (μτφρ: Πολίτης Μ.). Αθήνα: Interbooks.

McKinzey & Company, (2011) *Η Ελλάδα 10 χρόνια μπροστά: Προσδιορίζοντας το νέο μοντέλο ανάπτυξης της Ελλάδας*. Διαθέσιμο στο:

http://www.sev.org.gr/Uploads/pdf/Greece_10_Years_Ahead_Executive_summary_Greek_version_small.pdf [πρόσβαση 25/07/2014].

Μαλάκη, Α. και Νικολαΐδου, Β. (2011) *Η επίδραση του τουρισμού στην οικονομία της Ελλάδας: Τουριστικό γραφείο "Aegeas Tours"*. Πτυχιακή Εργασία, Σχολή Διοίκησης & Οικονομίας, Τμήμα Λογιστικής, ΤΕΙ Θεσσαλονίκης.

Μανδηλαράς, Β. (1993) *Ευριπίδης: Ανδρομάχη*. Αθήνα: Κάκτος.

Μαντζουράνη, Κ. και Τζιφάκη, Χ. (2006) *Επιπτώσεις – Προοπτικές εξέλιξης του εναλλακτικού τουρισμού στην Ελλάδα*. Πτυχιακή Εργασία, Σχολή Διοίκησης & Οικονομίας, Τμήμα Τουριστικών Επιχειρήσεων, ΤΕΙ Κρήτης.

Μαυρόπουλος, Γ. Θ. (2008) (επ.) *Ευριπίδης: Τρωάδες*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.

Μαυρόπουλος, Γ. Θ. (2005) *Ομηρικοί Ύμνοι – Βατραχομομαχία*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.

Μαυρόπουλος, Γ. Θ. (2004) *Ομήρου Ιλιάδα*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.

Μήτσου, Α. (2009) *Τουριστικοί προορισμοί και λόγοι προτίμησης των καταναλωτών*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική, Τμήμα Οικιακής Οικονομίας & Οικολογίας, Σχολή Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας & Εφαρμοσμένων Οικονομικών, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.

Μιχαλοπούλου, Κ. (2006) *Ελεύθερος χρόνος: Δαπάνες για διασκέδαση και ψυχαγωγία των Ελληνικών νοικοκυριών*. Διπλωματική εργασία, Τμήμα Οικιακής Οικονομίας & Οικολογίας, Σχολή Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας & Εφαρμοσμένων Οικονομικών, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.

Μοίρα, Π. (2009) *Θρησκευτικός τουρισμός*. Αθήνα: Interbooks.

Μοίρα, Π. και Παρθένης, Σ. (2011) *Πολιτισμικός-Βιομηχανικός τουρισμός*. Αθήνα: Ανοικτή Βιβλιοθήκη.

Μουσείο Αμφίπολης (2017) Συλλεχθέντα στοιχεία έπειτα από προσωπική επαφή [30/05].

Μουσείο Δίου (2017) Συλλεχθέντα στοιχεία έπειτα από προσωπική επαφή [30/05].

Μουσείο Νικόπολης (2017) Συλλεχθέντα στοιχεία έπειτα από προσωπική επαφή [30/05].

Μπακαλέξης, Α. (2014) *Αρχαίες πόλεις των Φαρσάλων*. Διαθέσιμο στο: http://thessalianews.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=39693:2014-08-24-05-30-01 [πρόσβαση 26/01/2015].

Μπακαούκας, Μ. (2008) *Μικρά νησιά, μία εύθραυστη ισορροπία: Ένα στρατηγικό πλαίσιο για την τουριστική ανάπτυξη των μικρών Κυκλάδων*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, ΔΠΜΣ Περιβάλλον & Ανάπτυξη, ΕΜΠ.

Μπαμπινιώτης, Γ. (1999) *Λεξικό της νέας Ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

Μπάτζιου - Ευσταθίου, Α. (2008) 'Από τους Πελασγούς στη Ρωμαϊκή κατάκτηση'. Στο: *Λάρισα, 8.000 Χρόνια Νεότητας*. Συλλεκτικός Τόμος Δήμου Λαρισαίων, σσ. 15-39.

Μπεριάτος, Η. (2002) 'Νέες προσεγγίσεις στο σχεδιασμό και την πολιτική προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς'. *ΤΟΠΟΣ: Επιθεώρηση Χωρικής Ανάπτυξης, Σχεδιασμού και Περιβάλλοντος*, (18 – 19), σσ. 177-195.

Μπουμπάρης, Ν. (2006) 'Τί είναι κουλτούρα; Τί είναι πολιτισμική θεωρία'; Στο: Smith, P. *Πολιτισμική θεωρία: Μία εισαγωγή*, (μτφρ. Κατσικέρος Α.) Αθήνα: Κριτική σσ. 25-31.

Μπριασούλη, Ε. (2000) 'Σχεδιασμός τουριστικής ανάπτυξης: Χαρακτηριστικές προσεγγίσεις'. Στο: Τσάρτας, Π. (επ.) *Τουριστική ανάπτυξη: Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εξάντας, σσ. 123-146.

Ναλμπάντης, Μ. (2013) *Brand: Η στρατηγική*. Αθήνα: Φερενίκη.

National Geographic, (2013) *Ιστορικά μνημεία της Ελλάδας: Δελφοί*. Αθήνα: ΣΕΛΕΝΑ.

National Geographic, (2013) *Ιστορικά μνημεία της Ελλάδας: Μυκήνες*. Αθήνα: ΣΕΛΕΝΑ.

Νικολαΐδου, Μ. (1999) *Προοπτικές ανάπτυξης της Περιφέρειας Θεσσαλίας: Η περίπτωση του πολιτιστικού τουρισμού*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική, Τμήμα Μηχανικών, Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πολυτεχνική Σχολή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος.

Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδας, (2014) *Μείωση του εσωτερικού τουρισμού*. Εφημερίδα «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ», 26/07.

Παπαγεωργίου, Μ. και Γκαντούνα, Ε. (2012) 'Πολιτιστικός τουρισμός και πολιτιστικές διαδρομές: Κατευθύνσεις σχεδιασμού μέσα από την περίπτωση του Δήμου Ελασσόνας'. 3^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης, 27-30 Σεπτεμβρίου, Βόλος.

Παπαδημόπουλος, Θ. (2011) *Ψηφιακή στρατηγική για τουριστικούς προορισμούς: Το παράδειγμα της αρχαίας Ολυμπίας*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική, Τμήμα Οργάνωσης & Διοίκησης Επιχειρήσεων, Πανεπιστήμιο Πειραιώς.

Παπανούτσος, Ε. (1956) *Αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς: Ευριπίδου Ιφιγένεια*. Αθήνα: Ζαχαροπούλου.

Parker, S. (1996) 'Το πολιτισμικό πλαίσιο της σχολής: Μία ιστορική και συγκριτική προσέγγιση'. Στο: Κορωναίου, Α. *Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου*, (μτφρ. Καψαμπέλη, Κ. και Σταυρακάκης, Γ.). Αθήνα: Νήσος, σσ. 235-252.

Πασχαλίδης, Γ. και Χαμπούρη-Ιωαννίδου, Α. (2002) *Οι διαστάσεις των πολιτιστικών φαινομένων: Εισαγωγή στον Πολιτισμό*. Πάτρα: ΕΑΠ.

Παυλογεωργάτος, Γ. (2010) *Διατήρηση της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς*. Αθήνα: Γκιούρδας.

Παυλογεωργάτος, Γ. και Κωνσταντογλου, Μ. (2005) 'Πολιτιστικός τουρισμός: Η περίπτωση της Ελλάδας'. Στο: Βερνίκος, Ν., Δασκαλοπούλου, Σ., Μπαντιμαρούδης, Φ., Μπουμπάρης, Ν., Παπαγεωργίου, Δ. (επ.) *Πολιτιστικές βιομηχανίες: Διαδικασίες, υπηρεσίες, αγαθά*. Αθήνα: Κριτική, σσ. 59-84.

Παυλογιάννης, Ο. και Αλμπανίδης, Ε. (2007) 'Τα Άκτια της Νικόπολης: Νέες προσεγγίσεις'. Στο: Καράμπελας, Ν. και Stork, M. (επ.) *Νικόπολις Β*, Τόμος Ι. Πρέβεζα: Ακτία Νικόπολις, σσ. 57-76.

Πεπονά, Γ. (2009) 'Πολιτιστική κληρονομιά: Σκέψεις και προϋποθέσεις οικονομικής ανάπτυξης'. 2^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, 24-27 Σεπτεμβρίου, Βόλος.

Πεφάνης, Γ. (1992) *Εισαγωγή στην κοινωνιολογία της διασκέδασης: Το νεομπαρόκ και το τέλος της ιστορίας*. Αθήνα: Πρίσμα.

Πολύζος, Σ. και Σαράτσης, Γ. (2013) *Η γεωγραφία και τα χαρακτηριστικά του τουρισμού στην Ελλάδα: Η θέση και οι προοπτικές της Περιφέρειας Θεσσαλίας*. Διαθέσιμο στο: <http://esdo.teilar.gr/files/proceedings/2013/Polyzos-Saratsis.pdf> [πρόσβαση 23/07/2014].

ΣΕΤΕ, (2013) *Ελληνικός τουρισμός: Στοιχεία και αριθμοί*. Διαθέσιμο στο: http://sete.gr/_fileuploads/tourism_Facts_Figures/FACTS%20%20FIGURES%202013.pdf [πρόσβαση 10/03/2013].

Smith, P. (2006) *Πολιτισμική θεωρία: Μία εισαγωγή*. (μτφρ. Κατσικέρος, Α.). Αθήνα: Κριτική.

Σπανός, Δ. Β., Δέφνερ, Α., Καραχάλης, Ν. (2014) 'Κριτική επισκόπηση του βιώσιμου στρατηγικού σχεδιασμού του Α' αρχαίου θεάτρου Λάρισας'. *12^ο Επιστημονικό Συνέδριο «Αστική & Περιφερειακή Ανάπτυξη: Σύγχρονες Προκλήσεις»*, ERSΑ-GR, 27-28 Ιουνίου, Αθήνα.

Σπανός, Κ. (1987) 'Η Βυζαντινή Θεσσαλία'. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, ΙΖ, σσ. 11-112.

Stählin, F. (2008) *Η αρχαία Θεσσαλία: Γεωγραφική και ιστορική περιγραφή της Θεσσαλίας κατά τους αρχαίους Ελληνικούς και Ρωμαϊκούς χρόνους*, 2^η έκδοση, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Στασινοπούλου, Α. (2005) *Η ελευθερία να χάνεις το χρόνο: Προσεγγίσεις του ελεύθερου χρόνου*. Διαθέσιμο στο <http://courses.arch.ntua.gr/111681.html> [πρόσβαση 17/07/2014].

Σφακιανάκης, Μ. (2000) *Εναλλακτικές μορφές τουρισμού*. Αθήνα: Έλλην.

Τάσιου, Α. (2010) *Οι επιπτώσεις του τουρισμού στο ανθρωπογενές και φυσικό περιβάλλον της χώρας υποδοχής*. Πτυχιακή Εργασία, Τμήμα Τουριστικών Επιχειρήσεων, Σχολή Διοίκησης & Οικονομίας, Αλεξάνδρειο Τεχνολογικό Ίδρυμα, Θεσσαλονίκη.

Τζάχος, Ε. (2006) 'Τα μάρμαρα του Παρθενώνος'. Στο: *Στρατιωτική Επιθεώρηση*, 6. Αθήνα: Γενικό Επιτελείο Στρατού.

Τζιαφάλιας, Α. (2006), 'Αρχαίο θέατρο Λάρισας: Πώς ένα όνειρο έγινε πραγματικότητα'. *1^ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας & Πολιτισμού της Θεσσαλίας*, Θεσσαλονίκη: Αλέξανδρος.

Toti, G. (1982) *Ο ελεύθερος χρόνος*. Αθήνα: Μνήμη.

Τουφεγγιοπούλου, Α. (2008) *Εναλλακτικές μορφές τουρισμού και «νέες» τουριστικές περιοχές: Διερεύνηση της τουριστικής ανάπτυξης των λουτρών Αριδαίας*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ.

Τριανταφύλλου, Δ. (2006) *Η πρόκληση του Νομού Πιερίας: Πολιτικές και τουρισμός*. Διπλωματική Εργασία, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πολυτεχνική Σχολή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος.

Τριάντη, Ι. (2007) 'Ο Charles Francois Noel Champoiseau στο Άκτιο'. Στο: Καράμπελας, Ν. και Stork, M. (επ.) *Νικόπολις Β*, Τόμος Ι. Πρέβεζα: Ακτία Νικόπολις, σσ. 49-56.

Τσάρτας, Π., Παπαθεοδώρου, Α., Λαγός, Δ., Σιγάλα, Μ., Χρήστου, Ε., Σπιλάνης, Ι., Σταυρινούδης, Θ. (2010) *Η σημασία του τουρισμού για την Ελληνική οικονομία/κοινωνία και προτάσεις πολιτικής για την τουριστική ανάπτυξη*. Μελέτη εκπονηθείσα για λογαριασμό του Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (ΣΕΤΕ). Πανεπιστήμιο Αιγαίου: Εργαστήριο Τουριστικών Ερευνών και Μελετών.

Τσάρτας, Π. (2010) *Ελληνική τουριστική ανάπτυξη: Χαρακτηριστικά, διερευνήσεις, προτάσεις*. Αθήνα: Κριτική.

Τσάρτας, Π. (1996) *Τουρίστες, ταξίδια, τόποι: Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις στον τουρισμό*. Αθήνα: Εξάντας.

Τσίτουρας, Α. (1998) *Η εποχικότητα του τουρισμού στην Ελλάδα και τις ανταγωνίστριες χώρες*. Διαθέσιμο στο:

<http://www.grhotels.gr/GR/xee/ITEP/DocLib2/Forms/itemview.aspx?ID=6>

[πρόσβαση 05/05/2014].

Υδρία, (1992) *Γενική εγκυκλοπαίδεια σύγχρονων γνώσεων*. Αθήνα: Τέσσερα Έψιλον.

Φαρμακίδης, Γ. Ε. (2001) *Η Λάρισα: Τοπογραφική και ιστορική μελέτη*. Λάρισα: Γνώση.

Φεσσά-Εμμανουήλ, Ε. (1978) *Πολιτιστική ανάπτυξη: Νέα πολιτική ευθύνη στον Ελληνικό χώρο*. Αθήνα: Ολκός.

Φιδάνη, Μ. (2012) *Πολιτιστικός τουρισμός και τοπική ανάπτυξη: Ο ρόλος των μουσείων*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, ΑΠΘ.

Φούφας, Α. (2013) *Η δυναμική του διαδικτύου στον τουριστικό προορισμό*. Διπλωματική Εργασία, Τμήμα Οικιακής Οικολογίας & Οικονομίας, Σχολή Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας & Εφαρμοσμένων Οικονομικών, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.

Χατζηδάκης, Α. (2011) *Ανάλυση της πορείας της τουριστικής κίνησης 2001-2010*. Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (ΕΟΤ). Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.

Χιλιαδάκης, Σ. (1948) *Η Ομηρική φιλοξενία και ο τουρισμός στην αρχαία Ελλάδα*. Αθήνα: Δαρέμα.

Χιωτίνης, Ν. (2010) *Πολιτική και πολιτισμός*. Διαθέσιμο στο: http://www.teiath.gr/userfiles/eadsa_web_admin/lessons/st_semester/chiotinis/Politiki_politismos.pdf [πρόσβαση 08/08/2013].

Χουλιάρα, Π. (2010) *Διερεύνηση της λειτουργίας των ξενοδοχειακών μονάδων της Λάρισας και η συμβολή της στην περαιτέρω ανάπτυξη της πόλης*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική, Τμήμα Οικιακής Οικονομίας & Οικολογίας, Σχολή Γεωγραφίας, Περιβάλλοντος & Εφαρμοσμένων Οικονομικών, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.

Χριστοπούλου, Ό. (1991) *Αξιολόγηση της ζήτησης στα χιονοδρομικά κέντρα της Ελλάδας και η συμβολή της λειτουργίας τους στην ανάπτυξη των ορεινών περιοχών*. Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Δασολογίας & Φυσικού Περιβάλλοντος, Σχολή Γεωτεχνικών Επιστημών, ΑΠΘ.

Χρόνη, Σ. (2001) 'Δραστηριότητες αθλητισμού αναψυχής στην Ελλάδα: Ποιες είναι αυτές; Φυσική δραστηριότητα και ποιότητα ζωής'. Ειδικό Τεύχος: *Διοίκηση Δραστηριοτήτων Αναψυχής*, σσ. 20-27.

Ξενόγλωσση

Aas, C., Ladkin, A., Fletcher, J. (2005) 'Stakeholder collaboration and heritage management'. *Annals of Tourism Research*, 32 (1), pp. 28-48.

Adelaide City Council, (2015) *Economic value of heritage tourism – Consultant report*. Available at:

http://www.cityofadelaide.com.au/assets/documents/Economic_Value_of_Heritage_Tourism_-_Adelaide_2015_v4.pdf [access 10/05/2017].

Addison, L. (1996) 'An approach to community-based tourism planning in the Baffin region, Canada's far north – A retrospective'. In: Harrion, C. L. and Husbands, W. (eds), *Practicing responsible tourism*. New York: John Wiley & Sons, pp. 296-329.

Agricola, S. (1990) *Zeitsouveränität : Illusion oder möglichkeit?* Erkrath: Deutsche Gesellschaft für Freizeit.

Aitchison, C., McLeod, N., Shaw, S. (2000) *Leisure and tourism landscapes: Social and cultural geographies*. London: Routledge.

Akis, S., Peristianis, N., Warner, J. (1996) 'Residents' attitudes to tourism development: The case of Cyprus'. *Tourism Management*, 17 (7), pp. 481-494.

Allen, L. R., Long, P. T., Perdue, R. P., Kiesselbach, S. (1988) 'The impact of tourism development in residents' perceptions of community life'. *Journal of Travel Research*, 27 (1), pp. 27-36.

- Allen, L. R., Hafer, H. R., Long, P. T., Purdue, R. R. (1993) 'Rural residents' attitude towards recreation and tourism development'. *Journal of Travel Research*, 31 (4), pp. 27-33.
- Aluza, A., O' Leary, J. T., Morisson, A. M. (1998) 'Cultural and heritage tourism: Identifying niches for international travelers'. *Journal of Tourism Studies*, 9 (2), pp. 2-13.
- Anastassopoulos, G., Filippaios, F., Phillips, P. (2009) 'An electric investigation of tourism multinationals: Evidence from Greece'. *International Journal of Hospitality Management*, 28 (2), pp. 185-194.
- Andereck, K., Valentine, K., Knopf, Vogt, C. (2005) 'Residents' perceptions of community tourism impacts'. *Annals of Tourism Research*, 32 (4), pp. 1056-1076.
- Andriotis, K. and Vaughan, D. R. (2003) 'Urban residents' attitudes toward tourism development: The case of Crete'. *Journal of Travel Research*, 42 (2), pp. 172-185.
- Apostolakis, A. (2003) 'The convergence process in heritage tourism'. *Annals of Tourism Research*, 30 (4), pp. 795-812.
- Apostolopoulos, Y. and Sonmez, S. (2001) 'Greek tourism on the brink: Restructuring or stagnation and decline?'. In: Apostolopoulos, Y., Loukissas, P., Leontidou, L. (eds) *Mediterranean tourism: Facets of socioeconomic development and cultural change*. London: Routledge, pp. 72-86.
- Ardren, T. (2002) 'Conservations about the production of archaeological knowledge and community museums at Chunchucmil and Kochol, Yucatan, Mexico'. *World Archaeology*, 34 (2), pp. 379-400.
- Aref, F. (2011) 'Sense of community and participation for tourism development'. *Life Science Journal*, 8 (1), pp. 20-25.

Arnstein, R. S. (1969) 'A ladder of citizen participation'. *Journal of the American Institute of Planners*, 35 (4), pp. 216-224.

Ashworth, G. and Goodall, B. (1990) 'Tourist images: Marketing considerations'. In: Goodall, B. and Ashworth, G. (eds) *Marketing in the tourism industry: The promotion of destination regions*. London: Routledge, pp. 213-238.

Augustyn, M. A. (1998) 'The road to quality management in tourism'. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 10 (4), pp. 145-158.

Azhari, N. F. N. and Mohamed, E. (2012) 'Public perception: Heritage building conservation in Kuala Lumpur'. *Procedia – Social and Behavioral Studies*, 50, pp. 271-279.

Bahaire, T. and Elliott-White, M. (1999) 'Community participation in tourism planning and development in the historic city of York, England'. *Current Issues in Tourism*, 2 (2 – 3), pp. 243-276.

Bansal, H. and Eiselt, H. (2004) 'Exploratory research of tourist motivations and planning'. *Tourism Management*, 25 (3), pp. 387-396.

Bandyopadhyay, R. and Morrais, D. (2005) 'Representative dissonance: India's self and western image'. *Annals of Tourism Research*, 32 (4), pp. 1006-1021.

Barthel, D. (1990) 'Nostalgia for America's village past: Staged symbolic communities'. *International Journal of Politics, Culture and Society*, 4 (1), pp. 79-93.

Beeton, S. (2006) *Community development through tourism*. Collingwood: Landlinks Press.

Beierle, C. T. (1999) 'Using social goals to evaluate public administration in environmental decisions'. *Policy Studies Review*, 16 (3-4), pp. 75-103.

Berelson, B. (1971) *Content Analysis in Communication Research*. New York: Hafner.

Besculides, A., Lee, E. M. and McCormick, J. P. (2002) 'Residents' perceptions of the cultural benefits of tourism'. *Annals of Tourism Research*, 29 (2), pp. 307-322.

Bessiere, J. (1998) 'Local development and heritage: Traditional food and cuisine as tourist attractions in rural areas'. *Sociologia Ruralis*, 38 (1), pp. 21-34.

Blackstock, K. (2005) 'A critical look at community based tourism'. *Community Development Journal*, 40 (1), pp. 39-49.

Blank, U. (1989) *The community tourism industry imperative*. New York: Venture Publishing.

Boyd, S. W. and Singh, S. (2003) 'Destination communities: Structures, resources and types'. In: Singh, S., Timothy, J. D., Dowling, K. R., (eds), *Tourism in destination communities*. Oxford: CABI, pp. 19-33.

Boo, S. and Busser, A. J. (2006) 'Impact analysis of a tourism festival on tourists destination images'. *Event Management*, 9 (4), pp. 223-237.

Botton de, A. (2002) *The art of travel*. London: Hamish Hamilton.

Bowitz, E. and Ibenholt, K. (2009) 'Economic impacts of cultural heritage: Research and perspectives'. *Journal of Cultural Heritage*, 10 (1), pp. 1-8.

Brent Ritchie, J. R., (1993) 'Crafting a destination vision: Putting the concept of resident-responsive tourism into practice'. *Tourism Management*, 24 (3), pp. 331-339.

Brianas, J. (2011) *Resurrection of Achilles' homeland and capital city Phthia: What historical research reveals*. Available at: http://achillesfoundation.org/uploads/2011_-_Resurrection_of_Achilles_Homeland.pdf [access 08/06/2015].

- Bryman, A. (2004) *Social research Methods*, 2nd edition. Oxford: Oxford University Press.
- Buanes, A., Jentoft, S., Maurstad, A., Soreng, S., Karlsen, G. (2005) 'Stakeholder participation in Norwegian coastal zone planning'. *Ocean and Coastal Management*, 48 (9 – 10), pp. 658-669.
- Buckley, P. J. and Papadopoulos, S. I. (1986) 'Marketing Greek tourism – The planning process'. *Tourism Management*, 7 (2), pp. 86-100.
- Buhalis, D. (2010) 'Tourism in Greece: Strategic analysis and challenges'. *Current Issues in Tourism*, 4 (5), pp. 440-480.
- Campbell, L. M. (1999) 'Ecotourism in rural developing communities'. *Annals of Tourism Research*, 26 (3), pp. 534-553.
- Candon, A. (2000) 'Marketing the Ulster history park'. In: Buttimer, N., Rynne, C., Guerin, H. (eds) *The heritage of Ireland*. Cork: Collins Press, pp. 607-617.
- Casson, L. (1994) *Travel in the ancient world*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Castells, M. (2004) *The information age: Economy, society and culture*, 2nd edition. Oxford: Blackwell Publishing.
- Cater, E. A. (1993) 'Ecotourism in the third world: Problems for sustainable development'. *Tourism Management*, 14 (2), pp. 85-90.
- Cazes, G. H. (1989) 'Alternative tourism: Reflections on an ambiguous concept'. In: Singh, T. V., Theuns, L., Go, F. (eds) *Towards appropriate tourism: The case of developing countries*. Frankfurt: Peter Lang, pp. 117-126.
- Chhabra, D. (2009) 'Proposing a sustainable marketing framework for heritage tourism'. *Journal of Sustainable Tourism*, 17 (3), pp. 301-320.

Chirikure, S., Manyanga, M., Ndoro, W., Pwiti, G. (2010) 'Unfulfilled promises? Heritage management and community participation at some Africa's cultural heritage sites'. *International Journal of Heritage Studies*, 16 (1 – 2), pp. 30-44.

Chirikure, S. and Pwiti, G. (2008) 'Community involvement in archaeology and cultural heritage management'. *Current Anthropology*, 49 (3), pp. 467-485.

Choguill, G. B. M. (1996) 'A ladder of community participation for underdeveloped countries'. *Habitat International*, 20 (3), pp. 431-444.

Coccossis, H., Parpairis, A., Priestley, G. K. (1996) 'Tourism and carrying capacity in coastal areas: Mykonos, Greece'. In: Priestley, G. K., Edwards, J. A., Coccossis, H. (eds) *Sustainable tourism? European experiences*. Wallingford: CABI, pp. 153-175.

Cohen, E. (1984) 'The sociology of tourism: Approaches, issues and findings'. *Annual Reviews of Sociology*, 10, pp. 373-392.

Cooper, C., Fletcher, J., Gilbert, D., Wanhill, S. (1999) *Tourism: Principles and practice*. New York: Longman.

Choi, C. H. and Sirakaya, E. (2006) 'Sustainability indicators for managing community tourism'. *Tourism Management*, 27 (6), pp. 1274-1289.

Chuang, S. C. (2007) 'Sadder but wiser or happier and smarter? A demonstration of judgment and decision making'. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 141 (1), pp. 63-76.

Cohen, N. (1999) *Urban conservation*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Cohen, J. (1988) *Statistical power and analysis for the behavioral Sciences*, 2nd edition. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Cole, S. (1997) 'Anthropologists, local communities and sustainable tourism development'. In: Stabler, J. M. (ed.) *Tourism and sustainability: Principles to practice*. Wallingford: CABI, pp. 219-229.

Cowlishaw, G. (1988) *Black, white or brindle: Race in rural Australia*. Melbourne: Cambridge University Press.

Csapo, J. (2012) 'The role and importance of cultural tourism in modern tourism industry'. In: Kasimoglu, M. and Aydin, H. (eds) *Strategies for tourism industry: Micro and macro perspectives*. Rijeka: InTech. Also available at <http://cdn.intechopen.com/pdfs-wm/35715.pdf> [access 29/08/2014].

Dahlin, B. (2000) 'The barricade and abandonment of Chunchucmil: Implications for northern Maya warfare'. *Latin American Antiquity*, 11 (3), pp. 283-298.

Damm, C. (2005) 'Archaeology, ethnohistory and oral traditions: Approaches to the indigenous past'. *Norwegian Archaeological Review*, 38 (2), pp. 73-87.

Dann, G. (1981) 'Tourist motivation: An appraisal'. *Annals of Tourism Research*, 8 (2), pp. 187-219.

Dann, G. (1996) 'People of Tourist Brochures'. In: Selwyn, T. (ed.) *The Tourist Image: Myths and Myth Making Tourism*. New York: John Wiley and Sons, pp. 61-81.

David, H. (2000) *A globalizing world? Culture, economics, politics*. London: Routledge.

Davidoff, P. (1965) 'Advocacy and pluralism in planning'. *Journal of the American Institute of Planners*, 31 (4), pp. 331-338.

Delamere, T. and Hinch, D. T. (1994) 'Community festivals: Celebration or sellout?'. *Recreation Canada*, 52 (1), pp. 26-29.

Department of Museum Malaysia (2016) *Lenggong archaeological site*. Available at: www.jmm.gov.my/ms/muzium-arkeologi-lenggong [access 10/05/2016].

Dian, M. A. and Abdullah, C. N. (2013) 'Public participation in heritage sites conservation in Malaysia: Issues and challenges'. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 101, pp. 248-255.

Dredge, D. (2010) 'Place change and tourism development conflict: Evaluating public interest'. *Tourism Management*, 31 (1), pp. 104-112.

Driver, B., Brown, P., Peterson, G. (1991) *Benefits of leisure*. State College PA: Venture Publishing.

Dyer, P., Gursoy, D., Sharma, B., Carter, J. (2007) 'Structural modeling of resident perceptions of tourism and associated development on the Sunshine coast, Australia'. *Tourism Management*, 28 (2), pp. 409-422.

Earl, J. (2003) *Building conservation philosophy*, 3rd edition. London: Donhead.

ECTARC, (1989) *Contribution to the drafting of a charter for cultural tourism*. Wales: Llangollen

Elliot, A. M. and Schmutz, V. (2012) 'World heritage: Constructing a universal cultural order'. *Poetics*, 40 (3), pp. 256-277.

Elsorady, A. D. (2012) 'Heritage conservation in Rosetta (Rashid): A tool for community improvement and development'. *Cities*, 29 (6), pp. 379-388.

Esman, R. M. (1984) 'Tourism as ethnic preservation: The Cajuns of Louisiana'. *Annals of Tourism Research*, 11 (3), pp. 451-467.

Fodness, D. and Murray, B. (1999) 'A model of tourist information search behavior'. *Journal of Travel Research*, 37 (3), pp. 220-230.

Foster, D. (1985) *Travel and tourism management*. London: McMillan.

Francioni, F. (2004) 'Beyond state sovereignty: The protection of cultural heritage as a shared interest of humanity'. *Michigan Journal of International Law*, 25 (4), pp. 1209-1226.

Garin-Munoz, T. and Amaral, T. (2000) 'An econometric model for international tourism flows to Spain'. *Applied Economic Letters*, 7 (8), pp. 525-529.

Garrod, B., Fyall, A., Leask, A., Reid, E. (2012) 'Engaging residents as stakeholders of the visitor attraction'. *Tourism Management*, 33 (5), pp. 1159-1173.

Garrod, B. and Fyall, A. (2000) 'Managing heritage tourism'. *Annals of Tourism Research*, 27 (3), pp. 682-708.

Garrod, F. and Fyall, A. (1998) 'Beyond the rhetoric of sustainable tourism?'. *Tourism Management*, 19 (3), pp. 199-212.

Gnoth, G. and Zins, H. A. (2013) 'Developing a tourism cultural contact scale'. *Journal of Business Research*, 66 (6), pp. 738-744.

Gonzalez, V. M. (2008) 'Intangible heritage tourism and identity'. *Tourism Management*, 29 (4), pp. 807-810.

Goosens, C. (2000) 'Tourism information and pleasure motivation'. *Annals of Tourism Research*, 27 (2), pp. 301-321.

Gosall, K. N. and Gosall, S. G. (2012) *Doctor's guide to critical approach*, 3rd edition. Knutsford: Pastest.

Goudling, C. and Domic, D. (2009) 'Heritage, identity and ideological manipulation: The case of Croatia'. *Annals of Tourism Research*, 36 (1), pp. 85-102.

Graham, B. (2002) 'Heritage as knowledge: Capital or culture?'. *Urban Studies*, 39 (5), pp. 1003-1017.

Gray, B. (1985) 'Conditions facilitating interorganizational collaboration'. *Human Relations*, 38 (10), pp. 911-936.

Greer, S., Harrison, R., McIntyre-Tamwoy, S. (2002) 'Community-based archaeology in Australia'. *World Archaeology*, 34 (2), pp. 265-287.

Grefe, X. (2004) 'Is heritage an asset or a liability?'. *Journal of Cultural Heritage*, 5 (3), pp. 301-309.

Grimwade, G. and Carter, B. (2000) 'Managing small heritage sites with interpretation and community involvement'. *International Journal of Heritage Studies*, 6 (1), pp. 33-48.

Gullino, P. and Larcher, F. (2013) 'Integrity in Unesco world heritage sites: A comparative study for rural landscapes'. *Journal of Cultural Heritage*, 14 (5), pp. 389-395.

Gunn, C. A. (1988) *Tourism planning*, 2nd edition. New York: Taylor and Francis.

Gursoy, D., Chi, C. G., Dyer, P. (2010) 'Local's attitudes toward mass and alternative tourism: The case of Sunshine coast, Australia'. *Journal of Travel Research*, 49 (3), pp. 381-394.

Gursoy, D. and Kendall, K. W. (2006) 'Hosting mega events: Modeling local's support'. *Annals of Tourism Research*, 33 (3), pp. 603-623.

Gursoy, D. and Rutherford, D. G. (2004) 'Host attitudes toward tourism: An improved structural model'. *Annals of Tourism Research*, 31 (3), pp. 495-516.

Gursoy, D., Jurowski, C., Uysal, M. (2002) 'Resident attitudes: A structured modeling approach'. *Annals of Tourism Research*, 29 (1), pp. 79-105.

Hall, C. M. and Lew, A. (2009) *Understanding and managing tourism impacts: An integrated approach*. London: Routledge.

Hall, C. M. (1998) 'The politics of decision – making and top – down planning'. In: Tyler, D., Guerrier, Y., Robertson, M. (eds) *Managing tourism in cities: Policy, process and practice*. Chichester: Wiley, pp. 9-24.

Handler, R. (1986) 'Authenticity'. *Anthropology Today*, 2 (1), pp. 2-4.

Hannerz, U. (1992) *Cultural complexity: Studies in the social organization of meaning*. New York: Columbia University Press.

Haralambopoulos, N. and Pizam, A. (1996) 'Perceived impacts of tourism: The case of Samos'. *Annals of Tourism Research*, 23 (3), pp. 503-526.

Hardy, A., Beeton, R., Pearson, L. (2002) 'Sustainable tourism: An overview of the concept and its position in relation to conceptualizations of tourism'. *Journal of Sustainable Tourism*, 10 (6), pp. 475-496.

Hardy, C. and Phillips, N. (1998) 'Strategies of engagement: Lessons from the critical examination of collaboration and conflict in an interorganizational domain'. *Organization Science*, 9 (2), pp. 217-230.

Harun, N. S. (2011) 'Heritage building conservation in Malaysia: Experience and challenges'. *Procedia Engineering*, 20, pp. 41-53.

Haywood, K. M. (1988) 'Responsible and responsive tourism planning in the community'. *Tourism Management*, 9 (2), pp. 105-118.

Healy, P. (1998) 'Collaborative planning in a stakeholder society'. *Journal of Town Planning Review*, 69 (1), pp. 1-21.

Heritage Council of Western Australia, (2008) *Economic value of heritage tourism in the city of Perth*, WA. Available at:

<https://www.perth.wa.gov.au/sites/default/files/documents/Heritage-Economic-Value.pdf.pdf> [access 10/05/2017].

Hewison, R. (1988) 'Great expectations – hyping heritage'. *Tourism Management*, 9 (3), pp. 239-240.

Hewison, R. (1987) *The heritage industry: Britain in a climate of decline*. London: Methuen.

Ho, S. Y. P. and McKercher, B. (2004) 'Managing heritage resources as tourism products'. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 9 (3), pp. 255-266.

Hofstede, G. (1980) *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*, 2nd edition. London: Sage.

Holloway, J. C. (1996) *The business of tourism*. England: Addison Wesley Longman.

Holmes, K. (2006) 'Experiential learning or exploitation? Volunteers for work experience in the UK museums sector'. *Museum Management and Curatorship*, 21 (3), pp. 240-253.

Howell, E. R., Olsen, E. M., Olsen, D. (1987) *Designing a citizen involvement program: A guidebook for involving citizens in the resolution of environmental issues*. Corvallis, OR: Western Rural Development Center.

Huang, C. H., Tsaur, J. R. and Yang, C. H. (2012) 'Does world heritage list really induce more tourists? Evidence from Macau'. *Tourism Management*, 33 (6), pp. 1450-1457.

Huberman, M. A. and Miles, B. M. (1998) 'Data Management and Analysis Method'. In: Denzin, K. N. and Lincoln, S. Y. (eds) *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. Thousand Oaks: Sage Publications, pp. 179-210.

Hughes, H. L. (2002) 'Culture and tourism: A framework for further analysis'. *Managing Leisure*, 7 (3), pp. 164-175.

Huibin, X., Marzuki, A., Razak, A. A. (2012) 'Protective development of cultural heritage tourism: The case of Lijiang, China'. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*, 7 (1), pp. 39-54.

Hunter, C. and Green, H. (1995) *Tourism and the environment: A sustainable relationship?* London: Routledge.

Irish Tourist Board (1988) *Inventory of cultural tourism resources in the member states and assessment of methods used to promote them*. Brussels: Commission of the European Communities.

Irvin, R. A. and Stansbury, J. (2004) Citizen participation in decision making: Is it worth the effort?'. *Public Administration Review*, 64 (1), pp. 55-65.

Isager, J. (2007) 'Visitors to Nicopolis in the reigns of Augustus and Ali Pacha'. In: Karampelas, N, and Stork, M. (eds) *Nicopolis B*, Volume I. Preveza: Actia Nicopolis, pp. 29-41.

Jaafar, M., Noor, M. S., Rasoolimanesh, S. M. (2015) 'Perception of young local residents toward sustainable conservation programmes: A case study of the Lenggong world cultural heritage site'. *Tourism Management*, 48, pp. 154-163.

Jackson, P. (1989) *Maps of meaning: An introduction to cultural geography*. London: Unwin Hyman.

Jamal, T. B. and Getz, D. (1999) 'Community roundtables for tourism-related conflicts: The dialectics of consensus and process structures'. *Journal of Sustainable Tourism*, 7 (3 – 4), pp. 290-313.

Jamal, T. B. and Hill. S. (2004) 'Developing a framework for indicators of authenticity: The place and space of cultural heritage tourism'. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 9 (4), pp. 353-372.

Jameson, F. (2000) 'Globalization and political strategy'. *New Left Review*, 4 (2), pp. 49-68.

Jimura, T. (2011) 'The impact of world heritage site designation on local communities – A case study of Ogimachi, Shirakawa-Mura, Japan'. *Tourism Management*, 32 (2), pp. 288-296.

Jogarathnam G., Chon K., McCleary K., Miguela M., Yoo J. (2005), 'An analysis of institutional contributors to three major academic tourism journals: 1992-2001'. *Tourism Management*, 26, (5), pp. 641-648.

Johnson, C. N. (1999) 'Framing the past: Time, space and the politics of heritage tourism in Ireland'. *Political Geography*, 18 (2), pp. 187-207.

Kalogeropoulou, H. (1996) 'Cultural tourism in Greece'. In: Richards, G. (ed.) *Cultural tourism in Europe*. Wallingford: CABI, pp. 134-142.

Kaplan, M. (1975) *Leisure theory and policy*. New York: John Wiley and Sons.

Karpodini-Dimitriadi, E. (1999) 'Developing cultural tourism in Greece'. In: Robinson, M. and Boniface, P. (eds) *Tourism and cultural conflicts*. Oxford: CABI, pp. 113-127.

Kelly, J.R. (1985) *Recreation Business*. New York: John Wiley.

Kerstetter, L. D., Confer, J. J. and Graefe, R. A., (2001) 'An exploration of the specialization concept within the context of heritage tourism'. *Journal of Travel Research*, 39 (3), pp. 267-274.

Kester, J. (2008) *Tourism 2020 vision revisited... A road map for tourism towards 2030*. Available at:

https://www.modul.ac.at/uploads/files/research/tourmis/2008/International_Seminar_Kester_UNWTO_2030_.pdf [access 22/07/2014].

Kigongo, R. and Reid, A. (2007) 'Local communities, politics and the management of the Kasubi tombs, Uganda'. *World Archaeology*, 39 (3), pp. 371-384.

Kim, K., Uysal, M., Sirgy, M. J. (2013) 'How does tourism in a community impact the quality of life of community residents?'. *Tourism Management*, 36, pp. 527-540.

King, C. S., Feltey, M. K., Susel, B. O' N. (1998) 'The question of participation: Toward authentic public participation in public administration'. *Public Administration Review*, 58 (4), pp. 317-326.

King, B., Pizam, A., Milman, A. (1993) 'Social impacts of tourism: Host perceptions'. *Annals of Tourism Research*, 20 (4), pp. 650-665.

Knieling, J. and Othengrafen, F. (2009) 'En route to a theoretical model for comparative research on planning cultures'. In: Knieling, J. and Othengrafen, F. (eds) *Planning cultures in Europe: Decoding cultural phenomena in urban and regional planning*. Farnham: Ashgate, pp. 39-63.

Knight, M.D. (2012) 'Crisis, time and social memory in central Greece'. *History and Anthropology*, 23 (3), pp. 349-374.

Konisky, M. D. and Beierle, C. T. (2001) 'Innovations in public participation and environmental decision making: Examples from the Great Lakes region'. *Society and Natural Resources*, 14 (9), pp. 815-826.

Kontogeorgopoulos, N. (2005) 'Community-based ecotourism in Phuket and Ao Phangnga, Thailand: Partial victories and bittersweet remedies'. *Journal of Sustainable Tourism*, 13 (1), pp. 4-23.

Kostopoulou, S. and Kyritsis, I. (2003) 'Local people's perception of sustainable tourism development in protected mountain areas: The case of mount Olympus'. *Sustainable World*, 6, 47-58.

Kousis, M. (1989) 'Tourism and the family in a rural Cretan community'. *Annals of Tourism Research*, 16 (3), pp. 318-332.

Kouthouris, C. (2006) 'Leisure, recreation, entertainment, athletics: Issues meaning and their relationships'. *Inquiries in Sport and Physical Education* 4 (1), pp. 68-77.

Knight, M. D. (2012) 'Cultural proximity: Crisis, time and social memory in central Greece'. *History and Anthropology*, 23 (3), pp. 349-374.

Kwan, F. V. C. and McCartney, G. (2005) 'Mapping resident perceptions of gaming impacts'. *Journal of Travel Research*, 44 (2), pp. 177-187.

Ladkin, A. and Bertramini, A. (2002) 'Collaborative tourism planning: A case study of Cusco, Peru'. *Current Issues in Tourism*, 5 (2), pp. 71-93.

Lagos, D. (2003) 'Regional tourism inequalities in Greece and tourism policy measures'. In: Deffner, A., Konstadakopoulos, D. and Psycharis, Y. (eds) *Culture and regional economic development in Europe: Cultural, political and social perspectives*. Volos: University of Thessaly Press, pp. 325-358.

Lankford, S. V. and Howard, D. R. (1994) 'Developing a tourism impact attitude scale'. *Annals of Tourism Research*, 21 (1), pp. 121-139.

Lankford, S. V. (1994) 'Attitudes and perceptions toward tourism and rural regional development'. *Journal of Travel Research*, 32 (3), pp. 35-43.

Latkova, P. and Vogt, C. A. (2012) 'Residents' attitudes toward existing and future tourism development in rural communities'. *Journal of Travel Research*, 51 (1), pp. 50-67.

Lawrence, L. R. and Deagen, A. D. (2001) 'Choosing public participation methods for natural resources: A context specific guide'. *Society and Natural Resources*, 14 (10), pp. 857-872.

Lea, J. (1988) *Tourism development in the third world*. London: Routledge.

Leask, A. (2011) *Visitor management at world heritage site: New Lanark world heritage site, Scotland*. Oxford: Goodfellow.

Lee, H. T. (2013) 'Influence analysis of community resident support for sustainable tourism development'. *Tourism Management*, 34, pp. 37-46.

Lee, J. T., Li, J., Kim, H-K. (2007) 'Community residents' perceptions and attitudes towards heritage tourism in a historic city'. *Tourism and Hospitality Planning and Development*, 4 (2), pp. 91-109.

Lepp, A. (2007) Residents' attitudes towards tourism in Bigodi village, Uganda'. *Tourism Management*, 28 (3), pp. 876-885.

Leitner, M., Leitner, S. and Associates (1996) *Leisure enhancement*, 2nd edition. New York: Haworth.

Li, W. (2006) 'Community decision-making: Participation in development'. *Annals of Tourism Research*, 33 (1), pp. 132-143.

Li, Y. (2004) Exploring community tourism in China: The case of Nanshan cultural tourism zone. *Journal of Sustainable Tourism*, 12 (3), pp. 175-187.

Liepins, R. (2000) 'New energies for an old idea: Reworking approaches to "community" in contemporary rural studies'. *Journal of Rural Studies*, 16 (1), pp. 23-35.

Lindberg, K. and Johnson, L. R. (1997) 'Modelling resident attitudes toward tourism'. *Annals of Tourism Research*, 24 (2), pp. 402-424.

Littrell, M. A., Anderson, L. F. and Brown, P. J. (1993) 'What makes a craft souvenir authentic?'. *Annals of Tourism Research*, 20 (1), pp. 197-215.

Liu, J. C., Sheldon, P. J., Var, T. (1987) 'Resident perceptions of the environment impacts of tourism'. *Annals of Tourism Research*, 14 (1), pp. 17-37.

Lorde, T., Greenidge, D., Devonish, D. (2011) 'Local residents' perceptions of the impacts of the ICC cricket World Cup 2007 on Barbados: Comparisons of pre- and post-games'. *Tourism Management*, 32 (2), pp. 349-356.

Loulanski, T. (2006) 'Cultural heritage in socio-economic development: Local and global perspectives'. *Environments Journal*, 34 (2), pp. 51-69.

Lowenthal, D. (1985) *The past as a foreign country*. London: Cambridge University Press.

Madrigal, R. (1994) 'Residents' perceptions and the role of government'. *Annals of Tourism Research*, 22 (1), pp. 86-102.

Manyara, G, and Jones, E. (2007) 'Community-based tourism enterprises development in Kenya: An exploration of their potential as avenues of poverty reduction'. *Journal of Sustainable Tourism*, 15 (6), pp. 628-644.

Marien, C. and Pizam, A. (1997) 'Implementing sustainable tourism development through citizen participation in the planning process'. In: Wahab, S. and Pigram, J. (eds) *Tourism development and growth: The challenge of sustainability*. London: Routledge, pp. 164-178.

Marshall, Y. (2002) 'is community archaeology?'. *World Archaeology*, 34 (2), pp. 211-219.

Martens, T. and Timothy, D. J. (2006) 'Burying tombstone: Fading authenticity in a wild west tourist destination'. *Annual Conference of the Association of American Geographers*, Chicago, March, 7-10.

Martha, L. and Kotsaki, A. (2014) 'Ancient Greek drama and its architecture as a means to reinforce tourism in Greece'. *Procedia – Social and Behavioral Studies*, 148, pp. 573-578.

Martin, B. and Mason, S. (1999) *Transforming the future: Rethinking free time and work*. Sudbury: Leisure Consultants.

Maslow, A. H. (1970) *Motivation and personality*, 2nd edition. New York: Harper and Row.

Mason, P. (2003) *Tourism impacts, planning and management*. London: Elsevier.

Matarrita-Cascante, D., Brennan, M. A., Luloff, A. E. (2010) 'Community agency and sustainable tourism development: The case of La Fortuna, Costa Rica'. *Journal of Sustainable Tourism*, 18 (6), pp. 735-756.

McCanell, D. (1992) *Empty meeting grounds: The tourist papers*. London: Routledge.

McCool, S. F. and Martin, S. R. (1994) 'Community attachment and attitudes towards tourism development'. *Journal of Travel Research*, 32 (3), pp. 29-34.

McDonald, R. and Jolliffe, L. (2003) 'Cultural rural tourism: Evidence from Canada'. *Annals of Tourism Research*, 30 (2), pp. 307-322.

McDonald, S. (2006) 'Undesirable heritage: Fascist material culture and historical consciousness in Nuremberg'. *International Journal of Heritage Studies*, 12 (1), pp. 9-28.

McIntosh, A. and Prentice, R. (1999) 'Affirming authenticity: Consuming cultural heritage'. *Annals of Tourism Research*, 26 (3), pp. 589-612.

McIntosh, R. and Goeldner, C. (1990) *Tourism, principles, practices, philosophies*. New York: Wiley.

McKercher, B. and Ho, S. Y. P. (2006) 'Assessing the tourism potential of smaller cultural and heritage attractions'. *Journal of Sustainable Tourism*, 14 (5), pp. 473-488.

Meurs, P. (2000) *De moderne historische Stad*. Rotterdam: NAI.

Midgley, J. (1986) 'Introduction: social development, the state and participation'. In: Midgley, J., Hall, A., Hardiman, M., Narine, D. *Community participation, social development and the state*. New York: Methuen and Co, pp. 1-11.

Mitchell, J. and Ashley, C. (2007) *Can tourism offer pro-poor pathways to prosperity?* Available at: <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/110.pdf> [access 24/08/2016].

Moldoveanu, M. and Ioan-Franc, V. (2011) 'The impact of the economic crisis on culture'. *Review of General Management*, 14 (2), pp. 15-35.

Moussios, G. (1999) 'Greece country report'. *Travel and Tourism Intelligence*, 2, pp. 25-49.

Murphy, P. E. (1985) *Tourism: A community approach*. London: Methuen.

Nepal Tourism Board (2001) *National ecotourism strategy and marketing program* in Nepal. Kathmandu: Nepal Tourism Board.

Nicholas, N. L., Thapa, B., Ko, J. Y. (2009) 'Residents' perspectives of a world heritage site: The Pitons management area, St. Lucia'. *Annals of Tourism Research*, 36 (3), pp. 31-253.

Nicoletta, R. and Servidio, R. (2012) 'Tourists' opinions and their selection of tourism destination images: An affective and motivational evaluation'. *Tourism Management Perspectives*, 4, pp. 19-27.

Nunkoo, R. and Ramkisoon, H. (2010) 'Modelling community support for a proposed integrated resort project'. *Journal of Sustainable Tourism*, 18 (2), pp. 257-277.

Nuryanti, W. (1996) 'Heritage and postmodern tourism'. *Annals of Tourism Research*, 23 (2), pp. 249-260.

Nyaupane, P. G. and Timothy, J. D. (2010) 'Heritage awareness and appreciation among community residents: Perceptions from Arizona, USA'. *International Journal of Heritage Studies*, 16 (3), pp. 225-239.

Nyaupane, P. G., Morais, B. D., Dowler L. (2006) 'The role of community involvement and number/type of visitors on tourism impacts: A controlled comparison of Annapurna, Nepal and northwest Yunnan, China'. *Tourism Management*, 27 (6), pp. 1373-1385.

Okazaki, E. (2008) 'A community-based tourism model: Its conception and use'. *Journal of Sustainable Tourism*, 16 (5), pp. 511-529.

Olszewska, A. and Roberts, K. (1989) *Leisure and lifestyle: A comparative analysis of free time*. London: Sage.

Orr, N. (2006) 'Museum volunteering: Heritage as "serious leisure"'. *International Journal of Heritage Studies*, 12 (2), pp. 194-210.

Ostrom, E. (1990) *Governing the commons*. New York: Cambridge University Press.

Oxford Economics (UK) (2016) *The impact of heritage tourism for the UK economy*. Available at: <https://www.hlf.org.uk/economic-impact-uk-heritage-tourism-economy> [access 10/05/2017].

- Packer, J. and Ballantyne, R. (2002) 'Motivational factors and the visitor experience: A comparison of three cities'. *Curator: The Museum Journal*, 45 (3), pp. 183-198.
- Park yu, H. (2009) 'Heritage tourism: Emotional journeys into nationhood'. *Annals of Tourism Research*, 37 (1), pp. 116-135.
- Pearce, D. (1992) 'Alternative tourism: Concepts, classifications and questions. In: Smith, V. L. and Eadington, W. R. (eds) *Tourism alternatives: Potentials and problems in the development of tourism*. New York: John Wiley and Sons, pp. 18-30.
- Pendlebury, J. (2009) *Conservation in the age of consensus*. Abingdon: Routledge.
- Perhavec, D. D., Rebolj, D., Suman, N. (2014) 'Systematic approach for sustainable conservation'. *Journal of Cultural Heritage*, 16 (1), pp. 81-87.
- Peterkova, J. (2003) *European cultural identity: The role of cultural heritage in the process of mutual communication and creation of consciousness of common cultural identity*. Available at: www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/JPeterkova1.pdf [access 29/08/2014].
- Peterson, K. (1994) 'The heritage resource as seen by the tourist: The heritage connection'. In: Harssel van, J. (ed) *Tourism: An exploration*, 3rd edition. New Jersey: Prentice Hall, pp. 242-249.
- Plackett, R. L. (1983) 'Karl Pearson and the chi-squared test'. *International Statistical Review*, 51 (1), pp. 59-72.
- Pluss, C. and Backes, M. (2002) *Red card for tourism? 10 principles and challenges for a sustainable tourism development in the 21st century*. Freiburg: Dante.
- Poria, Y., Butler, R., Airey, D. (2003) 'The core of heritage tourism'. *Annals of Tourism Research*, 30 (1), pp. 238-254.

Poria, Y., Butler, R., Airey, D. (2001) 'Clarifying heritage tourism'. *Annals of Tourism Research*, 28 (4), pp. 1047-1049.

Porter, R. E. and Samovar, L. A. (1988) 'Approaching intercultural communication'. In: Samovar, L. A. and Porter, R. E. (eds) *Intercultural communication: A reader*, 5th edition. Belmont: Wadsworth, pp. 15-30.

Poulios, I. (2014) *The past in the present: A living heritage approach – Meteora, Greece*. London: Ubiquity Press.

Prayag, G., Hosany, S., Odeh, K. (2013) 'The role of tourists' emotional experience and satisfaction in understanding behavioral intentions'. *Journal of Destination Marketing & Management*, 2 (2), pp. 118-127.

Prayag, G., Hosany, S., Nunkoo, R., Alders, T. (2013) 'London residents' support for the 2012 Olympic Games: The mediating effect of overall attitude'. *Tourism Management*, 36, pp. 629-640.

Prentice, K. (1993) *Tourism and heritage attractions*. London: Routledge.

Prentice, R. (1993) 'Community-driven tourism planning and residents' preferences'. *Tourism Management*, 14 (3), pp. 218-227.

Pridham, G. (1999) 'Towards sustainable tourism in the Mediterranean? Policy and practice in Italy, Spain and Greece'. *Environmental Politics*, 8 (2), pp. 97-116.

Purdue, R. R., Long, P. T., Allen, L. R. (1990) 'Resident Support for Tourism Development'. *Annals of Tourism Research*, 16 (4), pp. 586-599.

Ranke, L. (1824) *Geschichte der Romanischen und Germanischen Volker von 1494 bis 1541*. Essen: Phaidon-Vollmer.

Reed, M. (1997) 'Power relationships and community based tourism planning'. *Annals of Tourism Research*, 24 (3), pp. 566-591.

Rehmet, J. and Dinnie, K. (2013) 'Citizen brand ambassadors: Motivations and perceived effects'. *Journal of Destination Marketing & Management*, 2 (1), pp. 31-38.

Reid, G. D., Mair, H., George, W. (2004) Community tourism planning: A self – assessment instrument'. *Annals of Tourism Research*, 31 (3), pp. 623-639.

Reid, G. D. (2003) *Tourism, globalization and development: Responsible tourism planning*. London: Pluto Press.

Revilla, A. M., Saris, E. W., Krosnick, A. J. (2014) 'Choosing the number of categories in agree-disagree scales'. *Sociological Methods & Research*, 43 (1), pp. 73-97.

Richards, G. (2001) 'The development of cultural tourism in Europe'. In: Richards, G. (ed) *Cultural attractions and European tourism*. Wallingford: CABI, pp. 3-30.

Richards, G. (1996) (ed.) *Cultural tourism in Europe*. Wallingford: CABI.

Ritchie, W. B. and Inkari, M. (2006) 'Host community attitudes toward tourism and cultural tourism development: The case of the Lewes district, southern England'. *International Journal of Tourism Research*, 8 (1), pp. 27-44.

Ritchie, J. (1988) 'Consensus policy formulation in tourism'. *Tourism Management*, 9 (3), pp. 199-212.

Rittichainuwat, N. B., Chakraborty, G. and Rattanaphinanchai, S. (2014) 'Tourists' motivations to travel during financial crisis'. *Journal of Quality Assurance in Hospitality and Tourism*, 15 (1), pp. 100-113.

Rosenau, N. J. (1996) 'The dynamics of globalization: Toward an operational formulation'. *Security Dialogue*, 27 (3), pp. 247-262.

Rosener, B. J. (1982) 'Making bureaucrats responsive: A study of the impact of citizen participation and staff recommendations on regulatory decision making'. *Public Administration Review*, 42 (4), pp. 339-345.

Russell, S. and Vidler, E. (2000) 'The rise and fall of government – Community partnerships for urban development: Grassroots testimony from Colombo'. *Environment & Urbanization*, 12 (1), pp. 73-86.

Russo, P. A. and van der Borg, J. (2002) 'Planning considerations for cultural tourism: A case study of four European cities'. *Tourism Management*, 23 (6), pp. 631-637.

Ryan, C. and Montgomery, D. (1994) 'The attitudes of Bakewell residents to tourism and issues in community responsive tourism'. *Tourism Management*, 15 (5), pp. 358-369.

Said, Y. S., Aksah, H. and Ismail, D. E. (2013) 'Heritage conservation and regeneration of historic areas in Malaysia'. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 105, pp. 418-428.

Salazar, B. N. (2012) 'Community-based cultural tourism: Issues, threats and opportunities'. *Journal of Sustainable Tourism*, 20 (1), pp. 9-22.

Schofield, J. and Szymanski, R. (2011) *Local heritage, global context: Cultural perspectives on sense of place*. Farnham: Ashgate.

Schuster, J. M. D. (1993) 'The public interest in the art museums public'. In: Gubbels, T. and van Hemel, A. (eds) *Art museums and the price of success: An international comparison*. Amsterdam: Bookmanstichting, pp. 45-60.

Sebele, S. L. (2010) 'Community-based tourism ventures, benefits and challenges: Khama rhino sanctuary trust, central district, Botswana'. *Tourism Management*, 31 (1), pp. 136-146.

Selye, H. (1956) *The stress of life*. New York: McGraw-Hill.

SETE, (2010) *Greek tourism 2020: Proposal for the new development model*. Available at: http://issuu.com/sete-ebooks/docs/sete_2020_en [access 23/07/2014].

Shaw, G. and Williams, M. (2004) *Tourism and tourist spaces*. London: Sage Publishing.

Shaw, G. and Williams, A. (1994) *Critical issues in tourism: A geographical perspective*. Oxford: Blackwell Publishers.

Sheldon, J. P. and Abenoja, T. (2001) 'Resident attitudes in a mature destination: The case of Waikiki'. *Tourism Management*, 22 (5), pp. 435-443.

Silberberg, T. (1995) 'Cultural tourism and business opportunities for museums and heritage sites'. *Tourism Management*, 16 (5), pp. 361-365.

Simmons, G. D. (1994) 'Community participation in tourism planning'. *Tourism Management*, 15 (2), pp. 98-108.

Simpson, C. M. (2008) 'Community benefit tourism initiatives – A conceptual oxymoron?'. *Tourism Management*, 29 (1), pp. 1-18.

Sirakaya, E., Jamal, T., Choi, H. S. (2001) 'Developing tourism indicators for destination sustainability'. In: Weaver, B. D. (ed.), *The encyclopedia of ecotourism*. New York: CABI, pp. 411-432.

Sirisrisak, T. (2009) 'Conservation of Bangkok old town'. *Habitat International*, 33 (4), pp. 405-411.

Smith. M. (2003) *Issues in cultural tourism studies*. London: Routledge.

Smith, L., Morgan, A., van der Meer, A. (2003) 'Community-driven research in cultural heritage management: The Waanyi women's history project'. *International Journal of Heritage Studies*, 9 (1), pp. 65-80.

Smith, L. J. S. (1988) 'Defining tourism a supply-side view'. *Annals of Tourism Research*, 15 (2), pp. 179-190.

Snowball, J. D. and Courtney, S. (2010) 'Cultural heritage routes in south Africa: Effective tools for heritage conservation and local economic development?'. *Development Southern Africa*, 27 (4), pp. 563-576.

Sofield, T. (2001) 'Sustainability and pilgrimage tourism in the Katmandu valley of Nepal'. In: Smith, L. V. and Brent, M. (eds) *Hosts and guests revisited: Tourism issues of the 21st Century*. New York: Cognizant, pp. 257-274.

Song, H., Romilly, P., Liu, X. (2000) 'An empirical study of outbound tourism demand in the UK'. *Applied Economics*, 32 (5), pp. 611-624.

Spanou, K. (1998) 'European integration in administrative terms: A framework for analysis and the Greek case'. *Journal of European Public Policy*, 5 (3), pp. 467-484.

Stebbins, R. A. (1997) 'Identity and cultural tourism'. *Annals of Tourism Research*, 24 (2), pp. 450-452.

Stebbins, R. A. (1996) 'Cultural tourism as serious leisure'. *Annals of Tourism Research*, 23 (4), pp. 751-754.

Stolton, S. and Dudley, N. (1999) *Partnerships for protection: New strategies for planning and management for protected areas*. London: Earthscan.

Strauss, H. C. and Lord, E. B. (2001) 'Economic impacts of a heritage tourism system'. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 8 (4), pp. 199-204.

Stylianou-Lambert, T., Boukas, N. and Yerali-Christodoulou, M. (2014) 'Museums and cultural sustainability: Stakeholders, forces and cultural policies'. *International Journal of Cultural Policy*, 20 (5), pp. 566-587.

Swarbrooke, J. (1999) *Sustainable tourism management*. Oxford: CABI.

Taylor, G. and Davis, D. (1997) 'The community show: A mythology of resident responsive tourism'. In: Stabler, J. M. (ed.) *Tourism and Sustainability: Principles to Practice*. Wallingford: CABI, pp. 323-334.

Taylor, G. (1995) 'The community approach: Does it really work?'. *Tourism Management*, 16 (7), pp. 487-489.

Thomas, C. J. (1995) *Public participation in public decisions*. San Fransisco: Jossey – Bass.

Timothy, D. J. and Boyd, S. W. (2003) *Heritage tourism*. Harlow: Pearson Education.

Timothy, J. D. (1999) 'Participatory planning: A view of tourism in Indonesia'. *Annals of Tourism Research*, 26 (2), pp. 371-391.

Tosun, C. (2002) 'Host perceptions impacts: A comparative tourism study'. *Annals of Tourism Research*, 29 (1), pp. 231-253.

Tosun, C. (2000) 'Limits to community participation in the tourism development process in developing countries'. *Tourism Management*, 21 (6), pp. 613-633.

Tovar, C. and Lockwood, M. (2008) 'Social impacts of tourism: An Australian regional case study'. *International Journal of Travel Research*, 10 (4), pp. 365-378.

Tritter, Q. J. and McCallum, A. (2006) 'The snakes and ladder of user involvement: Moving beyond Arnstein'. *Health Policy*, 76 (2), pp. 156-168.

Turner, L., Reisinger, Y. V. and McQuilken, L. (2002) 'How cultural differences cause dimensions of tourism satisfaction'. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 11 (1), pp. 79-101.

Tyler, N. (2000) *Historic preservation: An introduction to its history principles and practice*. New York: W. W. Norton and Co.

University of Texas (2015) *Economic impact of heritage preservation in Texas*. Available at: <http://www.thc.texas.gov/public/upload/publications/economic-impact-historic-preservation.pdf> [access 10/05/2017].

Urry, J. (1990) *The tourist gaze: Leisure and travel in contemporary societies*. London: Sage.

Um, S. and Crompton, J. L. (1990) 'Attitude determinants in tourism destination choice'. *Annals of Tourism Research*, 17 (3), pp. 432-448.

UNESCO (2012) *Archaeological heritage of the Lenggong valley*. Available at: <http://whc.unesco.org/en/list/1396> [access 16/07/2016].

UNESCO (1999) *West lake's evaluation report on the application to be a world cultural heritage site*. Hangzhou: Hangzhou Government Internal Document.

Walpole, M. and Goodwin, H. (2000) 'Local economic impacts of dragon tourism in Indonesia'. *Annals of Tourism Research*, 27 (3), pp. 559-576.

Walsh, K. (1992) *The representation of the past: Museums and heritage in the postmodern world*. London: Routledge.

Wang, Y. and Bramwell, B. (2012) 'Heritage protection and tourism development priorities in Hangzhou, China: A political economy and governance perspective'. *Tourism Management*, 33 (4), pp. 988-998.

Wang, H., Yang, Z., Chen, L., Yang, J., Li, R. (2010) 'Minority community participation in tourism: A case of Kanas Tuna villages in Xinjiang, China'. *Tourism Management*, 31 (6), pp. 759-764.

Wang, Y. and Pfister, R. E. (2008) 'Residents' attitudes toward tourism and perceived personal benefits in a rural community'. *Journal of Travel Research*, 47 (1), pp. 84-93.

Wang, S., Fu, Y., Cecil, A. K., Avgoustis, S. H. (2006) 'Residents' perceptions of cultural tourism and quality of life: A longitudinal approach'. *Tourism Today*, 6 (6), pp. 47-61.

Weaver, D. and Lawton, L. (2001) 'Resident perceptions in the urban-rural fringe'. *Annals of Tourism Research*, 28 (2), pp. 439-458.

Weijters, B., Cabooter, E., Schillewaert, N. (2010) 'The effect of rating scale format on response styles: The number of response categories and response category labels'. *International Journal of Research in Marketing*, 27 (3), pp. 236-247.

Williams, J. and Lawson, R. (2001) 'Community issues and resident opinions of tourism'. *Annals of Tourism Research*, 28 (2), pp. 269-290.

Williams, L. B., Suen, K. H., Brown, S., Bruhn, R., de Blaquiére, R. and Rsaza, E.S. (2001) 'Hierarchical linear models of factors associated with public participation among residents living near the US army's chemical weapons Stockpile sites'. *Journal of Environmental Planning and Management*, 44 (1), pp. 41-65.

Williams, R. (1985) *Keywords: A vocabulary of culture and society*. New York: Oxford University Press.

Winkle van, M. and Lagay, K. (2012) 'Learning during tourism: The experience of learning from the tourist's perspective'. *Studies in Continuing Education*, 34 (3), pp. 339-355.

Wolfe, J. (1979) 'Evaluation of objectives: A case study and commentary on public participation'. *Plan Canada*, 19 (1), pp. 38-48.

WTTC, (2012) *Economic impact 2012*. Available at: http://www.wttc.org/site_media/uploads/downloads/united_kingdom2012.pdf [Access 25/07/2014].

Yang, L., Wall, G. and Smith, S. (2008) 'Ethnic tourism development: Chinese government perspectives'. *Annals of Tourism Research*, 35 (3), pp. 751-771.

Yu, M. (2008) *Built heritage conservation policy in selected places*. Hong Kong: Research and Library Services Division Legislative Council Secretariat.

Yuksel, F. B., Bramwell, B., Yuksel, A. (1999) 'Stakeholder interviews and tourism planning at Pamukkale'. *Tourism Management*, 20 (3), pp. 351-360.

Yung, H. K. E. and Chan, H. W. E. (2011) 'Problem issues of public participation in built-heritage conservation: Two controversial cases in Hong Kong'. *Habitat International*, 35 (3), pp. 457-466.

Zabbini, E. (2012) 'Cultural routes and intangible heritage'. *AlmaTourism*, 3 (5), pp. 59-80.

Zapata, J. M., Hall, C. M., Lindo, P., Vanderschaeghe, M. (2011) 'Can community-based tourism contribute to development and poverty alleviation? Lessons from Nicaragua'. *Current Issues in Tourism*, 14 (8), pp. 725-749.

Zhu, Y. (2012) 'Performing heritage: Rethinking authenticity in tourism'. *Annals of Tourism Research*, 39 (3), pp. 1495-1513.

Διαδίκτυο

Δήλος: Εκεί που Γεννήθηκε το Φως. Διαθέσιμο στο: http://www.visitgreece.gr/el/greek_islands/cyclades/delos [πρόσβαση 07/09/2014].

Δήμος Αμφίπολης (2016) *Τύμβος Καστά*. Διαθέσιμο στο: <https://dimos-amfipolis.gr/τύμβος-καστά/> [πρόσβαση 01/08/2016].

Δήμος Επιδαύρου (2014) *Αρχαίο Θέατρο της Επιδαύρου: Ιστορία*. Διαθέσιμο στο: http://www.epidavros.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=318&Itemid=458 [πρόσβαση 07/09/2014].

Δήμος Λαρισαίων (2015) *Από το Παρελθόν στο Παρόν*. Διαθέσιμο στο: <http://www.larissa-dimos.gr/new/index.asp?pid=1&sub=2> [πρόσβαση 07/06/2015].

Δήμος Μυκηναίων (2014) *Ιστορία και μνημεία των Μυκηνών*. Διαθέσιμο στο: http://www.wiw.gr/greek/argos_municipality_of_mikines/ [πρόσβαση 07/09/2014].

Δήμος Σάμου (2014) *Η Σάμος κατά την Αρχαιότητα*. Διαθέσιμο στο: http://www.vathi.org/index.php?option=com_content&task=view&id=25&Itemid=33 [πρόσβαση 07/09/2014].

Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών. Διαθέσιμο στο <http://www.icomoshellenic.gr/index.php/παρουσια-στον-διεθνη-χωρο> [πρόσβαση 03/09/2014].

Ελληνική Εθνική Επιτροπή UNESCO. Διαθέσιμο στο <http://www.unesco-hellas.gr/gr/default.htm> [πρόσβαση 03/09/2014].

ΙΤΕΠ (2013) *Εξελίζεις στον Τουρισμό και στα Βασικά Μεγέθη της Ελληνικής Ξενοδοχίας το 2012*. Διαθέσιμο στο: http://www.grhotels.gr/GR/BussinessInfo/News/Lists/List/Attachments/408/GR_GreekToursmHotels2013.pdf [πρόσβαση 23/07/2014].

ΙΤΕΠ (2009) *Ο Τουρισμός στην Ψηφιακή Οικονομία*. Διαθέσιμο στο http://www.grhotels.gr/GR/xee/ITEP/DocLib2/O_Tουρισμός_στην_Ψηφιακή_Οικονομία/digital_tour_itep_PREVIEW.pdf [πρόσβαση 04/07/2014].

Ναός του Επικούρειου Απόλλωνα: Ο Ανθρώπινος Παράγοντας Αιτία καταστροφής του Μνημείου. Διαθέσιμο στο: <http://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/06/29-2.pdf> [πρόσβαση 06/09/2014].

Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδας: Η Ζήτηση για Τουριστικό Προϊόν. Διαθέσιμο στο: http://www.grhotels.gr/GR/xee/ITEP/DocLib2/H Ανταγωνιστικότητα του Ελληνικού Τουριστικού Τομέα/12_ΚΕΦΑΛΑΙΟ_03.pdf [πρόσβαση 23/07/2014].

Πολιτιστικός Σύλλογος «Λύκαιος Δίας». Διαθέσιμο στο: http://www.lykaia.gr/catid_034.asp [πρόσβαση 06/09/2014].

ΣΕΤΕ, Τουρισμός: Παγκόσμιος Κώδικας Ηθικής για τον Τουρισμό. Διαθέσιμο στο <http://sete.gr/GR/TOYRISMOS/Pangosmios%20Kodikas%20Ithikon%20Archon%20gia%20ton%20Tourismo/> [πρόσβαση 23/07/2014].

Σχόλη, Ελεύθερος Χρόνος, Παιχνίδι, Ψυχαγωγία, Αθλητισμός, Φυσική Δραστηριότητα: Ορισμοί και Σχετικές Θεωρίες. Διαθέσιμο στο: http://www.lib.teiher.gr/webnotes/sdo/Leisure_Management/Διαχείριση_Ελεύθερου_Χρόνου.pdf [πρόσβαση 14/07/2014].

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (2012) Χρονολόγιο: Μνημεία, Μουσεία, Αρχαιολογικοί Χώροι. Διαθέσιμο στο <http://odysseus.culture.gr/h/2/gh21.html> [πρόσβαση 05/09/2014].

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (2012) Αρχαιολογικοί Χώροι: Δίον. Διαθέσιμο στο: http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=2508 [πρόσβαση 01/08/2016].

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (2012) Αρχαιολογικοί Χώροι: Νικόπολη. Διαθέσιμο στο: http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=2575 [πρόσβαση 08/06/2015].

International Council on Monuments and Sites. Available at <http://www.iccrom.org/about/what-is-iccrom/> [access 03/09/2014].

Ontario Cultural and Heritage Tourism Product Research Paper (2009) Queen's Printer for Ontario. Available at:

http://www.mtc.gov.on.ca/en/publications/Ontario_Cultural_and_Heritage_Tourism.pdf [access 28/08/2014].

World Tourism Organization, 2011 UNWTO: Tourism Highlights. Available at:

<http://mkt.unwto.org/sites/all/files/docpdf/unwtohighlights11enhr.pdf> [access 12/06/2014].